This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

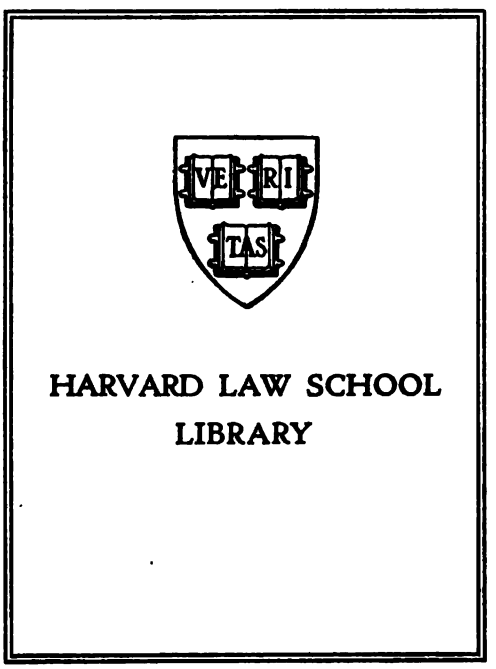

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

XI/1077, [illegible]

PRAVNI OBIČAJI U SLOVENA.

Napisao

VALTAZAR BOGIŠIĆ,

Doktor pravâ i filozofije.

PRIVATNO PRAVO.

(Preštampano iz III. godišnjega tečaja „Književnika.“)

YUG
91.5
BOG

U ZAGREBU,

u štampariji Dragutina Albrechta.

1867.

GROFU

NIKU VELIKOMU PUCIĆU

U

DUBROVNIKU.

Predgovor.

Kad još lani počeh pisati u „Književniku“ o pravnijem običajima, namjera mi bijaše, iz svakoga glavnoga odsjeka prostrane juridičke nauke navesti u raspravi samo po jedan ili dva primjera, kojim bih potvrdio da se dotični običaj još u narodu nalazi u punu životu. Ali dok radnja napredovaše, svaki mi skoro dan ponekoliko novoga materijala pod ruku dolažaše, na koji kad bih jednom naišao, nije mi se nikako dalo da ga neupotrebljena ostavim. To je uzrok, te neuredivši nego samo gradju koja spada u privatno pravo, rasprava moja naraste do veličine prilična dijelca.

Premda mi nimalo žao nije što je spis ovoliko porastao, jer to najbolje pokazuje koliko još ovake gradje u narodu zanemareno leži — ipak, da bih poprimio u svoj spis što je više moguće od onoga što mi tijekom radnje do ruku dolažaše, bijah usilovan kadkad se i odalečiti od stroge sisteme, te gradju, kojoj bi pravo mjesto bilo u poglavlju koje je već do tada naštampano bilo, uvrstiti na drugo manje zgodno mjesto. To ipak za manji grijeh držim, nego da sam za ljubav

praznoj formi, bez traga ostavio mnogo dragocjene gradje, i to samo zato što bi na drugome mjestu malo bolje pristajala.

I gradiva koje spada u drugi dio ove radnje, t. j. u javno pravo, ja već imam sabrana i pripravljena dobru rukovet — ipak nemogu označiti upravo kad će mi poslovi dopustiti da ga uredim za izdanje — evo se dakle žurim izdati barem ovu svesku i to ne samo radi toga što ona i za sebe sačinjava cjelinu, nego i za to što je njezina sadržina, koja bi već u „Književniku“ objelodanjena, od učenih ljudi veoma ljubazno primljena.

Što se u ovome spisu suprazmjerno mnogo više bavih sa jugoslovenskim plemenima nego sa ostalijem, to bi radi prostoga uzroka, što mi je za Slovene na jugu, kako je naravno, mnogo lakše bilo doprijeti do izvora, pa se po tomu za njih i gradje najveće prikupilo.

Za nepotpunost i druge nedostatke koje će može biti čitalac naći u ovome djelu, osobito ako dobro ne promotri njegovu narav, smjer i zadaću, ja sam se već unaprijed opravdao na nekoliko mjesta u samome djelu — izlišna je dakle ovdje o tomu i najmanja riječca. Ali i bez svega toga, kad se promisli, da je ovo prvi pokus poveće i sistematične radnje na polju slovenskog „nepisanog prava“, nadam se da će i najstroži sudac umjeren biti u svojoj presudi.

Da bih prištedio prostora, od mnogo izvora iz kojih sam crpao ili djela koje sam navodio u ovome spisu, navodio sam u notami samo skraćeni naslov, ali ipak mislim da će dosta biti da bi se dotična djela poznala. Ako bih ipak s koje strane kakvu tužbu čuo u tome obziru, ja ću u drugoj svesci to nadoknaditi poredjavši u posebnom spisku svekolike cijele naslove knjiga ovdje skraćeno navedenih.

Naprotiv, žive izvore, t. j. onu gospodu rodoljube koji mi tijekom ove radnje, po nešto nigdje prije nezabilježenog materijala priopćiše, i kojih imena i zvanja na dotičnim mjestima takodjer skraćena navedoh,

ovdje ću odmah popuniti, nebuduć ih za sada nego malo. Glavnijem četirma osobama gg. grofu N. Puciću, P. Odžakovu, S. Milinoviću i V. Ivanovu-Želudkovu, kojih sam i imena i zvanja na str. 15 i 53 potpuno naznačio, imaju se dakle pridodati slijedeća gospoda:

Slavomir Gjuro Belošević, plem., doktorand prava u Beču.

Marin Lucijanović doktorand bogoslovlja u Augustineumu u Beču.

Ivan Maršo, plem., koncipista kod kr. dvorske kancelarije hrvatske u Beču.

Ignjat Orožen, paroh glavne parohije sv. Krsta kod Rogatca u Štajerskoj.

Mihail Fedorovič Rajevskij, kavalijer i mitronosni prota kod carskog ruskog poslanstva u Beču.

Aleksandar Sandić bivši urednik Ost und Westa, sad profesor u Novom Sadu.

Josip Vukelić bogoslov u bisk. sjemeništu u Senju.

Svoj ovoj gospodi zahvaljujem evo ovdje najtoplije za njihov trud i molim ih da i u buduće na ovaj predmet nezaborave.

Čitalac će se može biti začuditi kad ugleda tolike štamparske pogrješke (isto kao što se i sam začudih kad ih prvi put ugledah) ali će se to čudjenje podobro umanjiti kad mu se kaže da je ovo djelo najprije u časopisu u više puta štampano, pa svaki put izvučeno po nekoliko stotina eksemplara za pisca — a što je najviše, da pisac stanuje prilično daleko od mjesta gdje se djelo štampalo pa zato nije ni mogao lično nadgledati štamparski posao. Popravke koje sam na kraju knjige priložio izliječiti će stranom poveće pogrješke: pomanje moradoh ostaviti da sam čitalac popravi.

Svijem onijem koji su mi ili pri sastavljanju ili pri štampanju ovoga djela kojim mu drago načinom na ruku bili, evo im ovdje najučtivije zahvaljujem — u tome obziru dužan sam osobito zahvalno napomenuti svoje učene prijatelje: g.g. Gjura Daničića i Vatroslava Jagića u Zagrebu i Hermenegilda Jirečka u Beču.

U Beču pri svrsi decembra 1866.

V. Bogišić.

Gdje je što.

Predgovor III
Opći uvod 1
Poslovice koje se odnose na pravo, običaj i zakon u opće 15

I. Obitelj.

1 Medjusobni odnošaji clanova zadružne obitelji, koji se pobliže cjeline tiču 18
Uvod 21
Obični broj članova — Ime familije — Spol — Godine života — Stežer.
a) Starješina kućni ili domaćin 31
b) Domaćica 34
c) Zadrugari 35
d) Ženske 39
α) Djevojke u zadruzi 39
β) Žene udate 41
γ) Udovice 41
e) Djeca 43
f) Poslužnici 44
2. Obitelj u užem smislu, ili, muž i žena i njihova djeca 47
a) Stupanje u ženidbenu svezu 50
α) Pojam o ženidbi 50
β) Vrste ženidbe 53
γ) Zaprjeke 57
δ) Načini stupanja u ženidbenu svezu 69
ε) Sastanci na kojijem se vjeridba upućuje i ugovara 72
ζ) Simbolični obredi, običaji i svečane formule na vjeridbenijem sastancima 79
η) Svadba sa simboličkim obredima, običajima i t.d. 90
θ) Prćija i drugi ekonomički odnošaji pri stupanju u ženidbenu svezu .. 118
b) Odnošaji medju mužem i ženom 128
Razdriješenje ženidbe 135
c) Odnošaji medju roditeljima i djecom 137
d) Posinjenje ili usvojenje 140
e) Skrbništvo 141
3. Dioba zadruge 142
Dodatak k obiteljskim odnošajima 147
a) Kumstvo 148
b) Pobratimstvo 150
c) Gostoljublje 154

II. Nasljedstvo 161
III. Stvari 165
1. Razdijeljenje stvari 166
2. Sobstvenost 167
a) Prisvojenje 168
b) Preinaka stvari 170
c) Prirast 170
d) Predaja 171
Zajednica 171
3. Služenje 172
4. Još neki odnošaji kojim se sobstvenost ograničuje i bliže opredjeljuje 175
Granice 176
IV. Obligacije 177
1. Ugovor i njegovo uglavljenje 182
a) Prodaja i kupovina 183
b) Najam 185
c) Najam radnje i službe 186
d) Društvo 190
e) Rukodaće 194
f) Posuda 195
g) Ostava 195
h) Darivanje 196
2. Utvrdjenje ugovora 196
3. Uništenje obligacija 196

Nauka je spoznata i dokazana istina. Ali da se spozna i dokaže narav ikoje stvari, treba dobro i jasno poznati svekolike njezine odnošaje sa drugijem bližijem ili daljijem stvarima. Samo na taj način možemo doći do onoga bistroga i opredijeljenoga pojma, koji sačinjava istinu spoznatu i dokazanu, koji sačinjava nauku. Kako je neograničen broj stvari, koje se predstavljaju čovječkome umu, a još viša množina odnošaja njihovijeh sa drugijem stvarima, otuda dolazi, da nije nikako moguće, da jedan čovjek ili jedno pokoljenje shvati sve te stvari i dopre u svake do stupnja istine dokazane. Iz toga slijedi, da pojedine nauke nijesu nigda iznenada buknule i jednog dana porasle, nego su morale vijekovima jedna iza druge, zaviseći ili nezaviseći jedna od druge, na vidik izlaziti i razvijati se. Red napredka svake nauke služio je kategoriji vremena i to istijem redom i mjerom, kojijem bi nove okolnosti rasvjetljivale pojedina snošenja, ili prije prezrena, ili sakrivena, ili sasvijem zaboravljena.

Samo ako uzmemo navedeno tvrdjenje kao istinito, moći ćemo nekijem načinom shvatiti, zašto se u znanstvenom životu narodâ kadgod dogodi, da dočim se polje nekijeh nauka ili znanstvenijeh struka u kratko vrijeme razvije i dopre do nekoga usavršenja; druga znanstvena polja, koja po svojoj unutrašnjoj vrijednosti i po plodu kojega obećavaju — isto su kao i prva, a kadgod i još više važna — sve jednako radi poznatijeh ili nepoznatijeh uzroka ostaju zanemarena i malone potpunom ledinom.

Jedna od tijeh važnijeh ali zanemarenijeh struka u književnosti slovenskijeh plemena, jest zaisto živo običajno pravo narodno; i upravo o tome znamenitome predmetu naumismo probesjediti u ovome spisu.

Da je narodno pravo isto kao i narodni jezik glavni dio narodnog bića — da se isto kao i jezik neprestano u organičkome razvitku nalazi — da kao i jezik najbolje pokazuje ćud i značaj pojedinoga naroda; jednom riječju: da je narodno pravo u mnogome obziru sasvijem slično, pače jednake naravi sa narodnijem jezikom, to već na više mjesta izrekoše i Savigny [1])

[1]) n. p. u djelu: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Heidelberg 1814., na str. 8. kaže: „Wo wir zuerst urkundliche Geschichte fin-

i Grimm [2]), a to isto i iza njih mnogi drugi kazaše i opetovaše, tako da se je to mnijenje medju učenijem ljudima sasvijem udomaćilo — radi toga mislim, da bi svako novo dokazivanje o toj stvari posve izlišno bilo.

Zadaća je ovoga spisa u glavnome ta, da opomene na veliku važnost poznavanja običajnog prava slovenskijeh plemena ne samo za historiju narodnoga prava, nego i za historiju slovensku u opće, a i za svekolike ostale nauke njojzi srodne, ali najpreče da priopćenjem nekolikijeh pravnijeh običaja, simbola i tamo odnosećijeh se poslovica, iscrpljenijeh nešto iz knjiga a nešto iz usta ljudi, koji u narodu žive, opomene na množinu toga blaga, koje se srećom još uzdrži u prostomu narodu, nebi li tijem obodrio na sakupljanje, prije nego nam i to dragocjeno gradivo, uplivom današnjeg kozmopolitizma i drugijeh osobitijeh okolnosti sasvijem ne izgine.

Ali prije svega mislim da neće suvišno biti, ako se obazremo i na običajno pravo samo o sebi kao pravo u opće, te pokažemo njegovu važnost historičkijem svjedočbama različnijeh vremena i naroda.

Već stari rimski pravnici, kojijeh vještini i dan današnji se čudimo i kojijeh spisi još se i sad drže kao uzor pri učenju pravnijeh nauka a u nekolikijem državam imaju jošter i potpunu legis vim, stavljaju običajno pravo (consuetudo, mores majorum) uprav upored pisanim pravom ili postanovljenim zakonom. Čujmo, što o tome misli glasoviti rimski pravnik Salvius Julianus (onaj isti, koji caru Hadrianu bi desna ruka u uredjenju praetorskoga edikta), koji u 96. knjizi svojijeh pandekta medju ostalijem kaže: „Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur et hoc est jus quod dicitur moribus constitutum. Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes; nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur“ (fr. 32. Dig. I. 3).

Sam car Konstantin prvi, u doba kad se je neograničena monarhija već dobro utvrdila bila, te pravo naroda u sudjelovanju kod zakonodavstva spade na puku formalnost, neusudi se jošter zanijekati pravnijem običajima njihovu valjanost, nego zadovolji se odreći jim silu uništiti i preinačiti pisani zakon. On veli: „Consuetidinis ususque longaevi non vilis auctoritas est, sed non usque adeo sui valitura momento ut aut rationem vincat aut legem. [2])

---

den, hat das bürgerliche Recht schon einen bestimmten Charakter, dem Volk eigenthümlich, so wie seine Sprache, Sitte, Verfassung. Ja diese Erscheinungen haben kein abgesondertes Dasein, es sind nur einzelne Kräfte und Thätigkeiten des Volkes in der Natur untrennbar verbunden und nur unserer Betrachtung als besondere Eigenschaften erscheinend . . .“ pa malo niže na strani 11.: „Aber dieser organische Zusammenhang des Rechtes mit dem Wesen und Charakter des Volkes bewährt sich auch im Fortgang der Zeiten, und auch hierin ist es der Sprache zu vergleichen. So wie für diese, gibt es auch für das Recht keinen Augenblick eines absoluten Stillstandes, es ist derselben Bewegung und Entwicklung unterworfen, wie jede andere Richtung des Volkes . . .“

[1]) Medju ostalijem u svojijem: „Deutsche Rechtsalterthümer. Vorrede p. IX. kaže: „Namentlich sind die weisthümer des deutschen rechtes, ihrem wesen und gehalt nach, völlig vergleichbar der gemeinen volkssprache und den volksliedern“.

[2]) Osim toga u izvori marimskoga prava nalazi se mnoštvo svjedočanstvâ o váž-

Svakomu je poznato, koje je mjesto u srednjemu vijeku zauzimala crkva u javnijem poslovima katoličkijeh država, pa pokraj toga i njezino pravo (jus canonicum). Što se je crkva trudila, da njezino pravo dobije prevagu vrhu svakoga drugoga prava različnijeh naroda, pa i vrhu običajnoga, to se je potpuno slagalo sa sveopćijem značajem rimske crkve. Ali ni ona, kojoj je usredotočenje zakonodavne, nadgledne i izvršne vlasti upravo i davalo njezinu ogromnu silu, nije mogla zanijekati valjanost ovoga najprirodnijeg i najprvobitnijeg izvora svakoga prava. Pače consuetudo, po crkvenom pravilu ima i derogativnu silu, razumije se, pod uvjetom, da je razborita i zakonito ustanovljena.[1]) Ali mi vidimo, da su mnogi običaji, premda po crkvenom pravu consuetudines irrationabiles, ipak uzdržali svoju valjanost, nama netreba nego napomenuti samo n. p. običaj crkve galikanske u odnošaju sa pravom primata rimske crkve. Razumije se, da je schola nastojala i taj pojav opravdati, nazvavši take običaje consuetudines toleratae.

Što ni svemoguća crkva u srednjem vijeku neuradi, to se je činilo učiteljima tako zvanoga prirodnog prava, da će, sa svojijem pravnijem apriorističkijem načelima, isukanijem tobože iz gologa razuma, sasvijem izlišne učiniti pravne običaje. To krivo mnijenje naturalistâ (mi tijem nećemo ni najmanje da niječemo zasluge, koje ima ta škola za napredak pravnijeh nauka u opće), najjasnije se pojavljuje početkom našega stoljeća u kodifikaciji prava, na kojoj radiše najznatniji pravnici pomenute škole.[2]) Ali i sami ti Kodifikatori ako baš u glavnome i drukčije misliše i djelovaše, ipak duboko ćutiše važnost običajnog prava. Jedna izreka Portalis-a, najčuvenijega medju četiri urednika Napoleonovog Coda u svome: Discours preliminaire du premier projet de code civil, to nam najjasnije pokazuje. Medju ostalijem, on kaže: „les codes des peuples se font avec le temps, mais à proprement parler on ne les fait pas.“

Kako svuda tako i ovdje obistini se ono davno pravilo: da prekomjernomu pretisku odgovara još silniji otpor. Najprije Hugo, osnovatelj historičko-juridičke škole pokaza, koliko je nesmotreno i neosnovano to postupanje a za njim još bolje i temeljitije slavni Savigny u svome znamenitom spisu: „Ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“[3]) pokazavši kako odlično mjesto u pravnome znanju zauzimlju pravni običaji. Od monografija koje taj predmet pod zakrilje uzeše, osobito nam je napomenuti djelo čuvenog Puchte, o običajnom pravu.[4]) Od tada može se reći, da je medju učenijem pravnicima već potpuno priznata velika važnost živijeh običaja kao izvor prava.

---

nosti običaja pravnijeh kod Rimljana. Sravni još n. p. fr. 33, D. I. 3, fr. 35. fr. 40 h. t.

[1]) Decret. Gregor. IX lib. I. tit 4. (de consuetudine) cap 11. „Quum tanto sint graviora peccata, quanto diutius infelicem animam detinent alligatam, nemo sanae mentis intelligit, naturali juri (po crkvenom pravu; jus naturale est quod in lege et evangelio continetur [Gratianus in proem. distinct. I.]) cujus transgressio periculum salutis inducit, quacumque consuetudine, quae dicenda est verius in hac parte corruptela, posse aliquatenus derogari. Licet etiam longaevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adeo valitura ut vel juri positivo debeat praejudicium generare, nisi fuerit rationabilis et legitime sit praescripta.“

[2]) Vidji n. p. Austrijanski opći zakonik gradjanski §. 10 i 11 i pruski Landrecht §. 314.

[3]) Sravni i System des heutigen röm. Rechtes. Erlangen 1840—1849. 8. §. 12.

[4]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828 in 8.

Ta i zakoni [1]) i pisano pravo u staro i sredovječno doba što su drugo nego većijem dijelom opisani narodni običaji, koji se na pravo odnose? [2]) A to je sasvijem naravno. Ne samo u historička, dali i u mukla predhistorička vremena pa i u najprvobitnijem stanju, ljudi su u nekome saobraćaju življeli, jer po svojoj naravi nijesu mogli, ni u tome stanju, svijem svojijem potrebama sami zadovoljiti. Za taj saobraćaj moraše imati i neka pravila po kojijem bi ravnali svoje odnošaje. Eto nam prvoga izvora svakome pravu i običaju. To je stanje, razumije se, dugo trajalo i mnogo prije nego je ikakva pisanoga ili znanstveno-razloženoga zakona bilo, pravni se je običaj opsluživao, i prema okolnostima i potrebama, razvijao i popunjavao. O običajnom pravu može se dakle to isto reći što i o jeziku, koji, sa svijem svojijem gramatičkijem pravilima, življaše, i razvijaše se, mnogo i mnogo vijekova prije, nego ikakvom Staroindijancu ili Grku, i na pamet pade slovnicu napisati. A kako god što gramatici napisaše samo ona pravila, koja u dotičnom narodnome jeziku nadjoše, isto tako i prvi narodni zakonodavci opisaše glavna pravila saobraćaja, koja u narodu življahu, i najviše da se usudiše gdje što preinačiti, da bi kao popravili to što im se činjaše nezgodno. Opisati što postoji, to je i najlakše i najprirodnije a i najpametnije, jer ni tudje pravo kao ni tudj jezik, nemogu se nikakvomu narodu nasilno, i sve na jedanput narinuti. Svojevoljno zakonodavstvo, koje se nimalo na običaje neobzire, jedva da i malo po malo, i za više stotina godina pusti žile u narodu, za koji je odredjeno.

Da je uredjenju zakona glavni temelj i gradja narodni običaj, naći ćemo potvrdjeno i u historiji zakonodavstva svakoga naroda i svakoga vremena.

Mimolazeći svekolike istočne narode i njihove pravne odnošaje, pogledajmo samo na one koji su nam pobliži, i koji nas s toga više i zanimaju.

Grci što se prava tiče sasvijem su drugačiji bili nego Rimljani. U Grčkoj nema nigdje traga formularnome pravu koje u Rimu nalazimo — Grci raspravljahu svoje pravne razmirice ex aequo et bono kao i Sloveni: rimsko strictum jus, barem u privatnom pravu bilo je sasvijem protivno grčkomu duhu, riječju, u njih su se malo ne svikolici pravni odnošaji a osobito privatno pravo osnivali na samijem običajima narodnijem, koji su dolikovali živahnoj i pokretnoj grčkoj ćudi. I u njihovijem najznamenitijim zakonodavstvima (Lykurg okolo 844 g. Drakon ok. 624, Solon ok. 594 pred Hr.) nalazimo taj isti značaj, jer nije nego samo u gdječem popravljeno običajno pravo, a gdje su se od običaja odalečila, to se odnosilo najviše na javno pravo i na ustav, privatnomu ostaše u glavnome i opet običaji.

A šta da kažemo o narodu, koji nam ostavi toliko spomenika svoje jurističke vještine, i koji su i danas uzor cijelome izobraženom svijetu? Šta li o njihovom najstarijem i najznatnijem decemvirskom zakonu?

---

[1]) Riječ **zakon** koja iz Slovenskoga predje u arbanaški jezik Arbanasima znači **mos**. Miklosich, Lexicon palaeosloven.-graeco-latinum. Vindobonae 1862—1865 sub voce **законъ**. I kod Srba ista riječ znači osim religio, eucharistia, lex, još i **mos**. Vuk navodi za ovo pošljednje značenje nekoliko stihova narodne pjesme, evo jih:

Sarajevo ognjem izgorjelo,
Što u tebe zli **zakon** postade:
Da se ljube bule udovice,
Ostavljaju lijepe djevojke.

(Rječnik sub zakon).

[2]) Sravni n. p. i I. Hinlopen. Dissertatio de iure quod e moribus proficiscitur, ipsius iuris scripti fonte. Trajecti ad Rhenum 1800.

I neki noviji učeni ljudi oslanjajući se na neka mjesta u Livija, [1]) Cicerona, [2]) Pomponija [3]) i još nekijeh rimskijeh pisaca, tvrde, da je grčko pravo (priča kaže, da je Jefežanin Hermodor pomagao uredjivanje zakona XII. tablica Decemvirima legibus scribundis, a druga da Decemviri u Atinu otidoše da tamo prouče Solonove zakone, koja predanja rimski spisatelji, po svome običaju, uzeše za gotove novce) znatnoga upliva imalo pri sastavljanju toga glasovitoga zakonika. Puchta [4]) naprotiv i š njime svi pobolji pravnički pisci dokazuju, da lex XII. tab. ništa druge nije, do pismeno utvrdjenje, već od davna u narodu valjanijeh pravnijeh običaja. Ali Puchta se ni tijem nezadovoljuje, nego hoće da dokaže, da skoro svi izvori prava rimskoga u 1. i 2. dobi svoga razvitka (1. od najstarijeh vremena do XII. tab., 2. od XII. tab. do Cicerona) nijesu drugo nego dalji razvitak običajnog prava; jer, tvrdi on, i interpretatio ili responsa prudentium, i jus gentium na istome se temelju osnivaše, a većijem dijelom i edicta magistratuum.

Isto to nalazimo i kod germanskijeh naroda srednjega vijeka. Ako uzmemo svekolike leges barbarorum [5]) franačke dobe te jih proučimo, naći ćemo, da premda većinom latinski pisane, nijesu drugo nego pismena zbirka živijeh običaja, pojednijeh germanskijeh plemena, sa neznatnom primjesom novijeh ustanovljenja [6]).

I u 11. i 12. vijeku kad se u mnogijem njemačkijem zemljama javi potreba pisanijeh zakona, vidimo da u glavnome ti zakoni nijesu drugo do opisanje narodnijeh običaja koji u pravo zasijecaju. Još i danas valjani liber ili libri feudorum, koga nepoznati milanski pravnici sastaviše okolo polovine 12. vijeka, iz valjanijeh običaja feudnijeh u Lombardiji, zvaše se, osim gorerečenijem imenom, još češće naprosto: Consuetudines feudales [7]).

I dvije važne zbirke ove dobe: Sachsenspiegel i Schwabenspiegel, sadrže čisto germansko narodno pravo, samo što se u prvu zbirku uvukoše neka pravila iz kanoničkog, a u pošljednju i još neka iz rimskoga prava.

Ni kod slovenskijeh naroda nije moglo mnogo drukčije biti. Najstariji slovenski spisani zakonik jest Правда Руская [8]), koju čini napisati veliki knez Jaroslav g. 1016—1020. po svoj prilici, najprije samo za Veliki Novgorod. I ovaj je zakonik, s malijem iznimkam, pismeno utvrdjenje davnašnjeg prava koje bijaše u narodnijem običajima kod sjevernijeh slovenskijeh plemena i

---

[1]) Lib. 3. c. 9. 10. 31. seq.

[2]) Lib. 2. c. 36. 37.

[3]) Lib. 2. §. 4. Dig. de origine juris (I. 2).

[4]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828. cap. II.; Institutionen §. 54.

[5]) Lex Salica okolo g. 486. popravljena g. 496 —; Lex Burgundiorum (470—516); Lex Wisigothorum u 5. vijeku —; Lex Ripuariorum 511—534, popravljena g. 628—638 —; Lex Alamannorum okolo 550, pregledana g. 622—638 —; Lex Bajuvariorum okolo g. 638; pak leges Frisionum, Saxonum, Anglorum et Werinorum itd.

[6]) Sravni medju ostalijem: Walter, Deutsche Rechtsgeschichte i Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte.

[7]) Isto kako što te consuetudines i do danas uzdržaše svoju valjanost, tako i poznati droit coutumier uzdrža se i gospodova sve do kraja prošastog vijeka u boljoj polovici francuske države; a komu je nepoznato da je i do današnjega dne u svijem odnošajima medjunarodnog prava glavni izvor consuetudo?

[8]) Рус. Достопамят. T. 1. 1815 i II. 1843 — Ewers, Das älteste Recht der Russen. Dorpat 1826. 8. Kalačov. 1846. 8.

š njima pomiješanijeh Skandinavaca [1]). To se isto može kazati i o poznijem prilozima ruske pravde.

Prava Konrada Znojemskoga od g. 1189 [2]) kao i prava staroga gospodina Rozenberskoga [3]) pri svrsi 13. vijeka, takodjer su većijem dijelom zbirke pravila, koja od starina u narodu življahu.

I sam znameniti Statut Viślicki sastavljen god. 1347. po naredbi Kazimira Velikoga [4]), zakonik koji Maciejowski, ne bez nekoga razloga, sravnjuje Justinianovoj zbirci, premda izradjen pod glavnijem sudjelovanjem učenijeh Romanista i Canonista, (adhibitis viris doctis in lege divina et humana peritis) ima još velik dio pravnijeh običaja narodnijeh, istinabog ne neposredno sabranijeh nego već od prije opisanijeh.

Ali mnogo i mnogo više nego Viślicki Statut držao se je narodnoga običaja slavni srpski car Stjepan Dušan pri pisanju svoga zakonika g. 1349. i 1354. [5]) jer ovdje, ako izuzmemo neke carske i saborske naredbe i nešto crkovnoga upliva, vlada u njemu čili narodni slovenski duh. [6])

Hotimice mimolazimo poznije zakone slovenskijeh a i tudjijeh naroda, jer bi nas samo nabrajanje i najpovršnije ocjenjivanje svijeh znatnijeh daleko preko granica ovoga spisa odvuklo. Osim toga, u njima se tudj upliv i samovolja zakonodavčeva sve to više šire i mah preotimlju.

Mi smo do sada nastojali, da u kratko historičkijem svjedočbama, dokažemo kako su važni pravni običaji sami po sebi i za pravničke nauke. Neće izlišno biti ako sada svrnemo oko i na korist koju njihovo poznanje donosi i drugijem uzgrednijem manje ili više srodnijem znanostima.

Što se historije tiče to su već mnogi povjestnici o tome pisali od kolike je važnosti za njihovu nauku znanje prava u opće a osobito pravnijeh običaja. [7]) A mi ako pogledamo do koga se stepena pope u naše doba historička nauka, možemo bez straha kazati, da dan današnji nije moguće gojitelju te učiteljice narodâ dostojno svoju zadaću svršiti, ako nije i u juridičkijem znanostima podobro uvježban. S toga držimo, da učeni francuzki pravoznanac Ortolan podpuno pravo ima, kad predgovor svoje povjestnice rimskoga prava počimlje sa znamenitijem riječima: „Tout historien devrait être jurisconsulte, tout jurisconsulte devrait être historien.“

Mi smo uvjereni, da bi slavni talijanac Giambattista Vico, bio teško,

---

[1]) Skandinavski živalj u ruskoj pravdi nebi bilo teško ni danas označiti.

[2]) V. A. Boczek, Codex dipl. et epist. Moraviae. Olom. 1836 I. 168. Jura primaeva Moraviae. Brunae 1781 p. 23 sq.

[3]) Palacký, Archiv I. 1840.

[4]) Bandtkie, Jus polonicum codicibus veter. mss. et editionibus quibusque collatis. Varsaviae 1831. 4.

[5]) Šafařik, Památky Jihoslov. 1851; Miklošić u Beču 1856 8.; Srbski Ljetopis g. 1828. pa opet ibid. g. 1859.

[6]) Medju Statutima jugoslovenskijeh općina ili pomanjijeh krajina odlikuju se neki, a osobito neki hrvatski narodnijem duhom. Vidji n. p. zakon Vinodolski od god. 1280. (kolo sv. III. 1843), Statut otoka Krka od god. 1388 (Arkiv za povjestnicu jugoslav. II. 1852), Statut Poljički od g. 1400 s poznijem dodatcima (ibid. V. 1859 sa izvrsnijem palaeografičkijem objašnjenjem prof. Mesića).

[7]) Sravni na p. Wachsmuth, Entwurf einer Theorie der Geschichte p. 89 — i Sybel, Ueber den Stand der neueren deutschen Geschichtsschreibung u knjizi: Kleine hist. Schriften. München 1865 str. 345 i slijed.

još u prošastom vijeku, do toga došao, da novi put pokaže u istraživanju rimske historije i starina, da nije prije svega bio valjan jurisconsultus. [1])

Ali i u našem vijeku nalazimo potvrdjenu tu istinu, i to upravo na ne polju rimske historije. Ko bi se bio ikada nadao, da malo godina po uveni Niebuhr izdade svoju rimsku historiju, djelo koje je u tomu ob- obilježilo kao novu dobu, da bi se iko našao ko bi se usudio, nadajući pjehu, to teško polje iznova obradjivati. To je uprav Mommsenova slava, i za takijem preizvrstnijem žeteocem, ipak još obilan snop klasja znao ti. A zašto mu je to za rukom pošlo? Jer osim bistre glave i prostrane ičke nauke, bi i vještijem pravnikom; k tomu još Savignyeve škole, e, kako je poznato, najrevnija gojiteljica i pokroviteljica običajnoga

o naše tvrdjenje posvjedočava se i u učevnoj praksi visokijeh škola u ačkoj. Ovdje gdje su zaisto i historičke i pravne nauke u potpunom u, njemačko pravo i povjestnica tako su združene i spojene, da se pre- o jedan jedincati predmet ili nauka. Tako isto i u školskijem knji- lazimo te dvije nauke u jednu stopljene. [2])

ad je kako vidjesmo toliko potrebno znanje prava i pravnijeh običaja riju kogamudrago naroda a da koliko više važnosti moraju imati obi- avni za historiju narodnoga prava? Tu su važnost pokazali već naj- itije najčuveniji pravnici historičke škole kao: Hugo [3]), Savigny [4]), önig [5]), Stahl [6]), Puchta u različnijem svojijem djelima, a ovaj pošljed- pisa, kako gorje napomenusmo, posebno poveće djelo samo o tome pred- metu [7]).

Jakob Grimm pak djelom pokaza važnost prostonarodnoga običaja, davši se na sabiranje toga blaga za objasnjenje historije prava svoga naroda. Ali u Njemačkoj radi dugoga gospodovanja tudjega prava, narodno, što ne udje u pisano pravo, skoro sasvijem isčeznu. Neostade mu dakle drugo, nego iskati po prašljivijem Arhivima zapisnike starijeh narodnijeh sudova, nebi li tamo štogod staroga pravnoga običaja zapisano našao. I gle sreće! Taj veliki istražitelj, ne samo da i sam nadje množinu spomenika, nego mu i sa nekoliko krajeva njemačke zemlje bi poslan ne malahan broj. On ih izdade u četiri debela sveska [8]), koja sadrže izvore prava i običaja pojedinijeh sela i

---

[1]) Sravni njegovo glavno djelo: Cinque libri di scienza nuova d' intorno alla comune natura delle nazioni, izdano najprije g. 1725 a preradjeno g. 1732.

[2]) Navedimo znatnije. Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte (u više izdanja); Zöpfl, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, Stuttgart 1844—1847 2. Aufl.; Philipps, Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte; Schulte, Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte, Stuttgart 1861; Schulte. Alterthümer des deutschen Reiches und Rechtes. Leipzig u. Heidlbg. 1860.

[3]) Encyclopaedie 8. Aufl. —; Philosophie des positiven Rechtes 1. Aufl.; Civilistisches Magazin Bd. 4, Nr. 4.

[4]) Ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung. Heidelberg 1814; 2. Aufl. 1828.

[5]) Versuch einer Begründung des Rechtes durch eine Vernunftidee. Bonn 1819 — Allg. juristische Fundamentallehre §. 3 —; Vorschule §. 8 i slijed. —; Encyclopaedie §. 52 i slijed.

[6]) Philosophie des Rechtes nach geschichtlicher Ansicht, Heidelberg 1830—1837 Bd. 2, Abth. 1, pag. 137—145.

[7]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828.

[8]) Weisthümer. Göttingen. 1840—1863 8. Osim drugijeh pomanjijeh izdanja i Bečka Akademija znanostî radi oko izdanja jedne zbirke toga materiala, koja

gospoština. Najstariji dopiru do svršetka trinaestoga vijeka, ali razjasnjuju pravne odnošaje mnogo starijeg vremena. Ta je zbirka tako važna, da se može bez straha kazati, da je sada najobilniji izvor za historiju germanskoga prava.

Naprotiv tomu, kako već napomenusmo, još živijeh pravnijeh običaja sasma se malo u Njemačkoj nalazi, koji nebi bili ili u zakon prešli ili inače opisani. To je može biti Grimmu povoda dalo da preporuči učenijem Dancima i Švedima [1]) sabiranje živijeh pravnijeh običaja; jer tamo gdje se je značaj narodni bolje održao nego u Njemačkoj i gdje se je toliko materijala našlo za germansku mitologiju, mišljaše, da će se još i toga gradiva mnogo naći moći.

Mi vidimo, koliku važnost dava Grimm sakupljanju pravnijeh običaja za historiju germanskoga prava; a vidimo i to, koliko već spravljena blaga u navedenijem Weisthumima leži, na raspoloženje povjestniku germanskoga prava.

Da koju dragocjenost kao historički izvor mora imati za slovenskoga naučenika živi običaj narodni, koji pisanijeh spomenika pomenute vrste gotovo i nema? [2]) Ali još jednoga uzroka radi, kod Slovena je taj historički izvor važniji nego drugdje, a to: jer prosti Sloven, kako je poznato, mimo ikoji drugi narod najtvrdje se drži starinske navike. Učeni i vješti pravnik poznati će n. p. nekoliko još živijeh pravnijeh običaja, medju današnjijem Crnogorcima, koji malo ne potpuno odgovara ustanovljenjem ruske pravde sastavljene početkom jedanaestoga vijeka [3]). Ta vlastitost prostoga Slovena može se potvrditi i sa nekoliko historičkijeh primjera.

---

može biti, neće biti mnogo manja od Grimmove, i koja će do skoro pod tisak doći. U odboru za taj posao ima ljudi kao: Miklošić, Karajan, Pfeiffer.

[1]) „Möchte meine arbeit einem erfahrenen Schweden oder Dänen in die hände fallen der dadurch, was von alterthümlichen rechtsgebräuchen nicht sowohl in den gedruckten alten gesetzen, als viel mehr in der lebendigen überlieferung des nordischen landmanns oder in gerichtsverhandlungen der späteren jahrhunderte, dort erhalten sein muss, bewogen würde aufzuzeichnen.“ Deutsche Rechtsalterthümer Vorrede XVIII.

[2]) Dorf-Weisthümer aus Mähren, koje izdade Chlumecký (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen 1851, 17. Band), premda češki pisani mi bismo rekli, ili da su prijevod njemačkijeh, ili da su skrojeni po njemačkome duhu. I u Elsasu ima francuskijeh prijevoda njemačkijeh Weisthuma; sravni Hanauer: Les paysans de l'Alsace au Moyen-Age. Paris et Strasbourg 1865. p. 31. Znamenita je i Grimmova primjedba (Rechtsalterthümer. Vorrede p. XI.) da u svijem zemljama gdje su Nijemci Slovene susjede imali, skoro nikakvijeh Weisthuma nije moguće naći. Čudnovato je koliko se narodi, što se nagnuća k zapisivanju tiče, jedan od drugoga razlikuju: jedni zanešeni za pisarijom, kako stari Egypćani, koji naslikavši na zidu konja itd. zapisivaše da je konj, a opet drugi narodi jedva da jim se vrijedno činilo zapisati i najvažnije uspomene. Slovene možemo zaisto uvrstiti u ovaj pošljednji razred naroda, jer najvažnijim dogodjajima narodne povjestnice, sačuvaše poneki spomen samo u pjesmama i predanjima. Ali ni ta negativnost nije bila bez nekoga ploda. Sloveni u opće, a osobito Srbi i Hrvati, da su se više pisarijom bavili, teško da bi se sad Europa divila njihovijem narodnijem pjesničkijem umotvorima, a može biti da i mores majorum nebi se bili tako čvrsto kod njih sačuvali.

[3]) Ko bi rad vidjeti koliko se i su malo takoga materijala, može valjan pravnik okoristiti, neka zaviri u izvrstno Jirečkovo djelo: Slovanské právo v Čechách i na Moravě. v Praze 1863—1864 8.

Ne samo kod polabskijeh Slovena gdje hrišćanstvo bi uvedeno, kao i kod Meksikanaca i Peruanaca, silom mača i najžešćijem nasiljem i nečovječjem, nego i tamo gdje ga Sloveni bez otpora primiše, svećenstvo je dakako gledalo i nastojalo sa svijem sredstvima da istrijebi stare poganske obrede i običaje. Ali sasvijem tijem poznato je koliko se koristiše Hanuš, J. Jireček, Erben, Strojev, Snjegirev, Sacharov i drugi koji o slovenskoj mitologiji pisaše, zbirkami praznovjernijeh običaja koji još i sada žive kod Slovena. Ali kud ćeš tvrdjega dokaza toj vlastitosti našega naroda. Ima žalibože slovenskijeh plemena, koja radi nepovoljnijeh okolnosti i jezik svoj izgubiše: običaje svoje starinske ipak pridržaše. Lüneburški Sloveni, kako je poznato, sasvijem se ponijemčiše, ali običaja čisto slovenskoga još i dan današnji kod njih naći možemo.[1]) Isto tako ima slovenskijeh plemena koja i svoju kršćansku vjeru promijeniše ali nekoliko obreda iz prijašnje vjere opet pridržaše. Tako n. p. bratstvo Vučedabići, u Barskoj nahiji koji su sada Muhamedanci, slave Arandjelov dan kao krstno ime, tako isto i selo Mrkovići ne daleko od Vučedabića, takodjer turske vjere, ne samo da slave krstna imena, nego i o trojičinu dne nose krste, kao i njihova hrišćanska braća [2]). Isto se to može kazati i o Pomacima, bugarskijem poturčenjacima, koji medju ostalijem, isto kao i pravoslavni Bugari, na zadušnice idu, da se mole na grobove svojijeh mrtvijeh srodnika [3])

Ali ne samo za historiju naroda u opće i za historiju narodnoga prava, da je koristno poznanje pravnijeh običaja, nego za sve druge srodne nauke koje se bave sa istraživanjem, razjasnjenjem, sravnjivanjem narodnijeh svojstva i vlastitosti: jer sve te nauke, kako je poznato, nijesu ništa drugo nego različne grane koje izlaze iz jednoga jedincatoga korijena — narodnog života — i u njemu se opet sjedinjuju [4]). Nijesu ni gole znanosti samo koje se koristuju tijem poznanjem, nego je od velike pomoći i praktičnijem vještinama. Ono je i do sada mnogo poslužilo obrtnijem državnicima za svakojake državne svrhe, ali najviše u zakonarstvu.

U svakoj uredjenoj državi kad se god ima nov zakon sačiniti ili stari preinačiti; osim učenijeh jurista, budu obično pozvani na savjetovanje i pretresanje, i ljudi koji žive u krugu za koji se zakon sastavlja ili preinačuje, te žive običaje svoga kruga dobro poznaju; ili se ti običaji preko činovnika sakupe [5]).

Vojničko uredjenje kojemudrago države ili pokrajine, pa bilo ono najizvrstnije na bijelome svijetu, poznato je, da nepromiče najbolje prosvjete, na-

---

[1]) Vid. Eduard Ziehen. Wendische Weiden. Erzählungen aus dem wendischeu Volksleben. Frankfurt a/M. 1854, naveden u časopisu českoga Musea g. 1857. str. 157 u članku: Poněmčili Slovane lüneburšti etc.; napisao J. B. Malý. Žao nam je, da nijesmo mogli do izvornika.

[2]) Vuk rječnik sub Mrkovići i Šestani.

[3]) Wanderer Morgenblatt g. 1864. u feuilletonu.

[4]) Poznato je, da u Berlinu izlazi posebni časopis kome je zadaća, osim jezikoslovnijeh nauka, baviti se i sa svojstvima pojedinijeh naroda, te iz tijeh svojstva izvlačiti zakone njihovog duševnog razvitka. To je: Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft pod uredničtvom Steinthala i Lazarus-a.

[5]) Sravni za Njemačku n. p. Protocolle der Commission zur Berathung eines allg. deutschen Handelsgesetzbuches, herausg. von J. Lutz, Würzburg 1858 —; za Austriju: n. p. Dvorski ukaz 24. Studenoga 1821 koijem se naredjuje sakupljenje običaja (Observanzen) koji se odnose na feudno pravo — ; za Rusiju: Acta odbora za oslobodjenje težaka.

predka i blagostanja. Mi bismo ipak kazali da u hrvatskoj granici u kojoj žalibože i još vojnički sustav gospoduje, bio bi mnogo nesnosljiviji, da urednik graničarskoga statuta od g. 1807. i 1850. nije ga onako vješto na narodnome običaju sagradio i odasvud istijem opleo. Naproti tomu rekli bismo, da, da je urednik gradjanskoga zakonika kneževine Srbije bio vještiji narodnome običaju, nebi se bilo onoliko protivuslovnijeh §§ u zakonik uvuklo, ne samo sa živijem običajem, nego i medju pojedinijem §§. jednoga te istoga zakonika. [1])

Kad čovjek to sve promozga i prosudi, te uvidi preveliku važnost toga gradiva u svakojakom obziru, mogao bi lako pomisliti, da u slovenskoj književnosti zbirke pravnijeh običaja i poslovica hrpimice leže učenijem ljudima na raspoloženje; jer kako se po svemu Slovenstvu našlo ljudi, koji s oduševljenjem, sabiraše narodne pjesme, da će se biti našlo i onijeh, koji se za pravne običaje zauzeše. Ali ko bi tako mislio ljuto bi se prevario, jer do sada, jedva da je o tome i nešto malo spisa i članaka sastavljeno bilo.

Budi nam sada dopušteno obazreti se na nekoje pojave u novijoj slovenskoj književnosti jer bi nam to moglo, kakogod opravdati ili razjasniti taj nedostatak.

Kod većine slovenskijeh plemena opazi se početak živahnijeg kretanja i djelovanja literarnoga početkom druge četvrti tekućega vijeka, upravo u vrijeme, kad u susjednoj Njemačkoj književnosti, živahno se bavljahu učeni ljudi sa predmetima, koji pokazuju svoj narod u cijelome njegovu biću, u prošlosti i sadašnjosti. Radi kratkoće mi se moramo na jednoga učenoga Nijemca ograničiti, ali čovjeka koji, ne samo dade tijem naukama sasvijem novi pravac, nego u njima više, nego do sada iko drugi i uradi. Taj je čovjek slavni Jakob Grimm. Za naše svrhe, čini nam se, sasvijem dovoljno progovoriti koju, samo o njegovoj djelatnosti.

Literarna radnja Jakoba Grimma može se razdijeliti u tri glavne struke, a to su: narodni jezik i pjesničtvo [2]), narodna mitologija [3]) i narodno pravo [4]). Grimm kao da je sve te struke držao kao jedno jedino polje, za polje koje filologu u širem smislu, nesmije nepoznato biti. U tome mnijenju nas utvrdjuje njegovo često izjavljenje, da se on neubraja medju one filologe, koji se na gole riječi ograničuju [5]). Ali ne vazda ni svak, može s uspjehom ujedno obradjivati sve te znanstvene struke. U opće polihistorstvo može samo koristno biti u doba, kad su znanosti više usredotočene nego rasprostranjene, ili pri početku i preobraženju nekijeh znanstvenijeh struka, i to, kad ga se

[1]) Vidji n. p. gl. XV. „O nasliedstvenim pravama i otnošeniama u zadruzi."

[2]) Deutsche Grammatik Tom. I. 1. Ausg. Göttingen 1819 2. Ausg. ib. 1822. 3. Ausg. 1831. Tom; II.—IV. ibid 1826—1837 8. — Geschichte der deutschen Sprache, Leipzig 1848 ibid 1853. — Deutsches Wörterbuch. Leipzig 1852—1865. 5 Voll. (4. i 5. nisu još potpuni).

[3]) Deutsche Mythologie. Göttingen 1835, ibid 1844. — Kinder- und Hausmärchen. Berlin 1812—1814. Ova knjiga bi mnogo puta tiskana. Sadržaj sakupi i uredi zajednički sa bratom Wilhelmom. — Deutsche Sagen (on i Wilhelm) Berlin 1816—18.

[4]) Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen 1828. 8.; ibid 1854, 8. — Weisthümer, Göttingen 1840—1863 4. Voll. — Poesie im Rechte u „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft" Bd. 2, Seite 31 und folg. Po smrti Grimmovoj počeše se štampati njegovi pomanji spisi, koji zasijecaju u sve tri navedene struke. Do sada izidjoše dva sveska.

[5]) N. p. u Geschichte der deutschen Sprache u predgovoru str. XIII. kaže: „Sprachforschung von der ich ausgehe hat mich doch nie in der Weise befriedigen können, dass ich nicht immer gern von den Wörtern zu den Sachen gelangt wäre; ich wollte nicht nur Häuser bauen, sondern auch darin wohnen," a u istoj knjizi

late na to kao pozvani geniji. Oni su sami tada kao Aristotel i Leibnitz najboljijem izrazom znanstvene znamenitosti svoga vremena. Izim tijeh okolnosti, polihistorstvo niti je moguće niti je koristno za napredak nauka. To je dobro poznalo naše doba i zato, ne samo u praktičkijem strukama, vidimo podijeljene radnje [1]), nego su podijeljene i u naukama, te istražitelj obično se u istraživanju ograničuje na jednu glavnu struku, a u drugijem strukama, koje su kao njezine pobočnice i koje mu treba poznati, mora se osloniti na istraživanje onijeh, kojijem je ta pobočnica glavna nauka.

Grimm je pokazao novi put i način, kojijem se ima postupati obradjujući te znanstvene struke, toli važne za poznanje, kako nekadašnjega, tako i sadašnjega bića svakojega naroda. To je njegova najviša zasluga: pa baš i ako je u tome revnome rádu, na nekijem mjestima i zabasao, to mu nikako nemože na ukor služiti. S njime ili za njime vidimo po nekoliko preizvrstnijeh glava u svakoj struci ponapose raditi. I uprav to podijeljenje radnje pravi je uzrok rascvjetu u kome se sad nalaze te znanstvene struke u Njemačkoj.

A što se medjutijem radilo na sličnome polju kod slovenskijeh naroda?

Kod većine slovenskijeh plemena, kako već napomenusmo, poče preporodjenje književnosti ili živahnija duševna radinost upravo u vrijeme, kad se u susjednoj nama Njemačkoj najživlje nastojaše istraživati, sabirati, razjasnjivati sve što zasijeca u narodno biće.

Naravno je, da se i kod Slovena sad živo odazva ta plemenita i blagoslovljena misao narodnoga γνῶθι σεαυτόν. Ali ovdje sve te grane nenapredovaše jednako, nešto radi polihistorstva, kome je teško izbjeći u djetinstvu ili preporodjenju svake književnosti ili znanosti, nešto radi toga, što mnogi radnik prionu na jednu jedincatu struku i nepromislivši i pokušavši, jesu li njegove sile i sposobnosti primjerenije k toj, ili ka drugoj zanemarenijoj struci. Kod Slovena, možemo kazati, da jezikoslovje proguta malone sve književne sile. Jezikoslovje je, osobito u doba kad se narod počne buditi, po svojoj naravi najvažnija i najprimamnija nauka, te po tome najviše književnika narodnijeh uza nju i prione. Nije se dakle čuditi, da iz te vojske rabotnika nalazimo na ovome polju imena kao Kopitar, Vostokov, Šafařik, Miklošić, Karadžić, Daničić, Hattala, imena koja bi najrazvijenijoj književnosti koga mu drago prosvijećenoga naroda na diku služiti mogla. Narodni jezik i narodno pjesničtvo stoje u tijesnome savezu. S toga vidimo uz revno izdavanje djelâ starijeh i novijeh umjetnijeh pjesnika još revnije sabiranje prostonarodnijeh pjesama, pripovijedaka, bajaka, poslovica, izrjeka i riječi. Priložimo k tomu: da slovenskijem jezikoslovjem još pri svršetku prošastoga vijeka poče se baviti patrijarh Slavistike Dobrovský;[2]) i spomenimo se s kojijem udivljenjem i oduševljenjem biše primljene u zapadnoj Evropi, slovenske prostonarodne pjesme u opće, a osobito Vukova zbirka — pak ćemo lako dokučiti zašto je ova struka, ako je sa ostalijem sravnimo, tako dobro napredovala.

Druga glavna struka, koju je Grimm obradjivao, bi narodno vjerovanje.

---

nalazimo sedmi otsjek, koji se isključivo sa „Glaube, Recht, Sitte“ bavi. Sravni takodjer: Rede auf Lachmann u „kleinere Schriften“ Berlin 1864 I. p. 150; „Man kann alle Philologen die es zu etwas gebracht haben, in solche theilen, welche die Worte um der Sachen, oder die Sachen um der Worte willen treiben etc.“

[1]) Srbi imaju poslovicu za to: „Pet zanata deset nevolja“.

[2]) Prvo njegovo jezikoslovno djelo bi izdano g. 1799 pod nazvom: „Die Bildsamkeit der slavischen Sprache“.

I u slovenskijem literaturama bila je obradjivana narodna mitologija — ali razumije se da se ni iz daleka nemože mjeriti sa radinosti, koja se razvi na jezikoslovnom polju. I ovdje vidimo, ne mnogo, ali ipak nekoliko izvrstnijeh spisa i sastavaka od ljudi kao Erben, J. Jireček, Hanuš, Strojev, Snjegirev, Sacharov. Ne samo da su se stari pisani spomenici pri tomu upotrebljavali, da li i još danas živući sujevjerni običaji, obredi, bajke itd. kod prostoga naroda svijeh plemena, koji se sa velikom pomnjom i revnošću na sve strane sabiraše. Osobito ove zbirke običaja, pripovijedaka, pjesmica itd. mnogo pomogoše, da se po mogućnosti popuni i razbistri to malo, što nam Stari ostaviše zapisano o basnoslovju starijeh Slovena. Te radnje dovedoše nas barem do toga, da se u učenom svijetu prilično utvrdilo mnijenje, da su glavni bogovi svijeh slovenskijeh plemena bili jedni te isti.[1])

Osobito za narodno njemačko pravo Grimmom prokrčeni put i radnje, koje na tome polju započe, označiše novu dobu u istraživanju narodnoga prava kod Nijemaca. Komu je pravniku nepoznato, koliko pozniji graditelji povjestnice njemačkog prava za svoju zgradu gradje izvukoše iz te obilne spreme, koju Jacob Grimm, a po njemu i njegovi suradnici i nasljednici napuniše? Koliko se i danas ta sprema upotrebljava i svejednako novoodkrivenoga gradiva u istu ulaže?

A što se medjutijem sakupilo i uradilo na tomu važnom polju kod Slovena? Ovdje, ako i proti volji, moramo ipak kazati, da smo najsiromašniji. Ali razumjejmo se. Mi negovorimo ovdje o spisima, koji se oslanjaju na pisane izvore i na naročito zakonarstvo; jer ko nepozna ogromno djelo Maciejowskoga[2]) i preizvrstno djelo H. Jirečeka;[3]) zatim debela izdanja pismenijeh spomenika staroga prava i zakonodavstva svijeh slovenskijeh plemena? Mi ovdje govorimo o spisima, koji se osnivaju osobito na živijem narodnijem običajima, ili o zbirkama tijeh običaja, koje bi nekijem načinom odgovarale Grimmovijem Weisthumima ili još bolje onomu, što on želi da sakupe danski i švedski učeni ljudi; zbirkama, kojijem bi se nadopunilo, razbistrilo i popravilo to što imamo zapisano o starome pravu, te znanstveno još bolje dokazala istovjetnost glavnijeh pravnijeh načela kod svijeh slovenskijeh plemena. Spisa ove vrste za čudo je malo, te se mogu svikolici na prste prebrojiti:

Kod južnijeh Slovena napisa Utješenović svoje izvrstno djelo o jugoslovenskoj zadruzi[4]) i Milićević članak o istome predmetu.[5]) Kod Rusâ Makarov opisa „Stare i nove ruske kletve i prisege“;[6]) Snjegirev u djelu „Rusi u svojijem poslovicama“[7]) navede nekoliko pravnijeh običaja i poslovica; Tar-

---

[1]) Od inostranaca sravni Grimm, Deutsche Mythologie I. str. 88: „Das deutsche volk liegt mitten zwischen Letten, Slaven, Lithauern, Finnen, lauter völkerschaften, die götter erkennen und einen geordneten cultus pflegen. slavische völker, in weit entlegene gebiete verbreitet, haben ihre götter gemeinschaftlich: wie sollte es in Deutschland anders sein?“ U novije vrijeme podiže se važan glas, koji se podpuno neslaže sa gorenavedenijem općijem mnijenjem. Vide Miklošić: Die Rusalien, Wien 1864, p. 19.

[2]) Historija prawodawstw Słowiańskich. Drugo izdanje u Varšavi 1856 i slijed. 8.

[3]) Slovanské právo v Čechách i na Moravě. U Pragu 1863—1864. 8. 2 voll.

[4]) Die Hauskommunionen der Südslaven. Wien 1859.

[5]) Pregled zadružnog stanja Srba seljaka: u Glasniku srbske slovesnosti knj. 9, g. 1857.

[6]) U Трудахъ и лѣтоп. ист. и древ. ч. IV. кн. 1.

[7]) Русскіе въ своихъ пословицахъ. Москва 1831. 8.

novski napisa „Pravno biće u Maloj Rusiji“ [1]) i još nešto pomanjijeh članaka raspršanijeh po časopisima. Najposlije g. 1864 rusko zemljopisno društvo u šestoj knjizi svoga etnografičkog zbornika pozivlje na sakupljanje narodnijeh juridičkijeh običaja prilažući i program za taj posao. Od Čeho-Slovaka Čelakovský probra neke poslovice, koje se njemu činjahu da na pravo spadaju, te ih izdade pod naslovom: Slovanská právnická přislovi.[2]) U koliko je meni poznato, to je sve, što je u novije vrijeme pisano o tome predmetu.[3])

A što je uzrok, da je uprav to polje u nas ostalo malone u potpunoj ledini? Raspravni odgovor na to pitanje daleko bi nas odveo: mi ga ostavljamo da nanj svak po svome odgovara; ali nemožemo su manje, da već sada neka mnijenja nenapomenemo, koja nam u privatnome razgovoru biše saopćena, jer bi se lako mogli i drugi za njima povesti. Neki kažu: da isto kao što je slovenski narod zanešen za pjesničtvom tako da se i slovenski književnici nerado bave sa ozbiljnijem i suhoparnijem predmetima; neki opet da predmet: t. j. opisivanje narodnijeh pravnijeh običaja, nije od tako velike znanstvene važnosti — a neki najposlije, da Sloveni, od davnijeh vremena, pod tudjijem gospostvom ili uplivom, izgubiše malone svekolike starodavne svoje narodne običaje koji se na pravo odnose, te da nepreostaje više ništa što bi se sakupiti i opisati moglo. Na prvo mnijenje moglo bi se, medju ostalijem, odgovoriti: da pravo narodno ne spada upravo medju suhe i nepoetične predmete, i pozvati se u tome tvrdjenju na svjedočbu Grimmovu [4]). Da ni drugo nije na istini osnovano pokazasmo već gorje — a da je treće i još manje, pokazati ćemo malo niže, navodeći još živijeh pravnijeh običaja, koji na sebi nose još i sad pečat prvobitnoga slovenskoga značaja. Istina je da u nekijem slovenskijem pograničnijem predijelima ili u zemljama gdje pomiješano i tudjega naroda žive, slovenski karakter ili je iščeznuo ili se pomiješao sa tudjijem, ali većina zemalja gdje Sloven u massi živi, pa gdje mu se je i uništila politička sloboda, samo da mu je ostala neka općinska samouprava, tamo se je podobro sačuvao i svojijeh običaja izobilja još imade. Ali i miješanja, pa i sami presadjeni tudji instituti, nijesu bez vrijednosti — ima i tu važnijeh momenata za povjestnika. Radi toga sabiratelj i opisatelj narodnog običaja treba samo da ga opiše kakav je sada, ne obziruć se —: je li narodni samorast, ili je donošnji prijesad — : razabirati narodno od tudjega, istraživati vrijeme toga presadjenja, označiti zgodu tomu, itd. to je posao učenoga pravnika i povjestnika koji bude htio upotrebljavati sakupljeno gradivo.

Mi smo se ovijem uvodom više i nego smo mislili zabavili, te bi bilo veće vrijeme da predjemo i na glavni dio ovoga spisa, t. j. na opisivanje običaja koji ovamo spadaju i koji nam do ruka dodjoše. Razumije se i samo sobom, da pogledom na zadaću i smjer ovoga sastavka, nije se moguće ovdje držati samijeh onijeh običaja, koji imaju sve postulate valjanog običajnoga prava (consuetudo stricto sensu juridico) Za nas je dakle sasvijem ravno-

[1]) U Юридическихъ запискахъ Редкина 1842 год. T. II.

[2]) U Časop. česk. musea god. 1851. I. 16. i u djelu: Mudroslovi národu slovanského ve přislovich. V Praze 1852, str. 338 i sljed.

[3]) Čudnovata je stvar, da ni inače velezaslužno društvo za povjestnicu jugoslavensku u svojem p i t a n j i m a, koje rasposla članovima i ostalijem domoljubima na odgovor, nije uvrstilo n i j e d n o g a, koje bi se na narodno običajno pravo odnosilo: dočim mythologičkijeh, medju 26 pitanja, ima nimalo manje do 5! Ipak u društvenomu časopisu Arkivu ima posebni odsjek za pravo.

[4]) Poesie im Rechte u Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft red. v. Savigny Bd. II. s. 31 ff.

dušno, da li neki pravni običaj zbilja ima legis vim ili ne, da li se taj običaj slaže sa pisanijem pravom ili mu protuslovi, je li običaj dobar ili zao, je li postao cum ratione, ili opinione necessitatis, za naše svrhe tu je malo šta izmetati.

Radi toga mislimo, da nam neće niko zamjeriti, što smo, na nekoliko mjesta, opširnije progovorili o čemu, što u strogom smislu nebi amo ni spadalo. Mi to učinismo samo gdje nam se činilo, da neka stvar ili odnošaj, služi kao substrat tomu ili onomu pravnom običaju, ili da stoji u tješnjoj svezi sa istijem, te da ga može podobro objasniti i protumačiti. To isto budi rečeno i za poslovice.

Do sada najviše govorismo o važnosti sabiranja običaja koji u narodu žive. Ali narodni običaj nije kao žerava u pepelu, sakriven samo u narodnoj svijesti, niti ograničuje svoje objavljenje na samo djelovanje u medjusobnom saobraćaju, da li se izjavljuje i u duševnijem pučkijem umotvorima kao u pjesmama, bajkama itd., ali najglavnije u poslovicama. Nećemo ovdje govora širiti o znamenitosti pravnijeh poslovica: o tomu su već drugi na više mjesta besjedili,[1]) nego ćemo uz običaje navesti i ponekoliko poslovica, koje budu ovamo spadale, i to svijeh slovenskijeh plemena u izvornom jeziku, u koliko budu dopuštale granice ovoga sastavka.[2])

Pjesme i pripovijetke usilovani smo za sada mimoići i samo se na njih kad i kad, kao mimogred, obazreti.

Pravna simbolika narodna spada pod isti pojam „pravni običaj“ te što je o ovima rečeno valja i za simboliku. O njoj napose nemamo šta reći, što bi ovdje pristajalo, nego ćemo uz običaje i na nju se obazreti, a gdje bude trebalo odrediti joj i posebno poglavlje.

Izvora ćemo se vjerno držati i navoditi jih —; što iscrpemo iz onijeh koji su naški pisani, nastojati ćemo da se i sloga i riječi spisateljevijeh po mogućnosti držimo, a iz onijeh pak, koji su u drugijem jezicima, moramo se zadovoljiti priopćiti sadržaj što u kraće moguće bude. Od onoga što nam je ustmeno ili pismeno bilo saopćeno, od ljudi koji medju narodom žive, pridodati ćemo pri svakom slučaju ime priopćitelja. Gdje nebude toga, znak je da je to spisatelj sam autoptično primjetio.

Iz toga što je do sada rečeno, čitatelj će biti uvidio što je smjer ovoga spisa. Mislimo dakle, da niko neće iskati nekakve potpunosti i stroge sisteme u spisu, koji sa zbirkom primjera, slučajno tamo i ovamo sakupljenijeh, i radi lakšega pregleda u neke razdijele poredjenijeh, druge svrhe nema, nego kako je već rečeno, da opomene i uvjeri, da toga važnoga gradiva još u narodu živi i da kupioca čeka. A pri najboljoj volji nešto potpunijega napisati nije nam bilo moguće radi oskudice u sredstvima koja nemogosmo do ruka pribaviti. I od toga mala što napomenusmo, da je bilo glavno pisano o prav-

---

[1]) Sravni n. pr. Warnkönig: Juristische Encyclopädie, str. 94: „Der Urgrund alles Rechtes ist ein eingeborener Rechtssinn der Völker, seine Wiege die Familie, seine Urform das Gewohnheitsrecht, seine ersten Abstractionen sind die Rechtssprüchwörter.“

[2]) Sačinitelj ovoga spisa ima jih već sakupljenijeh mnogo više, nego je ovdje moguće navesti. Netom zbirku popuni namjera u posebnom i povećem djelu jih izdati sa objašnjenjem i primjedbama. Radi toga ustručati će se za sada svakoga primjećanja i ograničiti će se, gdje te gdje na golo sravnjivanje sa neslovenskijem poslovicama. Radi istog uzroka i da bi uštedio prostora, neće za sada ni izvore navesti, iz kojijeh je crpio pojedine poslovice.

nijem običajima, nekoje važne sastavke nemogosmo dobaviti [1]). A koliko nam je još knjiga, iz kojijeh bismo bili nešto crpiti mogli, ili nemoguće bilo dobiti, ili nam nepoznato ostalo! Poznance, koji se rodiše ili žive medju narodom te poznaju njegove običaje, i koji bi nam bili mogli štogod priopćiti, nijesmo ni pozvali, jer je namjera naša bila upravo ovijem spisom na to jih opomenuti i pozvati [2]). Od onijeh koji se pobliže desiše, te nam na nekolika ustmena pitanja ustmeno i odgovoriše, dužni smo osobito zahvaliti: veleučenomu gospodinu grofu Niku velikomu Puciću iz Dubrovnika, ocu Franjevcu gosp. Simu Milinoviću iz Sinja i g. Petru Vasiljevu Odžakovu iz Leskovca u Bugarskoj.

Obzirom na namjeru spisa, i to što će tu navedeno biti, mislimo da će biti dovoljno. Na potpuni sistem narodnoga običajnog prava, moći će se tek onda misliti, kad se bude gradje izobila sakupilo.

Navodeći pojedine pravne običaje, nećemo se obzirati na pisane zakone, jer su ti prilično poznati, a i sravnjivanje sa zakonima i običajima drugijeh naroda i prošastijeh vremena odvelo bi nas daleko. Ako gdjegod i to učinimo, učiniti ćemo kao iznimku i uzgredno.

Razumije se, da se mi moramo ograničiti na samu sadašnjost, ali neka nam se nezamjeri ako mi tu sadašnjost u nekijem slučajevima i do početka tekućega vijeka protegnemo.

O odnošajima medju seljacima i zemaljskijem gospodarima svakome je na raspoloženje cijela literatura i zvanična opisanja [3]). Radi nedostatka vremena, i radi nemogućnosti cijelu tu massu u tijesne granice ovoga spisa zbiti, odlučismo radije sasvijem je izostaviti. Zbog sličnijeh i drugijeh uzroka izostaju i crkveni i feudni pravni odnošaji.

Poslovice

koje se odnose na pravo, običaj i zakon u opće. [4])

Što je pravo i Bogu je drago.[5])
Правду Богъ видитъ. r.
Все минуется, одна правда остается. r.
Jače pravo nego mač.

---

[1]) Kao gori navedene spise Makarova i Tarnovskoga.

[2]) Veliku bi uslugu narodnoj znanosti učinio svaki rodoljub, kad bi se u svojoj okolici zauzeo opisanja toga ili onoga običaja narodnoga, koji u pravo zasijeca. Mi mislimo da bi taj posao najlakši bio svećenicima, koji po selima žive. Ko bi se god toga važnoga djela primio te bi nam izvolio o tome javiti, mi bismo mu dragovoljno poslali naputak koji, osobito za one, koji se nijesu pravnom naukom bavili, mnogo bi jim posao taj olakšao.

[3]) U Austriji u aktima za rasterećenje zemalja — u Rusiji u aktima i spisima o oslobodjenju seljaka.

[4]) Slijedeća početna slova, koja se uz poslovice nalaze, znače: b. = bugarski, b.r. = bijeloruski, č. = češki, d.l. = donjolužički, g.l. = gornjolužički, m.r. = maloruski, p. = poljski, r. = ruski, sč. = slovački, sn. = slovenski.

[5]) Was billig und recht ist, ist Gott lieb.

Prawo gorsze niż miecz. p.
Právo ma tenký nos. č.
Prawo i wolność ciągnąć jak rzemień może. p.
Pravem se ředí a po něm jdi. č.
I djavo zna, što je pravo (ali neće da čini).
Pravda narode podigne, a nepravda jih potre.
Ni oni što nepravdu čine, nevole je.
Въ комъ добра нѣтъ, въ томъ и правды мало. r.
Na kom vláda, na tom pravda. č.[1])
Сильные пишутъ правду. r.
Едніи рукы права пишуть, едны и мажуть. m.r.
Kdož moc má, ten právo. č.
Чѣмъ сильнѣе, тѣмъ правѣе. r.[2])
Wjetši si, a wjetše maš prawo. g.l.
Výše může hrst moci, nežli plný pytel práva. č.[3])
Ako pravda nepomože, krivda neće pomoći.
Právo nepomůže, když levo přemůže. č.
Kde síla vévodí, ku právu se nechodí. č.[4])
Гдѣ сила владѣетъ, тутъ законъ уступаетъ. r.
Od inata nema gorega zanata.
Нѣтъ такихъ правъ, чтобъ знать чужой нравъ. r.
Vrch práva, vrch křivdy. č.[5])
Holé přísne právo, holé bezpraví. č.
We złem rządzie najwięcéj praw i rozkazu. p.[6])
Zle mravy, dobré práva. č.)
Zao običaj dobar zakon čini.[7])
Nový pán, nové právo. č.[8])
Nová správa, nová práva. č.
Nove sudije, novi zakoni.
Novým právem, staré se kazí. č.[9])

---

[1]) La loi dit ce que le roi veut. — Que veut le roi, si veut la loi. — Das ist recht, was der König sagt. — The laws go on the Kings' errands.

[2]) He who hath the longest sword, is always thought to be in the right.

[3]) Man kömmt mit einer Hand voll Gewalt weiter, als mit einem Sack voll Recht. — Might overcomes right. — Force passe droit.

[4]) βίας παρούσης οὐδὲν ἰσχύει νόμος (Menand). — Non prodest ratio ubi vis imperat. — Ratio contra vim parum valet. — Nihil est juri tam inimicum, quam vis. — Contra forza val poco ragione in ogni loco. — Où force regne droit n' a lieu. — Raison contre le fort est un très piteux port. — Force n' est pas droit. — Do fuerça viene derecho se pierde. — Wo Gewalt herrscht, schweigen die Rechte. — Es ist bös rechten, wo Gewalt Richter ist.

[5]) Summum jus summa injuria. — Summum jus summa crux. — Gran giustizia grande offesa. — Derecho apurado, tuerto tornado. — Streng Recht gewiss Unrecht.

[6]) Corruptissima republica plurimae leges.

[7]) Bonae leges ex malis moribus procreantur. — La legge nasce dal peccato. — Dai mali costumi nascono le buone leggi. — Le crime fait la loi. — Von schlimmen Sitten kommen gute Gesetze.

[8]) Novus rex nova lex. — Neue Regenten neue Gesetze. — New lords new laws.

[9]) Lex posterior derogat priori. — Eine neue Satzung vertreibt ein altes Recht.

Ugodjaj zakon razbija. [1])
Dobrá vůle právo ruší. č.
Bdícím práva pomáhají. č. [2])
Práva bdícím, ne spícím slouží. č.

Обычай не клѣтка. r.
Внада втора природа. mr. [3])
Običaj je druga narav.
Co się wielom godzi, to w obyczaj wchodzi. p.
Co kraj, to obyczaj. p. [4])
Що край, то обичай. mr.
Każdy kraj ma swój obyczaj. p.
Každý kraj své právo má. č.
Кчждый край мае свій обычай. mr.
Svako selo svoju pjesmu pjeva.
Kolik krajův, tolik krojův. č.
Koliko je sela, toliko je navičaja.
Jaki kraj, taki obyczaj. p.
Jaké prase, taký kvik, jaký národ, taký zvyk. č.
Что городъ, то норовъ, что деревня, то обычай; что земля, то проказы, что дворъ то говоръ. r.
Въ чужой монастирь съ своимъ уставомъ не ходятъ. r.

Jest zakon i u paklu.
Što sila nemože zakon opravi.
Гдѣ добры въ народу нравы, тамъ хранятся и уставы. r.
Всуе законы писать, когда ихъ не исполнятъ. r.
Uzalud se zakoni pišu kad se nedrže.
Málo platny ploty, přes které se leze. č.
Ko naredbe van daje, valja da jim on prvi nastaje. [5])
Ko zakon stavlja i opslužit ga ima.
Праведному законъ не писанъ. r. [6])
Законъ не пережить беззаконному, а праведному. r.
Дурневи законъ не писанъ. mr.
Stare ustawy, świeże potrawy—są najlepsze. p.
Není na světě tak pevného pravidla (zákonu), aby se hnouti nemohlo. č.

---

[1]) I patti rompon le leggi. — Volonté n' est que droit.

[2]) Vigilantibus jura.

[3]) Ἔθος ἄλλη φύσις. — Consvetudo est altera natura. — Consuetudine è una seconda natura. — L' uso diventa natura. — L' uso vince natura. — L' uso fa legge. — Coutume est une autre nature (iz XV. vijeka). — Coutume dure; vaut nature. — Custom is second nature.

[4]) Suus est mos cuique genti. — Mores hominum regioni respondent. — En cada tierra su uso. — Qual paese tal usanza. — Autant de villes autant de guises. — Ländlich sittlich. — Kuida ma, neuda wiis. (čud.)

[5]) Patere legem quam ipse tulisti. — (Ausonius) Legem pareto, quisque legem sanxeris. — Paulus l. 23. D. 32. 3. (de legatis et fideicommissis): „decet enim tantae majestati, eas servare leges quibus ipse solutus esse videtur.“ — Chi fà la legge servarla degge. — A king should impose severer Lawes upon himself then on his subjects.

[6]) Ὁ μηδὲν ἀδικῶν οὐδενὸς δεῖται νόμου. — Le leggi son fatte pei tristi.

Práva jak pavučina, brouk se probije, a na mouchu vina. č. [1])
Ustawy jako pajęczyna, mucha ulgnie (uwiąznie), bąk ją przebije. p.
Законъ какъ паутина, шленъ пробьется а муха увязнетъ. r.
Što više zakona, to više prestupljenja. [2])
Гдѣ много законовъ, ту и обидъ много. r.
Строгой законъ, виновными творитъ. r.
Što strožiji zakoni to više krivaca.
Законъ назадъ не дѣйствуетъ. r. [3])
Никто невѣдѣніемъ закона, отговариваться не можетъ. r. [4])
Nevědomost hříchu nečiní. č. [5])
Нужда законъ перемѣняетъ. r.
Нужда законъ измѣнява. b.
Nuždа zakon izmjenjuje.
Нужда законъ ломитъ. mr. [6])
Potreba zakon ruši.
Potrzeba prawo łamie. p.
Nuzná (a nahlá) potřeba práva lomí. č.
Potrzebie ustawy ustępują. p.
Нужда не знаетъ закона. r.
Zlu zakonu noge prebi. [7])
Krv učini, a ne postavi zla zakona. [8])
Mučno je u staru selu nov zakon postaviti.

A. Privatno pravo.

I. Obitelj.

1. Medjusobni odnošaji članova zadružne obitelji, koji se pobliže ojeline tiču.

Svakom je vrapcu svoje gnijezdo drago [9])
Gdje ko niče tu se i običe.
Гдѣ сосна взросла, тамъ она и красна. r.
Донъ, Донъ а лучше домъ. r. [10])
Съ родительской земли, умри да не сходи. r.

---

[1]) Similes sunt leges aranearum telis, quas muscae validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitae tenentur. — Les petits sont subjects aux loys, et les grands en font a leur guise (iz XV. vijeka).

[2]) Je mehr Gesetze desto mehr Untugend.

[3]) Lex ad praeterita trahi nequit.

[4]) Unwissenheit hilft nicht, denn jeder muss sein Recht wissen.

[5]) Unwissend sündigt nicht.

[6]) Ἀνάγκη οὐδὲ Θεοῖ μάχονται. — Necessitas cogi nequit. — Necessitas frangit legem. — La necessità rompe la legge ili: necessità non ha legge. — Necessité n' a point de loi. — Necessity has no law. — Noth hat kein Geboth. — Noth bricht Eisen. — Nôdh brydher Raeth (dan.).

[7]) A la mala costumbre quebrarle la pierna. — Gateau et mauvaise coutume se doivent rompre. — Break the legs of an evil custom.

[8]) È meglio ammazzare uno; ili: è meglio ardere una città che mettere una cattiva usanza.

[9]) A cada paxaro, su nido le parece hermoso. — Ogn' acellu brama di jugne au su nidu. — A ogni ucello suo nido è bello.

[10]) Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος. — Domus propria domus optima. — Casa mia mamma mia. — Casa mia casa mia, per piccina che tu sia, tu mi sembri una badia.

Wosebna wjaža jo zlota winowata d. l. [1])
Moja kuća moja sloboda.
Твой домъ твоя и воля. r.
Дома какъ хочу, а въ людяхъ какъ велятъ. r.
Doma jako chcesz, u ludzi jak przystoji. p.
Svak je u svojoj kući kralj. [2])
Čovjek je sam, kao dub posječen. [3])
Ni u raju nije dobro samomu.
I mrav družbu hoće.
Krv nije voda. [4])
Krew niejest woda. p.
Кровь не вода. r.
Krev není voda. č.
Svoj svome najvolije. [5])
Svoj svome i nehotice bratuje.
Свой своего нехрани, а тешко и горко кой-то го нѣма. b.
Svoji se i psi časom pokolju, pa časom opet i sliže.
Ako svoj i vodi na jamu, u jamu ne meće.
Braća bila, braća mila
U tudjemu nije nigda svoga.
Ko neće svoga za brata, a on će tudjina za gospodara.
Gdje je sloga, tu je i Božiji blagoslov.
Od složne braće i djavoli bježe.
Prut po prut kad hoćeš, al' snopa nigda neprelomi.
Въ домѣ, нѣтъ хозяина больше. r. [6])
Хозяинъ въ домѣ, какъ Авраамъ въ раю. r.
Gospodarz każdy w swém domu pan. p.
Svaki domaćin domu vladika.
Po starješini Bog pomaga.
Gdzie głowy niemasz, rządu niepytaj. p. [7])
Jeden dům, dvou pánů netrpi. č.
Добрая голова, сто головъ кормитъ. r. [8])
Всякой домъ добрымъ хозяиномъ хорошъ.
Ne dům pánu čest dává, ale pán domu. č. [9])
Zna vrag mnogo, jer je star. [10])
Dla tego diabeł mądry, że stary. p.

---

[1]) Eigener Herd ist Goldeswerth.

[2]) Domi suae quilibet rex. — In casa sua ciascuno è re. — Mientre en mi casa me estó Rey me soy. — Chacun est maître en sa maison. — My house my kingdom.

[3]) Vae soli! — Uomo solo nimico di Dio. — L'homme qui est seul est fou.

[4]) Il sangue non è acqua. — L'acqua lava, e il sangue strigne.

[5]) Legami mani e piei e gettami fra i miei. — È megliu jente che bocconi. (korsik.)

[6]) The master is the eye of the house.

[7]) Est domus ingrata ni dominante rata. — Thet aet ont i Hwsae, som Inghen aer Kwsae. (dan.)

[8]) One father is sufficient to govern an hundred children, and a hundred children are not sufficient to govern one father.

[9]) The master makes the house to be respected, not the house the master.

[10]) Consilia tutoria sunt, quae dant senes. — Utile consiliis praebere senilibus aures. — Qui a âge doit être sage. — Consiglio di vecchio non rompe mai la testa. — U diavle ne sa, eppò ne sa, perch' è becchiu. (korsik.)

Ko radi, onaj valja da i sudi.
Ko je mudar, dovoljno je star.
I z mladé hlavy, soud pravý. č.
Gdje je dobra starješina vesela je sva družina.
Ocat, koji nije ljut, a domaćin, koji nije zao, nevalja ništa.
Više vidi gazda s jednijem okom nego sluga s oba dva [1])
Zlo po gazdu, koga sluga uči. [2])
Čim glava klone, ni noge tvrdo ne ostanu.
Kad mačka drijema, miševi bijesne. [3])
Gdje nije mačke, miši kolo vode.
Gorje mu, per komur se miši ino mačke bratijo. sn.
Gdje žena gospodari tu djavo služi. [4])
Běda mužem, im-že žena vláde. č. (Libušin sud.)
Zlo po kuću, gdje kokoš pjeva, a pjetao sluša. [5])
Nešťastný taký dům bývá, kde kohout mlčí a slepice zpívá. č.
Gdje žena gaće obuče, a muž skute, teško ti i po njih i po kuću.
Тѣшко на онѫ з' кѫща, у ком-то жена-та налага калпакъ. b.
Teško kući, gdje mač sluša, a kudjelja zapovijeda.
Отъ хозяина должно пахнуть вѣтромъ, отъ хозяйки дымомъ. r.
Kuća bez žene kao i bez mačke, a bez čovjeka kao bez psa.
Безъ жены домъ что безъ кошки, а безъ мужа что без собаки. r.
Кѫща безъ женѫ, стадо безъ овчаръ. b.
Žena vrla valja zlata. [6])
Ne stoji kuća na zemlji, nego na ženi.
Jedno se goloj, a drugo sijedoj bradi pristoji.
Kad te stariji kore, ćuti i slušaj ako i nijesi kriv.
U mladjega pogovora nema.
Старшихъ и въ ордѣ почитаютъ. r.
Слушай стары-тѣ, за да устарѣешь. b.
I komar je muška glavica!
Bolje je biti pijevac jedan dan, nego kokoš mjesec.
Bolje je za godinu volom, nego sto godina kravom.
Sestra udata, susjeda nazvata.
Dogovor kuće neobara. [7])
Bolja je šteta dogovorna, nego korist samovoljna.
Ko se sam svjetuje, sam i poginc. [8])
Ako smo mi braća, nijesu kese sestre.
У кого дѣтки у того и ягодки. r.

---

[1]) One eye of the master secs more than four eyes of his servent.
[2]) Malum est habere servum qui dominum docet.
[3]) Libere agunt mures, careant si felibus acdes. — Quand les chats n' y sont pas, les souris dansent. — Quando la gatta non è in paese, i topi ballano. — Wenn die Katze nicht zu Hause ist haben die Mäuse Kirchtag.
[4]) Alla conocchia il pazzo s' inginocchia. — Le brache all' uomo, e alla donna il camiciotto.
[5]) Trista è quella casa, ove il gallo tace e la gallina canta. — In casa non c' è pace, quando gallina canta e gallo tace. — Con mal esta la casa, donde la rueca manda el espada! — C' est chose qui moult me déplaist, quand poule parle et coq se taist. (starofr.)
[6]) La femme est la clef du ménage. — The best forniture in the house, is a virtuous woman.
[7]) Chi trovò consiglio, inventò la salute.
[8]) Chi si consiglia da se, da se si ritrova.

Djeca su siromahom živo blago.
Kakav rod taki plod.
Bolje i sirota (u dobroj kući), nego u zla oca dijete.
Служба не дружба. mr. [1])
Služba nije družba.
Volim u dobra služiti nego u hrdjava zapovijedati.
Не купленъ не слуга, а не роженъ не дитя. r.
Ko plaća neka i zapovijeda.
Чье кушаю, того и слушаю. r.
Kdo cí chléb jí a pivo pije, toho píseň zpívej. č. [2])
Čejiž kljeb jiš, teho pačerje dyrbiš zpiewać. gl.
Čiji se kruh jede, onoga se pjesma pjevat mora.
Na czyjem wózku siedzisz, tego piosnkę śpiewaj. p.
Чей-то конь ъздешь, неговѫ-тѫ пѣсень треба да пѣешь. b.
U valjanoga gazde, valjane i sluge. [3])
Koliko sluga, toliko neprijatelja. [4])

Uvod. Obitelj kod sadašnjijeh slovenskijeh plemena, po njezinom unutrašnjem ustroju, može se razdijeliti na dvije vrste: ili je zadružna, ili je inokosna. Ali ova pošljednja vrsta može se opet na dvoje razlikovati, a to: ili na familiju, koja je spala na inokoštinu zbog uzroka, koji ne stoje ni u kakvoj svezi s običajem, n. p.: radi istraženja ostalijeh članova, zbog slučajnoga razdijeljenja itd., u takoj inokoštini, netom se raširi i postane zadružnom i opet će vladati ista pravila kao i u svakoj drugoj zadruzi; — ili na familiju, koja obično sa ženidbom počimlje, to jest gdje po običaju nigda nema više članova do muža i žene i njihove djece; od koje, kad muško do ženidbe dodje, odvaja se obično od dosadanje familije te osniva novu.

O ovoj pošljednjoj vrsti inokoštine mi nećemo zboriti, jer je poznata svakomu — ovo nije nego ona svagdanja familija, koju možemo u svakoj varoši poznati i proučiti, i koja je s malijem razlikama u cijeloj zapadnoj Europi jedna ista.

I o inokoštini prve vrste nećemo da mnogo govor širimo, jer ona ako i ne actualno a ono barem potencialno ima jednake zakone sa zadružnom — te govoreći o zadruzi govorimo tijem i o inokoštini.

Zadruga je ona obitelj, gdje više pojedinijeh ljudi iste krvi (nije baš nuždno, da su svikolici iste krvi) a i familijâ u užem smislu zajedno žive i jedno jedino gospodarstvo, koje je njihova opća svojina, zajednički obradjuju i uživaju pod upravom glavara, koga obično sami izbiraju. Naravno je, da nama — koji smo naučni na juridičke pojmove tudje obitelji — nije lako od prve shvatiti unutrašnju narav te sveze. Ko hoće poznati bitnu razliku zadružne slovenske familije sa njemu poznatijem, neka ih medju se sravni, pak će naći u njoj ne samo pojedinijeh različností, nego sasvijem različnu i glavnu misao, na kojoj se osniva [5]).

---

[1]) Služma-tužma. (lit.)

[2]) Wessen Brod ich esse, dessen Lied ich singe. — Hois Bröd jeg spiser, dens Vise jeg quäder. (dan.)

[3]) Tel seigneur, tel page et serviteur. — Tel maître tel valet. — Like master, like man. — Wie der Herr so der Knecht. — Som Herren, saa Tieneren. (dan.)

[4]) φύσει μὲν ἐχθρὸν τὸ δοῦλον τοῖς δεσπόταις. (Hermog.) — Qui multiplicat servos multiplicat rapinam. Quot servos habemus tot hostes habemus. (Macrob.)

[5]) Vidji sravnjenje slovenske obitelji sa rimskom i germanskom u „geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven." Posen 1836. p. 9 i slijed.

Kod svijeh starijeh slovenskijeh plemena gospodovala je zadružna obitelj [1]), od kojijeh neka je plemena vremenom prije a neka poslije izgubiše, neka je pak u svojoj prvobitnoj potpunosti ili u nečem preinačene i do današnjeg dana sačuvaše. Ali i kod onijeh, koji je izgubiše, nalazi se gdje i gdje još barem po koji okrnjen ostatak [2]).

Zadružnost familije najbolje se poznaje po broju oženjenijeh članova, koji je sastavljaju. Taj je broj sasvijem različan po različnijem zemljama i mjestima, i to po tomu: kako su okolnosti toga ili ovoga mjesta više ili manje dobre za zadružnost, i po višoj ili manjoj sklonosti, koju ima narod dotičnog predijela k zadružnome životu ili k inokoštini.

Utješenović [3]) kaže (mi mislimo, da se to navlastito na Hrvatsku, Slavoniju i vojničku granicu odnosi), da zadružne kuće imaju u srednju ruku po 10—15 čeljadi, od kojijeh 3—4 oženjeno, ali dodaje, da u plodovitijem predjelima ima bogatijeh kuća, u kojijem žive zajedno 50—60 glava. U riječkoj i varaždinskoj županiji najviše je pojedinijeh familija, jer je malo zemlje za velike obitelji. Koliko djece može doma življeti, toliko jih i ostaje kod kuće, ostali idu na drugu stranu, da dobiju što im treba. Pojedino nasljedstvo i ovdje je rijetko.

Za Slavoniju s granicom vojničkom Čaplović kaže: Nije ništa izvanredno kuća sa 60 duša; ali nadje se, prem da rijetko, i do 100 glava u jednoj obitelji. Od 20 do 50 čeljadi u kući to je sasvijem obično [4]).

Gospodarski list [5]), govoreći o zadruzi u Hrvatskoj, kaže: »družba broji po 10, 15, 20, 30 do 50 članova s djecom zajedno.«

Kod takozvanijeh Morlaka u Dalmaciji kaže Lovrić [6]), da ima mnogo obitelji, koje imaju do 30, neke do 40, a još neke i 50 glava; ali ove pošljednje, pridodaje on, mogle bi se lako prebrojiti. To nam isto na riječ potvrdjuje i g. Milinović. A Vuk u svome rječniku pod riječi »z a d r u g a« kaže: »U Dalmaciji u Kosovu pokazivali su mi čovjeka po prezimenu Trifunovića, koji ima 62 čeljadi, medju kojom je 13 žena s muževima i 2 udovice. O Božiću i o krstnom imenu i kad koga žene sastanu se svi u kući, a onako žive po planini i po polju, a starješina ponajviše u mlinu. Ova kuća ima oko 1400 koza i ovaca, do 50 goveda i 14 konja. U Konavlima u Dubrovačkom okružju, gdje vlada u opće zadružna sistema [7]) i ovdje ima familija

---

[1]) Procopius de bello Gothico L. III. cap. 14. Šafařík Starožit 2. str. 433. — Jireček. Slov. Pravo. I. §. 15. — Kalačov I. oddiel I. p. 7 i 8.

[2]) Vrijedno je spomena, da dočim neka slovenska plemena u življem snošenju sa strancima skoro izgubiše u familiji staru zadružnu formu, neki tudji narodi Slovenima pogranični je poprimiše. O Madjarima u Baranjskoj stolici izvjestno je, da je od susjednijeh Srba primiše, isto kao i ostali Madjari od Slovena ž u p a n i j e uzajmiše (v. Jireček Slov. Pravo I. str. 67) — a i Šćipetarskoj zadruzi, o kojoj Hahn govori, možebit da je bugarska i srpska služila kao ugled. Šćipetarski f i s mi bismo prije sravnili sa crnogorskijem bratstvom ili plemenom, nego kao što ga neki spisatelji sravnjuju sa jugoslov. zadrugom (sravni Hahn, Reise von Bolgrad nach Salonich u „Denkschriften der Akad. der Wissensch., phil.-histor. Classe 11. Bd. 2. Abth. str. 33 i 74«).

[3]) Die Hauscommunionen der Südslaven p. 19, 25 i 26.

[4]) Slavonien und zum Theil Croatien. Pest 1819. 8. I. 105. Sravni i djelo nepoznatog pisca: Die illyrischen Provinzen. Wien 1812. 8. p. 106.

[5]) God. 1861. str. 121.

[6]) Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Luj. Alberto Fortis. Venezia 1776. p. 98.

[7]) Kohl. Reise nach Istrien, Dalmatien etc. II. 412.

tako mnogobrojnijeh i starijeh u zadruzi, da zadrugari se veće mogu bez ikakve crkvene zaprjeke iz iste kuće ženiti. To se dogodilo nazad malo godina u Klaićevoj kući u selu Popovićima a tako isto i u Miljasovoj u Gornjoj-bandi Konavaoskoj. Grof Niko veliki Pucić kaže, da se to pred dvije godine i u Župi (Breno) kod Dubrovnika dogodilo. Ovdje dakle imamo faktično, to što je za Hrvatsku Utješenović kao jedva moguće ili kao najrjedju iznimku držao (Hauskomun. p. 21). U plemenu Vasojevići Prekomski kod Crne Gore po Srbskome Dnevniku [1]) ima do 1400 zadruga po 40—50 duša, medju kojijem mnoge sa osam oženjenijeh ljudi.

I u Crnoj Gori 20—30 duša u jednoj obitelji lako je naći [2]). Isto to od prilike može se i za kneževinu Srbiju uzeti. „U selu Ripinju, nahije beogradske, bila je kuća nekijeh Rodića, u kojoj je bilo 37 duša, koje ljudi koje žena i djece“ [3]).

Za Bugarsku priopćuje nepoznati ali dobro obaviješteni dopisnik bečkog lista Wanderera u svojijem pismima sa Stare Planine, da ni tamo nijesu rijetke kuće, koje imaju 40 do 60 glava. On nam malo niže o zadružnosti Bugarskoj još bolju svjedočbu daje, gdje od prilike ovako o tome kazuje: kad se kućani tako umnože, da neimaju više mjesta u glavnoj kući, tad se u oboru sagrade posebna prebivališta. Kad pak ni to nije dosta, tad se osnuju blizu domaćega sela, kao male naselbine (kolibe), koje u najboljem skladu žive sa glavnom porodicom i pod upravom zajedničkoga djada. Te kolibe budu nazvane po imenu djada, pod upravom kojega biše osnovane: tako n. p. u Lovičkom kotaru kod sela Tetevena ima koliba, koje se zovu Vlajkovci, u Trnovskom kotaru kod sela Drjanova Gančovci, kod sela Grabova Jenkovci, kolibe prozvane po djadima, koji se zvaše Vlajko, Gančo, Jenko [4]). To nam isto potvrdjuje i g. Odžakov. A da je obično mnogobrojna familija i u zapadnoj Bugarskoj te da i tu zadruga vlada svjedoči nam opisanje stanova, koje nam daju neki putnici [5]) i koji su sasma slični stanovima zadružnijeh familija kod Srba i Hrvata, koje nam opisa Utješenović u gorenavedenom djelu. Kako što se svi narodni običaji uzdrže najbolje samo po selima, tako se samo u selima uzdržala i zadruga; po varošima, gdje najviše tudj duh vlada, ne nalazimo obično do zapadno-europejsku formu familije. Ali i tu ima iznimaka, koje nam kažu, koliko duboko jugoslovenska plemena osjećaju potrebu u zadruzi življeti. Na ostrvu Lošinju, gdje leži pomorsko-trgovačka varoš istoga imena (Lussin piccolo), nalazi se jošter bogatijeh kuća, u kojijem se uzdržao zadružni oblik u familiji. Znameniti putnik Kohl [6]) navodi nam najbogatiju kuću Lošinjsku Vidolića i kaže, da sa ženama i djecom u kući ima do 50 glava. „Premda ova kuća, kaže on, ima Commandita i Comptoira u Aleksandriji, u Carigradu, u Odessi, Taganroku i po obalama cijeloga Crnog mora, ipak i familija ovoga Lošinj-

[1]) Od god. 1858 cit. u Jirečkovu Slov. pravu. I. 66.

[2]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner u djelu Reisen und Reisebeschreibungen p. 73. Sravni i Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie I. 104.

[3]) Miličević u Glasniku društva srbske slovesnosti g. 1857. p. 146; sravni i Vukov Rječnik sub v. zadruga kao i Jos. Jirečeka Die serbischen Privilegien u Oesterr. Revue 1864. VII. 11.

[4]) Wanderer 1864. Nr. 234 Morgenblatt u Feuilletonu.

[5]) Kanitz. Bulg. Fragmente u Oesterreich. Revue 1864. VI. 201 i Hahn. Reise von Belgrad nach Salonich u Denkschriften der Akademie der Wissenschaften phil.-hist. Classe 11. Band 2. Abtheilung p. 33.

[6]) Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro. II. 415.

skog Rothschilda živi u potpunoj zadruzi. Isto tako Hahn [1]) nam navodi jednu bogatu trgovačku familiju u bugarskoj varoši Prilipu, u kojoj bijaše: stara mati i pet sinova sa svojijem ženama i djecom, koji svi u jednoj kući stanovahu i blagovahu za jednijem stolom. Ja sam uvjeren, da bi se još mnogo takoga šta po varošima našlo, osobito pak u onijem, koje od slovenskoga sela malo po malo postadoše varoš kao uprav Mali Lošinj i Prilip [2]).

Ali ne samo kod Jugoslovena nego i kod drugijeh slovenskijeh plemena sačuvao se je, akoprem po okolnostima manje ili više preinačen, zadružni oblik familije. Slovačku nam familiju češka spisateljka Božena Njemcova [3]) tako opisuje, da odmah možemo u njoj spoznati neke crte slovenske zadružne kuće. I kod Gorala poljskijeh Tatra (Podhalani) nalazimo u familijama obično taj isti značaj [4]). To isto svjedoči nam i za Galiciju i za cijelu Malu Rusiju Kohlov putopis [5]), premda neki E. Gor·····ko priopćuje [6]), da je sad tamo zavladao medju seljanima kan neki pomamni nagon k inokoštini. Ipak štogod on u tomu obziru javlja, odnosi se najviše na Charkovsku guberniju.

Kod Veliko-Rusa zadružna je familija porodila zadružnu općinu, jer kako ćemo na svome mjestu vidjeti, ista glavna načela vladaju sa obje vrste zadruge: s kućevnom i s općinskom. Ovdje dakle, gdje narod u općini ima utočište svome zadružnom nagonu, nije čudo, što ne čuti velike potrebe u zadružnoj familiji življeti, kako druga plemena, u kojijeh je općina drugijem putem do razvitka došla. Ipak i kod ovoga najznatnijeg slovenskoga plemena, koje nalazimo ne samo u evropskoj Rusiji nego i u Sibiriji i u Kamčatci i u Americi, nije ni zadružna familija sasvijem rijetka. O tomu nam dava Haxthausen na mnogo mjesta potpunu svjedočbu [7]).

Prije nego počnemo opisivati medjusobne odnošaje pojedinijeh članova u obitelji, čini nam se da neće biti izlišno u kratko progovoriti i o **imenu**, kojijem se familije naznačuju.

Utješenović u opće kaže, da kod Srba i Hrvata zadružne obitelji imaju jedno jedino prezime, kome se pridade još i domaćinovo ime [8]).

O prezimenu kod Srba (cognomen) Vuk je u svome rječniku [9]) zanimiv članak napisao, koji ćemo mi, ako je baš i podugačak, skoro cijel prepisati. On kaže: „U Crnoj gori i u Hercegovini narod naš ima svoja prezimena,

---

[1]) l. c. p. 108.

[2]) Još više nego zadrugam po varošima moramo se čuditi, da su se neke crte stare slovenske familije sačuvale i kod Hrvata i Slovaka, koji žive u rasijanijem ostrovčićima u Dolnjoj Austriji (u predjelima Ober i Unter dem Mannhartsberg i Unter dem Wienerwald) odasvuda ispresijecani i opkruženi njemačkijem življem. Godine 1845. bilo ih je u svoj dolnjoj Austriji samo 15.000 duša. (A. V. Šembera u Hrvatskoj Danici br. 32., 33. i 34. god. 1845.)

[3]) Obrazý ze života slovenského u Časopisu českoga museuma 1859. p. 27; vide i Jirečka Slov. pravo I. 67.

[4]) Zejszner. Piesni ludu Podhalan p. 2.

[5]) Reisen im Innern von Russland und Polen III. 34. Sravni i Haxthausen Studien etc. II. 85.

[6]) О народныхъ нравахъ и обичаяхъ: u Селькомъ благоустройству god. 1858. Nr. 6. p. 242.

[7]) U svome djelu: Studien über die inneren Zustände des Volkslebens und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover 1847—1852. sravni n. p. Bd. I. Vorrede str. XI., zatijem str. 109, 128, 131, 155, 186, 182, 123.

[8]) Hauscommunionen p. 19.

[9]) Sub voce prezime.

kojima se porodice pozivaju od koljena na koljeno kao i u ostaloj Evropi; u Srbiji pak toga običaja do našega vremena nije bilo, nego se svaki pozivao po svome ocu dodavši očinome krštenom imenu *ović* ili *ević*, kod imena, koja se svršuju na *je* i *o* samo *vić*, a kod onijeh, koja se svršuju na *a*, samo *ić*, n. p. Milanović, Milošević, Milojević, Ranković, Miletić (i to je značilo: sin Milovanov, Milošev itd.); ako li je komu otac umro prije matere, on se je pozivao po materi dodavši materinome krstnom imenu mjesto *a*, *ić*, n. p. Ružić, Smiljanić, Peruničić itd. (i to je opet značilo: sin Ružin, Smiljanin itd.). Tako i kad su se koji iz Hercegovine ili iz Crne gore saselili u Srbiju, oni su počevši se zvati po ovome donjozemskome običaju prezimena svoja malo po malo poizostavljali, gdjekoji i pozaboravljali, a gdjekojima ako se i spominjalo staro prezime najviše su jih kao poruge radi njime nazivali. Meni je pripovijedao znatni poglavica za Karadjordjeva vremena Mladen, da je on starinom iz Drobnjakâ iz sela Tušimnje od Cerovića, ali se je zvao po ocu Milovanović. Sad se tek od godine 1804. počelo i u Srbiji, osobito kod znatnijeh ljudi, da se ne pišu po očinome krštenom imenu, nego ili kao što su slušali, da su im se stari zvali ili onako kako im se otac zvao i pisao. I u carstvu austrijskome, u današnjemu Vojvodstvu, naši su se ljudi doskora zvali i pisali po očinome ili materinome krštenom imenu kao i u Srbiji, dokle im zemaljske starješine, osobito videći, da u jednoj kući i u jednoj porodici ima po nekoliko različnijeh prezimena, nijesu to zabranili, te su ona imena, kojima se ko po ocu ili po materi zvao, ostala u napredak prezimena. Vršački oborknez Arso, koji je umro prije nekoliko godina, zvao se po svome ocu Manojlović i kad je za zasluge svojega oca Manojla postao madjarski plemić, primio je njegovo kršteno ime Emanuel za prezime. Može biti da je u Crnojgori i po njezinijem okolinama osveta najveći uzrok, što ljudi drže svoja stara prezimena, da bi onaj, koji bi pomislio koga da ubije, odmah znao s kim će se zavaditi i kome će krv dužan ostati····· A u Srbiji onake osvete nije bilo, niti je moglo biti; zato toga radi nije trebalo držati se staroga prezimena, a ako je još ko bio od kake znatne i turcima mrske porodice, prije mu je valjalo da se krije nego po njoj da se poziva, kao što su jamačno u početku vlade turske mnogi učinili; zato kad su Turci kupili harač, svaki se kazivao po imenu svojega oca ili matere, a u drugijem dogadjajima slabo je ko koga i pitao a još manje pisao kako se zove; zato je u nas do danas još običaj, da se mnogi ljudi poznaju i zovu više po krštenomu imenu nego i po kakvomu prezimenu. I Bošnjaci turskoga zakona, osobito gospoda, drže svoja stara prezimena, pa još i onaka, koja pokazuju, da su njihovi stari bili Hrišćani, i da se oni po zakonu samo zovu Turci a po rodu i po jeziku da su pravi Srbi, i kojeh bi oni po svome današnjemu mišljenju valjalo da se stide, n. p. Filipović, Gjurgjević, Todorović itd. Može biti da je kod njih uzrok, što su ova prezimena u starijem njihovijem beratima na spahiluke i na ostala gospodstva. U narodu našemu ima prezimena, koja se ne svršuju na *ić* i koja nijesu postala od očinijeh ili materinijeh krštenijeh imena, nego je neko one porodice najprije onako prozvan, n. p. Kuliza, Besara, Šakabent, Mlatišuma itd. U Srbiji i ovako očino prezime često se na sinu okrene na *ić* (da bi se pokazalo, da je on sin onoga), n. p. ljudi ima i sad, koji se zovu Kuliza, a za turskoga vremena u Šapcu je bio jedan trgovac Jakob Kuzlić; tako je za Karadjordjijeva vremena u Crnoj rijeci bio vojvoda Petar Džoda, a njegov sin čini mi se da se zove sad Džodić; tako je u Užičkoj nahiji skoro bio nekakav starješina Pavle Štule, a njegov sin sadzove se Štulović itd. I ovako su jamačno postala u narodu našemu sva prezimena, koja nijesu od krštenijeh imena, n. p. Šeremetović, Gagović, Zimonjić, Čarapić, Cukić itd.

Od ovijeh prezimena valja razlikovati ona, koja su postala od kakve službe ili od kakvoga osobitoga posla, po čemu su oca ili mater zvali više nego krštenijem imenom, n. p. Vojvodić, Knežević, Vlastelinović, Pisarović itd. Po ovomu i Marko sin kralja Vukašina nije se zvao Vukašinović, nego Kraljević.“

U Dalmaciji cijeloj svaka porodica ili obitelj ima svoje prezime, od kojijeh su većina kao i kod ostalijeh Srba i Hrvata negda bila samo patronimica. U manjijem mjestima, kad se o članu tudje obitelji govori, ne zove se vazda po imenu i prezimenu nego i samo krštenijem imenom, komu se pripoji očino ime, ako je muško čeljade; n. p. Petar Matkov; i djevojke neudate isto tako ali još češće materinijem imenom n. p. Jurka Perina. Ženi se udatoj osim njezina imena pridoda i muževlje ime, n. p. Mare Franova, ali Ivan Marin ne govori se nigda. ako ne porugljivo ili u šali [1]). U Konavlima u Dubrovačkom okružju nezakonita djeca, koja se iz grada tamo šalju na odgojenje, imaju svako svoje ime i prezime, koje mu u porodionici gradskoj daju, ali kad odrastu niko za to prezime ne zna, nego ih svak zove prezimenom kuće, gdje su othranjeni bili. Tako isto i domazeta malo ko zove prezimenom, koje je sobom donio, nego one kuće, u kojoj je, kako u Konavlima kažu, došao na ulaž [2]). Njegova pak djeca ne nose nikakva drugoga prezimena do onoga, što mu je materin otac nosio. Kad Konavljanin susjeda (koji ima obično isto prezime) dozivlje ili o njemu govori, pridoda njegovu krštenom imenu još i njihov; n. p. Vuko njihov, Stane njihova itd.

„U Crnoj gori“, kaže Vuk, „ljudi od jednoga bratstva imaju jedno prezime i slave jedno krstno ime, i tako su svi kao od jednoga roda“, od tole u njih poslovica: jako bratstvo brzo zapleće [3]). Crnogorci kad jedan drugoga zove ili š njime govori, vazda prida uz kršteno i očino mu ime, n. p. Vuko Golubov, Mrdjen Savićev itd., samo ako je iz drugoga plemena, te ga ne poznaje pitat će ga i od koga je bratstva. Crničani se zovu po očinu i djedovu imenu, Mićo Ilijin ili Mićo Ilije Petrova [4]). Ali ne samo da Crnogorci imaju ime, k tomu očino ime i prezime bratstva, nego se pridodaje i ime plemena, n. p. Savo Markov Petrović Njeguš, a ako pleme ima drugijeh odijeljenja a ta odijeljenja imaju svoje ime, tad se pridoda i to, n. p. Cetinje se dijeli na Baice i Donji kraj, te se kaže n. p. Gjiko Milov Martinović Baica Cetinjanin [5]).

U Bugarskoj su imena porodici kao i u zapadnoj Europi; neima čovjek nego samo jedno prezime, ali obično ima u selu poviše familija, koje imaju isto prezime (Odžakov).

Imena i prezimena obiteljî i njihovijeh članova kod drugijeh slovenskijeh plemena, neimajući za sada izvora, nego za malo više od onoga, što se u opće o njima znade, sasvijem ih prelazimo.

Mi gore rekosmo, da se familija kod Slovena osniva na krvi. Ali to ima i mnogo iznimaka. O domazetima i posincima mi ćemo niže na svome mjestu probesjediti, koji, što se i samo sobom razumije, tijem već postaju članovima familije. Ali da se i nahodnici, koji se obično iz gradova na selo šalju na odgojenje, pa i same sluge više drže kao članovi familije nego

---

[1]) Potvrdjuje Milinović.

[2]) Ne „došao u laž“ kako Vuk kaže; v. Rječnik pod riječi laž.

[3]) Rječnik sub voce bratstvo.

[4]) Medaković. Život i običaji Crnogoracâ p. 78.

[5]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner u Reisen und Länderbeschreibungen v. Widemann und Hauff. 11. Lieferung p. 42.

tudjine, vidjet ćemo niže. Za sada ćemo samo navesti dva primjera, koja ukrjepljuju naše tvrdjenje.

Haxthausen je svojijem očima vidio u selu Goropiatničkaja (u ruskoj Jaroslavskoj guberniji) jednu obitelj, koju on ovako opisuje: „Glava je obitelji bio jedan starac, udovac već od 20 godina i bez djece; kao domaćica je baka udovica, koja je samo daleko nešto u rodu domaćinu bila — ova je starica imala krasnu kćerku, kojoj je bilo 15 godina. Muž pokojne kćeri te stare domaćice bio je po drugi put oženjen, i on je sa svojom ženom i sa petero djece glavne radnje težačke obavljao. Ova obitelj, ako i nije krvlju spojena bila, ipak je živjela, kako mi g. Karnovič (njegov pratilac) kaza, u najljepšoj slozi i ljubavi. Familije u sličnijem odnošajima ovde nijesu rijetke [1].“ Isti spisatelj na drugome mjestu [2]) kaže od prilike: Najbolja potvrda tomu, da ruskome čovjeku nije sve do krvi, jest to: da Škopci (religiosna sekta), koji imaju ženu i djecu, skrbe se za njih istom ljubavju kao da su njihove žene i djeca. Ruski seljak ima i tu riječ: Što je mene briga za bikom kad je junac moj!

Premda u slovenskoj familiji vlada u načelu potpuna jednakost medju članovima, koji je sačinjavaju ipak spol i životna doba, imaju ne malo upliva na pravo, dužnosti i sudbinu pojedinijeh članova. Po naravi ovoga spisa mi moramo to uplesti u opisivanju odnošaja pojedinijeh članova, jer ovi nijesu svuda jednaci — ali nam se čini, da neće biti neumjestno, da i od toga nešto, što ima općiji značaj, i ovdje navedemo.

Spol: Ženske po svojoj prirodi i opredijeljenju, što se prava tiče, i kod najizobraženijeh naroda nemogu se s muškijem mjeriti. Taj položaj ženskijeh prema muškima kod srpskog i hrvatskog seljaka još je gori nego drugovdje; one su, kako ćemo niže vidjeti, opterećene najtežijem domaćijem poslovima, isključene od svake uprave (ako izuzmemo domaćicu) nigdje pri savjetovanju o domaćijem poslovima nemaju glasa, a i od nasljedstva su skoro sasvijem isključene. O Crnogorcima kaže Medaković [3]) u opće: „Žena mu (Crnogorcu) mora biti u svemu pokorna i poslušna. Muški u kući *svi* su stariji od ženske. Crnogorac drži, da su ženske više od štete nego od koristi.“ A nekoliko redaka pred tijem: „Odma čim porodi žena, druge žene paze da li je muško ili žensko; ako je muško, odma istrče s puškom pred kuću pa meću iz puške. Ostali bratstvenici od svega sela, dok čuju da se djetić pridao, meću svi iz pušaka i svi se raduju, što su stekli jednu pušku više. Crnogorcu valjda ništa milije ne može biti nego kad mu se prida djetić.“ — „Ako ide Crnogorka putem a vidi iz daleka čovjeka da će joj prekrstiti put, ona će odma nasprama njegovog prekršća stati i čekat će dok onaj mine preko puta. Kad se čovjek primaknuo blizu nje, pristupit će i celivat će ga u ruku, poklonit će se pa će onda poći svojim putom. — Koliko će god muškihući u kuću, svakojeg će ona celivati u ruku. To čini Crnogorka i kad je djevojkom, nevjestom, udovicom ili kad je sasvijem staricom.“

Da Crnogorac drži sam sebe kao neko mnogo uzvišenije i potpunije stvorenje nego je ženska, to je istina. Pače kad se sjetimo onoga negalantnoga *da prostite* (salva venia), koje Crnogorac i tako zvani dalmatinski Morlak a i svaki prosti Srbin i Hrvat upotrebljuju kad o ženi govore, na prvi pogled bismo lako mogli misliti, da joj odriče i opće ljudsko dostojanstvo. Ali ako pomislimo, da on to govori o svojoj ženi, a nigda o nikakvoj dje-

[1]) Studien über die inneren Zustände Russlands. I. 109.

[2]) ibid. III. 146.

[3]) Život i običaj Crnogoraca p. 18 ibid p. 21.

vojci, ni o staroj babi ili udovici, lako ćemo doći do misli, da je to neka prekomjerna stidljivost seljakova, te da se taj »da prostiš« bez sumnje odnosi na misao tajnoga saobraćaja sa ženom. I Vuk je toga mnijenja, te navodi još jednu misao, koja se čini da je veoma srodna sa gorenavedenom, to jest: da se rodjeni sin u Srba zove po grijehu sin, a to po grijehu nalazi se u 21. pjesmi 2. svezka Vukove zbirke predloženo i roditelju[1]). Još nas više u tomu mnijenju okrjepljuje to, što Vuk pripovijeda[2]): da bi se sramota činila, kad bi žena za svojijem mrtvijem mužem kukala i naricala (što je u Crnoj gori osobito u običaju), a još više djevojci za svojijem vjerenikom[3]). Ali o prezrenju ženskijeh u opće neće moći ni pomisliti onaj, koji znade, da najviša svečanost i veselje u životu prostoga Srbina a i ostalijeh Slovena jest svadba, i komu je poznato koliko on važnosti daje tome poslu, koliko ga muke stane, dokle isprosi djevojku, s kakovom točnosti on ispunjuje najsitnije obrede pri toj svečanosti itd.

Što se kućne radnje tiče kod svijeh Srba i Hrvata, to je sasvijem ženski posao. Milićević kaže za žensku radnju u kneževini Srbiji, da je odveć teretna, pa bila ona u zadrugama ili inokoštini, i da ko te terete nije svojijem očima vidio, tome je teško predstaviti jih i opisati. „Osim toga, kaže rečeni spisatelj, što žena po svom opredijeljenju radja, doji, njeguje i othranjuje djecu, ona odijeva od glave do peta sebe, muža i svu djecu, a često još po nekoliko iz zadruge (i to od platna, koje ona sama utrlji, izgrebena, oprede, smota, skuha, osnuje, izatče i ubijeli. Tako biva i s vunenijem odijelom, u kome ljudi pomognu toliko što ostrigu vunu s ovaca i podijele je medju ženama pa poslije sve što treba rade same žene) — žena gotovi jelo svake vrste i na svom ramenu mora ga radnicima odnijeti, ma oni i na sat hoda daleko bili, ona muze stoku, siri sir, donosi vodu za kuću, i onoj stoci i živini, koja ljeti pase ondje, gdje nema vode; kao i sva ostala posluga u kući žensku gleda. Ali malo ima i poljskijeh radova, u kojima žene ne pomažu ljudma, a ljudi može se reći ni u kakvom domaćem ne dijele terete sa ženama. Vrlo je rijedak čovjek — u selu — koji bi mjesto žene donio vode kući ili sam, kad bi ona i bolesna bila, umijesio hljeb, jer se to smatra kao posao ženski, posao, koji čovjeka (kao) ponižava[4])!“

To je od prilike isto tako i okolo Sinja u Dalmaciji po izvješću gosp. Milinovića a i u Konavlima (u Dubrovačkom okružju) po primjedbi g. grofa Pucića. Samo što u Konavlima rijetko, da žene tču, nego samo opredu konac pa nose tkanje u obližu varoš tkaljama od zanata. Bogatije kuće i bijeljenje platna i krojenje a i vezenje daju da se radi izvan kuće.

U Crnoj gori, kaže Vuk[5]), da je ženama još teže nego i kod ostalijeh Srba. Ovdje često može čovjek vidjeti naprćenu ženu s bremenom, koje jedva može nositi, gdje se penje i vere uz krš i planinu, a muža uzanju gdje šeta s puškom na ramenu i s čibukom u ruci. Crnogorka kao i druga Srpkinja osobito u Bosni, Hercegovini i Srbiji nimalo ne promjenjuje svoj obični način života, baš ni kad je tegotna nego do časa poroda radi kao i

---

[1]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner p. 95 sravni i Miklošić Monumenta serbica p. 417, gdje se pastorku kaže »сина ми безъ грьха (грѣха).“

[2]) Vuk. ibid. p. 100.

[3]) U ovom smislu mora se uzeti i u Göthe-ovoj tuževnoj pjesmi Hasanaginice onaj stih:

„Ihn besucht die Mutter und die Schwester.
Schamhaft säumt sein treues Weib zu kommen.“

Ženi se ne pristoji činiti vidjeti, da ima požudu imati muža kod sebe. (Vuk ibid.)

[4]) Milićević l. c. p. 152, 153.

[5]) Montenegro p. 95 i 96 sravni i Ami Boué. Le Slaves de Turquie I. 109.

vazda. Dosta puta se dogodi, da je u šumi, gdje otide da usiječe drva, iznenada napanu bolesti poroda, te u šumi ili gdje se nadje bez ikakve pomoći porodi, pa i metnuvši dijete u pregljaču kao da nije ništa ni bilo, donese ga doma zdravo i veselo. I pri svemu tome teškomu trudu Crnogorka kao i ostale Srpkinje i Hrvatice u opće svejednako je vesela, te i pri najumornijoj radnji ne prestaje svoje mile pjesme pjevati. Ko ne poznaje nježnost i bogatstvo Vukove zbirke ženskijeh pjesama!

Isto kao što su svi Crnogorci vojnici i četnici, tako su na poluostrvu Pelješcu svi muškarci pomorci (to se može reći i o ostalijem primorcima Dubrovačkoga okružja), te tako veći dio svoga života tudja mora i svjetske pučine brode, tako su i ovdje žene usilovane činiti ne samo domaće poslove nego obradjivati baštine, kupiti ljetinu, mljeti masline itd. U nekijem selima nije rijetko vidjeti, da same žene sprovadjaju i ukopavaju i mrtce. Ali je u srednju ruku ovijem ženama lako. Na Pelješcu su najviše bogate kapetanske i trgovačke kuće pak jim je lako hraniti i težaka i sluga koliko jim je za volju.

I u Bugarskoj a osobito po selima okolo Trnova žene rade skoro više nego muški, i ovdje su muškijem pokorne, i u svakome obziru njihova sudbina nije mnogo bolja nego kod Srba. Ovdje samo u nekijem kućama, odkle muški idu obično svake godine na baštovanstvo (vidi niže) ili inače na dobit, ostaju same doma nekoliko mjeseca, te ako i rade više nego kad bi doma muški bili, imaju zato i kućnu upravu dokle se god muškarci vrate [1]). Ali dopisnik Wandererov neda nikako da je istinito mnijenje, da je u Bugarskoj žena kao rob držana, nego paček da je milovana i štovana a to, on kaže, slijedi iz (zadružnog) ustroja familije, jer drukčije nije ni moguće da bude, isto kao što nije moguće, da žena u kući gospodstvo prisvoji [2]).

Božena Njemcova kaže, da i kod Slovaka u Ugarskoj žene moraju više raditi nego rade njezine susjede Madjarice i s toga da je Slovačkinja i valjanija u radnji [3]).

Ruskijem mužikom naprotiv, kako kaže Haxthausen, gospoduje više žena nego on ženom.

Godine života. I kod Srba i Hrvata i Bugara mnogo se na „godine" pojedinijeh članova gleda. Po godinama se žene i udaju, po godinama za stolom sjede, po godinama i neke radnje obavljaju

U gornjoj Dalmaciji po priopćenju g. Milinovića svi se muški članovi dijele na mladje i starije. Sa ovijem pošljednijem se starješina savjetuje o považnijem poslovima kutnjijem, a o mladjijem je riječ: „Dok stariji zbore za mladje je šutiti." Ovi mladji predju u broj starijeh tek kad do godina dodju, u kojijem se obično ljudi žene, pa baš ako i ostanu neoženjeni. Ovo je doba po različnijem predjelima različno. Ali i mladji dijele se opet na dvoje: jedno su djeca a drugo momci. Momak se obično tek počne da broji kad je gaće obukao. Svaki jedva čeka da momkom postane, premda tijem nikakvo pravo ne steče nego umnožava sam sebi teret, jer ako je do sada ženama doma prisluživao ili išao sa malo ovaca na pašu, sad mora da ide u polje raditi. Kad je dječko gaće obukao, već se on drži da je čovjekom postao, te da se š njime ne smije tako lako zapredati.

Ali ni vrijeme, kad djeca s gaćama ljudi postaju, nije svud jednako. Dočim se u nekijem predjelima to zbiva u doba, kad su djeca po rimskome

[1]) Odžakov.

[2]) Wanderer 1864 Nr. 234 Morgenblatt u podlistku.

[3]) Časopis česk. Museuma 1859 p. 88.

pravu još infantiae proximi, u nekijem naprotiv tek kad se približe pubertati. Vuk kaže u opće, da se gaće oblače o 6. ili 7. godini [1]), ali po grofu Puciću u Konavlima i u svijem obližnijem selima djeca u košulji idu sve do 9. ili 10. godine. Milinović nam kaže, da u gornjoj Dalmaciji okolo Sinja i u Neretvi često su djeca do 11. i 12. godine bez gaća. A u Mostaru, sačinitelju ovoga spisa su kazali, da po Bosni i Hercegovini ima siromaha seljaka, koji svoje muškarce sve do 13. i do 14. godine drže u košulji ili u koretu i to da bi uštedili harač, jer kako je poznato, Turci ne uzimlju harač za ženske i za djecu. Ni ženske ne nose prije djevojačkog odijela, dok se nijesu približile godinama zrelosti. U Konavlima djevojčica sve do 12 — 13 godina nosi tako zvani koret, i tek tada obuče modrinu kao velika djevojka. Žene udate nose se kao djevojke, samo što na britvi za pasom imaju srebrnu verižicu mješte djevojačkog traka, i što na glavi mješte djevojačke kape bez kite, nose tako zvani hondelj s bijelom kitom. U prijašnje doba djevojka, koja se do 30. godine nebi udala, morala bi na svoju djevojačku kapu prišit tako zvanu šarenu kitu, kao znak da nije više za udaju.

Kako u Konavlima tako skoro svuda kod Srba i Hrvata žene se po odjeći odlikuju od djevojaka. To je isto i kod Bugara (Odžakov).

I kod Slovaka djevojka tek kad joj je 14 godina počne djevojačku partu nositi, te je nosi sve dokle se uda a tada je zamijeni kapkom. Parta je kao neki djevičanski znak, radi toga prespanka (obešćašćena djevojka) nesmije partu nositi [2]).

To je i u gornjoj Dalmaciji običaj. Ako bi se usudila taka djevojka doći s običnijem djevojačkijem znakom pred crkvu ili na trg ili na koje mu drago javno mjesto, druge djevojke joj ga otrgnu i nogama pogaze. (Milinović.)

U opće se uzimlje: da su sve nepokretnine — dakle zemlje i kuće u zadružnijem familijama osobito kod Hrvata, Srba i Bugara svojina cijele familije. Te nepokretnine, koje sačinjavaju stalni imetak obitelji i od kojijeh žensko iz očine kuće ne može naslijediti, zove se u Paštrovićima Stežer ili Stožer, a u Crnoj gori Hasaba [3]). Stežer je kao condominium ne samo sadanjijeh članova obitelji nego i budućijeh, a pojedinci nijesu nego kao po redu dolazeći uživaoci (usufructuarii) toga stežera. Pokretne stvari i novci naprotiv mogu prijeći u potpunu sopstvenost suvremenijeh zadrugara [4]). U Rusa idea užitka (ususfructus) tako je mah preotela proti idei sopstvenosti pojedinaca, da svekolike zemlje nijesu svojina pojedinijeh familija nego raširene obitelji općine, koja s vremena na vrijeme, prema broju oženjenijeh ljudi u svakoj familiji, razdjeljuje jim općinsku zemlju [5]). Kod Hrvata, Srba i Bugara k stežeru, kako rekosmo, pripadaju i svekolike zgrade, obori, kućarice, gumna, plijevnice itd. Ali ovdje se u velikijem zadrugama razdjeljuju na glavne zgrade, gdje obično domaćin stanuje i gdje je svagdanji skup i blagovanje svijeh zadrugara [6]) i na pobočne zgrade: medju kojijem pregra-

[1]) Rječnik sub gaće.

[2]) Bož. Němcova. Obrazy ze života slovenského u Časopisu česk. Museuma 1859 p. 89.

[3]) Vuk. Rječnik sub voce Stežer i Hasaba.

[4]) O tomu odnošaju kod starijeh Čeha a i Slovena u opće sravni Jirečkovo Slov. Pravo. I. p. 67.

[5]) Haxthausen I. 127.

[6]) Utješenović. Die Hauscommunionen I. 18. Kanitz Bulg. Fragmente u Oesterr. Revue g. 1864. VI. 201. Hahn. Reise von Belgrad nach Salonich. p. 33.

dak ili zgrada, gdje oženjeni zadrugari sa ženama žive, zove se kućar [1]). Ovaj kućar u nekijem predjelima, ako je odijeljen od glavne kuće, može biti i osobina jednoga zadrugara — isto kao i svaki zadrugar može imati i svoj posebni peculium.

Pošto o imenu, spolu, godinama a nešto i o imetku u opće progovorismo, možemo sada prijeći da posebno pregledamo prava i dužnosti članova zadruge medju se, koja se pobliže odnose na cjelinu.

a) Starješina kućni ili domaćin.

Za Hrvate, Srbe i Bugare Utješenović kaže u opće, ne obzirući se na pojedine predijele, da nije vazda najstariji član domaćin, pače da i kad u jednoj kući nema nego samo otac sa sinovima, netom ovaj ćuti, da njegove sile nijesu zadosta upravi, on se svojevoljno odreče domaćinstva po narodnoj poslovici: „ko radi onaj valja da i sudi.“ Domaćinstvo tada preda ne vazda najstarijemu nego najvaljanijemu i razboritijemu sinu. Ako pak ima brata ili koga drugoga srodnika u kući, i ovomu, ako je stariji nego sinovi. Često se i izbira domaćin.

Domaćin upravlja sa kućom, pa imade i executivnu vlast. Ali sve što on preduzme, mora se prije posavjetovati s kućanima, i s toga domaćin, koji samo zapovijeda izvršenje bez da kaže uzrok tomu, lako da svijem omrzne. I sa slugom često se gospodari savjetuju, hoće li nešto poduzeti ili ne. Prihod iz cijeloga gospodarstva čuva domaćin i domaćica i od toga se namiruju troškovi za cijelu kuću i za javne poreze [2]).

Za Slavoniju i za Granicu Čaplović kaže: Domaćina izbira cijela obitelj, njegovo starješinstvo traje za života i samo neki važni uzroci čine mu izgubiti vlast. I državna vlast je u pomoći domaćinu, ako ne može sam da čini izvršiti svoje naredbe. Imetak, koji većinom u životinji sastoji, pripada cijeloj obitelji; gospodar je samo otpravitelj i mora kućanima, ako oni to iziskuju, dati račun o svojoj upravi.

U kneževini Srbiji što se osobe tiče, osim što je gore rečeno, pridodaje Milićević, da se domaćinstvo ili starješinstvo ne predaje svagda dogovorom, nego da ga često koji zadrugar prisvoji sam, a da ga ostali kao i nehotice za starješinu kućnog priznaju. Zatijem nabraja on osim rečenijeh još slijedeće poslove, koji pripadaju domaćinu: „On zapovijeda, šta će se kad i kako raditi; on odredjuje svakog od mladjijeh na posao i u svakom kućnom radu pomaže i sam, gdje i koliko dospije. — On svjetuje i kara nemarne; on sudi i poravnava sporečene zadrugare (on samo mladje može ošinuti ili i istući, a prema svima drugima tek savjet i artovanje upotrebljava). On pogadja i isplaćuje nadničare ili ma kakve radnike za kućevne poslove. On prodaje, što je za prodaju [3]) i kupuje što kući treba. On drži kućevne novce, gdje jih ima. Njemu ostali zadrugari daju računu o onomu, što su potrošili, i vraćaju, što im je preteklo. On o krstnom imenu nosi kolač u crkvu i lomi ga sa svećenikom (po varošima domaćin pošlje često i po djetetu kolač u crkvu, da ga tamo svećenik sam prelomi, ali bi ovo bila u selu velika poruga). On o zadušnicama namjenjuje mrtvima za dušu svijeće i poskurice i nosi jih u crkvu [4]).

---

[1]) Vuk. Rječnik sub kućar.

[2]) Hauscommunionen p. 22. Vidji i gospodarski list 1861. str. 121. i Illyrische Provinzen p. 121.

[3]) Sravni §. 510. Srpskoga zakonika gradjanskoga.

[4]) Ovaj se običaj sastoji u tomu: umijesi se dosta poskurica i načini dosta svijeća voštanijeh pa ujutru na zadušnice (u subotu pred bijelu nedjelju), pošto se

On izlazi u općinu na skup i dogovor seoski; on tu prima od vlasti zapovijesti i kazuje jih svojijem domaćima; on se poziva da odgovori, ako bi koji od njegovijeh mladjijeh kakvu povredu tudjoj časti ili imanju učinio. Preko njega samo pozivaju se njegovi mladji na sud općinski, kad zašto ovome trebaju: u kratko on je neki posrednik izmedju svoje male države — kuće — i vlasti seoske [1]). K tomu se može pridodati, da i u Srbiji starješina nije ništa više nego drugi koji zadrugar i da ako zlo upravlja može bit smetnut sa zapovijesti. Na njegovo mjesto bude izabran ili mu sin ili koji drugi zadrugar [2]).

Što je kazano o domaćinu u Srpskoj kneževini, to se može kazati i o seljacima u Dubrovačkom okružju a osobito u Konavaoskom predjelu. Ovdje se samo može izostaviti to, što se tiče crkvenoga obreda pravoslavnoga, jer su Dubrovački seljaci svi katolici. Ali i ovdje u svakom crkvenome poslu i obredu domaćin se gleda, pače i praznovjerne neke običaje i obrede on mora oviršiti. N. p. na badnji dan u večer glavom domaćin mora pristaviti badnjak i cijelu kuću okaditi. U dubrovačkijem selima, gdje imaju tako zvana braća (fraternitas), premda je svaki seljanin netom dovrši 18 godina članom te braće, te ima pravo glasa kao i drugi, ipak na godišnju gostbu, na kojoj se računi pregledaju, dolaze sami domaćini. U pravnom obziru on je i od državne sudbene vlasti pripoznat kao mandatar cijele familije, premda to gradjanskijem zakonima nije pismeno potvrdjeno. I politička oblast, štogod ima da javi familiji ili da naredi kakvu javnu službu, kao: popravljenje puta, mostova itd., ona naredjuje domaćinu, a ovaj odredjuje, koji od zadrugara ima službu izvršiti. U dubrovačkom okružju ima još mnogo seljačkijeh obiteljî, koje žive u kmetstvu, a to se ovdje razumije odnošaj seljaka prema gospodaru, na čijoj zemlji sjedi. Prema ovomu gospodaru sam je domaćin odgovoran za sve dohotke i pristojbine, koje on za zemlju prima.

Svake godine mora domaćin zadrugarima davati račun svoje uprave. Kad nebi dao računa ili u čemu drugomu se nevaljalim ili nesposobnim pokazao, bude smetnut s uprave a izabran drugi. Obično je domaćin oženjen, ali ima mnogo kuća, gdje i nije (grof N. Pucić).

U Lovreću u Dalmaciji (a kako je ovdje tako je u cijeloj okolici Imotskoj) u glavnome je, što se domaćina tiče, isto kao što kazasmo za Srbiju, ako odbijemo razlike u crkvenome odnošaju, jer su i ovdje seljaci svi katolici. Osim toga moramo primjetiti, da u kućama, gdje je otac cijele familije još živ a radi starosti ne može više da upravlja, on obično izbira domaćina na svoje mjesto. Izbor očin poštuje se obično dok je god on živ, pa baš da domaćin i nije najsposobniji — ali kad starac umre, ako nijesu zadovoljni s domaćinom, oni ga zbace te izberu koga jim je volja. To preimućtvo oca postoji samo, kako rekosmo u obiteljima, gdje je otac sa sinovima ili unučadma u kući, ali ako on ima braće, striceva ili druge svojte tad svikolici zadrugari izbiraju domaćina po općemu običaju (Milinović [3]).

---

svi u kući Bogu mole, domaćin uzme i svijeće i poskurice, pa sastavi jednu poskuricu i jednu svijeću i prekrstivši se poljubi ih obe govoreći: „ovo za pokoj duše mome ocu“, pa uz drugu: „stricu“ ili već koga ima mrtvog, dokle jih sve ne spomene; najposlije uz jednu rekne: „ovo za pokoj duše svima moijem znanijem i neznanijem mrtvima.“ Ovo se poslije sve odnese crkvi, te se svijeće zapale a poskurice pojedu i podijele sirotinji pred crkvom.“

[1]) Milićević u Glasniku 1857. p. 148.

[2]) Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie. I. 219.

[3]) Za cijelu sredozemnu Dalmaciju sravni. Lovrich, Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Sig. Alberto Fortis. p. 98.

Vuk zove domaćina kutnjim starješinom za južnu stranu srpskijeh zemalja u opće. Čujmo kako on opisuje neka njegova prava i dužnosti. „Kutnji starješina vlada i upravlja kućom i svim imanjem; on naredjuje djetiće ili momčad kuda će koji ići i šta će koji raditi; on prodaje (s dogovorom kućana), što je za prodaju, i kupuje, što treba kupiti; on drži kesu od novaca i brine se, kako će platiti harač, poreza i ostale dacije. Kad se mole Bogu, on počinje i svršuje. Kad ima kakvijeh gostiju u kući, starješina se sam š njima razgovara i on š njima ruča i večera (u velikijem kućama, gdje ima mnogo čeljadi, najprije se postave na jednoj sovri starješini i gostima [koijeh u takovijem kućama ima gotovo svaki dan], a na drugoj djetićima i momčadma, koja rade u polju, pa onda večeraju žene i djeca). Starješina nije svagda najstariji godinama u kući: kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), ako će biti i najmladji; ako se dogodi, da koji starješina ne upravlja dobro kućom, onda kućani izberu drugoga [1]). To od prilike isto govori Vuk i napose o Crnoj gori [2]).

O starješini bugarske zadružne familije u opće navedimo to, što nepoznati Bugarin u svojijem pismima u bečkom dnevniku Wandereru priopćuje: Kutnji starješina, kaže on, koga zovu djado, ima običajno upravu cijeloga kućnoga bića, ima zakonodavnu vlast, koju on ne vodi svojevoljno i despotično, nego u dogovoru sa svojijem kućnijem članovima, od koijeh ima svaki pravo glasovanja, i kako zna, da je probitačnije cijeloj familiji. Radi toga sve, što on naredi, bude dragovoljno ispunjeno, i on je svud praćen nekijem čuvstvom zahvalnosti i poštovanja. Tako je ovdje ta uredba familije kao učionica ćudorednosti, na njoj se osniva zadružnost interesa, ona podiže i uzdržava kao neki općinski duh i sućutje. Dopisnik produžuje svoje opisanje i kaže, da je djado pri svakoj zgodi zastupnik svoje obitelji, pri ozbiljnijem kao i pri zabavnijem, a ove su pošljednje, kao što je poznato, tijesno spojene sa bugarskijem narodnijem životom. Na zborovima (koji su nalik na sajmove srpske), o kojijem ćemo na svome mjestu probesjediti, vas je narod, koji se tu sadje, pri blagovanju razdijeljen na gomile, od kojijeh svaka sadrži jednu familiju. Djado zauzimlje počastno mjesto u tome krugu isto kao i doma, s desne strane sjede muški a s lijeve ženske i to redom po godinama. Dokle on ne dopusti ne smije se ni kolo na livadi započeti [3]).

Odžakov kaže za svoje rodno mjesto Leskovac (blizu Trnova u Bugarskoj), da se kutnji starješina zove i Domakin. Ovaj je obično otac, ako su svi kućani njegovi sinovi, unuci itd.; ako su braća ili bratučedi, koji u zadruzi žive, tad je najstariji brat, ako ovaj nije za to sposoban, tad onaj, koji je za njime najstariji itd. Domakin vlada kućom i svom imovinom i gospodarstvom. Štogod domakin nepokretnina kupi, to je svojina cijele obitelji, ali prodati ne smije nikakve bez dozvoljenja svijeh odraslijeh kućana.

[1]) Rječnik sub voce Starješina. Isto i u Ljubićevijem običajima Morlaka u Zori dalmatinskoj br. 21. g. 1846.

[2]) Montenegro und die Montenegriner u Widemmanovoj i Hauffovoj zbirci u Reise- und Länderbeschreibungen (Stuttgart und Tübingen 1837) 11. Lieferung p. 73. Čudnovato je, da Medaković, koji je tako vješto opisao život i običaje Crnogoraca (U Novom Sadu 1860) nije pobliže opisao unutrnje odnošaje crnogorske porodice. Sravni i Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie I. 104 i 219. Ami Boué. La Turquie IV. p. 141.

[3]) Wanderer 1864. Morgenblatt Nr. 234 (u podlistku).

Ako je otac domakin, on ne daje godišnjega računa, jer on i tako kupuje sve što komu treba — ali ako su braća u zadruzi, brat domaćin je dužan davati godišnji račun i što ostane čista dobitka, podijeli se medju oženjenom braćom; neoženjeni obično i ne prima ništa u novcu, jer on rijetko doma i radi.

Kod Slovaka u gornjoj Ugarskoj otac, a negdje i stari otac (djed) glava je familiji. Kad ovaj umre starješina je ili sin ili brat, koga on nakon sebe naznači. Slušati otca i za njega raditi moraju djeca i dječija djeca i nevjeste i svi ostali. On se za sve stara i naredjuje; na njegovoj glavi sve leži [1]).

U Galiču i u cijeloj Maloj Rusiji, gdje zadruga vlada, kutnji starješina ima skoro ista prava i dužnosti kao kod južnijeh Slovena. Putnik Kohl samo pridodaje, da po očinoj smrti dade se vladanje kuće najsposobnijem sinu. Svikolici opslužuju njegove naredbe, i kad on samo naidje na kakvo prepiranje zadrugara, zadosta je, da jih okom pogleda pak se sve utiša i poravna [2]).

O kućnome starješini velikoruskome u opće Haxthausen [3]) pripovijeda od prilike ovo, što slijedi: Ruska obitelj bez oca ne može opstojati. Ako rodjenoga oca nema, tad stupi na njegovo mjesto njegov najstariji brat ili sin s jednakom vlasti, kakvu i otac imadjaše. Ako je slučajno najstariji zapriječen primiti očinsku vlast (ili što je s uma sišao ili što je otišao u kaludjere itd.), tad ostali izberu sebi starješinu, a taj izbor može i na najmladjega pasti. Tijem izborom taj najmladji postaje starcem i od tada svikolici ga bez pogovora slušaju. Sam starješina u cijeloj porodici ima posebnu sobu.

b) Domaćica.

Obično je domaćinova žena domaćica, ali to ne da mora vazda i svuda biti. Ipak mora da je udata: djevojka nikako ne može biti domaćicom, kako što momak može domaćinom — a teško i udovica.

Csaplovics kaže, da je u Slavoniji gospodareva žena gospodaricom i.o iznimkama ništa ne govori. On dodaje, da je posao gospodarice razdjeljivati radnju medju ženskijem isto kao što domaćin to medju muškijem čini [4]).

Za kneževinu Srbiju Milićević kaže o domaćici: „Medju ženama je ona prva, kojoj je muž najstariji, premda su one u svojim poslovima nezavisne jedna od druge. Žena dobiva stareštvo po mužu, pa ma ona udadbom i mladja bila. Na priliku dva su brata u zadruzi, oba oženjena i starijeg je i žena u kući starija, pa i ako ona umre i on se oženi po drugi put, opet je ova druga njegova žena starija od svoje jetrve, koja je istina prije došla u kuću ali za mladjeg brata. Izuzima se slučaj, kad je starješina u kući sin, kome je još živa mati, koja je tad starija od domaćinove žene. U ostalom to ne znači mnogo biti prva medju ženama, jer su njima i prava i dužnosti skoro jednaka svakojako [5]).

Za Imotsku okolicu u Dalmaciji pripovijeda Milinović, da se domaćica osim toga imena zove i stopanica. I ovdje je domaćicom obično žena domaćinova sa gorenavedenom iznimkom, to jest ako je sin domaćin a mati

---

[1]) Božena Njemcova. Obrazý ze života slovenského. U časopisu českoga Museuma 1859. p. 87.

[2]) Kohl. Reise im Innern von Russland und Polen III. 34.

[3]) Studien II. 85. III. 123.

[4]) Slavonien etc. I. 105.

[5]) Pregled··· 154 i 155.

jošter u dobru životu. Ona drži ključeve od kućnijeh sprema, naredjuje, što će koja od ženskijeh raditi (jer ovdje ne rede kao u Hrvatskoj, u Srbiji i u Crnoj gori); ona obično mijesi hljeb, spravlja ručak, užinu, večeru i k tomu, gdje sama ne doseže, prizivlje starije žene, da joj pomognu, skrbi se, da bude na vrijeme odnešeno jelo težacima itd.

U Dubrovačkom okružju a osobito u Konavlima domaćica je često i druga žena a ne samo domaćinova. To se dogodi ne samo u pomenutom slučaju, kad je sin domaćin a mati mu živa, nego i kad domaćin nije oženjen (a to se često sluči), ali dosta puta i dogovorom. U velikijem i bogatijem konavaoskijem kućam čini se zadrugarima, da je to opasna centralizacija vlasti oba glavarstva kao u jedne ruke sjediniti, s toga misli, da je dobro, oslabiti to usredotočenje staviši uz domaćina čeljade, koje mu nije tako blizko kao njegova žena. Poslovi su domaćice skoro isti, kao što je i malo gorje pomenuto (grof Niko veliki Pucić).

I u Crnoj gori nije domaćicom vazda žena domaćinova, nego može biti i koja druga žena [1]).

U Bugarskoj, osobito okolo Trnova, domaćica se zove domovnica i ona je obično domaćinova žena. Ona obavlja sve, što i domaćica srpske kuće, i k tomu, u nekijem kućam za nekoliko mjeseca na godinu, ima upravu cijele familije. Taj ženski interregnum pada u doba, kad muški otidu na baštovansto ili inače na dobit izvan Bugarske, s kojima otide obično i domaćin. Kako sve ostale poslove, tako sklapa domovnica često i ugovore, n. p. prodade štogod ili kupi, uzme ili dade štogod na veresiju itd. Za doba, kad domaćina doma nije, ona dakle i juridički predstavlja familiju, jer sve, što je ona sklopila i učinila, to ostaje valjano za cijelu obitelj isto kao da je i domaćin učinio (Odžakov).

I kod Slovaka je, kako Božena Njemcova kaže, domaćica žena starješine. Ona ima unutrašnju upravu kuće, a u tome je nevjesta pomaže. Ako je nevjesta valjana, dade joj svekrva dosta puta i ključe od domaćijeh sprema [2]).

c) Zadrugari.

Mi već kazasmo, da svi zadrugari kao i domaćin imaju jednako pravo na stežer i na uživanje ploda. Samo u upravi i vodjenju gospodarstva, njihova su prava i dužnosti različne od domaćinovijeh; — o njegovijem smo već govorili, a sad ćemo da govorimo o zadrugarskijem. Zadrugari i medju se imaju jednaka prava i dužnosti. Medju oženjenijem i neoženjenijem (ovdje izostavljamo djecu) nema druge razlike osim te, što ženidbeno stanje i sa sobom donosi; ipak se ne može zanijekati, da je oženjenijem bolji život nego drugijem.

U nekijem srpskijem i hrvatskijem predjelima, kaže Utješenović [3]), da preostatak od onoga, što se iz ljetine u novcu dobilo, razdjeljuje se medju oženjene ljude, isto kao što gore vidjesmo, da je običaj i u Trnovskoj okolici. Svaki oženjeni ima za sebe i za svoju ženu i djecu ili veću sobu u glavnoj kući ili odijeljenu zgradu [4]) (to je pošljednje običnije u velikijem i bogatijem zadrugama); neoženjeni ima ili manju sobu ili svi momci spavaju u jednoj sobi.

---

[1]) Vuk. Montenegro etc. p. 74.

[2]) Obrazý. U časopisu českoga Museuma 1859. p. 87.

[3]) Hauscommunionen p. 22.

[4]) Vuk. Pjesme II. 9. stih 73—74.

Mi smo gorje kazali, da godine imaju neki upliv na neka prava i dužnosti. Tako pri blagovanju, gdje su svi muški (osim djece i žena) zajedno, rede se po starješinstvu. Obično i domaćin jede s ostalijem muškarcima, samo ako je gost u kući, on s gostom sam jede. Kazasmo i to, da se vazda neki razdio pravi medju mladijem i starijem. U Konavlima n. p. samo se stariji medju se a mladji medju se zovu krštenijem imenom. Isto tako stariji mladjega kad zove upotrebljuje kršteno ime, ali obratno nikada, nego mladji, kad sa starijem govori, vazda će pred kršteno ime dodati dundo ili striče, pa baš da mu je i bratučed ili da mu i nije u krvi (grof Pucić).

U gornjoj Dalmaciji (osobito u Imotskoj okolici) i mladji mogu u kućnom zboru svoje mnijenje kazati, ali obično na njih se mnogo ne pazi (Milinović).

Najviše pravo, što na starješinstvu po godinama ide, to je ženidba. Skoro kod svijeh Srba i Hrvata ljudi se drže čvrsto toga reda.

Za kneževinu Srbiju, kaže Milićević [1]), da su vrlo rijetki slučajevi, da se mladji godinama ženi prije još neoženjenog starijega. To se dogodi obično samo onda, kad je stariji sakat ili bolestan. To isto valja i za Imotsku okolicu kao i za ostalu sredozemnu Dalmaciju (Milinović).

U Dubrovačkom okružju, a osobito u Konavaoskom predijelu, ako više braće u zadruzi imaju svaki po nekoliko sinova za ženidbu; najprije se ženi najstariji sin najstarijega brata, za njime najstariji sin drugoga brata itd., pa baš da je ovaj i mladji od prednajstarijega bratučeda. Tek kad su se izženili najstariji sinovi svekolike braće, tad dolazi red na prednajstarijega sina najstarijeg brata, i tijem redom tako naprijeda. Ako mladji hoće da se ženi prije nego ga je red došao, pa baš ako na to i privole ostali kućani, ipak onaj, na komu je red, može se oprijeti, i taj mladji mora se š njime nagoditi, za da mu on to dopusti, pa baš ako je stariji bolešljiv ili sakat. Ako se ostalijem kućanima čini, da je korisnije da se mladji oženi a ne stariji, i oni se nagadjaju š njime, i moraju mu dozvoliti neko drugo preimućtvo. Nije rijetko, da se tomu neoženjeniku kao naknada predade domaćinstvo (grof Pucić).

Sasvijem protivan običaj može se opaziti u Hrvatskom primorju. Ovdje gdje radi nepovoljnijeh tellurskijeh odnošaja, nije se mogla razviti zadruga, starija braća mogu se samo izvan kuće ženiti (na blago, na ulaž ili u odijeljeno gospodarstvo), a u očinu kuću ženi se samo najmladji sin i to tek kad se svekolike sestre poudaju [2]).

Na taj red ženidbe po godinama nigdje se ne pazi više što u Bugarskoj osobito po selima okolo Trnova. Ovdje, ako je i radi kakovog prirodnog nedostatka zapriječen stariji brat ženiti se, mora mladji, na koga pade red, u zapriječenoga iskati dopuštenje, jer proti njegovoj volji ni roditelji mu ga dati ne mogu (Odžakov [3]).

Što se odnošaja zadrugarskijeh prema starješini i prema cjelini tiče: opća je dužnost svijeh zadrugara raditi na korist zadruge i u tomu opslužívati naredbe domaćinove — najglavnije pak pravo njihovo: da jim se iz opće riznice domaće sredstva dadu, što im neophodno treba da mogu življeti.

Mi smo gorje već kazali, da obično zadrugari ili izrično ili tacite izbiraju domaćina. Oni ga mogu i smetnuti i na njegovo mjesto i drugoga izabrati.

---

[1]) Pregled u Glasniku g. 1857 str. 151.

[2]) Slavische Blätter. 1865. 10. Heft.

[3]) Sravni i Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VIII. 244.

Ali i kad je izabran domaćin, on ne vlada kod Hrvata, Srba i Bugara svojevoljno, nego za svaku važniju stvar dogovara se i savjetuje sa zadružnicima. Tek što se u tomu dogovoru zaključi, on može i mora izvršiti. Pri tomu savjetovanju najviše se gleda na glasove starijeh članova i onijeh, koje za pametnije drže.

Za kneževinu Srbiju evo što o tomu kaže Milićević [1]): „Svi zadrugari ma i nepunoljetni bili pitaju se u dogovoru kućevnom. Šta više, Srbi seljaci, tako vole, sve s dogovorom otpočeti, da se često gazda sa slugom o svakom poslu kao sa ortakom ili zadrugarom dogovara. Udiviteljno je, kako Srbi miluju dogovor u svakom preduzeću i kako mrze na onoga, koji preduzima i svršuje sam, a neće nikoga ni za što da pita. — Svakome poslu u dobroj zadruzi prethodi složki dogovor, a izvršenje onog, što se dogovorom izbere, ostavlja se uvijek starješini zadruge. Dogovori ovi bivaju, gdje se prije zadrugari sastanu, ili na radu ili na putu ili na ručku ili u veče na večeri, i starješina jih ne saziva u jedan mah, nego, kao što rekoh, gdje se s kijem prije sastane.

U glavnome to je tako i u Hrvatskoj i Slavoniji [2]). Nije ni u Dalmaciji drukčije, samo grof Pucić primjećuje, da se u Konavlima često dogodi, da se domaćin zaduži bez znanja zadrugara, i to je što u tome predijelu bude često uzrok velikoj smutnji a dosta puta zato se i razdijeli zadruga. U Konavlima je običaj, da domaćin svake godine dade račun zadrugarima, koliko je preko godine dohodka i razhodka bilo.

I u Bugarskoj isto tako Domakin se sa zadrugarima dogovara, ali ako je u kući samo otac sa sinovima pa je on još domaćin, on ne dava, kako smo već i gore kazali, nikakova računa (Odžakov).

Svaki zadrugar može imati i posebni svoj peculium, koji je neograničena njegova sopstvenost i koji se zove osobina [3]) a u Slavoniji prćija [4]).

Za srpske seljake Milićević piše: „Svaki zadrugar može, radeći onda, kad zadruga svetkuje, ili inače izvan zadruge, pribaviti koju paru; n. p. on može umjeti graditi kace, kola itd., pa na svečaniku, kad u njegovoj kući niko ne radi (osim zapovjednijeh praznika svetkuju seljani mnogo drugijeh malijeh svečanika, u koje bi valjalo raditi: u ove dane oni ne rade sebi a idu drugima na mobu ili za novce kome šta urade; ovo uvijek čine mladji, kojima [kao] nije tako grjehota kao starijema), može on načiniti koje bure, naobručati koju kacu ili opasati kola i dobitak od toga njegova je sopstvenost, niti mu starješina od nje traži računa (a on sam, ako hoće, može to i zadruzi kao opći prihod ustupiti). I baš kad se zna, da zadrugar ima svojijeh (takijeh) novaca, a potreba se ukaže, da on podje kudgod od kuće, kao na priliku na kuluk, na sabor crkvi, ili na kumstvo, ili kud u goste, starješina mu zadruge mora dati od kućevnijeh novaca onoliko, koliko je nuždno, da se on tamo s obrazom provede; nu on ako želi biti malo prostranije ruke dodat će sam k tome od one svoje sopstvenosti."

---

[1]) L. c. p. 149 i 150.

[2]) Utješenović l. c. 21. Gospodarski list 1861. p. 121.

[3]) Vukov rječnik sub voce osobina. Slična ovoj osobini pojedinijeh zadrugara je i osobina pojedinoga kaludjera po manastirima u Fruškoj gori, gdje svaki osim manastirskoga može imati n. p. vinograd ili košnice. Od prije su mnogi kaludjeri imali osopštine, ali je to ukinuto pod metropolitom Nenadovićem, i samo je ostalo dopušteno kaludjeru imati svoje salate ili kakvoga drugoga povrća. Vuk pod osopština.

[4]) Csaplovics. Slavonien etc. I. 105.

U glavnome to isto i Utješenović veli, koji i ostale Srbe i Hrvate u svome djelu zauzimlje. On samo to pridodaje: Svaki muž i žena (Ehepaar) ima nešto i svoje sopstvenosti, obično u mladoj životinji, koja ili ide na pašu sa drugijem, ili bude u selu kod kakva srodnika othranjeno — ili je komad vinograda ili mala glavnica, koja se u selu na dobit dade itd. Često najme za sebe i komad zemlje, koji uzgred obradjuju. Pak malo niže produžuje: U nekijem kućama ima red medju mladjijem ljudima, kad će koji ići na dobit, tako da svaku godinu ili svake dvije ili tri drugi ide za neko vrijeme na tudju službu ili radnju. Što dobije, to je njegovo ili sve ili jedan dio, jer mora obično dati nešto i u opću riznicu, osobito ako je cijelo ljeto izvan zadruge radio pa došao doma da prezimi. Ali ako je u kući mnogo ljudi, tako da jih je odviše za domaću radnju, tad jedan dio ide na tudju radnju i za dulje vrijeme, a kad se nagode i za svedj otidu iz kuće. Od onijeh, što odu na nauke, te udju u državnu službu ili postanu odvjetnici, ili ljekari, ili oni, što otidu u varoš da zanat nauče ili trgovinu, ili oni, što idu u vojnike, malo da se koji doma i vrati nego ostaju na drugijem mjestima a zadruge se odreku na korist onijeh, koji su doma ostali [1]).

Csaplovics za Vojničku Granicu u opće primjećuje, da nijedan kućanin ne smije imati polja i živoga kao osobinu, ali i novaca i pokućtva može, jer kad doma nema radnje, može pojedinac i na dobit ići, akoprem od toga mora jedan dio i kući dati. Vojnik, što u ratu zaplijeni ili uštedi, to je njegovo ili njegove žene i djece [2]).

Za okolicu Sinjsku može se skoro isto kazati: pojedini zadrugari, što izvan kuće steku, to je njihova sopstvenost, ali od toga ipak mora nešto kupiti u kuću, kao n. p. kakvu odjeću itd., samo da se i kuća od te njegove dobiti nešto okoristi, inače drugi ga put na dobit nebi pustili. Osim toga, ako koji zadrugar nešto uštedi od svoje dobiti, te dodje kući nevolja ili potreba kakva: kao gladna godina, plaćanje poreza pri oskudici novaca itd., tad drži se kao da je dužan on sve svoje dati, da zadrugu iz nevolje izbavi (Milinović).

U Konavlima ako koji zadrugar znade zanat kakav, ako je n. p. kovač, krojač itd., on što zanatom svojijem dobije, to je njegov neograničeni peculium, ali kad treba radnje na polju, on mora platiti nadničara, koji će na njegovo mjesto raditi. Ako što treba kući, što spada u njegov zanat, on to obično učini, ali mu se zato ništa ne plaća, nego najviše da mu se štogod od nadnica, što plaća za sebe, otpusti. Taj zanat on mora kod kuće raditi, jer ako se na drugo mjesto nastanio n. p. u obližnoj varoši, te svejednako nepomaga kuću, u nekoliko godina (čini mi se u 30) izgubi pravo na zadružni stežer, to jest ako do diobe dodje, jer dokle je god zadruga u cjelini neće mu niko zabraniti, da se doma vrati pa ako će baš i nakon 50 godina. Pravo na imetak pri diobi može biti, da s toga gubi što u Konavlima i do danas se nalazi kmetstva, to jest ima seljaka, koji, kako kazasmo, nijesu vlastnici zemlje, nego zemlja i kuća ima drugoga gospodara a seljačkoj zadruzi pripadaju samo meliorationes, a to su: medje, stabri maslina, smokava itd., što se na zemlji nalaze, tako se drži, da što je starijeh maslina, loza itd. bilo, da se to istražilo u 30 godina, a što je nova na tudju zemlju usadjeno, tu on nema nikakva prava, jer on to nije pomogao nasaditi. Isto se to može kazati i o mornarima, koji iz zadruge izlaze te idu na more da štogod steku. Ali ovi obično, kad nekoliko godina po moru budu, vrate se opet u

[1]) Hauscommunionen p. 22 i 25.

[2]) Slavonien etc. II. 317.

zadrugu i pridrže kao svojinu to, što su tamo stekli, a u ostalom postanu opet zadrugari težaci.

Utješenović kaže, da kućar ili cijele posebne zgrade, gdje oženjen zadrugar stanuje (kažu, da se u nekijem predjelima u Hrvatskoj zove p o s t e l j a), da je to obično njegova sopstvenost a ne zadružna [1]). U Dubrovačkom okružju toga se ne nalazi. Ovdje u opće ali navlaštito u Župi (Breno) i u Konavlima ima nemalo velikijeh bogatijeh porodica, koje okolo glavne kuće imaju po nekoliko posebnijeh zgrada za prebivanje pojedinijem oženjenijem zadrugarima, ali sve te zgrade ne spadaju ni u kakav posebni peculium, nego pripadaju cijeloj zadruzi. Bogata kuća Bećira u selu Pločicama sačinjava sa takijem zgradami kao cijelo malo selo, ali nikakav kućar ne pripada pojedincima, nego cijeloj zadružnoj familiji.

U Bugarskoj takodjer je običaj, da zadrugari idu na d o b i t, ali ovdje je taj običaj u široj mjeri upotrebljen nego kod Srba i Hrvata. Ovdje ne samo neoženjenici nego i oženjeni ljudi, a u manjijem zadrugama i domaćin idu na dobit, tako da, kako već gorje napomenusmo, same ženske doma ostaju. Tu izvanrednu dobit zovu печалба, ali nije ni turska riječ k j a r, koja isto to znači, manje obična. Najglavnija vrsta pečalbe je vrtlarstvo (бащованство), koje 9 mjeseca traje i koje ne samo u Bugarskoj nego i u stranijem zemljama preduzimlju (o tomu niže). Važna je vrsta p e č a l b e i društvo, koje se sastavi obično u Staroj Planini, pa ide u Dobruču da žanje žito za platu gazdama, koji imaju prostrana polja a doma malo vojske. I to traje skoro mjesec dana (i o tome niže opširnije). Štogod pojedinci na p e č a l b i dobiju, to je njihova neograničena vlastitost, samo ako je kuća trebala slugu kao zamjenu u radnji domaćoj, onoga ili onijeh, što su na dobiti, oni tada surazmjerno od svoga plate toga zamjenika. Od toga dobitka često da pojedini kupe i komad njive, koji i ako je njihova svojina, ipak se zadružno obradjuje kao i druge zadružne zemlje, i plod s njih ide sljedovno u zadružnu kasu. Samo kad bi se do diobe došlo, razumije se, da taj komad zemlje uzimlje vlastnik uz dio, koji mu pripada od zadružnijeh nepokretnina, a to mu se u taj dio ne uračunava (Odžakov).

d) Ženske.

Govoreći o ženskijem u zadruzi, mi ćemo na ovom mjestu najglavnije govoriti o njihovijem odnošajima prema cjelini, o odnošajima ženskijeh medju sobom i prema drugijem zadrugarima. Na odnošaje, u kojima stoji kao kći, žena, mati, obazret ćemo se pobliže u drugome otsjeku. Ali na ovome mjestu da lakše pojmimo te odnošaje, moramo napose govoriti o djevojkama, koje su u zadruzi, o udatijem ženama i o udovicama.

α) D j e v o j k e u z a d r u z i.

Svaka djevojka kao i svako drugo čeljade u kući rodjeno ili dovedeno ima pravo da bude oskrbljena svijem onijem, što joj treba, isto kao i muški, i to dakako po mogućnosti familije, dokle se god u zadruzi nalazi [2]). Ali imaju i terete nositi kako jih nose i drugi zadrugari na korist zadruge, svako po svojemu znanju, sili i sposobnosti. I one dakle imaju svoj dio u svijem radnjama i poljskijem i kućnijem kao i udate žene. Ali i djevojke kao i ostali zadrugari mogu imati svoj posebni peculium i obično ga imaju, i one mogu kao i muški izvan kuće štogod dobiti, ili ako jim štogod roditelji da-

[1]) Hauscommunionen p. 19.

[2]) Utješenović l. c. 20.

ruju, a štogod i doma uraditi kao predivom, tkanjem, vezom itd. Ali je ta njihova dobit tanka, pak da štogod i uštede, to rijetko da one u novcu drže, nego ulože odmah u ruho za buduće udadbe.

U kneževini Srbiji kad se ovce ostrigu i dijeli vuna, daje se djevojkama, kad prirastu, više vune nego drugima, i ostavljaju se pokadkad od poljskog rada, da i sebi štogod darova spreme [1]).

U Dubrovačkom okružju po selima, koja su bliže grada, djevojkama se odredi po jedan stabar smokve, jabuke ili u opće kad je brča toga voća, odredi se nekoliko dana, kad one mogu brati neku vrstu voća te nositi u varoš na prodaju: od toga, što dobiju, to je njihova vlastitost. Tako zvane površke djevojke (muški površani ili brdjani to su ljudi, koji po brdima i pri vrsima planina žive), koje nemaju doma toga voća, nose drva u varoš te za sebe prodaju. Neke djevojke goje i svilene bube na svoj račun, ni u to im se muški ne prte, ali je običnije, da se žene u zadruzi proizvodjenjem svile bave. Murvinsko (dudovo) lišće beru sa domaćijeh stabara, ali ni zato kući od svoje dobiti nikakva dijela ne daju.

I u Bugarskoj ima obično svaka djevojka kod kuće svoj vrtlić, gdje cvijeće sadi i goji i drugo koješta, što pak za sebe prodaje, a novce (srebrne i zlatne), što iz toga izvadi, naniže na ogrlicu, kojom vrat okrašuje (Odžakov [2]).

U istočnoj Sibiriji, kaže Ščukin, ženske siju konoplje i bave se vrtlarstvom. Novce, što izvade prodavši konoplje, sjemena, duhana i drugijeh svojijeh vrtlarskijeh proizvoda, to je neograničena svojina žena i djevojaka, kcje se tijem bave [3]).

Isto kao što gore od muškijeh kazasmo, i za žene se strogo gleda, da se udaju onijem redom, kako se koja rodila [4]).

Za Crnugoru i za Srbiju kaže Vuk, da bi to najviša uvreda bila, kad bi kogod došao prositi mladju kćer a da bi jošter doma starija bila [5]).

U Hercegovini, gdje i ženskoj djeci briju kosu, pripovijedaju, da mladja sestra ne smije pustiti kosu dok se starija ne isprosi [6]).

U Bugarskoj je ostalo predanje u narodu, da su u staro doba mladju djevojku pod korito (kurito) sakrivali, kad je dolazio momak da stariju gleda, bojeći se da mu se nebi mladja, osobito ako je bila ljepša, prije primilila. Od toga je (kažu) ostala i danas riječ kuritina za malu djevojku [7]).

Djevojka u zadružnijem kućama, udavajući se, ne nosi sobom nikakva dijela od zadružne imovine, jer bi to bilo proti idei, na kojoj se zadruga osniva. Ona istupljujuć iz dosadanje i prelazeći u drugu kuću, prestaje biti članom prve te s toga ne može imati više ni ona prava, koja je prije imala, i koja imaju jošter one, koje su u zadruzi ostale. To nije samo za ženske, koje se udaju, nego i za muškarce, koji se žene izvan zadruge na ulaž. Ali djevojka, koja udavši se izgubi pravo biti članom dosadanje, postaje zato članom nove zadruge. A ko odmah dobije onoliko koliko je izgubio, o tome se ne može ni kazati, da je šta izgubio.

U opće kod Srba i Hrvata pri udadbi zadruga dade ruho ili popuni ono, što je djevojka imala, i dade troškove za svadbu. Po običaju miraz ili

---

[1]) Milićević l. c. 154.

[2]) Sravni i Wanderera g. 1864 br. 134 u podlistku.

[3]) Programma u Etnog. Slovniku svez. 6. in fine p. 17.

[4]) Milićević l. c. 151. Pucić, Milinović.

[5]) Montenegro p. 78.

[6]) Vuk. Srpske poslovice p. 86.

[7]) Arkiv za Povjest. jugoslav. VIII. 144 i Odžakov.

prćiju ne samo da zadruga nije dužna dati, nego je naprotiv običaj još u mnogijem zemljama i mjestima, da mladoženja nešto za djevojku plati. Mi ćemo o tome u drugome odsjeku pobliže progovoriti.

β) Žene udate.

Razumije se, da i one, čim se za jednoga zadrugara udadu, postanu pravijem članovima zadruge. Otuda slijedi, da moraju imati kao i drugi zadrugarske terete i prava. Što se ženske radnje u zadrugama tiče i njezina podijeljenja u kneževini Srbiji, Milićević ovako pripovijeda: „Ženama u zadruzi podijeljena su prava i dužnosti. One redom rade sve kućevne poslove: tako redom sire sir, t. j. svaka mora jedno ljeto biti stanara te musti stoku, siriti, sabirati maslo i skorup; a druge, koje kod kuće ostanu, moraju r e d i t i. Ovo biva ovako: svaka žena mora n e d j e l j u d a n a od ponedjelnika u jutro počinjući mijesiti hljeb, kuhati jelo i nositi ga radnicima, gdje se uznahode na radu. I za ovu nedjelju dana, dokle koja r e d i, ne ide ona na rad, ako je zadruga veća, ako li je zadruga mala, ona i u poljskom radu pomaže koliko dospije. Od reda se oslobodjava s v e k r v a i novodovedena m l â d a; prva za svagda a druga za godinu dana, od kako je dovedena, no ovo biva i jedno i drugo u onijem zadrugama, gdje je sloga i ljubav, a dogadja se u nekijem kućama: svekrvu ćeraju da r e d i doklegod može, a mladoj, štono riječ, treći dan ruke u tijesto (t. j. da redi); tek ovo oboje ne služi zadruzi na diku i tako da se izrazimo, opće mišljenje ne odobrava ovake postupke.“ Pa malo niže, pokušavši da opiše u opće velike ženske terete, produžuje: „Žene imaju u svom ženskom radu mnoga pravila, koja nigdje nijesu napisana, nu koja se predavanjem od oca na sina izučavaju i čuvaju.“

„U zadruzi, gdje ima po 5—6 a ne rijetko i po 10 žena, nemaju one sve jednak broj djece: neka radja svake godine, neka u tri tek jednom a neka i nikako. Sad sve skupa da izradjuju, što za cijelu kuću treba, bilo bi nepravo za onu, koja ili nema djece nikako ili jih ima malo. S toga su jim ti poslovi ovako podijeljeni: Svaka žena u zadruzi odijeva svoga muža i svoju djecu sama, ali ako je svekar udov, onda uzme i njega da odijeva ona, koja svojijeh ima najmanje na odijelu. Tako isto biva i ako koji djever — zadrugar — obudovi, onda i njega pa i djecu mu odijeva, koja od onijeh snaha, koje svojijeh najmanje imaju na odijelu.“

„No sve što žene izradjuju, izradjuju ga ili od vune ili od težine — kudjelje — zato se vuna, pošto se ostriže s ovaca, podijeli ili na onoliko dijela, koliko je muškijeh glava u kući, ili na onoliko, koliko svega ima duša u zadruzi, pa se poslije svakoj ženi da onoliko dijelova, koliko ona ima na odijelu bilo muškijeh glava, bilo duša. Prvo se zove dioba po m u š k i m a a drugo dioba po č e l j a d i m a (ili kao što na mnogo mjesta govore po živini).“

„Za konoplje ima zadruga opći jedan konopljak ili dva, koji se, kad bude vrijeme, poore plugom općim kao i drugo oranje, pa poslije se svakoj stranki u kući, koju po jedna žena odijeva, odijeli po leja konopljaka, koju onda ta ista stranka uskopa i zasije, potom kad konoplje dospije, bere, posjeca, kiseli, i, pošto se na zadružnijem kolima prenese kući, trlji, češlja, zumba, prede; kuha, snuje, tče itd.“

„Svaka ovaka stranka mora sebi od svojijeh konopljaka i sjeme ostaviti, da i do godine ima čim posijati. Ovo je sjeme sopstvenost dotične stranke, koja ga može drugoj, ako ova ostane bez svoga, i prodati za novce [1]).“

[1]) l. c. 154 i 155. Sravni i Utješenović p. 23.

I Csaplovics za Slavoniju kaže, da žene obavljaju kuharske i kućne poslove redom i da se ona, preko ove nedjelje u kojoj na nju red pane, zove r e d u š a [1]) a po Vuku i r e d a r a [2]). Utješenović kaže neopredijeljeno i u opće, da u n e k i j e m krajevima žene rede [3]): i to je upravo istina, jer n. p. ni u Imotskoj okolici po g. Milinoviću, niti u Dubrovačkomu okružju nije obično to redarenje.

U Imotskoj okolici u zadruzi žena odijeva svoga muža i svoju djecu, baš kako gorje za kneževinu Srbiju kazasmo, samo ako jedan zadrugar obudovi ili nije nikako ni oženjen, tad ga mora odijevati žena onoga, komu je on najbliži po krvi. Ako otac ima oženjenijeh sinova te mu je žena tako onemogla, da ga više ne odijeva ili da je umrla, tad ga je dužna žena najstarijega sina odijevati, ali se obično ni ostale ne ustežu u čemugod svekra poslužiti. Broć (po Linneu: rubia tinctorum), koji se u ovoj okolici jako upotrebljuje za bojadisanje haljina, svaka žena posije i odgoji onoliko, koliko misli da će dosta biti za one, koje je dužna odijevati. Ali ipak ako joj prenestane a još treba, dade joj druga od svoga mukti, jer misli, da bi do godine i njoj od njezine drûge mogla potreba biti (Milinović). U Konavlima svaka žena odijeva i popravlja odjeću svoga muža i djece, sestra brata, a koji nema ni žene ni sestre, domaćica odredjuje jednu od žena ili djevojaka, koja će to učiniti. U boljijem kućama veći je dio odjeće kupovan, tad se ženska radnja ograničuje na samo opravljanje i krpljenje (gr. Pucić).

Udate žene takodjer mogu imati svoj peculium, premda one, kad jim što izvanrednoga treba, najviše od muža ištu, i ovaj što može to joj dade. Neke, koje su iz boljijeh kuća došle, donesu i sa sobom koji novac i koji komad životinje, to ona ili doma hrani s ostalom stokom ili dade napolice kakvoj susjedi ili poznatoj seljanci.

U Konavlima je sasvijem rijetko, da udata žena otide izvan kuće na dobit kako djevojke, a iz poboljijeh kuća to nigda ne biva, jer bi sasma zazorno bilo. Udate se žene ovdje bave često sa gojenjem svilenijeh buba i obično iz toga izvade i lijepa novca. Laneno sjeme, što doma rodi, pripada ženama i one ga obično za sebe prodaju.

γ) U d o v i c e.

U Paštrovićima (u Boci Kotorskoj) ako udovica nema djece, dodju njezini prijašni kućani, zaviju je u crno, te je odvedu kući odkle je i došla, sa svijem ruhom, što je sa sobom donijela, radi toga odmah poslije svadbe, kad se donese ruho nevjestino, bude komad po komad sve izbrojeno pred svekrom i svekrvom [4]).

U Dubrovačkom okružju, a osobito u Konavaoskom kraju, udovica ima pravo i po smrti muževljoj ostati u zadruzi, gdje je dovedena bila, i to negledajući jeli se zarodila ili nije. Ali ima pravo i vratiti se u zadrugu, gdje se je rodila — ipak to se rijetko dogodi, pa baš da i djece nema, pa da joj je i gore u muževljoj zadruzi, teško da će se doma vratiti.

A za Lonju u Hrvatskoj u opće kaže se: „Udove se ovdje baš po kršćanskih propisih zaštićuju. Po smrti muževljoj niko joj (udovici) na žao

---

[1]) Slavonien etc. I. 105. Sravni i Vukove srpske pjesme II. komad 26. (Zidanje Skadra) stih 122.

[2]) Vuk. Rječnik sub redara.

[3]) Hauscommunionen p. 34.

[4]) Vuk. Montenegro etc. 83.

učiniti ne smije, t. j. ako je ona od svakoga mirna; ako joj ko što učini pak ga tuži, oštrije se kazni, nego da joj se muž potužio [1]."

U Trnovskoj okolici u Bugarskoj a osobito u prostranome selu Leskovcu kaže Odžakov, da udovica, ako djece nema, vraća se obično doma, ali samo ako joj je još otac živ, te od svega imetka muževljeva prima četvrti dio [2]); inače ostaje u muževljoj kući.

I kod Slovaka udovica, ako djece nema, te se nema čemu dobru nadati od muževlje obitelji, vrati se doma; ako ni doma ne može biti, ide u službu [3]).

U selu u Šeremožnu Charkovskoj guberniji kaže Haxthausen, da kod Odnodvoraca udovice ne primaju nikakva dijela, ali sinovi, kćeri ili drugi srodnici, koji naslijede zemlju, dužni su je hraniti i sahraniti [4]).

e) Djeca.

Svakolika djeca, koja se u zadruzi rode, članovi su zadruge. I djeca imaju sva prava drugijeh zadrugara, i na njih od kad se rode i krste pa unaprijeda, štogod jim treba mora se iz zadružničke riznice priskrbiti. Druga zadrugarska prava razumije se, da ne mogu uživati dokle ne odrastu. Ali ni od radnje nijesu djeca oproštena; u Konavlima dijete od 4—5 godina već čuva ovce na paši i dužno je učiniti ne samo što mu otac i mati, nego što mu i domaćin i domaćica zapovjedi. A teško da se smije zanećati kad mu i kakav drugi stariji zadrugar štogod naruči.

I iz ovoga, što do sada kazasmo o zadruzi, svak će lako uvidjeti moći, da sirote, koje bez oca ostanu u zadruzi, ne trebaju da se državna vlast za njih zauzimlje, sa svijem onijem opreznostima i sredstvima, koja su se tako organično razvila u rimskome pravu, i koja pod naslovom tutela et cura zauzimlju velevažno mjesto u sistemi rimskoga obiteljskog prava. A to je radi toga, što se rimska familija osniva na načelima sasvijem različnijem nego li slovenska. Radi sličnoga uzroka i germanska Vormundschaft treba mnogo više prava nego isti taj odnošaj u slovenskoj zadružnoj familiji iziskuje. Misleći dakle, da nama ne treba osobiti odsjek za skrbničtvo sirota, ovdje ćemo u kratko progovoriti o tomu, što bi inače onamo spadalo.

Radi dva glavna uzroka za sirote, koje se nalaze u zadruzi, izlišna je svaka briga državne vlasti. Najprije što se osobe tiče (persona pupilli), dijete, ako je i ostalo bez oca, ne može se još reći, da je sirota, jer domaćin, otac cijele obitelji, je živ, kog je dužnost skrbiti se za dobro moralno i materijalno svijeh članova zadruge, a budući i djeca članovi zadruge, slijedi da i njih mora štititi i braniti kao svoju rodjenu djecu, ne gledajući jesu li roditelji te djece još živi ili ne. Što se pak imanja tiče, on od svoga oca (ako nije imao štogod osobine) ne može ništa naslijediti, jer je proti naravi zadruge, da se svaki put, kad koji zadrugar umre, zadružni stežer komada. Prirodnije je, da se uzme: kao da je pokojni zadrugar izgubio svoje pravo isto kako i onaj, koji istupi iz ove a predje u drugu zadrugu, kao n. p. djevojka kad se uda ili muškarac, koji domazetom postane. Idealni pak dio,

---

[1]) Arkiv za povjest. jugosl. VII. 282. priopćuje Modrušić.

[2]) Lako da je to upliv rimsko-byzantinskoga prava. U ostalom i kod Arbanasa, Bugarskijeh susjeda, žena ako nema djece vraća se u svoj fis i dobije osmi dio muževlje ostavštine, ali ako ima djece, žive š njima. v. Helferding. Bosna etc. p. 198.

[3]) Božena Njemcova. Obrazy ze života slovenského. Časopis česk. mus. 1859 p. 87.

[4]) Studien etc. II. 116.

koga i siroče isto kao i svaki drugi član u zadruzi ima od kad se rodio ili od kad je u zadrugu primljen bio, pa sve dokle ne istupi ili umre, u nerazdijeljenoj je zajednici sa ostalijem, tako da, kad domaćin ili ostali zadrugari obradjuju i nastoje sačuvati svoje, tijem najsigurnije i njegovo obdjelavaju i čuvaju. Ako je pak nešto osobine od ovca naslijedio, najpristojnije a i najlakše da i tu skrb domaćin sa zadrugarima na se uzme dokle dijete do razbora dodje.

I gradjanski zakonik kneževine Srbije, koji je inače, bez obzira na osobitosti narodnog prava, po zapadno-europskome kalupu skrojen, ipak je prisiljen pripoznati, da je starješina zadruge naravni tutor maloljetne zaostavše djece [1]).

I u Konavlima, gdje vlada austrijski gradjanski zakonik, rijetko je, da se vlast umiješa u zadružne poslove, a osobito u nasljedstvo i skrbničtvo, ako nije zamoljena od koga, komu je stalo do toga. Skrbničtvo se obično ostavlja dogovoru i odluci zadrugara s domaćinom.

Za Lonju u Hrvatskoj kaže se, da za djecu pokojnikovu ne samo kućani, nego i bližnji seljani zgodom se obziru [2]).

U Leskovcu prostranom selu, kao varoš, na blizu Trnova, gdje su se već uvukli i tudji običaji i neka načela inostranoga prava, kad nejako dijete ostane za ocem, ako je otac imao brata on ima skrbničtvo (ktitor), ako je imanja, općina sve popiše te njemu preda da upravlja i po mogućnosti umnožava. Ako brat neće, tad općina dade komu drugomu uglednu i poštenu čovjeku upravu imanja, ali je brat svakako dužan, ako je i odijeljen dijete braniti, štititi i zato u svojoj ga kući hraniti i nadgledati. Ako brata nije a dijete je nejako i siromaško, tad općina plaća nešto kakvoj poštenoj ženi u selu, da siroče odgoji i othrani, dokle poraste da može i samo štogod steći. Kad punoljetje nastupa nije ustanovljeno, nego se to po zrelosti pojedine osobe sudi. Ženidba i udadba su kao jedan biljeg te zrelosti.

Pred što se ima mladić oženiti (a to obično biva u 18—19. godini), skrbnik mu preda imanje, ako ga ima pred glavarom i starješinam seoskijem: Oni pregledaju račune i ako su dobri potvrde jih, i posao dospije sa gozbom, koju momak spravi. Prije je momak bio dužan od toga, što primi nešto u crkvu dati, ali u novije vrijeme to se daje u učioničku riznicu.

To je tako u Leskovcu, ali po manjijem selima, koja su udaljena od glavnoga grada, a osobito u tako zvanomu Šopskom kraju, u skrbničtvo se niko neprti osim kućana i domaćina, a samo ako se kuća istražila, tad obližnji seljani i općina (Odžakov).

f) Poslužnici.

Nigdje se bolje ne objavljuje slovensko načelo jednakosti, što u odnošaju poslužnika u familijama, a osobito u zadružnijem, gdje se, barem u spoljašnosti, skoro nimalo ne odlikuje od ostalijeh zadrugara. Radi toga premda bi inače možda priličnije bilo o poslužnicima u kakvomu drugomu odsjeku govoriti, mi ćemo radi pomenute sličnosti to ovdje da učinimo.

Mi smo gorje vidjeli kako se u kneževini Srbiji gazda često i sa slugom savjetuje i dogovara.

Za Crnogorca, kaže Medaković, kad ima dosta baštine i stoke, pa ne može da na sve strane smaže, onda uzima pristava, koji mu čuva stoku pomaga rabotati. Malo je Crnogoraca, koji drže i momka i momicu [3]).

---

[1]) §§. 519 i 520.

[2]) Arkiv za povjest. jugosl. VII. 282.

[3]) Život i običaji Crnogoraca p. 17.

I u krajini Negotinskoj i u Braničevu poslužnik, koji kod kuće radi, zove se pristav[1]).

U Imotskoj okolici u seljačkijem kućama slugu oni ne zovu tijem imenom nego najmjenikom, jer oni kažu sama gradska gospoda imaju sluga. Taj najmjenik je držan isto kao i ostali kućanin: on je hranjen, odjeven, obuven kao i zadrugar, on iste radnje radi kao i drugi — ali mu je zato i plata malahna; jedva da ima i 20 forinta na godinu. On nigda ne zove svoje gospodare tijem nazivom, nego samijem krštenijem imenom kao i ostali kućani, samo starije zove dundo ili striče a starije ženske tetka, naslov, koji se obično daje svakomu postarijemu seljaku ili seljakinji od mladjijeh. Sluškinje se zovu najmjenice, ove su držane mutatis mutandis isto kao i muški, samo ako do udadbe dodje mješte plate opreme je, to jest dadu joj ruho i učine pirno veselje na kućne troškove isto kao i svakoj drugoj djevojci iz zadruge. Ako najmjenik ili najmjenica ostanu više godina u toj kući te predju godine ženidbe ili udadbe, oni i ostanu za svedj tu kao članovi te obitelji, niti ištu niti primaju platu, te budu i u starosti sahranjeni sve do smrti kao i ostali zadrugari (Milinović).

Na dalmatinskom ostrvu Korčuli sluga se zove junak a služkinja djevojka.

U Konavlima o slugama možemo isto kazati, što je kazano i za Imotsku okolicu, samo što se ovdje sluga obično zove momak. Kako već gore napomenusmo, u Konavlima ima priličan broj nezakonite djece (Konavljani ih zovu mulad, tudje dijete, tudji ili eufemistično kraljeva djeca, jer gradski porodnički zavod sve do 10. godine plaća nešto za odgojenje te djece), koja netom se rode, budu poslana iz grada na selo, da se tamo odgoje. Ova djeca budu othranjena isto kao i ostala, pa i kad veliki postanu, oni se drže a drže jih i kućani u sve i posve kao članove kućne. Samo ako zadruga dodje do diobe nemaju dijela, nego se pridruže jednoj od novijeh obitelji, koje iz dosadanje proizidju. Ovi tudji ako ina more podju, potpomažu po mogućnosti kuću, u kojoj su se odgojili, kao i drugi zadrugari — a mnogi kad neće više da ide glavom po svijetu, vrati se opet u stari zavičaj kao u sebe doma i obično je radostno primljen. Često se dogodi, da se tomu tudjemu dopusti i oženiti u zadruzi i tijem padnu po sebi i dosadanje male razlike medju njime i ostalijem pravijem zadrugarima.

U samom gradu Dubrovniku sačuvao se je u nekijem kućama i do našega vremena karakterističan odnošaj sluškinja (i ovdje jih nezovu nigda ovako nego djevojke) prema kući, u kojoj služe i koji je za vrijeme republike mnogi običniji bio. Mi ćemo samo prepisati to, što je Vuk u svome rječniku o tome zabilježio sa svijem obredima i podrobnostima pri takozvanoj spravi, tamo opisanijem, jer nam se čini, da ni ove nijesu bez neke zanimivosti. Vuk kaže: „···Ove djevojke nijesu imale više plate do po tri Dubrovačka dukata (koje u današnjem novcima nije iznosilo punijeh pet cvancikâ) na godinu, ali je gospodja bila dužna poslije nekoliko godina svaku spraviti, i kad bi koja u službu pošla, svagda joj se kazalo do koliko će je godina spraviti, ali prije 10—12 godina nije to bivalo nikad, a koje su vrlo mlade u službu polazile, one su se spravljale tek i poslije 15 godina. Ako bi djevojka, koja makar jedan dan prije odredjenoga roka za spravu gospodju svoju ostavila ili bi je gospodja za kakovu veliku krivicu otjerala, nije imala pravo ništa više tražiti do pomenuta tri dukata na godinu, i gospodja je još imala vlast svući s nje svoje haljine, a dati joj njezine, koje su u početku, kad bi koja došla, svagda ostavljane. Ni ona odredjena tri

[1]) Rječnik sub voce Pristav.

dukata na godinu nijesu djevojkama prije sprave davana, a ako bi djevojci ko poklonio što u novcu, ona nije smjela sebi za ono ništa kupiti, nego je novce davala gospodji, da joj ostavi do sprave, a ona je išla samo u onijem haljinama, što joj da gospodja. Sprava je svagda bivala u subotu, a u četvrtak bi gospodja poslala spravljenicu (djevojku, koja je spravlja) svoj svojoj rodbini i prijateljicama i drugaricama, te bi ih pozvala na spravu. Došla pozvana gospodja ili ne došla, valjalo je po svojoj sluzi da pošalje na tanjiru ili na kakvome većemu sudu najmanje jednu forintu u srebru, pored koje se metne i naranča ili barem jabuka, a kad što i po marama, bijelijeh konaca, platna i što za haljinu. Stvari ove slale su se u subotu ispred podne i dobro je gospodja pazila, šta od koje zvanice dolazi, jer je valjalo, da joj ona ono sve vrati kad ona stane djevojku spravljati. I od kuće djevojačke makar kako da je siromašna, valjalo je, da joj se pošalje na spravu barem jedan ili dva koša, granama od masline lijepo iskićene, s različnijem darovima, n. p. pantljikama, maramama, platnom, kolačima, pršutama, kad što i živijem jagnjetom. Koševe one nosile su po dvije lijepo obučene djevojke; pred njima je išao jedan muškarac udarajući u lijericu ili u miješnice, a za njima djevojački najbliži rod. S ovijem koševima udaralo se preko pijace, baš ako im pravi put onuda nebi ni bio, i to izpred podne kad je najviše ljudi na pijaci; ako je sprava u predgradju, ovi što idu s koševima metali su iz puške kad dodju pred kuću. Kad su zvanice dolazile u kuću, najprije su se pozdravljale s gospodjom, pa su tad spravljenici čestitale spravu, zahvaljujući Bogu što je ona dočekala taj sretni i veseli dan (koji je ondje bio gotovo veći od udaje). Što je god ko donosio na spravu kao i djevojačku platu i ono, što joj je ko kad poklonio, te je dala gospodji na ostavu, i što joj je gospodja onda poklanjala, poredjalo bi se po stolovima, i kad bi zvanice dolazile, pokazivala bi im gospodjina kći ili sestra ili kakva prijateljica govoreći n. p. „ovo joj je došlo iz njezina doma, ovo joj je plata, ovo su joj darovi, ovo joj je darovala gospodja, ovo njezina sestra itd.“ Na gdjekoijem spravama metala se na stô glava od voska te se u nju novci zabadali. Slugama i sluškinjama, što darove donose, davalo se što da piju, n. p. muškarcima rozolije a ženskinju limunade i štogod slatko da založe, pa su onda išli u drugu sobu, gdje se sviralo i igralo i poigravši malo išlo je svako svojem putem, a zvanice su se častile i kafom. Poslije podne kad se već mislilo, da su darovi sa sviju strana prispjeli, dozvali bi spravljenicu iz druge sobe, pa bi jedan za to odredjeni čovjek pred gospodjom od doma i pred zvanicama izbrojio sve novce i ostale stvari i kazao bi spravljenici, da je to njezino, onda bi ona klekla pred gospodju, koja je sjedila na stolici, i molila bi je za oproštenje i za blagoslov, i ona bi blagoslovila i pokropila vodicom i nju i novce i sve stvari; potom bi djevojka ustala i poljubivši u ruku i svoju gospodju i ostale sve otišla opet u drugu sobu, gdje se igra, i s tijem je sprava već svršena, samo bi mladež ostala još da se proveseli. Oni, što su došli s koševima od djevojačke kuće, ostali bi te noćili i spravljenica je bila dužna kupiti im za jelo kakvoga smoka, n. p. ribe ili mesa, a ostalo se davalo iz kuće. Kad bi bilo u nedjelju u jutro, oni bi se vratili opet onako kao i što su došli. Na ovijem spravama kažu, da se je moglo skupiti za djevojku od 150 do 200 forinti u novcu osim ostalijeh stvari. Spravljenica poslije sprave mogla je ići u službu kome joj je volja, a mogla se je pogoditi, da služi u napredak ondje, gdje je i bila, a gdjekoje su ostajale te služile opet na spravu, ali se do ove nije služilo dugo kao do prve nego najviše 5—6 godina, a pored toga imala je i plate po 10—15 forinti na godinu, ali od toga valjalo je, da se i odijeva. Ovako su na spravu najviše služile kmetice kod vlastele, ali su služile i druge djevojke kako kod

vlastele tako i kod pučana. Ovdje su kad što i momci služili na spravu, ali oni nijesu onoliko dobijali koliko djevojke, nego su im samo davali lijepe haljine i blagoslov. I zanatlije su spravljali svoje šegrte, kojima su osim novijeh haljina i blagoslova davali i sav alat od svoga zanata.“ Mi moramo samo primjetiti, da i ako su muški još manje na spravi primali osim toga bila je, kao dužnost gospodareva, ako je momak to želio, da ga spravi na more, a to je osim što bi mu dao sve mornarsko odijelo sa sandukom i posteljom, da mu nadje i brod, s kojijem će izići na dvor.

U Bugarskoj u Trnovskoj okolici nije rijetko, da u familiji, gdje neima ženske djece, uzmu u kuću siromašku djevojku. Toj djevojci niti se dava plata niti se drži kao kakva sluškinja, nego kao kućno čeljade, te joj se dade prćija kad se uda isto kano i domaćoj kćeri. Taka djevojka zove se hranjenica. Ako ima drugijeh sluškinja u kući one su svekolike pod njezinom upravom.

U Rusiji, kaže Haxthausen, sluga u plemićkoj kući, koji njeguje gospodareva sinka, miluje ga više nego sam otac; on je držan skoro kao član familije i ne zove se sluga nego дядька [1]).

2. *Obitelj u užem smislu, ili muž i žena i njihova djeca.*

Čovjek bez žene glava bez tijela, a žena bez čovjeka tijelo bez glave.
Человѣкъ без женѣ пань опаленъ. b.
Холостой — полчеловѣка. r.
Смертъ а жена видъ Бога призначена. mr. [2])
Śmierć i żona od boga przeznaczona. p.
Домъ купи крытый, кафтанъ шитый, а жену не початую. r.
Pierwsza żona od boga, druga od ludzi, trzecia od diabła. p. [3])
U kojima se ljetim može sablja pasati u onim i ženiti.
Ženi sina kad hoćeš a kćer udaj kad možeš. [4])
Жени сына коли хочъ, коли можешь давай дочъ. mr.
Ożeń syna kiedy zechcesz, a wydaj córkę kiedy możesz. p.
Ožeň syna kdy chceš, a vdej dceru kdy můžeš. č.
Mlada žena u stara muža obdan žena obnoć udovica. [5])
U starca mlada žena bijeda gotova.
Молодица у старика — ни дѣвка, ни баба, ни вдова. r.
Od znana zelja glava ne boli. [6])

---

[1]) Studien etc. III. 145. Sravni i Heimov Slovar sub voce дядька.

[2]) Nozze e magistrato, dal Cielo è destinato. — Les mariages se font en Ciel, et se consomment en la terre.

[3]) La prima è moglie, la seconda compagnia, la terza eresia. — The first wife is matrimony; the second, company; the third, heresy.

[4]) Casa el hijo quando quisieres, y la hija quando pudieres. — Marry your son, when you will, but your daughter when you can.

[5]) Uxor seni sponso regina. — Δέσποινα γὰρ γέροντα νηµφίῳ γυνή.

[6]) Marito e moglie della tua villa, compari e comari lontan le cento miglia. — El hijo de tu vezina, quítale el moco y cásalo con tu hija. — Qui loin se va marier sera trompé ou veut tromper. — Kaufe deines Nachbars Kind: und freie deines Nachbars Kind.

Хоть за лыску (старика), да близко. r.
Žonu sej ber ze susodstva a kmótrow proš sej zdaloka. gl.
Ko hoće da se ženi, sebi ravnu neka traži. [1])
Žonę obieraj stanu równego, chcesz-li gomonu ujść ustavnego. p.
Худо мужу тому, у котораго жена большая въ дому. r.
Nerovná spřež nerado spolu tahne. č.
Ko se za novce ženi taj se udaje. [2])
Кой-то са жене за пара той са продава. b.
Въ копнахъ не сѣно, въ приданомъ не деньги r.
Большое приданое мужа не сдѣлаетъ. r.
Uzeo vraga radi blaga, vrag ostao, blago propalo.
Přines s sebou, chceš-li živa býti se mnou. č.
Od oca sermija a od boga žena. [3])
Просватаная, что проданая. Обрученая, что подарёная. [4])
Засватана, что запродана. Пропитà — проданà.
Čigovi prosci onoga djevojka.
Čiji je brži konj toga je i djevojka.
Duga vjera pasja vjera.
Съ вечера дѣвка, со полуночи молодка, а по чарѣ хозяюшка. r.

Родители берегли дочь до вѣнца, а мужъ долженъ беречь ее до конца. r.
Гдѣ мужъ тамъ и жена. r. [5])
По мужѣ раба, а по рабѣ холопъ. r. [6])
Краснà пава перьемъ, а жена мужемъ. r. [7])
Svaka žena svojijem mužem prikladna.
Женою доброю и мужъ честенъ. r. [8])
Мужъ женѣ отецъ, жена мужу вѣнецъ. r. [9])
Жена мужу пластырь, а онъ ей пастырь. r. [10])
Мужъ въ дому главою, а жена душою. r.
Попъ поётъ, а попадья блины печётъ. r.
Co muži vzačno (draho) to buď ženě svato. č.
Знай жена свое криво вретено! r.
Воля и добру жену портить. r.
Подумаю съ подушкою, а послѣ спрошусь съ женушкою. r. [11])
Люби жену какъ душу, а тряси какъ грушу. (бей какъ шубу.) r. [12])

---

[1]) Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. — Aequalem uxorem quaere. — Abbi donna di te minore, se vuoi esser signore.

[2]) Intolerabilius nihil est quam foemina dives (Juv.). — Dota no arichisse casa.

[3]) Domus et divitiae dantur a parentibus: a domino autem proprie uxor prudens. (Salom.)

[4]) Hija desposada, hija enagenada. —
Ist der Finger beringet
So ist die Jungfrau bedinget.

[5]) Ubi tu Cajus ibi ego Caja. — Femme franke est anoblie par son mari.

[6]) Ritters Weib hat Ritters Recht.

[7]) Des Mannes Ehre ist der Frauen Ehre.

[8]) Der Weiber Schande ist auch der Männer Schande.

[9]) Der Mann ist ein Haupt des Weibes.

[10]) Senza il pastore non va la pecora.

[11]) Primo crede mulieris consilio, secundo noli.

[12]) Donne, asini e noci vogliono le mani atroci. — Buon cavallo e mal cavallo vuol sprone; buona femmina, e mala femmina vuol bastone.

Коня не бій, слугы не проклинай, жинкы не дразни, коли хочъ щобъ статковали. mr.
Жена мужа не бьётъ, а подъ свой нравъ ведётъ. r.
Въ стары годы бывало, мужъ жену бивалъ, а теперь жена мужа бьётъ. r.
Бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле. mr.
Biada tomu domowi, gdzie krowa doboda wołowi. p.
Жену съ мужемъ некому судить кромѣ Бога. r.
Muž je da teče a žena da čuva. [1])
U kojem braku „moje i tvoje“ vlada, nije tu dobra nikada. [2])
Kad se jedanput vjenča nemože se razvjenčati.
Lako se oženiti, ali se mučno raženiti.
Женитьба есть, а розженитьбы нѣтъ. r.
Жена не гусли, поигравъ на стѣнку не повѣсишь. r.
Gaž si mnjo wozeł, ga derbiš mnjo měś. daśi jo tebě łibo abo lito. dl. [3])
Smrť jedno rozváže, kdo s kym si svět zaváže. č. [4])

Ženidba bez djece onako je kano i dan bez sunca. [5])
Manželstvo bez dětí, den bez slunečka. č.
Живёмъ не родители, умрёмъ не люди. r.
Nejen zploditi, ale také voditi. č. [6])
Умѣлъ дитя родить, умѣй и научить. r.
Корми сына до поры; придётъ пора, сынъ тебя покормитъ. r.
Какъ Богъ до людей, такъ отецъ до дѣтей. r.
Родительское благословеніе на водѣ не тонетъ въ огнѣ не горитъ.
Mala djeca mala briga, velika djeca velika briga. [7])
Сынъ — домашній гость, а дочь въ люди пойдётъ. r. [8])
Po ocu se poznaje sin, a po materi kći.
Čim milejši syn, tim větší metlu viň. č. [9])
Кого люблю того и бью. r.
Lépe jest aby děty plakaly, než otcové. č. [10])
Дѣтей наказывай стыдомъ, а не грозою и бичемъ. r. [11])
Коли живы родители, то ихъ почитай, коли умрутъ, поминай. r.
Нѣтъ такого дружка, что батюшка. r.

---

[1]) L' omo porta in casa e la dona conserva. — Gli uomini fanno la roba, e le donne la conservano.

[2]) Mari et femme sont communo en tous biens — Mann und Weib haben kein gezweites Gut zu ihrem Leib.

[3]) Hast du mich genommen so, musst du mich behalten.

[4]) Le mogli si tolgono a vita non a prova.

[5]) Matrimonium sine prole est quasi mundus sine sole.

[6]) Der Vater muss die Kinder ziehen, bis sie sich selbst erkennen.

[7]) Figliuoli piccoli, fastidii piccoli; figliuoli grandi, fastidii grandi. — Kleine Kinder kleine Sorgen, grosse Kinder grosse Sorgen. — When children are little, they make their parents heads ach; and when they grow up, they make their hearts ach.

[8]) Die Töchter sind wie fahrende Habe.

[9]) Qui parcit virgae odit filium suum . . . virga atque correptio tribuit sapientiam (Salom.). — Chi ben ama ben castiga. — Qui aime bien, chatie bien. — Fillo abborido nunca tebe bom castigo.

[10]) Es ist besser dass das Kind weine als der Vater.

[11]) Pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu (Terentius).

Běda tému domovi, kde těla rozkazuje volovi. sč.
Старъ батька, убилъ бы его, а умеръ батька, купилъ бы его. r.
Jeden ojciec dziesięć synów wychowa, a dziesięć synów jednego ojca żywić niemogą. p. [1])
Co matka, to matka. [2])
Безъ матки пчёлки, пропащія дѣтки. r.
Żona mężowi może się urodzić, a matka już nie. p.
Chuda matka spiše sedm dětí wychová než sedmero dětí jednu matku vyživí. č.
Bolje je s mužem od gumna do gumna, nego od sina do sina.
Zly prut macocha. č.
Maćeha zla ućeha.
Въ лѣсу медвѣдь, а въ дому мачиха. r.
Hranitelj kao i roditelj. [3])
Не подавай за ворота, коли свой сирота. r.

a) Stupanje u ženidbenu svezu.

α. Pojam o ženidbi.

Što je ženidba svakomu je poznato, a ipak koliko je teško definiciju o ženidbi dati, možemo vidjeti u množini razlika, koje se nalaze u literaturi ove naučne struke. A to nije čudo; ženidbom se bavljahu i bogoslovci i filosofi i pravnici i državnici i narodni ekonomi, pak se razumije, da ju je svaki i definjivao glavno sa svoga gledišta. Ali i ljudi, koji pripadaju toj ili onoj struci od gorenavedenijeh, nijesu svi istoga mnijenja u definiciji i to po školi ili sekti kojoj pripadaju, a k tomu se pridružuje manje ili više i subjektivno mnijenje pojedinca, tako, da skoro nigdje drugovdje u privatnom pravu nije primjerenija ona stara poslovica: quot homines tot sententiae, kako uprav ovdje [4]). I sami noviji zakonodavci ne čine tome iznimke [5]). Mi nijesmo pozvani umnožavati taj chaos definicija kakvom novom, nego samo opisati što narod o tome misli. Ali narod, kako je poznato, nije naučan abstraktnijem definicijama svoje misli o toj ili onoj stvari, o tomu ili onomu odnošaju života izražavati, nego jih on izražuje na svoj način: ili uzgredno u svojijem umnijem proizvodima, ili samijem djelom. Mi mislimo dakle, da kad se potrudimo sakupiti nekoliko materijala te vrste, to jest običaja, koje narod u riječi i u dijelu zgodom ženidbe opslužuje, da ćemo tijem i najbolju definiciju o narodnoj misli o ženidbi dati. Umni će čitatelj iz toga najbolje moći razabrati, da narod ne čini poput većine učenijeh ljudi, koji ženidbu smatraju skoro isključivo, ili sa religioznog, ili sa moralnog, ili sa ekonomičkog, ili sa državnog ili sa pravničkog gledišta — nego će vidjeti da u ženidbi pri-

---

[1]) Ein Vater kann eher zehn Kinder ernähren, als zehn Kinder einen Vater.

[2]) Le mamme son mamme — e le matrigne son cagne.

[3]) Nutritura passa natura.

[4]) Sravni n. p. Modestin. l. 1. Dig. de ritu nupt. XXII. 2; § 1. Instit. I. 9; Arndts, Pandekten § 393; Catechism. roman. P. II. c. 8. p. 3; Richter, Kirchenrecht V. Aufl. 566; Pachmann, Kirchenrecht II. § 249; Kant, Rechtslehre § 25. Hegel, Phil. des Rechtes § 161; Ahrens, Rechtsphilosophie I. 575.

[5]) Gledaj n. p. Austr. grad. zakonik § 44; Allg. Gesetzbuch für die preuss. Staaten II. Theil I. tit. § 1., 2. i druge.

Najpametnije učiniše oni zakonodavci koji, kao n. p. francuski i badenski izostaviše svaku definiciju o ženidbi.

poznaje on smiješane svekolike te elemente, razumije se, neke u manjoj a neke u većoj mjeri. Vjerni našoj zadaći mi ćemo, kako i u prvom odsjeku ovoga spisa, donositi gola fakta koja ovamo spadaju, kako jih budemo našli u izvorima koji nam do sada do ruke dodjoše, i to uzdržavajući se, što bude više moguće, od svoje komentacije i podugog sravnjivanja. Ako to gdje i učinimo učinit ćemo u kratko i kao mimogred. U ovome odsjeku dužni smo osobito zamoliti čitatelja da nam ne zamjeri, ako nadje da smo štogod naveli što može biti ovamo nebi ni spadalo: mi smo to već u naprijed u uvodu opravdali; ali ovdje i to dolazi, da je u ovome odsjeku materija take naravi, da joj na mnogo mjesta nije moguće točno granice opredijeliti i u tudje polje ne zaći.

Premda se ženidbeni običaji i obredi slovenskijeh plemena, pa življela ona na obalama i ostrvima jadranskoga ili crnoga, hvalinskoga ili bijeloga mora, na mirnom okeanu ili na amerikanskoj obali, graničili oni sa Nijemcima ili s Talijancima, sa Magjarima ili sa Turcima, sa Čudima ili sa Tatarima, sa Kinezima ili sa Persijancima, skoro na jednakoj glavnoj misli osnivaju: a što se razlike u pojedinostima tiče, ako pogledamo na ogromni prostor koji zauzimlju, na geografičke, klimatične i druge razlike zemalja u kojijem žive, na upliv tudjijeh elemenata s kojijem su u doticaju, naći ćemo da je to sa svijem naravno, i da je trebalo da se porodi i nemalo različnosti: različnosti koje potpuno odgovaraju provincijalizmom i narječjem u jeziku. Da bi dakle te provincijalizme, koje je osobito važno poznati, točnije opisali, mi ćemo opisati običaje i obrede o svakoj zemlji, predjelu ili mjestu, za koje izvore imamo, posebice, pa baš ako ćemo na taj način i usilovani biti, često jedan isti običaj ili obred na više mjesta napomenuti.

Ima mnogo obreda i običaja koji u izvorima koji nam do ruku dodjoše, nijesu opisani nego za ciglu jednu okolicu ili mjesto, tako da bi čovjek mogao misliti, da su oni samo neka osobina dotičnoga mjesta ili predjela — premda se iz istovjetnosti, sličnosti ili kakvoga drugoga znaka i svojstva drugijeh običaja na drugome mjestu jasno vidi, da se u istom ili sličnom obliku ti obredi i običaji, što se čine osobine, jamačno i na tome drugome mjestu nalaze. Ali i u tijem slučajevima, vjerni našemu pravcu, mi ne hotjesmo činiti nikakva konjekturnog popunjenja bez izvornog dokaza, nego se zadovoljismo navesti samo ono što živijem ili mrtvijem izvornikom mogosmo posvjedočiti. Isto to valja nam kazati i za plemena i krajine u opće. U ovome spisu, ima mnogo plemena, krajeva i mjesta za koje je neki odnošaj opširno opisan: ima drugijeh pak, za koje je samo nešto malo napomenuto, a najviše jih je o kojijem ni riječce ne zapisasmo. A zašto je to uprav tako? Radi prostoga uzroka što nam za neko pleme, kraj i mjesto bijaše dovoljno opširnijeh izvora na ruci, za neke sasma malo, a za ostale nimalo. Taj sam nedostatak, može biti, da će druge potaknuti na autentično popunjenje dosadanjijeh opisanja, koja pak tako popunjena mogu tek služiti ljepšom gradjom tomu, koji preduzme potpunije sastaviti djelo ovomu slično.

Kako u svijeh drugijeh naroda, tako i kod slovenskijeh, pozitivni vjerozakon je mnogo upliva imao na preinačenje ili uništenje starijeh ženidbenijeh običaja i obreda. Budući da slovenski narodi pripadaju raznijem vjeram tako je naravno, da je taj upliv udario po razlici vjere i različnijem pravcem. Ta razlika morala se dakako očutiti i u glavnoj misli o ženidbi. Dogmatika pravoslavne, katoličke, evangeličke i turske vjere, kojijem u opće slovenski narodi pripadaju, pa i članci koji se na ženidbu odnose, svakome su poznati: mi o tome dakle ne ćemo ni riječi progovoriti. Ali ako progovorimo koju, što o tome misle nekoje sekte koje se odalečiše od pravoslavne

*

Crkve u Rusiji i koje nijesu barem, kod nas na jugu mnogo poznate, mislimo da neće sasvijem izlišno biti.

Današnji Raskolnici i Jeretici, koji su prvobitno pripadali skoro svikolici pravoslavno-istočnoj Crkvi, žive samo u Rusiji: a i oni što se nalaze u maloj Aziji, u Turskoj, u Austriji i u Prusiji iseliše se iz Rusije, neki u prvoj a neki u drugoj polovini prošastoga vijeka. Oni, kako su danas, mogu se najbolje na slijedeći način razdijeliti:

A. Razkolnici (Расколъ=σχίσμα.)

a. Старообрядцы. [1])

α) Поповцы (ovi se opet razdjeljuju od prilike na 10 sekta.)

β) Безпоповцы (u bezpopovaca ima mnogo više sekta i jamačno nimalo manje od 200).

B. Jeretici (Еретикъ=αἵρεσις).

a. Духовные. [2])

α) Молоканы ili духовные христіане. Ima jih okolo 10 sekta.

β) Суботники ili жидовствующіе. Ovijeh je dvije glavne sekte; prva je još nešto sačuvala u sebi Hrišćanskoga značaja, a druga se skoro sasvijem ujednačila sa pravijem židovima.

γ) Духоборцы (Nema sekta. Oni se mogu držati kao prijelaz ka slijedećem odijelu).

b. Божьи ili Божьи люди. [3])

α) Хлысты (koliko je parokija [корабль] toliko i sekta.)

β) Скопцы (oni pripadaju jednoj sekti [согласіе] ali imaju dvije škole [толкъ=interpretatio]).

Staroobrjadci. Dogma o ženidbi i crkveni obred u Popovaca (njihov je glavni tolk, na zemlji je Crkva i svećenstvo), skoro su isti kao u pravoslavnijeh Rusa. Neke sekte popovaca imaju svoje svećenstvo, a druge nemaju, nego se moraju zadovoljiti sa raspopljenicima ili otpadnicima pravoslavnog svećenstva — toga radi često se dogodi, da neka sela ili cijeli predjeli i nemaju nikakova svećenika. Za taj slučaj dakle drže da je ženidba zaključena s roditeljskijem blagoslovom, pri kojemu otac pročita molitvu koju bi inače djak u crkvi pročitao.

U bespopovaca je sasvijem drukčije. Oni priznaju Crkvu na zemlji ali nikako nedadu da na zemlji ima još pravoga svećenstva. Što se vjerovanja o ženidbi tiče oni se razdjeljuju na dva glavna tolka: Jedni kažu: Tajna je ženidbe roditeljski blagoslov i puteni saobraćaj zeta i nevjeste. Sljedbenici ovoga tolka razdjeljuju se opet na dvoje; od kojijeh jedni od prilike ovako umuju: nemajući mi na zemlji svećenstva a budući da uprav u svećenskom blagoslovu stoji tajna ženidbe, mi svi koji smo oženjeni ne živimo u pravoj ženidbenoj svezi nego u bludnosti, toga radi drže sami sebe bludnicim a žene svoje bludnicama. Ipak je to u pravnom

[1]) Bezpopovaca je najviše u gubernijam koje leže sjeverno od Moskve, a popovci se glavno nalaze u južnijem od Moskve.

[2]) Glavna su sjedišta duhovnijeh u Tambovskoj, Saratovskoj i Samarskoj guberniji, na Donu i na Kavkazu.

[3]) Hlysta ima najviše u unutrašnjijem gubernijama t. j. u onijem koje opkružuju moškovsku.

Vrijedno je primjedbe da su svi sektanti Velikorusi a da jih u Malorusa i Bjelorusa nema. Po tomu ako se je koji inoplemenik pridružio nekoj sekti on je tijem odmah postao Velikorusom. Ima primjera da Poljaci pa i Nijemci, Čudi, Židi netom se pridružiše ka kojoj mu drago sekti tijem ujedno i postaše pravijem Velikorusima. Sravni Сборникъ Keljsjeva III. 206—207.

odnošaju sve jedno, jer on drži sebe u kući gospodarom a ženu svoju gospodaricom kao i Rus državne Crkve i djeca su zakonita. Druga stranka toga istoga tolka mnogo je dosljednija od prve: oni imajući iste te razloge neće da se žene, jer kažu: grijeh je u bludnosti življeti. Ali posljedica te dosljednosti, gora je nego nedosljednost prvijeh, jer ova stranka opet kaže: Ja sam slab čovjek, i nikako ne mogu da odolim prirodnome nagonu, taj dakle nagon moram namiriti gdjegod mi zapane. Iz toga slijedi naravno da neudavajući se djevojke, zatrudne izvan kuće a u svojoj se kući porode, i djeca ostaju članovima te kuće, i može se kazati, da ovdje ženska strana produžuje svojom djecom familiju u očinoj kući, mješte da bi to kako svuda muške glave činile. Ali ni ovdje ćudoredni glas stidljivosti nije se mogao ugušiti, jer i oni drže za sramotu da ženska neudata rodi. Toga radi da bi pokrili sramotu, dogadja se često u ovoj sekti dječije ubojstvo.

Duhovni. Ovi nikako ne drže ženidbu religioznom tajnom. Tako u njih ne može biti ni govora o tomu nego o valjanosti ženidbe, kojoj su po njihovu uvjerenju essentialia: roditeljski blagoslov i svjedočanstvo jednovjerne općine.

I blagoslov i vjenčanje biva zajedno u Собраніи (συναγωγή = to što Crkva u pravoslavnijeh i u Katolika) pred jednovjernom općinom; a vjenčanje sastoji u tomu, što načelnik općine pita javno vjerenike, priznaju li se kao muž i žena. Pošto su odgovorili da priznaju, ženidba je gotova.

Božiji ljudi što se ženidbe tiče imaju to negativno načelo: Неженатый неженись, женатый разженись; а если нельзя, живи съ женою какъ съ сестрою (u Skopaca посестріе). [1]) Oni se dakle žene samo da bi imali ženu koja bi kućom upravljala, a vjenčavaju se u Crkvi samo fiktivno da bi izbjegli kaznu, jer budući ove sekte najopasnije, vlada jih najpomnije nadgleda i najstrožije kazni. Ako pogledamo samo na opću raspuštenost koju izazivlje bezumno načelo te sekte [2]), nije čudo što je vlada tako stroga, nego se je čuditi, što i strožija sredstva neupotrebljuje, da bi tu kugu izkorijenila. Djecu svojijeh žena drže za svoju, jer kažu da ako su se ženi približili, to bi nadahnućem duha svetoga.

Skopci su ove iste sekte, i tako se zovu samo pošto se uškope: i oni imaju djece i drže jih za svoju, ako su jih prije uškopljenja imali. Ali ako se dogodi da mu i poslije žena rodi dijete, mora ga pred svijetom držati za svoje, jer bi se drukčije obaznalo da je skopac i potpao bi kazni. [3])

β. Vrste ženidbe.

Po jezgri i važnosti svojoj najprije nam se latiti pitanja: da li Sloveni spadaju medju one narode koji se jednoženstva drže ili medju one u kojijeh je mnogoženstvo u običaju.

---

[1]) Medju sljedbenicima sekta ovoga odsjeka i starijem Bogomilima, može lako biti da je negda bila nekakva sveza. Osim nagnuća ka beženstvu, koje u obje sekte nalazimo, ima i to da ruski Božiji ljudi osim sličnosti imena imaju i predanje da su jim predci iz Bugarske došli. Tu svezu moglo bi nam i to potvrditi što, po g. Ivanovu Želudkovu, Božiji vazda kad o roditelju ili o djeci govore, pridodaju по грѣху отецъ, мать, ili по грѣху сынъ: to isto nalazimo, kako gorje vidjesmo, u mnogo krajeva gdje sada pravoslavni Srbi žive, u koje se negda Bogomilstvo ugnjezdilo, bilo ili po koji trak pustilo.

[2]) Gledaj neke primjere u Сборнику Keljsjeva III. 160. 161.

[3]) Za svekolike vijesti o ruskijem sektama, koje se nenalaze u Keljsjevovu Сборнику, dužni smo zahvaliti dobroti g. Vasilja Petroviča Ivanova-Želudkova iz

Veće je na dosta mjesta dokazano bilo da i u onijeh azijatskijeh naroda u kojijeh je i vjerom i običajem dopušteno mnogoženstvo, da se ipak i kod tijeh naroda može naći traga prirodnome čovječjem nagnuću k jednoženstvu. [1]) Ali da učeni ljudi još nijesu to ni dokazali, i da baš i nemamo nikakvijeh pozitivnijeh dokaza da su Sloveni od vajkada jednoženci bili, bilo bi nam zadosta promotriti samo narodni charakter i trijezni način života u prostoga Slovena, da bi se o tome najtemeljitije uvjerili. Dokazi, koji nam jamče za taj moralni značaj Slovena, po našemu mnijenju, medju ostalijem, bili bi slijedeći.

Najprije krotkost, ustegljivost i nepohotnost slovenska u opće; za tijem davna zadružna organizacija Slovenske familije, u kojoj i dan današnji gdje se ta stara forma uzdržala, rijetko je, da će na sve muškarce u kući tako lako doći red, da se žene; i s toga, kako već na drugome mjestu kazasmo, ženidba ide tako strogijem redom. Osim toga valjan psiholog može nekoliko znaka u običajima slovenskijem i u pojavima njihove historije [2]) opaziti, koje bi mu dale da pozna ne samo monogamski značaj, dali u većine slovenskijeh naroda, uprav neko nagnuće ka beženstvu. Nama netreba nego pomisliti na onaj običaj, po kome u nekoliko plemena slovenskijeh a osobito u Srba [3]) muž i žena prvijeh godina poslije svadbe radi stida se medju sobom i nezovu krštenijem imenom, a nekmoli da bi pred drugijem jedno drugome pokazali, da se vole i miluju. Ako pak pogledamo na još dan danas živuće sekte, koje već gore opisasmo, i vidimo da veći dio njih drži ženidbenu svezu za griješnu [4]) i kad pomislimo da svikolici napori vladini ne mogoše do sada, ne samo iskorijeniti, dali ni umanjiti broj najopasnijeh skopaca, to će nam beženstveno nagnuće učiniti nadvojbenim. [5]) Iz toga, što ćemo malo niže opisati, pokazati će se, koliku važnost davaju Sloveni djevičanstvu, isto kao što će se iz mnogobrojnijeh svečanijeh obreda vidjeti kako je izvanredan i važan dogadjaj svadbe u životu prostoga Slovenina — i to oboje mislimo da može naše mnijenje podobro ukrijepiti.

Uvjereni mi tako već a priori o monogamiji slovenskijeh naroda, u čudu se nadjosmo čitajući u inače izvrstnom djelu o ženidbi [6]) čuvenoga prof. Ungera, gdje on nabrajajući narode kod kojijeh se i do danas mnogo-

---

Petrograda, koji ne samo da se od nekoliko godina književno bavi mitologiom i sektologiom, nego radi autoptičnoga istraživanja u toj struci, proputova ne samo veći dio Rusije, dali i mnoge druge krajeve u Europi i u Aziji.

[1]) Čitaj n. p. Ungera, Die Ehe in weltgeschichtlicher Entwicklung. Wien 1850 8.

[2]) Što nam povjestnica navodi slučajeva da su neki predhristjanski slovenski vladaoci (kao n. p. ruski veliki knez Vladimir) u množenstvu življeli, nimalo neoslabljuje naše tvrdjenje. I u naroda za koje je dokazano, da su od vajkada jednoženci bili, kako n. p. stari Germanci, imamo primjera da su knezovi više žena imali, i Tacit jih izvinjava riječima: „qui non libidine sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur (Germania c. 17).

[3]) Vuk Montenegro etc. 95.

[4]) Za to samo dvije izrjeke raskolničke koje nam najbolje pokazuju što oni o ženidbi misle: Женатые грѣшатъ, да не каятся: а мы грѣшимъ, да каемся —; Лучше семерыхъ родить, чѣмъ замужъ ходить (Dalj, Пословицы рус. нар. 14.)

[5]) Sravni i goronavedenu primjedbu o sličnosti starijeh Bogomila sa današnjijem Božijem.

[6]) Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung str. 11.

ženstvo uzdržalo, medju njima navodi i neka slovenska plemena. Evo što on kaže: „u samoj Europi gospodovao je još dugo taj običaj (poligynia) u nekijeh naroda istočne Europe koji s istoka dodjoše, kao kod Zaporožkijeh Kozaka, medju starijem Strigolnicima i novijem Raskolnicima“ [1]). Premda u ovome spisu nije pravo mjesto nikakvu suzbijanju, mi nikako nemožemo da prijedjemo tu vijest a da je neoprovrgnemo. Kozaci su vazda življeli kao ljudi dovijeka na vojsci u svojijem sječam (въ сѣчахъ), a sakupljalo se medju njih ljudi sa svake strane i od svake narodnosti, što no riječ s koca i s konopca, i ratoborni Kozaci dragovoljno su jih primali; jer je upravo zanat njihov bio ne samo braniti granice od neprijateljske navale, nego i neprestano na četu i plijen izlaziti u samu neprijateljsku zemlju. Sva opisanja kozačkijeh sječa u tome se barem slažu, da oni sobom nijesu imali žena, i to bi samo dosta bilo, da se oprovrgne kazivanje o njihovu mnogoženstvu [2]). Ta priča dakle može biti da je ovako postala. U Kozačkom plijenu, koji sobom donošahu vraćajući se iz neprijateljske zemlje bivalo je, kako i svuda, i mladijeh žena i djevojaka, koje su osobito takijem beženijem ljudima imale biti veoma mile, i može biti da je koji kozački poglavar za koji mjesec dana i sa dvije i tri zapljenenice živio negledajući mnogo, da li je i u ostavljenoj otačbini, može biti, oženjen bio. Eto na što možemo svesti kozačko mnogoženstvo.

Što se Strigolnika i Raskolnika tiče, oni su religiozne sekte, a svak znade da religiozna načela i običaji radi toga što lako prelaze s jednog naroda na drugi, nemogu se još držati kao običaj toga ili ovoga naroda. Ipak propitajmo pobliže i poligamiju Strigolnika i Raskolnika. Strigolnici su bili jeretici postavši još pri svrsi 14. vijeka najprije u Pskovu i Velikom Novgorodu; ali zamućeni i rijetki izvori [3]) koji nam se o njima sačuvaše, nigdje ne kažu, da su u mnogoženstvu življeli: ali i da su — ni to nebi proti našemu tvrdjenju ništa dokazalo, jer niti ta sekta žive, niti je doprla do novijeh vremena [4]). Što se pak Raskolnika tiče imamo Keljsjevovo djelo, gdje su sakupljene

---

[1]) Razumije se da prof. Unger nije to iz prsta isisao, nego da je bona fide iz drugijeh knjiga pocrpao. Vijest o poligamiji u Kozaka kaže i sam, da je našao u Camphausena: „Bemerkungen über Russland 1807“ a o Strigolnicima i Raskolnicima u Joannova „Ueber Russland 1795“. Da je Camphausen (kojega djelo žalibože nemamo pri ruci) po svoj prilici imenom poligamije krstio raspuštenost, svjedoče nam izvori, koji dokazuju da je u zaporožkijeh kozaka vladalo b e ž e n s t v o — ali se čudom čudimo, da u djelu Ioannovu, koje u izvornom jeziku imamo (5. izdanje od g. 1855.) i pregledasmo, nemogosmo naći strigolničke ni raskolničke poligamije, ako nećemo i opet poligamiom raspuštenost nazvati. Možebit da je u njemačkom prijevodu, iz koga je prof. Unger crpao, uprav tako stvar i prevrnuta.

[2]) Gledaj n. p. Bantyš-Kamenski, Исторія Малой Россіи II. 58 i slijed. To se isto može naći i u svakome ruskom povjestniku, toga radi izlišno je navoditi druge svjedočbe.

[3]) O starijem Strigolnicima nemamo nego sasvijem malo njima suvremeno pisanijeh izvora. Medju njima su najvažniji: Poslanica Antonija Patriarha Carigradskoga pisana pri svrsi 14 vijeka za Novgorod; poslanica Patriarka Carigradskoga Filoteja u Pskov; poslanica mitropolita Kijevskoga Fotija od g. 1816. Te su poslanice naštampane i u Ioannovu djelu Полное историческое извѣстіе о стригольникахъ itd. I. 7—16.

[4]) Kad se je godine 1492. navršilo po brojenju istočne crkve 7000. god. od stvorenja svijeta i ljudi vidjeli, da ni H i l i j a z m a ni svrhe svijetu još nema kako

službene vijesti o poglavitijem sektama: tu se po tanko opisuje religiozna igra (радѣніе) u sekti Hlysta i Skopaca, i raspuštenje i razvratnost koja iz toga slijedi, ali o poligamiji ni spomena nema. Pače što se toga tiče dogmat ove najopasnije vrsti Jeretika jest beženstvo, kako već gore kazasmo, koje, razumije se, kako i svuda gdje se silom nastoji ugušiti neki zahtjev prirode, priroda se sama tomu osveti još silnijim otporom. Isto tako i u prošastome vijeku, bila je došla u nekijem gubernijama velikoruskijem baš i medju seljanima raspuštenost do toga, da je mnogo njih sa dvije tri žene živjelo [1]); ali je to došlo pak i prošlo, svakako osudjeno narodnijem mnijenjem, niti može iko iz toga izvaditi kakav dokaz za običaj poligamije. Po opredjeljenju ovoga spisa, naša je dužnost opisivati gola fakta, neglededći na to, potvrdjuju li ona naše mnijenje ili protivno. Toga radi valja nam ipak progovoriti koju o jednoj vrsti konkubinata — premda se na prvi pogled čini kao da je to sasvijem protivno našemu dosadanjemu tvrdjenju, — jer se i do današnjega dne medju Velikorusima nalazi. To pak biva ovijem načinom. Velikorus ne samo dok je mladićem nego i kad je oženjen, nemože nikako da se otrese osobitog nagnuća svoga plemena, potucati se po svijetu pa i u najdalje krajeve, i tamo sreću tražiti. Osobito množina ljudi, koji u Sibiriju ili u rusku Ameriku idu te se na jednom mjestu nastane, i ako se ikoliko nada, da će koji novac steći, on tu ostane nekoliko godina, odaljen od svoje familije. U takome slučaju nimalo zazorno nije, da se i oženjen čovjek pridruži kakvoj ženskoj i da š njome žive: pače po narodnom mnijenju drži se u opće, a tako misle i članovi ostavljene familije, da je taj način života za svakoga čovjeka bolji, i uredniji u moralnom i materijalnom obziru, nego pustolovsko bećarstvo. Taka ženska zove se u Sibiriji i u ruskoj Americi любовница. Čovjeku pak, koji u takoj svezi živi, ništa ne smeta, da kad mu na um padne, ostavi tu ljubovnicu, davši joj neku naknadu, i opet se povrati u otačbinu k svojoj pravoj ženi. Taj odnošaj u rodnome mjestu bio bi veoma zazoran i rijetko ga je naći; to je samo predje pomještčikom u nekijem predjelima bilo dopušteno: t. j. oni su sami sebi tako dopuštali. Sada pak od kad je ukinut podanički odnošaj medju težakom i zemaljskijem gospodarom, ne mogu ni ti nasilnici da živu po pukoj samovolji [2]). Još jednu vrstu konkubinata kod Velikorusa treba nam napomenuti. U Rusiji ustroj općine taki je, da je vazda oženjenu seljaku bolje nego neoženjenu i s toga rijetko je naći ruskoga seljaka neoženjena. Ali to natjecanje za ženidbom radi ekonomičkijeh obzira, dovelo je u nekijem krajevima do čudnijeh posljedica. Wihelhaus kaže, da je on vidio žena od preko dvaest godina, gdje u naručju nosi i zabavlja muža komu nema tek ni 6—7 godina; tomu je pak posljedica bila, da dokle bi sin podrastao, otac bi sa nevjestom živio, a sin kad bi do godina došao, žena bi već postala prezrelom: tad bi on opet oženio sinka svoje žene zrelom djevojkom s kojom bi sam živio i

---

se u opće prije toga mislilo paček da se otkrio i novi svijet (Amerika), poče i u Rusiji kritika i skepticizam, koji malo po malo porodi i tolike raskolničke i jeretičke sekte. Premda i Strigolnici postaše mysticima, oni izprva glavno ustaše proti simoniji, ali kad se nove sekte umnožiše i razviše, oni se malo po malo utopiše u more tijeh novijeh sekta, kojijem stranom i sami povoda daše, i već tijekom 16. vijeka Strigolnici kao osobita sekta sasvijem izčeznuše.

[1]) Vidji poslanicu patriarha Filareta sibirskomu arhiepiskopu Kiprianu g. 1622. i ostale vijesti u djelu A. Ščanova, Русскій расколъ старообрядчества 180 i slijed.

[2]) Ivanov-Želudkov.

tako je taj zvjerski odnošaj prelazio sa oca na sina [1]). I ako su ruski gradjanski zakoni, ustanovljujući zrelije godine, u kojijem se mladić može ženiti [2]), podobro umanjili taj zli običaj, ipak ga nijesu iskorijenili osobito radi gorenavedenog običaja, po kome mladi muževi ostaju po nekoliko godina odaljeni od svoje familije. Pače da nijesu ni sada rijetki taki slučajevi, uvjerava nas to, što narod za taki odnošaj ima u svome jeziku osobito ime, koje stidno budući, izostavljamo, a mješte njega navodimo zagonetku, koju narod podmeće u usta mužu, koji nakon nekoliko godina doma se povrati i u svoje žene nadje djece, koje pri odlazku svome nebijaše ostavio. Evo je: Здравствуйте мои братцы, жены моей дѣти, скажите своей матери: твой мужъ пришелъ. При томъ знайте вы, что вашъ отецъ и мнѣ отецъ, я вамъ братъ. а жена моя вамъ мать [3]). Konkubinat u kome otprije življaše gdjekoji pomješčik, ne spada u običaj nego je raspuštenost i samovolja, s toga taj odnošaj sasvijem mimolazimo. Jedne vrste konkubinata po svjedočbi Božene Němcove nalazi se i kod Slovaka, ali samo u donjijem stolicama, gdje je mnogo više tako zvanijeh prespanka nego li u gornijem. Ove djevojke i ako žive sa svojim ljubovnikom kako i s mužem pa je inačije uredna i poštena i za svoju se djecu stara kao i druge matere, narod je drži i poštuje kao i drugu udatu ženu, s tom samo razlikom što je nazivlje žena neprisahaná. [4])

Tako zvana polygamia successiva iz svega što do sad kazasmo slijedi, da Sloveni u opće mnogo ne ljube; ali ne imajući za sada pod rukom pozitivnijeh dokaza o tome, usilovani smo i to mimoići. Napomenimo samo, da nešto crkovna naredba a nešto i narodni običaj prinudiše ruskog zakonodavca, da zabrani ženidbu onomu, koji je već bio tri puta udovcem ili udovicom [5]).

γ. Zaprjeke

Prijedjimo sad na pitanje: ko može u ženidbenu svezu stupiti? Odgovor kanonista na ovo pitanje, bio bi od prilike: ženiti i udati se može svak u koga nije nikakovijeh zaprjeka (impedimenta), koje su protivne opredjeljenju ženidbe i religiozno-moralnijem načelima crkvenijem; k tomu bi pak svjetski pravnik pridodao zaprjeke, koje nalazi u gradjanskijem zakonima, a može bit da bi se gdjekoji i na nekoje socialne obazreo. Mi ćemo po planu našega spisa obazreti se samo na te i njima slične odnošaje, u koliko nam gradja do ruka dodje i u koliko uljegoše u narodni običaj, i to, razumije se, bez ikakve razlike, da li su neka impedimenta prave zaprjeke ili ne, a još manje jesu li neka impedientia ili dirimentia, nego samo na prosto pripovidjeti što narod o njima misli, sa svijem pak mimolazeći one, koji nam se činiše odveć kazuističke naravi.

Godine života. Kojijeh se godina momci vjeraju i žene, koji je razmjer običan medju godinama momka i djevojke, to je veoma različno po različnim plemenima i predjelima — a na tu razliku imaju dakako najviše upliva, osim geografičkog i klimatičkog položaja, i način života i vrste gospodarstva pojedinijeh plemena i krajeva. Za to samo neki primjeri:

Za Hrvatsku u opće kaže se, da se seljak rano ženi, često u 14→15.

---

[1]) Haxthausen, Studien I. 128.

[2]) Сводъ законовъ, izdanje g. 1842, 1857 vol. 10. § 3.

[3]) Этнограф. сборникъ. Том. 6. великорусскія загадки etc. 55. i 114—115; Dalj., Пословицы 422.

[4]) Čas. Česk. Mus. 1859, str. 91.

[5]) Сводъ законовъ. knj. 10 §. 16.

godini [1]). U hrvatskom primorju naprotiv žene se obično od 20—25 godina i prem se rijetko dogodi, da se ko oženi prije 16. godine [2]). Za Zagorje kod Zagreba na riječ nam kaza g. Bjelošević, da se obično ženi seljak od 18 do 20 godina a djevojka biva 2—3 godine mladja od momka.

U Slavoniji u Požežkom polju u Veličkoj, Kaptolačkoj i Stražemanačkoj župi roditelji često zaruče sina, koji je jedva 14 god. navršio sa djevojkom, koja jih je nekoliko preko dvadeset prešla [3]).

U Vojničkoj granici, Jović kaže, da se momci rano žene obično u 15. do 16. a kadgod i u 14. godini: djevojka naprotiv ima često i 25 godina. On navodi po tanko tomu uzroke i posljedice. [4])

U Imotskoj okolici (u Dalmaciji) sasvijem je drukčije; ovdje po gosp. Milinoviću žene se ljudi najviše od 25—30 godina. Ženske su obično 4 do 5 god. mladje. Na ostrvu Mljetu (ne daleko od Dubrovnika) kažu, da se ljudi izvanredno rano žene, i to potvrdjuje jedna izreka kojom često u Dubrovniku i u okolici nevaljale dječake od 12 do 15 god. prekore: „još se igraš, a da si na Mljetu, imao bi kuću djece!“ Što je za Imotsku okolicu rečeno, valja i za seljake Dubrovačkoga okružja a osobito za Konavle.

O Crnogorcima Medaković kaže: On već u 15—16 godini se ženi a djevojka se udaje i od 13 godina. Ako su u kući inokosni, vode djevojku što prije mogu. Kadgod se dogodi, da je odvedu od 10—12 godina, ali ona s mužem ne spava do vremena zrelosti [5]). Vuk tomu pridodaje da je čuo, da se u Crnoj gori kadgod sluči, da dva oca djecu koja su još u materinoj utrobi, zaruče pod uvjetom ako bude mužko i žensko [6]). Vuk i o samom sebi pripovijeda, da su i njega još za djetinstva roditelji zaručili sa susjedovom kćerkom Ružom Todorovom, koju kad je Vuk u svijet otišao a djevojka za udaju bila, roditelji je nehtjedoše udati prije nego k njemu ljude poslaše te je on oprosti [7])

U Kneževini Srbiji rijedko da je pri ženitbi momak ili djevojka mladji od 15—17 godina. Za razmjerje godina momkovijeh prama djevojčinijem, slabo se mari a i obratno, jer je dosta puta jedno od drugoga 10—12 starije [8]).

U Bugarskoj a osobito u Trnovskoj okolici najobičnije je doba ženidbe od 18—20 godina. Ženske i muški obično su istijeh godina. Rijetko je, da zdrav momak dočeka 25 godina neoženjen, jer se tad počimlju š njime podrugivati te mora od poruge ili u kaludjere ili kud kamo da bježi: doma mu mirna života nema [9]). Ovdje se drži kao da otac ima pravo ne dopustiti kćeri,

---

[1]) Neueste statistisch-geografische Beschreibung des kön. Ungarn, Kroatien und Slavonien 466.

[2]) Slavische Blätter. Jahrg. 1855 Heft 10.

[3]) Ilić, Nar. Slavonski običaji 35.

[4]) Ethnog. Gemälde der Slavonischen Militär-Gränze 112.

[5]) Život i običaji Crnogoraca 39, 40.

[6]) Montenegro etc. 79; sravni i Kovaljevskoga Четыре мѣсяца въ Черногоріи 33—35.

[7]) Sreznjevski, Vuk Stef. Karadžića, očerk biografičeski u Moskovskom Sborniku, god. 1846, str. 350.

[8]) Vuk, Montenegro etc. 79.

[9]) To možebit stoji u nekoj svezi sa sličnijem običajem današnjijeh Grka, koji zato i poslovicu imaju:

Ἢ μικρὸς μικρὸς πανδρέψου,
Ἢ μικρὸς καλογερέψου! (Sander. Das Volksleben der Neugriechen. 226).

da se uda sve do 25 godina života, jer do tada, kaže se, da je dužna raditi za kuću, u kojoj se rodila i odrasla; ako će da se prije uda, tad valja da momak plati nešto, da mu se to dopusti. U Vidirskom okružju u pokrajini koju Bugari zovu Šopluk a stanovnike Šopji, djevojka je obično podobro starija nego momak; nije rijetko da ona ima već 25—30 godina a momak tek 15 ili 16. Isto se to može kazati od prilike i za dolinu Pole izmedju Šistova i Trnova (Odžakov).

Razmjerje godina medju zetom i nevjestom na nekijem mjestima u Rusiji (u Velikorusa) kako i posljedice toga, mi smo već gore razložili, a za ostale nemamo izvora pri ruci. K tomu razmjerju odnosi se i narodna ruska poslovica: »Невѣста родится а женихъ на конь садится,« koja nam kaže da ima u Rusiji ne malo predjela, gdje je običnije da je djevojka mladja od mladoženje za desetak godina [1]). I za Permsku guberniju kaže se, da se muški obično žene od 18 god., ali da je djevojka skoro vazda nekoliko godina starija [2]). G. Rajevski naprotiv za svoju rodnu Nižegorodsku guberniju kaza nam, da se muški obično žene od 18—22 godine, a da je djevojka skoro vazda mladja od momka za 2—3 godine. Ruski pak zakonik opredijeli, što se godina tiče, ne samo minumum dali i maximum, jer ko je prešao 80 godina nesmije se više ženiti [3]).

Kod Slovaka obično se djevojke udavaju u 15. ili 16. godini a momci su skoro vazda 3—4 god. stariji. Ali nije rijetko ni to, da kad se bogat zet namjeri, roditelji udadu kćer i od 12—13 god. U tomu posljednjem slučaju mlada spava sa svekrvom sve dok do zrelosti ne dodje. U Chyžnem u Gemerskoj stolici, pošto se rodi žensko dijete, mati pošalje pjaro (kitu cvjeća) u kuću gdje ima mati muško dijete, koje bi u svoje vrijeme htjela imati za zeta. Ako tu kitu mati muškarčićeva primi, tad se počnu medjusobno mali darovi kadkad šiljati. Dokle se god ti darovi šalju sa obje strane, do tada je to dvoje djece vjereno, oni su oddanica i oddanec; ako li se pak prestanu šiljati, tad je vjera razmetnuta. Ako je ta vjera trajala dok djevojčica dodje do 15 god. tad se sobaše (biva svadba) [4]).

Što se zaprjeke tako zvane **impotentia** tiče koja iz godina neproizlazi, ona ima skoro isključivo kazuistični charakter, te možemo kazati da za to nikakvijeh izvora nemamo; za Velikoruse samo imamo jednu i to negativnu i nepotpunu vijest: ovdje premda кормчая книга pripoznaje razdvoj ženidbe radi nemogućstva izpuniti tako zvanu ženidbenu dužnost, narod toga nepriznaje. Što je u Crkvi vjenčano razvjenčati se nemože pa ni radi toga uzroka. Tomu je najkrepčija svjedočba, da kad su predje zemaljski gospodari udavali svoje podaničke djevojke za skopce i to radi kazni proti njihovoj volji, narod je držao ženidbu kao zakonitu i nerazdrešivu. Da su te nesretne žene većinom prisiljene bile po zlu putu poći, razumije se i tako, ali ženidba se nije razmetala i djeca su bila zakonita djeca skopčeva. Ženu je skopac trpio, jer mu je domaćom radnjom upravljala, a djecu ne samo radi gospo-

[1]) Snjegirev, Русскіе etc. I. 69.

[2]) Матеріалы для географіи и статистики Россіи. Пермская губернія II. 535. Šteta što ovo ogromno djelo koje svakako čast čini ruskomu generalnom štabu, nije još dovršeno za svekolike ruske gubernije. Ali je još viša šteta što se nijesu nego samo neki opisatelji svojski zauzeli opisanja narodnijeh običaja svoje gubernije: ostalijem se činilo da to nema neke važnosti. Što u ovome obziru tu nedostaje, nadati se je, da će etnografički odsjek zemljopisnoga ruskog društva nadopuniti.

[3]) Сводъ законовъ izd. 1842 i 1857 svez. X. § 4.

[4]) Bož. Njemcova. Obrazy u Čas. Cesk. muzeuma 1858. str. 87, 88.

darstva nego da jih na skopačku vjeru obrati, jer nikakovoj drugoj sekti nije tako važan prozelitizam kako skopačkoj [1]).

Dopuštenje roditelja. Iz narodnog charaktera slavenskijeh plemena, koji, kako i do sad vidjesmo, tako je zadružan da mu je teško ravna naći, slijedi, da ni u najglavnijem poslu čovječijeg života kakav je ženidba i udadba, volja pojedinca ne može sama odlučiti. Ako tomu pridružimo veliko poštovanje u kojem prosti Slovenin u opće drži svakog starijeg čovjeka, a osobito roditelje — i ako pripoznamo da je glavni charakter slovenske ženidbe ekonomičan, nećemo se začuditi, da u izboru nevjeste ili zeta kod svijeh slovenskijeh plemena roditelji imaju tako veliki upliv, da baš glavnijem osobama ženidbe, momku i djevojci, izbor je veoma ograničen, a u nekijem krajevima upravo i uništen. Kod onijeh plemena pak gdje se stari oblik slovenske familije pobolje sačuvao, i sami zadrugari na nekijem mjestima imaju više upliva u izboru nego mladoženja. Ipak ta pasivnost mladjenaca svakijem danom sve se to više gubi i izčezava.

I kod samijeh Srba, u kojijeh po Vukovu tvrdjenju očina je briga svome sinu ženu izabrati [2]), a mi već gore vidjesmo kako u Crnoj gori oci još i nerodjenu djecu zaručuju, on sam u svome Kovčežiću, barem za Risan (boka Kotorska u Dalmaciji), ublažuje to svoje tvrdjenje riječima: „..... ali su ovi običaji već prošli (t. j. da roditelji svoju djecu u kolijevci vjerivaju), i slabo se u kojoj kući zadržava još i onaj, da otac sinu djevojku traži i izbira, nego je sin izbira sam a otac ide te prosi“ [3]).

Za Crnu goru kaže Medaković, da se još i sad djevojka i momak rijetko pitaju vole li se, već to odredjuju roditelji. Prije nego što će roditelji djevojački obreći djevojku, valja da pitaju sve bratstvo da li će je dati. Svaki bratstvenik ima tu i glasa i djela, jer je bratstvo drži kao za sestru, koju, da joj do nevolje dodje, moraju braniti [4]). U Konavlima naprotiv isto je skoro kao i u Risnu da u izbiranju djevojke ima više glasa sin nego otac.

Za vojničku granicu u opće kaže Jović: hoće li dati prosiocu djevojku ili ne, glas ženskinja u kućnom zboru često odluči — ali kad se djevojka ozbiljno opre, ne čine joj nikakove sile [5]).

Za Zagrebačko Zagorje kažu nam, da bi se teško i ovdje iko usudio, bio i punoljetan ženiti se bez dopuštenja roditelja. Ali opet ni roditelji, prem da imaju obično nekog upliva u izboru nevjeste ili zeta, svoju djecu nigda ne nagone, da uzmu ili podju za nemila i nedraga (Bjelošević).

Za Slavoniju u opće kaže Ilić: najprije momak i djevojka kad se zagledaju i medjusobno vole, tada jave roditeljima i ištu od njih odobrenje i blagoslova [6]). Isto to i za Bačku potvrdjuje g. Sandić.

U Bugarskoj u opće mnoga je zgoda, i na selu, da se momak i djevojka spoznaju, to čini da je roditeljska briga vjerati svoju djecu sasvijem izlišna. Istom kad su se momak i djevojka spoznali i sporazumjeli, ištu od roditelja dopuštenje. To isto od prilike kažu i braća Miladinovci i napose za Kukuš u Bugarskoj [7]). U Bugarskijem naselbinam u Besarabiji čini se kao da pri izboru roditelji imaju više upliva [8]).

---

[1]) Ivanov-Želudkov i Keljsjev сборникъ III. 221.

[2]) Montenegro etc. 77.

[3]) Kovčežić 43.

[4]) Život etc. 37: gledaj i L'univers pittoresque. Europe vol. 39 I. part. p. 196 i 278.

[5]) Ethn. Gemälde. 113.

[6]) l. c. 34.

[7]) Български нар. пѣсни 517.

[8]) Матеріалы etc. Бессарабская область I. 507.

Kod Laborskijeh Rusina po opisanju Kraljickoga [1]) mladijenci se sami izbiraju a roditelji samo zatijem potvrdjuju.

Za Velikoruse u opće kaže nam g. Ivanov-Želudkov, da je moralno nemoguće, da bi se sin oženio ili kći udala bez dopuštenja roditelja (родительское благословеніе), pa bili mladijenci sui juris ili ne [2]). Za ruske seljake u Kazanskoj guberniji kaže Erdmann, da mladić kad je iskao dopuštenje svome ocu sam bez ičije pomoći izbira sebi vjerenicu [3]); naprotiv što se djevojaka tiče u Donskijeh Kozaka, evo što Koch od prilike veli: Ovdje se žene prilično uvažavane, ipak malo se gleda na volju kćerinu u izboru budućega svoga druga, a tako isto i sin teško da će se usuditi da izbere djevojku koja nije roditeljem po volji. To odlučuju obično ne samo roditelji nego i ostali srodnici. Isto se to može kazati i za seljake ne vojnike u predjelu Donskijeh Kozaka [4]) kao i za Malojaroslavecki ujezd u Kalužkoj guberniji [5]). Naprotiv u Petrozavodskom i Povjenjeckom ujezdu u Olonackoj guberniji roditelji, kad su se momak i nevjesta zagledali, kažu samo da ili ne [6]).

Za Bjeloruse u Grodnenskoj guberniji kaže se, da se obično otac stara da nadje sinu djevojku, i da je rijetko da se sin u kakvu drugu zamiluje [7]).

U Poljaka i Čeha obično se roditelji malo miješaju u izbor djevojke ili momka, nego kad su izabrali svoga budućega druga, a roditelji samo odobravaju taj izbor [8]).

Za Slovake evo što Božena Njemcova piše: Samo kadkad izbiraju roditelji sinovima vjerenicu, većinom izbira je on sam i roditelji pristaju na njegov izbor. Mnogo više nego muški, podložne su kćeri volji roditeljskoj u tome obziru, jer se često dogodi da kći otide za koga je nije volja. Za taj slučaj ima u djevojaka i svoja izreka: »koho v srdci nosím, opustit ho musím, koho v podkovičkách toho lubit' musím.« I u narodnijem pjesmam ima radi toga mnogo tužbe na roditelje. Osobito kad ko prosi mladju kćer a starija je još kod kuće, teško da će mu je roditelji dati [9]).

Opširnije o roditeljskom dopuštenju, o formi i obredima i svečanostima pri toj prigodi i blagoslovu govorit ćemo malo niže ujedno sa simbolima, obredima i formulama vjeridbe i svadbe. I o obredima i drugijem običajima, koji bi nas, površno sudeći, lako naveli da pomislimo na nekakvu prodaju nevjeste govorit ćemo opširnije malo niže.

I o otmici djevojaka (raptus), koja je u svako doba i kod svakog naroda toliko posla davala i državnijem i crkvenijem zakonodavcima, isto kao i pravnicima i sudbenijem vlastima, radi važnosti predmeta valja nam za sada ostaviti. i o njoj govoriti opširnije na drugome mjestu i to sa više nego jednoga gledišta. Ali osim otmice može i sa druge strane biti činjena sila ili roditeljima ili djevojci ili momku ili svijem ujedno: za sve te ostale vrste

---

[1]) Науковы сборникъ g. 1865. str. 135. Za maloruse u opće u prošastom vijeku sravni Kalačova. Архивъ III. odjel 6, str. 79, gdje je isti običaj vladao, da je otac slijedio izbor svoje djece.

[2]) Sravni i сводъ законовъ knjiga 10 § 6, gdje taj običaj bi poprimljen. Za prošaste vijekove sravni Žerebcova. Civilisat en Russie I. 405.

[3]) Beiträge etc. I. 59, 60.

[4]) Reise durch Russland etc. p. 105; Матеріалы etc. земля войска донскаго 425—427.

[5]) Матеріалы etc. калужская губернія II. 173.

[6]) Rybnikov. Пѣсни III. 348.

[7]) Матеріалы etc. гродненская губернія I. 827.

[8]) Mączynski. Włościane z okolic Krakowa 78—83. Kulda, Svadba . . . 9.

[9]) U Čas. Česk. muzeuma 1859. g. str. 91—93.

sile imaju pravnici i canoniste poznati generični izraz **vis et metus**: mi pak nemamo za to skoro nikakvijeh izvora, osim za Rusiju u opće; gdje dokle je podaničkoga prava bilo, često se dogadjalo kako već i drugom zgodom napomenusmo, da je gospodar zemlje svoje podanike nagonio na ženidbu i udadbu. Ipak kod naroda i tu je više valjala prazna forma, jer je li jednom u crkvi vjenčanje bilo, ženidba je potpuno valjana (Ivanov-Želudkov). Isto tako, ta puka forma (t. j. vjenčanje u crkvi), kod naroda je silnija nego i **error in persona** (ili circa qualitatem quae redundat in ejusdem personam), jer ako se ko vjenča i sa drugom djevojkom a ne onom s kojom je mislio i koju je isprosio, kod Velikorusa ni to neokrnjuje zakonitost ženidbe. Premda rijetko ali se ipak to kadgod dogodi, i evo u kakvom slučaju: Kao što već kazasmo za neke južne slovenske pokrajine, g. Ivanov-Želudkov kaže, da je to isto i još strožije načelo kod prostog naroda u Rusiji, da se mladja sestra ne smije udati prije nego se uda starija. Toga radi, to je osobito običaj u Starovjeraca, da kad dodju gosti, dvori jih vazda najstarija sestra a mladje valja da se sakriju. Dogodilo bi se pak da bi kadgod momak ipak spoznao i zagledao se u mladju sestru pa je isprosio, ali bi gdjekoji otac, premda mu je i obećao, mislio, da nije ni grijeh ni sramota i prijevarom se služiti samo da neprekorači toga staroga okorjelog običaja. On bi dakle na dan vjenčanja mješte isprošene podmetnuo drugu stariju kćer, a to nije ni bilo tako teško učiniti, jer je sve do vjenčanja nevjesta gustijem velom pokrivena.

Za impedimentum cognationis evo što obaznasmo: U Trnovskoj okolici a i u ostaloj pravoslavnoj Bugarskoj, prostire se ta zaprjeka i na najdalje stepene srodstva. G. Odžakov nam kaže, da svojtu i po krvi i po mlijeku i narod broji kako i Crkva istočna sve do sedmog stepena inclusive i kažu da se medju se nemogu ženiti. Za dalje od 4—5 stepena može vladika dati i oproštaj (dispensu) ali to stoji mnogo troškova; narod pak, pa baš da mu je i lakše dispensu dobiti, prolazi se take ženidbe, jer kaže da će biti nesrećna i da tu nesreću ni vladičina dispensa uništiti nemože [1]). I cognatio spiritualis do nazad malo vremena bila je ženidbenom zaprjekom do dalekog stepena, ali sada u tome neima prijašnje strogosti. U Dalmaciji kaže se, da u seljaka ima zaprjeka koje ni sama Crkva nepoznaje ili za koju je naročito izjavila da to zaprjeke nijesu, jer po g. Kuzmaniću [2]) medju pobratimom i posestrimom po narodnom mišljenju ne može biti ženidbe [3]).

U Srpskoj Vojvodini idu i još dalje: ne samo kumstvo, pobratimstvo (kojega sve većma i većma nestaje), nego i svadbeno starosvatstvo i djeverstvo čine u narodu ženidbene zaprjeke. Osim toga nekad je bio običaj i medju familijama koje su slavile jedno krsno ime, da se nijesu medju se uzimali. Ko bi se iz take rodbine oženio, obično se drži da će mu djeca biti mutava ili inače sakata (Sandić).

I prosti Velikorus što se te zaprjeke tiče isto je tako strog kao i dal-

---

[1]) Vrijedno je primjetiti, da prem da turski zakon dopušta ženidbu baš medju bratom i sestrom (samo ako su od dvije matere) turčin arbanasin neće da se iz svoga fisa ženi pa baš da je u njemu koliko mu drago djevojaka, koje mu ni najmanje srodne nijesu. Hilferding. Босна 197.

[2]) Zora Dalmat. g. 1847, Nr. 35.

[3]) A uprav za pobratinstvo evo šta kaže jedan canon istočne Crkve: „ἡ δὲ ἀδελφοποιΐα ὡς μὴ γεγονὸς λογίζεται καὶ ἐστι πρὸς γάμον ἀκώλυτον ὅτι ἡ θέσις μιμεῖται τὴν φύσιν, οὐδεὶς δὲ γεννᾷ ἑαυτῷ ἀδελφὸν.“ (Const. Harmenopulos πρόχειρον νόμων lib. IV. tit. 8, § 7). U zapadnoj Crkvi u koliko je nama poznato, nije se nigda ni sumnjalo da probratimstvo može biti ženidbenom zaprjekom.

matinski seljak. Ovdje ljudi razdjeljuju svojtu na родство (cognatio naturalis legitima et illegitima), сватовство (affinitas) i кумовство (cognatio spiritualis): slažu se sa crkvom što se stepena tiče, do koga se je dopušteno ženiti, samo što je i u tomu narod strožiji nego Crkva. Isto kao što je Dalmatincu pobratimstvo zaprjeka ženidbe, tako je i Velikorusu крестово ili названое братство, i drži da je to ista taka cognatio spiritualis kao i druga (Ivanov-Želudkov). To skoro isto nalazimo i u Tverskoj i Permskoj guberniji, gdje seljaci na mnogo mjesta broje neku srodnost gdje je ni crkva nenalazi, pa baš ni u takoj izmišljenoj srodnosti neće da se žene, jer po njihovu mnijenju, gdje je i najdalji trag srodničke sveze, ženidba sa svijem porodom ima biti nesretna. Taj strah, nepostati radi toga nesretnijem, dovodi do toga, da mnogi seljak ne će ni u svome selu da se ženi, nego ide i vodi ženu iz drugoga sela. U Rusiji ima mnogo i cijelijeh predjela, od kojijeh se predanje sačuvalo, da u staro doba proizidjoše od jedne iste familije: i u tijem predjelima drži se kao grješna medjusobna ženidba. Medju nekijem vrstama ruskijeh Raskolnika pak može se naći tomu sasvijem protivnijeh običaja [1]).

Mi smo već vidjeli, kako je mnogoženstvo protivno narodnome slovenskom duhu, suvišno bi dakle bilo dokazivanje, da je prijašnja još nerazdriješena ženidba zaprjeka novoj. Za slučaj da se druga ženidba dogodila bona fide, a još prva ne razmetnula imped. ligaminis, bilo bi vrijedno znati što narod misli: da li je prva čvršća ili druga — ali žalibože ni o tome izvora nemamo. Samo Koch u svome putopisu uzgredno napominje, da u Kozaka kad se prospe glas, da je oženjeni Kozak poginuo ili u sužanjstvo zapao, žena mu se često preuda, ako i nije prije oficialno dokazano bilo, da joj prijašnji muž ne žive više; s toga, kaže on, nije sasvijem rijetko da se prijašnji muž nakon nekoliko godina doma povrati i na svome mjestu drugoga nadje. Ali Koch zaboravi najvažnije da nam kaže: da li se žena povrati prijašnjem mužu ili slijedi živjeti sa drugijem. Ipak iz cijelog govora rekli bismo da je običnije ovo pošljednje. [2])

Što se **razlike vjere** (cultus disparitas) tiče, Crnogorac a i svaki pravoslavni Srbin, kaže Vuk, drži Turkinju da je nečista, jer nije krštena, pa baš kad se i pokrsti, ne će njome da se ženi. Pri osvojenju Biograda g. 1807, pripovijeda on, prem da su turske žene, koje dodjoše Srbima do ruku, bile ugledne i lijepe, ipak malo se pravijeh Srba nadje, koji bi se njima ženili; nego se poudaše za Grke i Makedonske Vlahe odgojene u varošima medju Turcima. U srpskijem pjesmama nalazi se često, što bi dalo misliti sasvijem protivno, ali u svagdanjem životu to se nedogadja. [3])

U Srpskoj Vojvodini po g. Sandiću nema primjera, da bi pravoslavni Srbin uzeo djevojku drugoga zakona. Ni Ruskinje i Slovačkinje, kojijeh je tamo dosta ali su Uniatke ili Evangeljkinje, neće da uzimlje, a Vlahinju koja je ipak sasvijem drugoga naroda, samo što je pravoslavna, uzimlje bez ikakva zazora, makar što mu obično svu kuću povlaši. To se pošljednje može dokazati za čitave krajeve i sela, n. p. Mehala i još neka sela okolo Temišvara do nazad 40—50 godina bila su čisto srpska, Vlahinje je povlašiše, a od prijašnjeg Srpstva ostadoše sama kućna prezimena.

I u Rusiji po g. Ivanovu-Želudkovu narod je u tomu mnogo strog, da

---

[1]) Отн. Сборникъ VI. in fine Программа 7. Da i osim raskolnika ima slučajeva da se otac oženi obudovljenom nevjestom, gledaj u Dalja, Пословицы 421—422.

[2]) Reise durch Russland etc. 107—110.

[3]) Montenegro etc. 54, sravni i ami Boué la Turquie IV. 476. i Cyprian Robert, Les Slaves I. 109. Obojica nijesu drugo nego iz Vuka prevodili.

se nesmiju uzimati koji su različne vjere, pa bila medju jednom i drugom vjerom i najmanja razlika. Da se Raskolnik ne će nigda oženiti sa pravoslavnom i obratno, to se razumije; ali ni sami raskolnici različnijeh sekta neće medju se da se uzimlju. Samo ovdje nema toga što u Srba (a to je dakako interes prozelitizma), da bi štogod smetalo, ako je jedna strana predje kakvoj drugoj sekti pripadala; jer i židovka, i muhomedanska Tatarka, koja je prešla na pravoslavje ili na sektu kojoj vjerenik pripada, nema više nikakve zaprjeke. Samo oni, koji u konkubinatu izvan rodnoga mjesta žive, neglédaju ni na kakvu razliku u vjeri.

Po istomu g. Želudkovu jedini uzrok osim smrti, koji može razdriješiti ženidbu po narodnom mišljenju prostijeh Velikorusa jest, kad jedna strana otide u manastir te se pokaludjeri, druga je strana slobodna i može se opet oženiti ili udati.

Jošter o jednoj zaprjeci valja nam govoriti, koja je, može se kazati, osobita svojina Slovenskijeh plemena, i koja nam pokazuje, da u njih ženidbena sveza ima osim ekonomičkoga još i veliko moralno značenje. Riječ je o **djevičanstvu**. Prem da djevičanstva nestavlja crkva uvjetom valjanosti ženidbe, pače barem u katoličkome corpus juris na nekoliko je mjesta naročito izjavljeno, da nedjevičanstvo nevjestino nije nikakav impedimentum [1]), mi ga ipak stavismo medju zaprjeke, jer kako ćemo malo niže vidjeti, ostalo je još tragova, da je bilo negda kod Slovena strogi impedimentum dirimens, nimalo manje nego u židova. To nam se najbolje pokazuje u još danas živućemu običaju skoro u svijeh Slovenskijeh plemena (gdje se djevojka vazda odjećom ili barem uresom na glavi razlikuje od udate žene), da netom se pokaže, da je neka djevojka izgubila to, što je djevojkom čini, ona nesmije više djevojačkoga znaka nositi. Ali zato hoće se, da je dokaz očevidan i javno poznat, to jest, nije dosta pogovaranje ili sumnja da se djevojka s kim zaboravila, nego moraju vidljive biti i posljedice tomu. U drugijeh plemena ni tijem se nezadovoljuju, nego hoće imati nedvojbeni dokaz, da djevojka sve do svadbe nije poznala čovjeka. O otrgnuću djevojačkog znaka paloj djevoji u nekijem dalmatinskijem predjelima i za Slovake u opće mi smo već gore (str. 30) nešto napomenuli, a sad ćemo da navedemo i ostale primjere koji nam do ruka dodjoše:

Najprije o Slovacima moramo još to pridodati: da u mnogo predjela, vjerenik kad otide k vjerenici pa kad ostane da prenoći, on ide i spava u njezinoj sobi, i to roditelji dopuštaju, jer se oslanjaju na poštenje i momkovo i djevojčino [2]). I doduše rijetko se dogodi da, kako što Slovaci kažu, djevojka p r e s p i, ali ako se to dogodi, bogme zlo: i otac je strogo kazni i osim toga valja još i svakojake druge poruge i poniženja pretrpjeti. Taka djevojka ne smije više nositi p a r t a niti raspuštene kose, nego treba da ide povezane glave kao i žene, i radi toga zovu je z a v i t k a. Kad se udaje, ne smije joj svećenik, kad oglašuje zaručenje, dati obični epitetom p o c t i v a nego u c t i v a. [3])

U nekijem predjelima u Českoj prije vjenčanja zet šalje svečano druš-

---

[1]) n. pr. c. nu. l. XXIX. q. 1.

[2]) Da je taj običaj bio i po gospodskijem dvorovima u srednjem vijeku, sravni Weinhold. Die deutschen Frauen 174 i slijed.

[3]) Bož. Njemcova u Čas. Česk. muzeuma 1859, str. 91; Richter, Wanderungen 226—228; Kollar, Národnié zpjewanky I. 443—445; Čaplović, Gemälde II. 286.; sravni za Maloruse u prošastome vijeku Kalačova Архивъ III. odsjek VI. str. 80.

tvo, da mu donesu od nevjeste ruzmarinov vijenac za znak njezinog djevičanstva i taj vijenac zet čuva dokle je god živ. [1])

I u obje Lužice žive običaj, da samo častna djevojka (česna holca) može i na svadbi bortu nositi. [2])

I kod osamljenijeh Kašuba u Prusiji djevojke se razlikuju od žena po tomu, kako su jim kose zapletene i po uresu, koji na glavi nose. Pošto djevojka ili ženidbom ili izvan ženidbe dade dokaz da nije više djevicom, ona ne smije ni djevojačkog znaka nositi, jer bi joj ga ženskadija na silu snimila. [3])

Neki tvrde o tako zvanijem Morlacima u Dalmaciji, da, kad zet prvu noć ne nadje, da mu je nevjesta kako bi imala biti, ima je pravo otpustiti a drugom se ženiti. [4])

I za krajinu Pokuće i u opće za Rusine u kraljevstvu poljskom kaže Wojcicki da obeščašćena djevojka nesmije vijenca nositi nego joj valja iti ubruscom po glavi pokrivenoj. [5])

Za Velikoruse takodjer kazuje nam g. Ivanov-Želudkov, da u opće isti taj običaj vlada.

Prijedjimo na strožije primjere. Za Biograd i u opće za kneževinu Srbiju evo što Vuk pripovijeda: Sutra dan po svadbi, ako je na košulji znak, da je do svadbenog dana sačuvano nevjestino djevičanstvo, veliko je veselje, naprotiv žalost i smutnja, ako nije. [6]) U ovom pošljednjem slučaju, kad časte rakijom nevjestine roditelje, natače jim u šuplju čašu, ali šupljotinu prstom začepe, pa kad otac ili mati čašu u ruku primi, sve piće isteče — tijem je kao dan znak da se počnu dosjetke i poruga nevjesti i njezinijem roditeljima. Zatijem valja da roditelji nastoje umiriti zeta, što obično biva darovima, ako ne će da jim kći natrag bude poslana. [7])

U Bugarskoj osobito, veoma strogo paze da nevjesta bude nevina sve do vjenčanja. Toga radi svati i gosti piruju sve do zore, čekajući da se ložnica otvori te da mladoženja kaže djeveru i starom svatu, je li djevojka bila kako ima biti; ali se njemu na riječ i ne vjeruje nego ima biti potvrdjeno i krvavijem znakom na nevjestinoj košulji. Ako je to, onda biva najviše veselje: Gajdari podvostruče sile svirajući, naprotiv ako nije, eto ti gotove žalosti. Gajdari ne će nipošto veće da sviraju, da jim se ne bi gajde

---

[1]) Kulda, Svadba u narodě československém 36, 37: Ovo djelce nije prava zbirka svadbenijeh običaja, kakvi su uprav u prostome narodu, jer bi rekli da je glavna svrha spisateljeva bila, da uvede i u gradove svoje otačbine neke svadbene običaje, koji su tu od davna propali. Premda je knjižica spisana glavnijem obzirom na religiozne svrhe, opet se može reći, da joj je ipak u glavnome temelj, živući narodni običaj.

[2]) Haupt i Schmaler, Volkslieder II. 233.

[3]) Brüggemann, Beschreibung etc. I. str. LXXI.

[4]) Die Illyr. Provinzen 153.

[5]) Pjesni I. 92, 93.

[6]) Da je i u Italiji živ taj običaj, evo dokaza: Camicia della donzella che dopo la prima notte dello sposalizio si ha da mostrare a' parenti degli sposi tinta di sangue per onore e gloria di ambedue. Questa singolar costumanza introdotta dalla rustica semplicita de' nostri maggiori, resta ancor nel volgo ed è tanto sacra, che laddove mancasse la verità, si supplirebbe con sangue di piccioni messovi di soppiatto, anzichè restar disonorati gli sposi; Cortese, Vucabolario s. v. Cammisa de l' onore.

[7]) Montenegro . . 90.

pokvarile; a po nekijem mjestima kažu da i do toga dodje, da je odvezu na kolima opet natrag k njezinim roditeljem, i to je najgora sramota, što se ikad familiji može dogoditi. G. Odžakov nam je pripovijedao, da okolo Trnova, roditelji valja da mite i ublažuju mladoženju na svaki mogući način, obećavajući mu dvostruku i trostruku prćiju. Kad bi se pak slučilo, da mladoženja nije mogao izvršiti svoje obično djelo radi telesne slabosti, onda ga krijepe kojekakvijem biljem i siluju ga, da do koji dan svoju dužnost ispuni. [1])

Za Rusiju u opće evo što nam o tome g. Ivanov-Želudkov pripovijeda. I dokle je podanički odnošaj bivao tako zvanog jus primae noctis, nije nigda de jure postojalo, ali na mnogo mjesta faktično jest, jer je gospodar bio toliko silan, da je mogao svoju samovolju i obijest tjerati. Ali gdje se je to dogadjalo, često bi gospodari i glavom svoju nečovječnost platili, jer se, inače veoma strpljivom ruskomu seljaku, taj zločin tako velik činio, da je držao da takoga nasilnika nije nikakav grijeh smaknuti, nego naprotiv, da je to kao neki munus publicum. Radi toga rijetko se dogadjalo da bi ga ubio onaj komu je uvreda i sramota učinjena, nego sakupio bi se seoski zbor, koji *bi* izabrao ko će da ubije takog zla čovjeka, koji je cijeloj općini jednako opasan; ili bi kockom naznačili, ko će izvršiti tu krvnu naredbu. Što se pak istraživanja nevjestina djevičanstva tiče, pošto bi zet i nevjesta iz sobe izašli, gdje su jedno dva sata prije zatvoreni bili, ide snaha ili koja druga žena od zetove rodbine, da iziskuje trag na ložnici. Ako su dobri glasovi, odmah se to navijesti gostima i tad biva veliko veselje, ako ne, tad velika poruga i psovanje na oca i na mater nevjestinu. Dobre glase odmah nose nevjestinijem roditeljima, a kao za svjedočbu i platno sa postelje. [2])

Mi ovo kazasmo za Velikoruse u opće; ali ne će s gorega biti ako navedemo i posebne primjere pojedinijeh ruskijeh zemalja i predjela. Evo što o tomu priopćuje N. Krasnov za Donske Kozake. Na svadbi pošto gozba započne, svaha vodi zeta i nevjestu u ložnicu, medju tijem gosti piruju, ali nema pravog veselja dokle svaha ne donese dobre glase o nevjestinoj n e v i n o s t i. Ako svaha prije nego se pečenje počme sjeći, ne donese nikakova glasa ili glas nije povoljan, nastane smutnja i počnu se odmah pjevati prijekorne pjesme roditeljem nevjestinim na sramotu; ali se to veoma rijetko dogodi: obično je da svaha donese i pokaže znak ili prišapne roditeljima zetovijem, da je sve u redu; i eto tad najvišeg veselja. D r u š k o i svaha idu k roditeljem nevjestinim, da jim dadu vesele glase: oni jih daruju i dolaze zajedno s njima na pir. Tad dovode zeta i nevjestu i posadjuju jih na prva mjesta s klicanjem i muzikom, mati ganuta sa suznijem očima celiva kćer, ostali piju u zdravlje roditelja nevjestinijeh i pri tome pjevaju:

Ты не бойся, матушка, не бойся,
Въ червонные чоботы обуйся;
Да хоть наша матушка молода
Да вывела матушку со стыда.

Isti je taj običaj i kod seljaka u ovoj pokrajini, koji nijesu vojnici Kozaci. [3])

Isto to skoro je tako i u Kazanskoj guberniji. Samo što ovdje opisatelj kaže, da lukave svahe znadu taj znak i umjetno napraviti. Tek sutradan po svadbi idu svaha i zet sa tijem znakom k roditeljima nevjestinijem, da jim zahvale, što su se starali da sačuvaju čistoću svoje kćeri do ovoga dana. [4])

---

[1]) Arkiv za povjestnicu Jugosl. VIII. 265.

[2]) Za Ruse u prijašnja vremena sravni Žerebcov, Civilisation en Russie I. 410.

[3]) Матеріалы . . Земля донскаго войска, 427.

[4]) Erdmann, Beiträge I. 61—62.

Premda Bobrovski opisujući običaje Grodnenske gubernije ne opisuje svekolike sitnice, ipak o našem predmetu od prilike ovako kazuje. Kad se dogodi (što je sasma rijetko), da djevojka nije svoju čistoću do udadbe sačuvalu cijela, svadba gubi obično poetični značaj i svečanu znamenitost. Valja joj tad jadnoj slušati mnoge pjesme i dosjetke na svoj prijekor. Taka žena čini se, kao da ne može donijeti sreće u kuću u koju je došla. — Ona nije uvažavana ni od domaćijeh ni od tudjijeh, a od poruge je ne može obraniti ni muževljeva ljubav, niti ičija moć: ona je nesretna za života. [1])

Nimalo manje strogi od Velikorusa nijesu ni Malorusi. Za Poltavsku guberniju Bantyš-Kamjenski [2]) kazuje, da kad nadju da nevjesta nije nevina, dovedu mater pa je prekaraju što nije bolje kćer čuvala, i za porugu nadjenu joj na vrat хомутъ. Često kad su roditelji časni i pošteni, htjeli bi da sakriju что не придалась (da nije nevina), ali žene koje su na piru, pjesmama dosjetkama i kojekakvijem kretanjem života opovide istinu. Kad su pak povoljni glasovi, veličaju mater, darivaju joj crvene čizme i pripijevaju joj:

Не бійся, матинко, не бійся;
Въ червоны чоботки обуйся
Щобъ твои пудкиви бражчали
Щобъ твои вороги мовчали. [3])

Za Podolj Rohrer od prilike o ovoj stvari ovako kazuje. Ovdje pa baš i kod plemstva (Poljaci) još se i danas drži, da za potpunu zakonitost ženidbe neobhodan je postulat djevičanstvo, kojega ako nema, lako se može dogoditi, da se vjenčanje drži kao ništavo. U predjelima, koji graniče sa Rusijom, običaj je, da se na svadbi drže dvije gozbe; pošto se prva dovrši svedu zeta i nevjestu, a medju tijem gosti se igraju i zabavljaju; a kad je gotov posao, najstarija gospodja ide da istražuje, je li do svadbe nevjesta ostala nedirnuta i ako jest (kadgod te rei peritae i zažmure na jedno oko), tad počimlje nova gozba, koja mnogo više traje, a i veselija je mnogo, nego prva, i tada se neprestano napijaju zdravice nevjesti, koju opet dovedu za trpezu [4]).

U Dubrovačkom okružju življašę do našega vremena običaj, i na prvi pogled moglo bi se misliti za ovaj kraj sasvijem protivno od toga, što do sada kazasmo. Ipak mišljenje o potrebi djevičanstva pri ženidbi nije, u glavnome, ni ovdje drukčije nego je kod ostalijeh Slovena. Evo toga običaja. Mornar nalazeći se na morskoj pučini u opasnosti života zavjetuje se, da će se, ako bi se živ kraja uhvatio, oženiti javnom grješnicom. Teško da ko od njih taj zavjet nebi ispunio [5]).

Prije nego završimo ovaj odsjek, ne će z gorega biti ako napomenemo i neke primjere, koji se odnose na mjesto i kuću, odkle se ljudi najradije žene. Šteta samo, što jih za sada ne možemo nego sasvijem malo priopćiti.

Medju gorenavedenijem poslovicama imaju neke, koje nas uče, da se Srbi i Hrvati u opće najradije iz svoga sela ili predjela žene. To napose

---

[1]) Матеріалы . . Гродненская Губернія I. 837.

[2]) Исторія Малой Россіи III. Примѣчанія 80. Za isti ovaj običaj u opće kod Malorusa u prošastom vijeku sravni Kalačova Архивъ III. odsjek 6. str. 84.

[3]) Mi navedosmo i ovu Malorusku pjesmicu uprav radi njezine izvanredne sličnosti sa gorenavedenom velikoruskom.

[4]) Slavische Bewohner . . II. 124, 125.

[5]) Naš vrli pjesnik grof Medo Pucić, vješto nam opisa taj mornarski običaj u svome najnovijem pjesničkom djelu „Cvijeta“.

*

može se kazati za Dubrovačko okružje, gdje je najveća rijetkost da seljak jednog predjela traži djevojku u drugomu, da se n. p. konavljanin ženi iz Župe, iz Oboda itd. i obratno; nego svaki u svome predjelu. To nam isto i g. Bjelošević za Zagrebačko Zagorje kazuje. Isti taj običaj je i u okolici Krakovskoj, gdje se seljaci razdjeljuju na različna plemena; i ovdje neće se skoro niko izim iz svoga plemena oženiti [1]).

Što se pak familije tiče, Crnogorci a i ostali Srbi najviše gledaju na glas i imanje obitelji, gdje će da žene sina i udaju kćer: na osobnu vrijednost momka i djevojke ne gleda se mnogo [2]).

U Konavlima svaki momak iz dobre kuće gleda opet, da se iz slične kuće i oženi, ali se često dogodi, da se lijepa djevojka, pa da je i siromašnija, uda u bogatu kuću. Da se djevojka iz bogate kuće uda u siromašniju, to je sa svijem rijetko; dočim po gradovima, kako je svakomu poznato, taj je odnošaj obično sasvijem protivan.

Za tako zvane Morlake u gornjoj Dalmaciji, kaže se, da se najviše natječu oženiti iz kuće, u kojoj se mnogo junaka rodilo i odhranilo. Još se kaže: i najsiromašnijemu će se dati bez ikakova zatezanja kći iz najbolje kuće [3]).

I za Vojničku granicu kaže Jović, da roditelji djevojčini pri obećanju najviše gledaju na bogatstvo i na glas mladoženjine familije [4]).

Običaj da će prije siromašnu djevojku bogati momak uzeti, nego li će bogata djevojka za siromašna momka poći, isto kao što kazasmo za Konavle, nalazi se i kod bjeloruskijeh seljaka u Vitepskoj guberniji [5]).

δ. Načini stupanja u ženidbenu svezu.

Skoro svaki narod ima ili je imao više nego jednu formu stupanja u ženidbenu svezu. U starijeh Rimljana n. p. poznate su svakome pravniku tri forme stroge ženidbe: confarreatio, usus i coemptio [6]); u Grka, osobito u Atinjana, bile su dvije ἐγγύησις i ἐπιδικασία [7]); u Zoroastrovijeh Persijanaca pet [8]), u Indijanaca nimalo manje od osam [9]). U slovenskijeh naroda za stupiti u pravu ženidbu, nema sada nego samo jedna forma i to je vjenčanje, ali se ipak može na dvije vrste razdijeliti, i to je: vjenčanje, kome su kao predhodnici prosidba, zaručenje itd. sa svijem bogatstvom simbola, formula, obreda, o kojijem ćemo na svome mjestu opširnije govoriti, i to je obična forma; ali i manje obična, koja se i do našeg vremena samo kod nekijeh plemena uzdržala, ali od koje ostaje tragova, koji svjedoče (ako i ne samo kao oblik stupanja u ženidbu), da je negda bila poznata u opće svijem Slovenskijem plemenima. Ta manje obična forma jest otmica, u Rusa уводъ, уёвгъ, (raptus, fuga). I u gradjanskom i u crkvenom pravu o otmici se ne govori, nego kao o vrsti zaprjeke i zločina — ali budući ona u nas stranom

---

[1]) Mączynski, Włościane . . 5.
[2]) Montenegro . . 77.
[3]) Die Illyr. Provinzen etc. 165.
[4]) Ethnog. Gemälde . . 113.
[5]) Этнографическ сборникъ VI. Программа 14.
[6]) Gajus Inst. I. § 110—114.
[7]) Van den Es, De jure familiarum apud Athenienses. 6. sq.
[8]) Zendavesta III.
[9]) Ovi se različni oblici ne osnivaju na bitnijem, nego na sasvijem površnijem razlikama. Oni se zovu: Brâhma, Daiva, Ârša, Âsura, Gândharva, Prâgapatja, Râxasa i Paiçaća. Od tijeh oblika 4 prva spadaju pod pojam blagosovljene

i kao forma summaria matrimonii ineundi, mi odlučismo, da govorimo o istoj na ovome mjestu.

Može biti da proti nikakvoj drugoj narodnoj navadi nije zakonarstvo, kod svakog naroda, tako strogo bilo kako proti ovoj [1]), ipak nikakav drugi zao običaj nije državnijem vlastima toliko muke prouzrokovao, da bi ga iskorijenili koliko upravo ovaj. Tu su strogost okušala dakako i slovenska plemena, ali ni do današnjeg dne nije taj običaj kod svijeh temeljito iskorijenjen.

Svaki državnik i pravnik znade, za koji je uzrok država sva najsilnija sredstva upotrebljavala, da iskorijeni taj bič —; ali se nama čini, da nebi bila muka sasvijem zaludna, osobito za psihologiju narodnu, kad bi kogod pokušao, da temeljitije pokaže uzroke pojavu, koji je tako duboko žile pustio; a osobito to: za što ni narod gdje se otmica dogadja, pa većinom ni sama ugrabljenica, ne sudi tako strogo o otmici kakono zakonodatelji sude? Ovdje nije mjesto upuštati se u potanje razglabanje toga pitanja, niti nabrajati svekolike moguće uzroke, ali nam se čini, da nećemo pogriješiti, ako kažemo, da se medju ostalijem u tome pojavlja i individualno pravo mladenaca sobom raspolagati po svojoj volji, pravo, koje je obično spregnuto i do krajnosti ograničeno ekonomičnijem i bog zna još kakvijem obzirima roditelja i familije. Što se pak tiče pitanja, za što narod pa i sama ugrabljenica obično lako oprosti to nasilje, tu se medju ostalijem može odgovoriti, da narod u opće rado ima sve, što je junačno i smiono, a da ugrabljenoj djevojci (ako joj nije prije kogod drugi ozbiljno srce osvojio) po njezinoj ženskoj naravi nije baš tako žao, da joj se uprav za udadbu i nekakva sila učini, te ugrabljenica sama često nastoji utišavati oluju, koja se proti otmičarom podigne [2]). A možebit da je osim toga uzrok tomu, i neka djevojčina ponositost, pomiješana sa zahvalnošću, što vidi, da se radi nje nekoliko ljudi tako velikoj opasnosti izložilo.

Poznato je, da neki kanoniste a osobito galikanski razlikuju otmicu u raptus violentiae, i raptus seductionis seu subornationis: ovo je pošljednje ako je djevojka s otmičarima u dogovoru; mi bismo pak imali i još jednu razliku da učinimo, i to za slučaj, gdje su directe ili indirecte i roditelji u dogovoru, premda se za ovaj pošljednji slučaj ne može uprav ni kazati da je raptus, jer tad od otmice ne ostaje nego sama sjena. Mi ipak ne možemo primjere, koje smo sakupili, na te kategorije razdijeliti, nego jih samo glavnijem obzirom na etnografičko-geografički red naprosto opisati: a iz opisanja pojedinijeh primjera moći će se lako uvidjeti, kojoj vrsti koji pripada.

Od svijeh izvora što nam do ruka dodjoše, Vuk je najpotpunije opisao

---

ženidbe, druge 4 pak pripadaju zlijem ženidbam, i za čudo da medju ove zle forme ubrajaju ženidbu, gdje su se zet i nevjesta svojevoljno odabrali (Gândharva). (Manova-Dherma-Sastra or the institutions of Menu edited by Graves Hanghton. London 1825, Chpt. III. 20 sq. i Rossbach, Die röm. Ehe 201.)

[1]) Za Rimsko pravo gledaj fr. 5. § 2. ad legem Juliam de vi publica. Dig. 48. 6; c. un. Cod. de raptu virginum seu viduarum nec non sanctimonialium (IX. 13). Za germanske leges barbarorum i ostale sredovječne, gledaj u Weinholda. Die deutschen Frauen 200 sq.

Kanoničko pravo nije tako strogo bilo; sravni: de raptoribus incendiariis et violatoribus ecclesiarum (V. 17) Decret. Greg. IX. Ustanovljenja novijeh zakonika u opće su poznata.

[2]) Da je toga i u stara vremena bivalo, sravni rimsku priču o otmici Sabina i njihovo nastojanje, da pomire svoje otmičare sa svojim srodnicima.

otmicu, koja je za njegovo doba u Srbiji bila običajna; zato ćemo š njegovijem opisanjem i započeti. „U Srbiji su se, kaže on, otimale djevojke do našega vremena. Mlada su momčad vrlo rado išla u otmicu i često su nudili jedan drugoga: „„ajde, more, da ti otmemo tu ili onu djevojku.““ U otmicu se ide s oružjem kakogod na vojsku. Kašto otmičari dovrebaju djevojku kod stoke, ili kad podje na vodu, pa je uhvate i odvedu; a kašto udare na kuću noću (kao hajduci), pa obiju kuću i svežu djevojačkoga oca i braću, dok nadju djevojku i odvedu. Kašto se pobiju djevojačka braća i rodjaci s otmičarima i bude mesa dosta: kao što je u Jadru (u selu Klupcima) g. 1805. poginuo djevojčin brat i jedan otmičar; i djevojku opet nijesu mogli oteti. Zato otmičari nesmiju lasno da udare na kuću, gdje znadu da ima mnogo roda u djevojke, a osobito gdje je selo složno: jer i seljaci, kako stanu puške pucati i učini se buna, spopadne svaki svoju pušku, pa trči u pomoć. Svemu je selu sramota, kad se iz sela otme djevojka; a otmičarima još veća, kad se vrate j a l o v i. Kad otmičari dokopaju djevojku u ruke, onda je već neće ostaviti, makar svi izginuli; ako li se djevojka stane zatezati i neće da ide, oni je vuku za kose i deru štapom kao vola u kupusu. Otmičari nesmiju ići s djevojkom momačkoj kući: jer podju kašto seljaci s rodom djevojačkijem za njima u potjeru, nego je odvedu u šumu, i tamo je vjenčaju u kakvoj kolibi (pudarskoj ili pastjerskoj) ili gdje u šumi. Pop mora vjenčati ako mu se i neće, jer hoće da ga biju. Kad dodje potjera u selo, onda ovi, od kud su otmičari, izidju preda njih lijepim načinom i grade mir. Ako se tako pomire, dobro; ako li rod djevojački ode kadiji na tužbu, onda moraju doći i otmičari s djevojkom. Kad ugleda mati djevojku na mešćemi, a ona se stane busati rukama u prsi, i jaukati: „„Kuku mene! evo roba moga““; kad se počmu suditi. kadija najprije pita djevojku: „„ili je sila ili draga volja?““ Ako reče djevojka, da je sila, i da ona neće s onijem momkom živjeti ni danas ni sutra, makar je svu isjekli na komade, onda zlo po otmičare; moraju ležati u apsu i plaćati globu. Ako li djevojka reče (kao što ponajviše biva:) „„Nije sila već je draga volja: ja ću za njim i u goru i u vodu,““ onda otmičari dadu štogod kadiji, pa se pomire s djevojačkijem rodom, i odvedu djevojku kući te čine svadbu. Kašto potjera nenašadši otmičara s djevojkom u selu popali onome, za koga je djevojka oteta, i rodbini njegovoj kuće i ostalo sve što izgorjeti može, pak se najposlije opet pomire. Najviše se dogodi te otimaju djevojke, kad momak zaprosi djevojku pa mu je nedadu; a kašto je i neprose (kad znadu, da je neće dati), nego uprav otidu i otmu, a momak je nije ni vidio. Djevojke otimaju po najviše momčad, koja nemaju roditelja, ili ako jih imaju, a oni jih neslušaju, nego se skiću kojekuda; a za poštena momka i od poštena roda slabo će kad oteti djevojku, niti će takovi momak otići u otmicu. Crni je Gjorgje bio zabranio otimati djevojke: izdao je zapovijest, da će svakoga momka, za koga otmu djevojku pogubiti; popa, koji vjenča otetu djevojku obrijati (razpopiti); kuma, djevera i starog svata šibati a ostalijem otmičarima svakom po 50 batina udariti. Pošto Turci 1813. god. obladaju Srbijom, otmica se opet povrati, ali je poslije knez Miloš Obrenović, sudivši nekolicini po zakonu Karagjorgjevu, istrijebi sasvijem u području svojemu, a pod vladom turskom jamačno je i sad u običaju.“ [1])

U Crnojgori otmica se kadkad i danas dogodi, pače sluči se, da i udate žene budu gdjegod otete. Ovo pošljednje biva, ako se kogod ženom oženi, koja je od svoga muža pobjegla i prešla u drugu nahiju. Njezin prvi muž

[1]) Rječnik sub. „otmica“ i Montenegro . . 91—93.

dakle i njegovi srodnici hoće, da se osvete, pa odu u nahiju, gdje se je bjegunica preudala, zgrabe čiju mu drago ženu, odvedu je u svoje selo pa baš i proti njezinoj volji udadu je za koga od svojijeh. [1])

I u Konavlima premda su stanovnici sasvijem razboriti i pitomi ljudi, i da sudbena vlast strogo kazni otmicu, ipak još i do danas se kadkad sluči. Ali ovdje to biva najviše u dogovoru sa djevojkom, koja kad joj omrzne prvi vjerenik, ili kad roditelji neće, da je dadu za koga bi voljela, ona se tad pusti ugrabiti. Ipak u ovome slučaju običnije je čuti, da kažu „odveli su djevojku.“ I ovdje je isto kao u Srbiji, sramota cijelomu selu, odakle je djevojka ugrabljena, i nazad nekoliko godina bilo je ozbiljna okršaja medju dva konavaoska sela, radi djevojke otete prvome vjereniku.

Ni u tako zvanijeh Morlaka u Dalmaciji a osobito u nekijem predjelima zadarskog okružja, nije rijetka otmica. I u njih su uzroci skoro jednaci gore opisanijem. [2])

U Slavoniji, po Čaploviću, otmica se dogodi često s toga, što ako je više prosilaca u djevojke, svaki novi prosilac valja da plati prijašnjemu troškove i uz to valja da dade vazda i djevojci bolji dar, te kad koji nema novaca, da tolike troškove podmiri, a on ide pa otme djevojku. Ipak otmičarima je često zaludu muka, jer nijedan pop neće da jih vjenča, te ako se ne pomire, mora pustiti djevojku, da se doma vrati. Razumije se, da otimači budu kažnjeni. [3])

I kod Rusa uzdržala se je u nekijem predjelima otmica [4]). Ovdje se najbolje u otmici pojavlja forma ženidbe. U Kargopolskom, Vitegorskom i Pudoškom ujezdu (Olonecka gubernija) ženidba se ovršuje, ili svadbom ili уводомъ (увозомъ inače бѣгомъ.) U pošljednjem slučaju, razumije se, nema nikakvijeh preliminarnijeh obreda prije vjenčanja i sve se pripravlja tiho i kriomice. Djevojka ugovara sa mladoženjom dan bježanja i daje mu kao u zalog svoje pobolje haljine i urese. Kad je urečeni dan došao, ona uzjaše na momkova konja i samo s jednom rodjakinjom ide na vjenčanje. Često roditelji znaju za ubjeg kćeri, ali dopuštaju da bi tako uštedjeli svadbene troškove. Tako n. p. seljaci apanaža Uhodske volosti, sve ženidbe čine ubjegom i vode nevjestu vazda iz drugoga sela. [5])

U Šardinskom ujezdu u Permskoj guberniji, kaže opisatelj, ženidba ubjegom nema ništa romantičkog, nego se to čini, da bi se uštedjeli svadbeni troškovi, darovi itd. To biva dakako sa roditeljskijem dozvoljenjem, jer

---

[1]) Vuk. Montenegro . . 93.

[2]) Ljubić u Zori Dalmatinskoj g. 1846. B. 28; Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I., 183; Lovrić, Osservazioni . . . 142.

[3]) Slavonien . . I. 175.

[4]) Historičkijeh vijesti o tome za ruske Slovene, gledaj Kalačova Архивъ I. odsjek I. str. 10. Sravni i u Nestoru vijest o Derevljanim, Radimičim, Vjatičim i Sjeveranim, u kojijeh su medju selima bila игрища, s kojijeh bi mladići изыкали sebi djevojke za žene (poglav. X. u izdanju Miklošića). Vrijedan je primjedbe i čudnovati običaj, koji se po Levasseur-Beauplanu, nalazio okolo polovine 17. vijeka u Ukrajini. Seljak imao je pravo ženiti se kćerom vlasteoskom, pa bila baš i kći svoga gospodara, ako bi je u svetačni dan na javnoj igri ugrabio i zdravo š njome u dubravu pobjegao, i za 24 sata ne bio uhvaćen. Ali Beauplan i sam misli, da je to skoro nemoguće bilo, ako seljački momak nije bio dogovoren sa djevojkom, i dodaje, da se to tako najviše i dogadjalo. Description de l'Ukranie. Nouvelle édition. Paris 1861. p. 119—121.

[5]) Rybnikov, Пѣсни III. 348.

nijedna djevojka nebi se usudila, udati se bez roditeljskog blagoslova, uvjerena budući (kako i u opće svi Rusi), da bez toga nebi nikakove sreće imala. [1])

Trag otmici, koja jamačno nije ni u Poljaka rijetka bila u staro doba, čini nam se, da se nalazi u slijedećem svadbenom običaju i pjesmi. Vojcicki kaže, da ne samo u Mazura, nego u cijeloj Poljskoj djevojku, kad hoće da vode na vjenčanje, ona se sakrije za peć, brani se i gorko plače: najposlije moraju je kao silom odvesti i posaditi na kola. Pjesma pak ovako glasi:

Jakci po mnie przyjedziecie, matuli pytajcie,
A jeśli mnie w domu niéma, to mnie szukajcie,
Ja się wam będę wzdragała,
S wami nie będę siadała
Gwaltem mnie bierzcie! [2])

ε) Sastanci na kojijem se vjeridba upućuje i ugovara.

Ženidba, taj najglavniji dogodjaj za svega čovječeg vijeka, valja da ima i svoje pripravne stepene, koje, osobito u Slovena, sastoje u nekoliko svečanijeh sastanaka, gdje bivaju uvodni i uglavni ugovori za buduću ženidbu, *i* ovi spadaju pod pojam vjeridbe (sponsalia). Ali se ni vjeridba vazda ne čini tako iznenada, niti medju osobama, koje se slučajno jedno u drugo zagledaju, a vazda se ne uzimlju ni susjedi, koji se od djetinjstva poznaju — nego često je čovjek prisiljen, da i medju nepoznatijem ljudima traži sebi do smrti druga. Načini, kojijem to biva, različni su, ali u opće poznati i *mi* ne trebamo o tomu ni riječce da progovorimo; ipak dva tri originalna načina, za koje obaznasmo, da se njima u opće oznanjuje, da je neko za udadbu ili za ženidbu spreman, nećemo da mimoidjemo.

U Srijemu, po g. Sandiću, gdje je djevojka za udadbu, osim običnog vijenca o Ivanju dne (ljeti), koji se na krov baca, meću i vijenac na dovratak na avlijskijem vratima. U Banatu (okolo Bečkereka) drugi je znak tome, što o velikijem blagdanima obično prostru po koji ćilim preko avlijskog zida i to: osim da znači, da je djevojka za udaju, čini se i radi toga, da bi se vidjelo, da je djevojka radilica.

U Sandomirskom vojvodstvu običaj je, da su vrata one kuće, gdje je djevojka za udadbu, nakapana bjelilom, i to se bjelilo tek drugi dan, po što je djevojka za muža odvedena, zbriše [3]); a u Krakovskoj okolici ne samo vrata nego i kuća bude bjelilom našarana [4]).

U Petrogradu, opisuje nam Kohl, javni godišnji sastanak djevojaka, koje se žele udati, i mladića, koji su radi ženiti se: sastanak, koji je mnogo nalik na javni sajam. Taj je običaj svakako iz naroda izišao, jer tamo i nedolaze nego samo oni razredi pučanstva, koji se najtvrdje drže starinskog

---

[1]) Этногр. Сборникъ. VI. Программа 10; Матеріалы . . Пермская губернія II. 554.

[2]) Wojcicki. Piésni ludu II. 30 Da posvjedoči, da je negda bježanje djevojaka obično bilo i u Čeha i u Poljaka, učeni Erben se pozivlje na pjesme pod brojem 2, 7, 8, 9; 10. svoje zbirke (prvog izdanja), isto kao i otmica, za koju se pozivlje na pjes. 75 pomenute zbirke i na 253 druge svezke u zbirci Vojcickoga. Sravni i rimsku domum deductio u Rossbach, Röm. Ehe 328 seq. A za Arbanase, Novogrke i Vlahe. Hahn, Albanesische Studien 145, 196.

[3]) L'Univers. Europe 10. vol. 239 sq.

[4]) Mączynski. Włościane . . 78, 79.

načina ruskog života. On o tome kazuje od prilike ovako: Na drugi blagdan duhova u Ljetnom Sadu saberu se svikolici odrasli trgovački sinovi i kćeri na ogled. Djevojke se odjedu i obuku što ikad ljepše mogu, ali mnogo više nego na estetiku gledaju, da najbogatiji ures na se stave; i uprav što se ogromne množine zlatnoga, srebrnoga i bisernoga uresa tiče, teško je štogod tomu slična igdje vidjeti. Djevojke stoje ili sjede poredjene a za njima njihove matere. Mladići pak sa svojijem očevima šetaju se ispred djevojaka zarumenjenijeh od stida, te kad su se siti nagledali prirodne i umjetne ljepote i bogatstva, te je svaki svoju zagledao, do osam dana biva prvi posebni sastanak. Ovaj je običaj pošljednijeh godina podobro oslabio i počeo se je gubiti sve više i više, ali ni do današnjega dana nije sa svijem izčeznuo [1]). G. Ivanov-Želudkov tomu pridodaje, da su vazda snahe tu pritomne i da mladić netreba, nego joj nogom na nogu stati i ona odmah ide š njim na stranu i kaže mu: ko je označena djevojka, koliko ima prćije itd. Ako on hoće, ona ga tu odmah i s njezinom materom spozna i dogovore se kad će biti смотрины.

Velikoj važnosti, koju ima ženidba u opće kod Slovena, odgovara potpuno množina sastanaka za preliminarne dogovore, isto kako i bogatstvo obreda, formula itd., koji su u običaju na tijem sastancima. Premda se u svijeh slovenskijeh plemena glavni vjeridbeni i svadbeni običaji na jednakoj ili

---

[1]) Petersburg in Bildern und Skizzen I. 76—78; Jerrmann, Bilder aus St. Petersburg 98. Slični tijem javnijem sastancima bivali su u prošastom vijeku i u Ugarskijeh Rusina, Slovaka a i u Magjara: samo što ovdje nalikovaše više javnom trgu, nego što u Petrogradu, pa su se uprav i zvali, barem u Magjara, tijem imenom (leány-vásár). Za Rusine evo što u opće pripovijeda Božena Němcova: Taki djevojački trg bivao je dva put na godinu u krasnom brodu kod Vasilijanskog manastira, gdje su se djevojke i udovice sa svojijem rodjacima kao i mladići sa svojijem sakupljali. Mlade djevojke dolazile bi okićene vjencima i pantljikami, udovice po glavi povezane. Sakupljalo bi se po nekoliko tisuća ljudi. Kadgod je momak i u naprijed znao koju će izabrati, a djevojka je znala ko će po nju doći, ali jih je mnogo bilo, koji bi se tu po prvi put vidjeli. Obično bi momak pristupio k djevojci, koja mu se dopadala, pa bi joj, pružajući joj ruku, sasvijem naprosto kazao: „Ako trebaš momka ajdmo u popa“! — a kad bi mu djevojka dala ruku, on se je nagadjao sa njezinom familiom, što će za nju da uzmu, i kad bi se pogodili, otišli bi u manastir, gdje bi jih pop vjenčao. Zatijem bi pili, jeli, igrali, pa tad i doma odlazili.

Kadgod na tijem sajmovima bilo je i svadje; ako djevojka nebi htjela momka — njezini rodjaci, razumiju se, bili bi na njezinoj strani, a momak nebi htio, da je se odreče. Ali, bi li bio momak od bogate kuće, rodjaci bi je sami prisilili i proti volji, da otide zanj. Kadgod naprotiv momak i djevojka bijahu dogovoreni, a njihovi srodnici tomu protivni; tad bi obično momak djevojku oteo — a zatijem su prinudjeni bili, da mu je dadu. Taj je običaj trajao, kaže Němcova, sve do g. 1720., jer su te godine bili zabranjeni ti sajmovi i od tada i u Rusina zavlada vjeridba i ženidba. (Mi bismo radije kazali, da je i u Rusina od vajkada bila i formalna vjeridba i ženidba, kao i u drugijeh Slovena, a da su ti sajmovi bili iz početka ili kao neka opća priprava k vjeridbi ili kao osobiti modus, koji je može biti s vremenom prevagu dobio: isto kao što, pošto ovaj zabranjen bi, opet normalni način prevagu dobi.)

Takovi su sajmovi bivali i u Marmaroškoj stolici: u Satmarskoj stolici bivali su o Mariji Mandaljeni, a u Biharskoj sakupljahu se Valaši o Petrovu dne na taj sajam sve do početka našega vijeka. U Sabolčkoj stolici idući na odpu-

srodnoj misli osnivaju, ipak kako i na drugome mjestu već kazasmo, nalazi se mnogo i provincijalizama koje radi sravnjivanja treba dakako navesti.

I samo se sobom razumije, da nam vjeridbene običaje treba napose od svadbenijeh opisati: ali i same vjeridbene radi bogatstva, i radi razlike nazivanja pojedinijeh sastanaka, usilovani smo na dvoje razdijeliti. U prvomu ćemo dakle odsjeku priopćiti, tako rekavši formalnu stranu: to jest broj sastanaka, nazvanje svakoga, kojijem redom slijedi jedan drugomu, gdje biva, ko su osobe što se sastaju, riječju: prvi odsjek ima biti kao okvir, u koji će doći slika opisana u drugom odsjeku. Mi znamo, da ćemo na taj način prilično i umnožiti govor, i ponavljanjem već napomenutijeh imena i stvari kadkad i dosaditi čitatelju — ali smo se voljeli izložiti opasnosti, i dosadni biti, nego radi kratkoće nerazumljivi ili nejasni. Nepotpunost, koju će čitatelj i ovdje kao i u naprijed naći, mi smo već gore jedan put za svedj opravdali, izlišno je dakle o tome već širiti govora. Sada pak na samo djelo:

Štajerska. Ovdje se ljudi za vjeridbu najmanje dva puta sastaju a stoprv treći put, da jim se obeća djevojka. Najprije mladoženja pošalje posrednika k djevojčinim roditeljem, koji, ako su skloni, ustanove dan, kad će da dodju pregledati mladoženjinu kuću i imanje; tek tada dopusti se mladoženji, da dodje na ugovore. [1])

Istra. Kod ovdješnjeh hrvatskijeh seljaka valja mladoženji triput šiljati prijatelje, da zanj djevojku prose prije nego mu bude obećana. [2])

Hrvatsko primorje. Osobito okolo Senja momak ide glavom k djevojačkom ocu (pošto se je uvjerio, da mu djevojka nije protivna), da prosi od njega kćer, ako i on privoli, tad dava obilježstvo djevojci. Za tijem ustanove kad i gdje će biti prsten (svečano zaručenje. [3])

Hrv. vojnička granica. Jović u opće kaže, da ovdje otac ili koji drugi kućanin ide da prosi djevojku, ali za odgovor ustanovi se rok i tad dodje i mladoženja da vidi djevojku. To se zove ići na ogled. Za tijem idu kupovati darove sa mladoženjom. Toprva iza toga bude jabuka (kako drugovdje zaručenje), i tad se ugovara kad će biti svadba. [4]) U Ličkoj krajini, najprije je prošnja a zatijem zaruka, gdje momak dava djevojci obilježje. [5])

Slavonija. Kad je odlučilo momkovo srce, ide on s jednijem ili s dvojicom svojijeh rodjaka na prosidbu. Kad što momak i neide, nego samo pošalje svoje ljude tamo, da dadu novce djevojci. Prelazeći pak na pojedine predijele, opisatelj kazuje: u Djakovštini mati najprije govori s djevojkom

---

sty u Maria Poč, bivali su uzgred tu i sastanci, gdje su se svadbe ugovarale. Taj običaj morao je biti tad veoma raširen medju Rusinima, Vlasima i Magjarima, i cijena za djevojke bila je po svoj prilici velika, jer knez Rákóczy naredjuje Satmarskome vojničkom zapovjedniku, da nedopuštava plaćati za djevojke tako mnogo novaca, jer to dovodi kuće na uboštvo: nego da naredi, da se za nijednu djevojku nesmije više od 30 for. platiti ili uzeti. Od svega toga neostaje danas nego uspomena. (Obrazy . . u Čas. česk. musea g. 1859. str. 101—102. Šteta što spisateljka nije navela izvora, gdje je ovu viješt crpila.) Sravni i uporedi u Nestorovijeh Drevljana, Radimiča, Vjatiča i Sjeverana. (Ljetopis X. izd. Miklošićeva.)

[1]) Seidl, Wanderungen. II. 70, 71.

[2]) Die Illyr. Provinzen 157.

[3]) Hrvatska Danica g. 1845, br. 12.

[4]) Ethn. Gemälde . . 113—115.

[5]) A. V. Rastavčić u Hrv. Danici 1845, br. 35 i slijed.

i kuša je: ako nadje, da je voljna, tad pošalje sutradan u veče oca i još koga da je daruju. Ako li djevojka momka nezna, onda po prosiocima poruči da dodje na uglede, i onda će kazati hoće li ili neće. Osobito u Velikoj, Kaptolačkoj i Stražemanačkoj župi, kaže opisalac, da roditelji isprose djevojku iz trećega ili četvrtog sela, a mladijenci se i nepoznaju, dok na vjenčanje nedodju. Djevojka rijetko da će odma prvu večer novce uzeti, nego je valja dulje vremena moljakat i to nešto radi stida, a nešto da se razmisli i čuje mnijenje svojijeh rodjaka. Drugo veče poslije primljenih novaca ili prstena ide sam momak k djevojci, kojom se prilikom dogovori s njezinim roditeljima, kad će biti mala riječ, ili, kako u gradiškoj Regimenti vele popit, i tamo ide namijenjeni svekar, svekrva i dva susjeda. U Brodskoj Regimenti isti dan na večer ide otac sa zaručnikom i budućijem starijem svatom k djevojci sa buklijom, da ustanove kad će biti velika riječ. Velika riječ u Velikoj zove se rukovna. Čim se u crkvi treći put mladijenci oglase i to bude u nedjelju pred onu srijedu, kad će biti vjenčanje, drži se zapoj ili jabuka: u Velikoj kažu oručica. [1])

Srijem. Da se ugovori ženidba, ovdje se hoće još više sastanaka, nego je po okolnijem predjelima obično. Prije svega otac zamoli kakva poznanca, da propita jesu li djevojci otvorena vrata, i ovaj predhodnik zove se sprovodadžija. Kad ovaj donese dobre glasove, tad ide otac momkov s istijem posrednikom, koji se sad zove navodadžija, k ocu djevojčinu, da je kako malo obilježi. Za tijem idu opet, ali sad ide i momak, da vidi djevojku, i ako jim je po volji, da ugovore vjeru. Sad dolazi ugledanje kuće momkove. Na ugledanje ide obično otac, mati i brat djevojčin: ako ovijeh nema, tad ko je najbliži u svojti. Sad se tek dogovaraju, kad će doći na proševinu, gdje se daruju. Najpošljednji kao zvanični sastanak pred svadbom, jest, kad idu u varoš da kupe ruho. [2])

Bačka. Ovdje idu k djevojci najprije na prsten (kao drugovdje prošenje), zatijem na jabuku a po trećom na ugovor. [3])

Mostar u Hercegovini. Prije svadbe nema nego samo vjeridba ili prosidba. Prije prosidbe iskuša mladoženja preko oca ili drugoga koga, bili mu mogla biti djevojka na koju smjera, pak ako su povoljni glasovi, tad se ide na prosidbu. Na prosidbu (koja biva obično noću radi turskog straha) ne ide mladoženja, nego mu otac ili brat ili kogod drugi od rodbine. Kad bi se po nesreći tu pokazalo, izrijekom ili mučki, da ne dadu djevojke, tad idu opet u drugu, treću kuću, sve dokle isprose djevojku, jer sjutra kad bi se obaznalo, da su prosioci jalovi, bilo bi poruge do mile volje. Tako se kadkad dogodi, da se i siromaška djevojka i nehotice udade za bogata momka. Neki ugovaraju odmah pri prosidbi, a neki i poslije, kad će biti svadba, a neki opet vode djevojku te iste noći. [4])

Kninska krajina u Dalmaciji. Najprije ide momak sa jednijem od svoga roda k djevojačkoj kući, da je zagleda i ako jim se svikne, odmah je ištu od roda njezina. Ako su rodjaci zadovoljni, pa i djevojka pristane, tad se dogovaraju, kad će biti formalna prošnja. Prošnja bude obično petnaest dana poslije zagledačine, i tu se svečano sklopi ugovor. Na prošnju, kadkad ide a kadkad i neide momak, nego sami njegovi. Obično deset

[1]) Ilić, Narod. Slav. običaj 34—43; Čaplović, Slavonien . . . I. 179.

[2]) Srbski Ljetopis 1845. III. 35—42.

[3]) Vuk, Rječnik sub Kolači.

[4]) Ato Marković u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 97—99.

dana po prošnji biva oblaza, t. j. mati momkova sa još jednom ženskom dolazi da pohodi djevojku. Na oblazi bude dogovor i darivanje. [1])

Konavle. Momak sa očinijem dogovorom izabere jednog rječitog prijatelja, koga šalju u kuću djevojčinu, da je prosi, i taj se zove starisvat a to prošenje zove se ovdje ugovaranje. Za tijem dolazi prstenovanje. Za prstenovanjem još nije djevojka sasvijem obilježena, nego tad odrede dan, kad će da idu u grad kupovati obilježje, koje, razumije se, vjerenik plaća. Netom je djevojka tako obilježena, drugi momci ne smiju više oko nje obigravati (grof Pucić).

Risan u Boci Kotorskoj. Prosidba se ovdje ne zove tako, nego kao i u Crnoj gori i u dubrovačkom kraju i malo ne svud po primorju: vjeridba ili vjera. Prosiocima se kaže, da dodju tek za osam dana po odgovor, za koje vrijeme posavjetuje se otac sa cijelom svojtom, a i kćer preko matere i sestre upita, je li joj milo. Na dan odredjeni za odgovor svršuje se svečano vjera. [2])

Crnagora. Pri vjerenju ugovara se, kad će biti svila (to je, što je drugovdje prstenovanje). Svila biva obično dvije tri nedjelje prije svadbe. Na svilu dodju trojica od mladoženjine strane, i ugovaraju kad će biti svadba; vjerenik ne ide na svilu. [3])

Jadar u Srbiji. Najprije se ide na prosidbu, pa kad hoće da prstenuju djevojku i da ugovaraju, kad će je voditi, onda se kaže: otišli su na kolače. [4])

Bugarska u opće. Ovdje se najprije šalje koji srodnik ili srodnica, koji se zovu svat i svatica, k djevojčinoj kući, da kuša, bi li je dali. Tomu posredniku roditelji djevojčini daju tek sjutri dan odgovor, ako je povoljan odgovor, i je li svat našao sve u redu u djevojčinoj kući, biva do koji dan godež (pogadjanje), i to biva u djevojke doma. [5])

Kukuš u Bugarskoj. Prošenje u roditelja djevojčinijeh, zove se мали армасъ. Poslije nekoliko mjeseca biva gozba u nevjeste, i to se zove зелена китка, jer momak zajedno s darovima nosi joj i zelenijeh kita. Dvije nedjelje prije svadbe biva големъ армасъ. Vjeridbeni formalni sastanci svršuju se gozbom, koja se zove руба. Ova biva sedam dana pred svadbom. [6])

Ugarski Rusini. Najprije ide baba da kuša, može li prosilac doći: pa tada ide starosta na obzorí. Za tijem bivaju svatanký (ugovor). [7])

Laborski Rusini u Ugarskoj. I ovdje baba upućuje privatno posao; za tijem je prosidba, na koju ide otac sa svojim susjedom. Tu se ustanovljuje kad će biti посмотрени углины, na koje dolazi otac djevojčin, da pregleda kuću i baštinu zetova oca, i tad rokuju, kad će biti обрученіе ili заручины. Na zaručenje ide otac i sin sa nekoliko muških od rodbine i sa starostom, koji valja da je dobar govornik, jer je on duša te svečanosti, i valja da je dobro oboružan poznanjem bibličkijeh izrjeka i priča. Isto tako rječit i sposoban treba da bude i выдавця sa strane djevojčine. [8])

---

[1]) Sim. Dobrijević u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 110—113.

[2]) Vuk, Kovčežić .. 44 i slijed.

[3]) Medaković, Život.. 37 i slijed.; gledaj i L'Univers pittoresque, Europe, vol. 39, par. 1. pag. 197 i 278. Za prosidbu u susjednijeh Arbanasa, sravni Hahn, Alb. Studien 143.

[4]) Vuk, Rječnik sub Kolači.

[5]) Arkiv za povj. Jug. VIII, 247—252.

[6]) Miladinovci. Бълг. нар. пѣсни 517—518.

[7]) Bož. Němcova u Čas. česk. muzea g. 1859 str. 101.

[8]) Kraljicki u Науков. Сборнику g. 1865., 138—140.

Polješuki i Vužani u Grodnanskoj guberniji. Kad je svaha posao dobro uputila, tad idu na prošnju svati (ovi treba da su oženjeni) ili otac mladoženjin ide s jednijem svatom. Kad dodju tamo, premda su roditelji sporazumljeni potpuno, a i kći nije proti tomu, ipak po običaju valja joj bježati i sakrivati se u susjeda, i kadgod prosiocima valja dva tri puta dolaziti, dokle najposlije jedna udata žena dovede djevojku na ugovor. Taj ugovor i ovdje se zove заручины ili запоины. [1])

Velikorusi u opće. Svaha, koje prije nego ikakav javni ili poluavni sastanak bude, imaju prosiocima diplomatičkijem načinom prokrčiti put — ima jih dvije vrste: ili je starija ali vazda vještija ženska iz mladoženjine rodbine ili je svaha po zanatu, kojoj je uprav glavni posao, biti posrednicom ženidba u svojoj okolici. [2]) Hoće li se služiti svahom prve ili druge vrste, odlučuju srodnici zetovi isto kao i o osobi svahe. Prava svaha po zanatu znade ne samo svekolike familijarne podrobnosti s jedne i druge strane, nego ima kod sebe takodjer i spisak djevojčine prćije. Svahi po zanatu ne samo da plaćaju njezin trud, nego je darivaju i po svadbi o svakome velikom prazniku, o imeninam, pri krštenju itd. Ako se momak i djevojka nepoznaju, svaha ugovara смотрины. Prve смотрине bivaju u crkvi ili na šetnji ili u kakva poznanca; druge u nevjeste doma, gdje zet pod kojijem mu drago izgovorom dodje, da bi se osvjedočio, je li djevojka za dobru domaćicu odgojena. Tom prilikom niko do mlade ne razlijeva čaj, da bi pokazala svoju vještinu — a kućani nastoje na svaki način, da opiju mladoženju, da bi iskusili, nije li pijanica. I rodjaci s jedne i s druge strane hoće, da spoznaju zeta i nevjestu. Sad dolazi сватовство, koje se šalje k djevojci, tek kad se o tome u zetovoj familiji общимъ голосомъ vijećalo, i na koje idu ne veće svahe, nego muški svati. Za svatovstvom dolazi сговоръ, koji biva ili istog dana ili koji dan poslije svatovstva. Na sgovoru utvrdjuje se formalno to, što je kao natuknuto bilo na svatovstvu, i ugovara se o prćiji djevojčinoj. (Ivanov-Želudkov).

Donski kozaci. I ovdje je početak svemu svaha, za tijem je formalna prošnja, a iza toga ugovor i рукобитье, a po rukobiću biva obred, koji se zove подушки; najposlije u oči svadke дѣвичникъ. Taj je isti red i u predjelu Donskijeh Kozaka, u seljaka koji nijesu vojnici. [3])

Kalužka gubernija. U Mješčovskom ujezdu ili svaha ili momkova mati, idu da poravne put pobližemu ugovaranju. Zatijem dolazi ugovor, koji se zove лады. U oči svadbe biva курникъ. [4]) U Malojaroslavačkom ujezdu, kad svaha svoj posao svrši, idu zetovi roditelji u djevojke na запой, gdje biva svečani ugovor. [5]) U Taruškom ujezdu. kad je izabrana nevjesta, roditelji šalju samoga mladoženju, da pokuša, bi li djevojčini roditelji zadovoljni bili. Po tomu je javno сватовство, na koje ide otac, mati i još ko od bližnijeh srodnika. Za tijem je пропой, a istom u oči svadbe вечерины[6]).

Kazanska gubernija. Iza svatovstva ide mladoženja, sa svojim

---

[1]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 832, 833.

[2]) Sravni Du Meril, Des formes du mariage 7; Weinhold, Die deutschen Frauen 207. seq.

[3]) Метеріалы . . Земля войска донскаго 425, 427; Koch, Reise durch Russland 105.

[4]) Матеріалы . . Калужская губернія, 164, 165.

[5]) Ibid. II. 173, 174.

[6]) Ibid. II. 177, 178.

roditeljima k djevojčinijem, te se odmah dogovaraju o prćiji itd. Kad je to gotovo, bude svečano zaručenje. [1])

Petrozavodski i Povjenecki ujezdi u Oloneckoj guberniji. Kad su već metnuli oko na djevojku, idu svati i svaha большимъ ili малымъ поѣздомъ, po razmjerju zetova imanja, da prose djevojku, i to biva ob noć. Na svatovstvu uglavljuju dan, kad će biti приказы ili отказы i to je obično dva tri dni po svatovstvu, ali po želji prosilaca, to može biti i taj isti dan. Bili taj ili drugi dan prikazi, ujedno š njima biva i рукобитие. Dva tri dni po rukobiću a negdje i isti dan biva порученіе, i to je formalno zaručenje. Po zaručenju budu u nevjeste kadgod još dva tri вечерника, od kojijeh se pošljednji u srednjijem ruskijem gubernijama zove дѣвичникъ. Na te večernike dolaze srodnici sa obje strane. [2])

Permska gubernija. Prosidba preko svata zove se сватаніе. Ako zaprjeke nema, dolazi za tijem просватаніе, gdje je djevojka definitivno obećana. Обрученіе (zaručenje) je tek u oči svadbe. [3])

Bjelorusi u Vilenskoj guberniji. Opisatelj ne navodi nego samo prošnju, koju nazivlje запоины i za tijem odmah prelazi na svadbu. [4])

Prinjemanski Bjelorusi u Grodnenskoj guberniji. Svatovstvo, ako je srećno bilo, zove se заручины. U nekijem mjestima te заручине bivaju drugi dan zajedno sa запоинами: opet u drugijem po prvoj заповѣди (proglašenje u crkvi. [5])

Krakovska okolica. Što u Rusa obično svaha, to ovdje swach čini. Kad je to gotovo, ide mladoženja s ocem ili kakvijem drugijem rodjakom k djevojci na oświadczyny. Tad dolaze zaręczyny, gdje bude blagoslov, ali se to može učiniti i istog dana, kad su i oświadczyny. [6])

Slovačka u opće. Najprije mati šalje kakovu babu „ohnisko obzerat“ ili kako u okolici Brezna kažu „na dovedy“, gdje ona kuša, jesu li roditelji djevojčini zadovoljni, ali tek drugi dan dadu joj konačni odgovor. Sad se uglavljuje kad će biti pripovedy, na koje ide mladoženja s pytačem starosvatom, kojega izabere obično u svojoj rodbini. Za tijem dolazi zaručenje. [7])

Češka i Morava. Kad je medju mladoženjom i djevojkom bila umluva, tad dolaze svečane namluvy u roditelja nevjestinijeh doma; tu dolazi mladoženja s ocem ako mu je živ, sa kumom, sa dva svjedoka i s govornikom — a tako isto i nevjesta imade svoga kuma, dva svjedoka i govornika. [8])

Obje Lužice. Na prošnju ide momak sa oženjenijem prijateljem, koji se već prije postarao, da razvidi jeli momak po ćudi djevojčinijem roditeljima. Pratilac momkov zove se gornjolužički braška, družba, a donjolužički pobratř, ražišel. Toga jim dana nedavaju odgovora, ali ako se je nadati, da će odgovor povoljan biti, počme momak češće k djevojci dolaziti. Te po-

---

[1]) Erdmann, Beiträge . . . I. 59, 60.

[2]) Пѣсни III. 348—388. Rybnikov.

[3]) Матеріалы . . Пермская губернія II. 535.

[4]) Ibid. Виленская губернія 624, 625.

[5]) Ibid. Гродненская губернія I. 827, 828.

[6]) Mączynski, Włościanie . . 81—83. Opisanje Förstéra u odsjeku Pologne u Univers pittoresque, Europe vol. 10. p. 239, 237, rekli bi smo, da nije točno.

[7]) Bož. Němcova, Čas. česk. muzea; Pronay, Skizzen . . pag. 4, 5; Richter, Wanderungen . . 228, 229.

[8]) Kulda, Svadba . . 9 i slijed.

sjete zovu se gornjoluž. vuhlady a dolnjoluž. hugliedy, ugljedy, i traju sve, dok mu se ne dade presudni odgovor. Sastanak, na kome se dava taj odgovor, zove se na słowo přińć. Medju tijem i roditelji djevojčini sa kćerom i nepozvati dodju, da obidju kuću i imanje mladoženjino. Za tijem je zaručenje, koje se u gornjoj Lužici zove slub a u donjoj zlub. Iza toga dolazi připowjedanje, donjoluž. zapowedanje. [1])

ζ) Simbolični obredi, običaji i svečane formule na vjeridbenijem sastancima.

Svaki znanstveno izobraženi pravnik zna, koliko je važno poznanje pravnoga simbolizma za objašnjenje historije razvitka narodnoga prava. Kako i vjeridba ima svoju pravnu stranu, evo nas da ovdje u posebnome poglavlju nekoliko primjera navedemo, koji su spojeni s tijem ženidbenijem ugovorima. Premda bi i sami simbolični obredi, koji se čisto na mitologiju odnose i kojijeh je na vjeridbenijem sastancima osobito mnogo, podobro razjasnili one, koji imaju više pravni značaj, ipak mi ne možemo te za sada potpuno u obsir uzeti — jer bi tad trebalo opisati cijele te sastanke do najmanjijeh sitnica — a to nikako nije naša zadaća. Mi ćemo se dakle samo na one mitološke, i to kao mimogred obazreti, za koje nam se bude činilo, da bi mogli više ili manje razjasniti taj ili onaj odnošaj.

Naša zadaća nije ovdje ni razglabati ni odgovarati na pitanje: da li simbolični obredi, koji su kod vjeridbe i svadbe u opće, postaše radi siromaštva jezika, koji nema za svekolike odnošaje dovoljnijeh izraza, ili iz prirodnoga čovječeg nagona k simboličkom izrazu — isto tako mi nećemo mariti pa po tomu ni razabirati, dali neki simbolični obred zastupa stvar, ili osobu ili djelo; ili je u običaju radi same svečanosti (solemnitatis causa). I na njihovo značenje nećemo se osobito obzirati, ali (što nam se čini mnogo važnije), gdjegod nadjemo, da je neki simbolični obred samijem narodom rastumačen, budući to za nas do neke granice interpretatio autentica, svud ćemo to navesti. Isto ćemo tako navesti, gdje ga nadjemo, i osobno tumačenje pojedinog izvornog opisatelja, jer je njegovo mnijenje, manje ili više, ipak pod uplivom narodnoga mnijenja izrečeno. Mi ćemo samo, i to po naravi ovoga spisa, bilježiti facta naprosto kako smo i u koliko smo ih za neko mjesto ili kraj u izvorima naći mogli ne popunjajući konjekturalno ni u čem.

I to malo stereotipnijeh izrjeka ili formula, što nam do ruka dodje, isto ćemo tako navesti ne upuštajući se ni u kakvu klasifikaciju. Sistematičko rasporedjenje i simbola i formula po njihovu unutrnjem i zdvornjem značaju, isto kao i tumačenje njihovo, moći će se tek onda preduzeti, kad se više gradje sakupi.

Istina je, da na ovijem sastancima bude obično uglavljeno i o prńji i o daru za djevojku i o drugijem odnošajima, koji se imetka tiču, i premda to sve ima i neki upliv na osobne odnošaje medju mužem i ženom, mi smo ipak radi višijeh uzroka odlučili, na ovom ih mjestu izostaviti, i malo niže u posebnom poglavlju o njima govoriti.

Na vjeridbenijem sastancima kod svakog naroda medjusobni su darovi u užem smislu podobro u običaju — ali mi možemo bez straha kazati, da se nigdje u takoj mjeri ne nalaze, kako u Slovena. Ovdje nema sastanka, ne samo medju vjerenicima nego ni medju njihovijem roditeljima, rodjacima i kućanima, da se nemisli šta će se darivati. Kako su u ovome poslu vjerenici najglavnije osobe, naravno je, da su oni i u tome prvi, jer oni naj-

[1]) Haupt i Schmaler, Wend. Volkslieder 228, 229.

više darova i daju i primaju. I o ovijem darovima mi ćemo samo onda progovoriti, kad nam se bude činilo, da imaju poveću važnost ili za simbolizam ili za pravni običaj u sebi. Ostale nije nam moguće nabrojiti sve kolike. To isto nek rečeno bude o jelu o piću i o igranju. — Predjimo sada na pojedine primjere:

Slovenija. U Štajerskoj na dan zaručbine pošto je sve ugovoreno, preda mladoženja djevojci prsten i nekoliko talijera kao kaparu. To biva u večer o večeri pred svojtom, susjedstvom i roditeljima. [1]) Okolo Rogatca ova se kapara zove ara. [2]) U Pojku na zaručenju pred gostima zet i nevjesta legnu na prostrti pokrivač na tle, te jih svjedoci njime pokriju. [3]) Malo zatijem oboje ustanu a zet uzme nevjestu za desnicu, te je tri put okolo sebe obrne. Zatijem po tri puta jedno drugomu napije i pri tom se rukuju, a neki od gosti polijevaju im vinom ruke, a najposlije zet baci nevjesti novaca u skut. [4])

Istra. Za ovdješnje hrvatske seljake, kaže se, da prvi put prosioci i neulaze u kuću djevojčinu, nego s kućnijeh vrata kažu, rad šta dodjoše, a kućani jim odroče odgovor za osam dana. Nakon osam dana opet dodju, ali ni opet ne ulaze u kuću, da nebi obuće derali, a otac jim kaže, da se povrate do četrnaest dana. Ako im on medju tijem ništa protivna ne poruči, dodju i treći put, ali tad već ulaze uprav u kuću i sjedaju, da se goste. [5]) Istarski Morlaci pri zaručenju daju prsten djevojci i tijem je zaručena, a dogadjaj taj proglašuje se odmah pucanjem iz pušaka. I u Perojeza, koji su pravoslavne vjere, to biva skoro isto tako. [6])

Hrvatsko primorje. Okolo Senja kad se momak i djevojka dogovore, on joj na prvom sastanku dade jabuku (i u njoj zabodenijeh 5—10 for.), a od tole idu oboje k roditeljima, da jim to jave, pa ako nijesu zadovoljni, ona mu vrati jabuku i novce natrag; ako pak jesu, tad sami roditelji navijeste djevojci: »ako bi ti odstupila od ovoga momka, morat ćeš platiti dvostruko obilježtvo« (dar momkov). Tom prilikom i ona njemu što *god* daruje. Za tijem rukuju se mladijenci, a otac ili ko drugi polije im ruke vinom za bolju vjeru »i da je tvrdje zavezano.« Na zaručenju, koje se ovdje prsten zove, vjerenik osim prstena dava i još desetak for. Ali i za to ima svoj obred: Prsten i dar u novcu stave na kolač, a kolač na trpezu pa svekar ili koji drugi starac iz mladoženjine rodbine pita djevojku: »što je ovo«? Ona odgovori, da je „kolač i prsten«, na što joj on odmah natakne prsten na prst, a ona ga u ruku poljubi; kad se taj obred svrši, drži narod, da su vjerenici kao i u crkvi vjenčani, te da se ne mogu više rastaviti. Sada i gosti djevojku darivaju. [7]) Prije, nego je djevojka zaručena, ne nosi nikakva prstena, pa bila i najbogatija. Ali po zaručenju svaki svečani dan valja joj nositi najmanje po jedan od onijeh, što su joj darovani, drukčije bio bi kao znak, da misli razmetnuti vjeru. [8])

---

[1]) Seidl, Wanderungen II. 71.

[2]) Novice g. 1859. str. 20, 29.

[3]) Illyr. Provinzen. 153.

[4]) U starijeh Nijemaca tijem se zaglavljivala ženidba. Grimm R. A. 440; Weinhold l. c. 268.

[5]) Illyr. Provinzen 156. sravni i Selb i Tischbein, Memorie d'un viaggio pittorico nel lit. Aust. fasc. 7. fol. 4.

[6]) Istrien 160, 162.

[7]) Hrv. Danica g. 1845, br. 12.

[8]) Slavische Blätter 1865, Heft 10.

Hrv. vojnička granica u opće. Ako na ogledu, gdje dvoje mladijeh jedno drugo razgleda, jedno drugomu prigovora ne nadje, ugovara se dan, kad će da kupuju darove. Na jabuci promjenjuju se prsteni i mladoženja daruje djevojci jabuku (od toga i ime), a u jabuci bude zabodeno nekoliko srebrnijeh ili zlatnijeh novaca, dakako po mogućnosti mladoženjinoj. Osim toga valja mu, da obdari i njezine roditelje i braću i sestre. Tijem je djevojka formalno zaručena. [1])

Lička krajina. Na prošnji momak dajući djevojci obilježje, kaže joj od prilike: „Uzmi djevojko ovo obilježje, ako hoćeš dobre volje"; a kad ruku pruži, da primi obilježje, on pridoda: „Namijenjeno, neznam je li sudjeno, pazi, još ti jednom velim, da nijesi prisiljena, jer radi mladosti još nemožeš rasuditi na što rukom posežeš." Tad mladoženja natakne prsten redom nekoliko puta sebi i djevojci na prst, a medju tijem obje matere nešto potajno broje, ili mole, ili zaklinju, nezna se, jer ne će nijedna da kaže. Prsten vrijedio što vrijedio, valja da je u njemu crven kamen (za udovice modar). Izručivši jabuku odmah se pogode, da ako bi ona iznevjerila, da mora dvostruko obilježje povratiti, i da ima čekati neudata, dokle se god sadašnji vjerenik ne oženi, i teško da će sveštenik proglasiti s oltara novu vjeru (ovdje se kaže ozvati), dok se pogodba ne ispuni. To isto biva kad bi i vjerenik iznevjerio. I ovdje se zaruka zove prsten. [2])

Slavonija. U Djakovštini na prosidbi, ako je djevojka od prosaca novce primila, tad im domaćin spravi obilnu večeru, na kojoj se napija najprije udavači. Prosci, kad joj toče vino, bace nekoliko novčića u čašu — a ona, čim na zdravici zahvali, sve redom poljubi. Na malu riječ kad dodju kućani mladoženjini, ovaj ih ljubi i dariva; ali i oni darova sobom donose, kao bukliju, pogaču itd. Od male riječi počevši, pa dok se ne vjenča djevojka, svakoga kogagod na putu sreta ljubi: muške u ruku, ženske u obraz. I na velikoj riječi opet po običaju jede se, pije, dariva i celiva. Napomenimo samo, da kad svekar nazdravi svojoj snasi, napije se, spusti cvanciku u čašu i dade joj da zahvali. Uoči zapoja, koji je kod djevojke, gazda kuće, odkle je momak, uzme bukliju, te ide da pozivlje domaćina (susjed, koji se pri gozbi brine gotovljenjem jela i trpezom) i svatove: u kojugod kuću dodje, moraju svi kućani iz buklije da piju, ali u kojoj se kući buklija isprazni, tu je valja i napuniti, što svaki gazda rado i učini. [3])

Srijem. Ako se nijesu mladijenci prije poznavali, to momak razgleda djevojku na prosidbi i otac nuka sina, da dobro razgleda, jer što sad uzme, bit će mu za života. Tad ako mu se dopane, momak izvadi dar u novcu i metne na trpezu. Ali ga djevojka odmah ne prihvata, nego još stoji na sred sobe, i sad će njen otac opet reći: „Eto sad, ako te volja, a ti uzmi dar; ja te ne natjerujem." Ona tad kao razmislivši se, uzme ili prezre dar, ali je ovo pošljednje sasma rijetko. Ako ga uzme, tad ljubi svima ruku. Na ugledanju momkove kuće nema ništa osobita, samo što gazda obično ne govori istinu, kad ugledačima i ocu djevojčinu kazuje: „Evo gledajte slobodno: sve što vidite pred vama, to je Božje pak naše"; jer se obično tog dana posudi i u susjeda mnogo koješta, da se kuća čini bogatija. Na to će otac djevojčin pregledavši brzijem okom desno i lijevo od prilike reći: „Šta ćemo mnogo gledati? kad nijeste vi pomrli od gladi, neće ni ona, hajde da pijemo rakiju." Kad je svršeno pregledanje, tad se izljube i tijem je prija-

[1]) Jović, Ethn. Gemälde 114, 115.

[2]) Hrv. Danica g. 1835. br. 35 i slijed. priobćio A. V. Rastavčić iz Žitnika.

[3]) Ilić, Narodni Slav. običaji 37—45.

teljstvo još bolje utvrdjeno. Na proševini (to isto što je drugovdje prsten ili zaručenje) svećenik najprije pita dvoje mladijeh o slobodnoj volji, te jim na prosto blagosovi (ne pod potrabiljem) namjerenje njihovo. Oni sad jedno drugom dar daju: on njoj talijer ili dukat, a ona njemu peškir ili košulju. Sad momak ustane, poljubi sve starije u ruke, pa ide kući pješke ništa neokusivši, pa bilo daleko koliko mu drago. Ostali ostaju tu, pa se goste, pjevaju i darivaju. [1])

Mostar u Hercegovini. Prosci, kako već gore kazasmo, idu obnoć prositi djevojku; njihov vodja zove se stari svat. U djevojčinoj kući znaju, da će prosioci doći, te kad ovi pred vrata dodju, ako nadju, da su svijeće podunute i da je u kući sve mirno, mogu bogme znati, da nema ništa, pa idu na drugu stranu. U protivnom slučaju ulaze u kuću, odmah sjedaju za trpezu: ali istom trećom časom prosac kaže što traži, i da je svečanije, digne se na noge, skine kapu, obrne se prema ikonama, prekrsti se, i tako proseći djevojku izvadi cekin, prsten i jabuku pred oca djevojčina (tu ne bude ni mladoženje ni djevojke) s riječima: „Evo znak, ako hoćeš, da budemo prijatelji.“ Tad ustanu, isto tako i otac djevojčin skine kapu, pa se prekrsti i s desnom rukom prihvati jabuku, cekin i prsten i stavi pred ikone rekavši: „Da bog da, da bude sretno,“ i opet sjedne. Tad prosioci izvade bukčju, što su sobom donijeli, te dadu piti ocu rakije. Za tijem je gozba. Pri polasku pošalje djevojka nekoliko maramica vezenijeh, kao uzdarje starom svatu, a otac predajući mu ih rekne: „Primi brate dar za dar za znak, kako ja dajem svoju kćer N. za tvoga brata N.“ [2])

Kninska okolica u Dalmaciji. Na zagledačini daje se djevojci jabuka i u njoj novaca. Na prosidbi kad prosioci sjedu za trpezu, bratučed dovede iznenada djevojku pak zaviče: „Ko se prima sestre moje?“ Tad jedan od prosilaca ustane i mjesto ženioca, koji i ako je tu, vrlo se stidan pokazuje, rekne: „Primam ja“; onaj opet triput pita: „Primaš li do volje i do nevolje?“. „Primam“, odgovori onaj do tri puta, „i do volje i do nevolje.“ Za tijem daruje izdavaču po ugovoru i uzme djevojku, š njom se poljubi i tri puta k istoku okrene, krsteći se i zazivljuć pomoć Božju i dobru sreću. [3])

Ostrvo Pag u Dalmaciji. Rohrer (koji je najviše iz Fortisa crpao) kaže, da ovdje, kad mladić dodje da prosi djevojku, da mu njezin otac najprije izbroji svekolike zle navike i nevaljalstvo svoje kćere, a ovaj tad kao da je opomene, da to nevalja, dade joj laku zaušnicu. [4])

Risan. Pri prvoj prošnji nema ništa osobita. Drugi put, kad momkov otac po odgovor dodje, pred cijelijem skupom srodnika s jedne i s druge strane, opet svečano prosi djevojku ovijem od prilike riječima: „Evo braćo u ime Boga ištem kćer N. našega brata N. za moga sina N., i ako mu se mili dat nam je, evo obilježje kao zalog vjere pred vama, da primi dobrijem časom i dobrom srećom, ako Bog da.“ Otac djevojački već se prije razgovorio sa svojima i sa kćerom, ali jih sad opet upita: „šta velite vi braćo moja?“ A oni mu odgovore: „mi velimo što i ti“; onda on reče: „dakle ja je dajem i Bog dao u dobar ćas,“ pa uzme prsten od oca momačkoga i dade ga ženi svojoj na ostavu do svadbe; po tom piju rakije i tako je vjeridba svršena. Za tijem otac i djever idu k nevjesti, te je daruju novcem: i ona njima da-

---

[1]) Srbski Ljetopis g. 1845. III. 35—39.

[2]) Ato Marković u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 97—99.

[3]) Simo Dobrijević, Srb. Dalm. Magazin 1861. str. 111, 112.

[4]) Slav. Bewohner II. 96.

ruje po nešto, osim toga daruju po nešto i svemu ženskinju u kući. Drugi ili treći dan ide vjerenik k vjerenici, običaj je, da se ona vazda od njega krije do vjenčanja; s toga poslije velike molbe dopusti mu se, da je vidi i došavši k njoj, zagrli je i kao na silu poljubi, po tom joj u ruke utisne cekin, a na prst natakne prsten. Ona se od toga svega brani, a gdjekoja jaka i pobjegne, a darovi im popadaju po zemlji. Vjerenik tom prilikom daruje sve kućane, a punica i ženskinje opet dadu njemu štogod uzdarja. Iza vjerenika ide njegova mati da posjeti snahu, ovdi je opet medjusobno darivanje. Na pohodu dade svekar svojoj snasi prsten.

Na nedjelju dana pred svadbu izidju na pijacu otac vjerenikov i vjereničin sa svijem prijateljima i ostalijem znatnijem ljudima od mjesta, i ovdje jih otac vjerenikov časti svekolike rakijom. On uzme u desnu ruku bocu rakije, na kojoj je jabuka, a u jabuci dukat, pa stane ovako govoriti: „Evo s dobrijem časom isprosio sam kćer N. brata našega N. za svog sina N., i prizvao sam vas, da pijemo po čašicu rakije, da rečete i vi, da jim Bog da dobar čas i dobru sreću, (pa pruživši bocu ocu vjereničinu), prijatelju moj, sretni da ti je čas.“ Otac vjereničin primivši je, skine s nje jabuku s cekinom, a bocu da najstarijemu njihovu poglavaru ili popu, koji uzevši je, napija i čestita sa svijem ostalijem. Taj isti dan vjerenik pošalje bocu rakije u tazbinu, da se i oni provesele kao i ovi na pijaci. Onaj cekin, koji vjereničin otac uzme s boce u jabuci, ne daje vjerenici, nego ga uzme upravo sebi (u kuću); za to se obično kaže „prodade kćer za cekin.“ U Risnu se škrinja (kovčeg) djevojčina nekoliko dana prije svadbe nosi k mladoženjinoj kući; ali kad djever zapovijedi, da je nose, brat djevojčin sjede na skrinju i neda je s mjesta krenuti, dok mu djever nepokloni talijer ili najmanje forintu. [1])

Crnagora. Prosci nose sobom na prosidbu bocu rakije ili vina, te kazavši za što su došli, nude oca da pije: ako uzme, te se napije, dobar je znak, bit će djevojka! ako ne, zaludu im muka. Drugi znak, da je otac privolio, jest, ako spravi proscima ručak. Treći je znak privoljenja, metanje iz pušaka kad prosci odlaze; ali se tijem samo kao navješćuje bližici prošenje i obećanje. Za biljeg, da je obećana djevojka, daju prosci zlatni ili srebrni novac, ili prsten ocu djevojčinu. Ako je pak ugovoreno, da djevojka dulje čeka, onda joj dadu i kapicu. Na svilu vjerenik osim darova šalje dvije boce rakije, jednu u djevojačku kuću, a drugu u selo, gdje je svojta djevojačka. Za tijem se skupi sve bratstvo pred crkvom, te se daje svakojem domaćinu, da pije od one boce rakije. Ovim potvrde svi bratstvenici svoju dobru volju, kako pristaju, da se djevojka udade u onu kuću, gdje je obećana. Iza svile ako jedno drugomu zabavi, te hoće, da ga ostavi, onda se pozivlju na megdan. [2])

Bugarska u opće. I prije nego svat ili svatica (ili kako u nekijem predjelima govore dvornik) otide kušati volju djevojčinijeh roditelja, bi li skloni dati kćer, momak se s djevojkom i prije razgovorio, i obojica medjusobnijem pitanjem: „šće li me zjeniš ili me lžiš“ jedno drugome riječ zadade. Na mjenežu rodjaci momkovi predadu djevojci od njegove strane (jer njega tu nije) zlatan ili srebrn prsten ili srebrne grivne (narukvice). I djevojčini roditelji daruju momku prsten. Ta oba prstena mati djevojčina uzme pa promijeni na krst. Sa mjenežom drži se, kao da je utvrdjena vjeridba i počnu već roditeljima čestitati: „cestita nevjesta, cestit zet.“ Djevojka pak pošalje momku kitu i zlato (n. p. dukat) za znak ljubavi. Na godežu,

[1]) Vuk, Kovčežić 44—51.

[2]) Medaković, Život .. 38—40; Vuk, Montenegro .. 78.

gdje se ugovor čini o troškovima svadbe i o prćiji, nema ništa osobita. Iza godeža sestra momkova donese godenici (sad se djevojka ovako zove) obilježe od momka, a to bude nekoliko dukata na nizalici, od toga časa godenica ne smije bez svoje zaove ići ni na kakvu zabavu. [1])

Kukuš u Bugarskoj. Na malom Armasu mijenjaju se znaci. Da su prosci isprosili djevojku, pozna se po tomu, ako vraćajući se nose preko ramena po komad odjeće, što im je djevojka darovala. Sutri dan kao za utvrdjenje vjeridbe šalje zet okolo tridesetero male djece, koju stara žena prati, i dvoje od te djece nose djevojci voća, kitu cvijeća i koji komad haljine. I nevjesta po istijem šalje momku štogod na dar. Na velikom Armasu dijele se darovi kao i na malom, samo što je ovdje viša svečanost: pri svrsi gozbe zet služi vinom svekolike goste i ljubi im ruke, iza njega isto to i djevojka čini. [2])

Malorusi. O svatovstvu po što su roditelji nevjestini, a i ona sama izjavila, da pristaju, uzme nevjesta ubruse (рушники), koje je od prije spravila, pa jih privezuje preko pleća старостамъ, a zetu vezuje ubruščić na desnoj ruci više lakta. Taj se obred zove, davati рушники ili знаки, i pošto je to svršeno, drži se kao sramota, ko bi udario od riječi nazad, pa bio vjerenik ili vjerenica. [3])

Ugarski Rusini. Kad je starosta na obzori došao, tu djevojke nema, nego se on sa roditeljima dogovara. Kad je to gotovo, tad dolazi djevojka i donosi starostu čašu vode i ovaj joj tom prilikom dava nekoliko zagonetnijeh pitanja, da razdriješi — i ako jih pametno razdriješi, tad je priznata, da je dostojna udadbe. Obično je taj ispit tako lasan, da bi najludje čeljade moglo odgovoriti. U večer kad imaju biti svatanky, zet dodje sa starostom a nevjesta je sakrivena. Mati kad položi na trpezu somun hljeba, ide da dovede nevjestu, da bi je prikazala zetu, premda se oni obično i od prije poznaju. Sad momak i djevojka kroz hljeb pružaju jedno drugomu ruke, rukujući se i promjenjujući ubrusce za znak zaručenja. Tada ih roditelji blagosivlju pa počne gozba. Dva tri dni poslije zet šalje nevjesti dare i veliki kolač, a tako i ona njemu. U oči svadbe drugarice nevjestine viju vijence i šiju crveno-bijelu zastavu nakićenu cvijećem i pantljikama. Na vrhu koplja biva kita i u njoj zvonce, da bi mogao stjegonoša znake davati svatovima. [4])

Laborski Rusini. Na dogovoru medju materom nevjestinom i izaslanom babom nema ništa znamenita. Na prosidbi, odmah pošto se просо гари približe djevojčinoj kući, ona uteče i sakrije se u susjede. Kad je počeo razgovor, nadju je i dovedu je, isto tako i susjed ide, da dovede zeta, ali za danas ne čine drugo, nego se zajedno napiju vodke pošto joj nazdravi: „Марьо дай Боже здоровья," a ona odgovori „дай Боже". Ni na dan gledanja, углины, nema ništa osobita; primjetiti je samo, da otac djevojčin obično sve tanko po tanko pregleda. На обрученію kad je dospjelo pitanje выдавцы, koje upravlja старости, za što je došao, a ovaj mu odgovorio, govorom prepunijem biblickijeh izrjeka, tad pita starosta svečano djevojku: Марько ци масшь тыдяку (volju) на того Ивана? i kad ona odgovori, da ima, zapovjedi im, da se uhvate za ruke, da zamijene ubrusce i da se obrnu tri puta u nakrst i oni to učine. Opet biva biblički govor, i zatijem momak na zapovijest staro-

[1]) Arkiv za Povjest. Jugosl. VIII. str. 247—251, i Odžakov.

[2]) Miladinovci. Нар. бълг. пѣсни. 517, 518.

[3]) Этнограф. сборникъ. Программа 16. Za vjeridbene obrede Malorusa u prošastom vijeku, sravni Kalačova Archiv III. odsjek 6. str. 79, 80.

[4]) Božena Němcova u Čas. česk. muzeuma g. 1859., str. 101.

stinu stavlja kapu na trpezu, a djevojka mu zatakne kitu za kapu; tad kaže starosta djevojci: „stavi mu kapu na glavu"; ona posluša, ali je momak do tri puta skida, a ona isto toliko puta opet stavlja; tad starosta djevojku opomene, da je to učinjeno, da bi znala, da je muž glava ženi. Za tijem starosta naredjuje momku, da kaže: »što ljudi prose prosim i ja.« A kad to reče, opet dodje sa djevojkom nasred sobe, š njom se rukuje, promjenjuje ubruse i tri puta se obrću, u zetovu ubrusu bude srebrn novac, a u nevjestinu sitni novci i orasi. Mati, ili ako nje nema, druga ženska iz rodbine, odriješi sebi ogrnač, pa ga prostre na tle, a zaručnici stupe nanj, tri put se obrnu i uhvate se za ruke. U to starosta izlijeva vodu iz suda obojici na glavu i nešto potajno mrmlja. Kad je to gotovo, mati uzme ogrnač, pak kako u šali ošine njime obojicu, tad se donosi одомашъ (magj. áldomas: upotrebljuje se i u Vlaškoj) t. j. vodku, koja se pije, kad se sklopi koji mu drago ugovor. Velikorusi to zovu могорычь ili литки. [1])

Poltavska Gubernija. I ovdje onaj, koji ide prosit djevojku, zove se староста; znak, da im djevojka nemože biti, jest, kad stave pred prosce tikvu ili kad ih varenom tikvom časte. Naprotiv kad privoljuju i djevojka i roditelji, tad daju starostama po ubrusac [2])

Velikorusi u opće. Svati uputivši se u svatovstvo uzmu sobom piva i jediva, i pomolivši se Bogu idu k нареченной nevjesti, ali stranputicom da ne bi susreli popa ili vještacu, jer bi se to držalo za nesreću. Kad uljegu u kuću djevojčinu, kažu da su došli, da trguju, ali ne kažu odmah o čemu. Najposlije najstariji izmedju svata, kojijeh je do dva do četiri ali š njima mladoženje nema, izriče formulu: у васъ товаръ у нас купецъ. [3]) Premda se ta izrjeka nigda ne upotrebljava, nego samo kad traže djevojku, kućani čine se, kao da ne razumiju; i tad se svat još jasnije izrazi, da su oni poslani, da govore i da se bave mirnijem poslom, pa opet pridoda stereotipnu izrjeku: честнымъ пиркомъ да за свадебку. Ako je otac nevjestin zadovoljan biva savjetovanje, te ako je to izašlo povoljno, выютъ по рукамъ, t. j. svaki zavije ruku krajem svoje haljine, pa se tako obavitijem rukama rukuju obje strane, a jedan udari svojom rukom odozgor, pak tad piju могорычъ [4]) (литки, вспрыски), koji je u običaju pri svakom ugovoru.

Na сговору (помолвка=заручение) nema ništa osobita; napomenimo samo to, da kad buduća nevjesta časti vinom goste, da joj oni darivaju novac, a u to djevojke pjevaju, huleći ženidbu, i plaču, a to čini i помолвленная (nevjesta).

I pri svatovstvu i pri ugovoru zet i nevjesta kako glavne osobe sjede na častnom mjestu t. j. въ переднемъ углу, gdje obično sjedi domaćin ili kakav otmjeni gost. [5]) Treba napomenuti, da i prije ikakve prosidbe, ako su se momak i djevojka gdjegod sastali, i ona njemu i najmanju stvar po-

---

[1]) Kraljicki u Науковомъ сборникъ g. 1865. str. 139—147.

[2]) Bantyš-Kamenski, Исторія малой Россій III. Примѣчанія 77.

[3]) Sravni i Puškinovu narodnu pripovijedku Женихъ u izdanju njegovijeh djela g. 1859—61. Tom. 2. str. 348.

[4]) Могоричъ kao znak zaključenog ugovora veoma je star i kod Malorusa, budući da u jednom kupovnom pismu od 1359 imaju i ove riječi: »А пить могорычъ отъ Быбицкого отъ домъ за конь гроши.« Vidi Сборникъ науковы 1855, str. 186 ili u Maciejowskoga. Historiji slavenskog prava, 3. izd. Tom. VI. str. 148.

[5]) Za vjeridbene običaje prijašnijeh vijekova, koji se skoro nijesu nimalo promijenili, sravni Žerebcova Essai . . . I. 405, 406.

kloniła, drži se, da je ona tijem izjavila, da će biti njegova (Ivanov-Želndkov).

Donski Kozaci. Ovdje je svatovstvo dvostruko. Najprije ide zetov svat k roditeljem djevojčinim, pa ako ovi privole i oni izberu i sa svoje strane svata, koji se dogovara sa zetovijem svatom o ruhu i o svijem drugijem stvarima. Kad je to gotovo, ide zet sa svatom k djevojčinom ocu, i za znak obostranog privoljenja nosi sobom hljeba-soli.

Na рукобитію najznamenitije je, što zet i nevjesta pred srodnicima obje strane dodju nasred sobe, pa se rukuju, za tijem ih roditelji blagoslove, i najprije nevjesta služi vinom zetovu svojtu, a pak zet isto tako rodbinu nevjestinu, a na poslijedku se mladijenci medju se darivaju. Подушки bivaju nekoliko dana poslije u večer u nevjeste doma, gdje svakolika svojta dolazi, da pogleda приданое. Najprije zet i nevjesta sjedaju na подушки=jastuke, te piju vino i cjelivaju se, za njima svi mladići, koji se tu nalaze, uzmu sebi najmiliju djevojku, pa poredom i oni sjedaju i ljube se izvinjujući se riječima, »вино горко, надо подсластить.« [1])

Koch nam opisuje zaručenje jednog bogatog donskog kozaka. On od prilike to ovako opisuje. Na рукобитю mati najprije privede nevjestu k zaručniku i to š njegove lijeve strane. Otac tada stupi preda njih, uzme kćer desnu ruku, pak je stavi u momkovu desnicu, izričući na vas glas: „kćerce evo tvoga vjerenika«, a njemu „sinko, evo tebi vjerenice.“ Tad nevjesta sama služi goste vinom. Pri svrsi pak predade zaručnik svojoj sudjenici nekoliko komada novaca, a ona njemu za uzdarje komad vezenoga platna, što je sama izradila. Na rukobitju bude cijelo selo pozvano. Zaručnicu darivaju svi srodnici i prijatelji prstenima, svilenim ubruscima itd. [2])

Maloje roslavecki ujezd u Kaluškoj guberniji. Ni na svatovstvu ni na zapoju nemamo ništa osobita, da opazimo. Nedjelju prije svadbe, ako su nevjesti roditelji živi, ako ne, dvije, počne выть (=zavijevanje =žalost, što joj do mala treba djevovanje ostaviti). Za to vrijeme svako jutro i večer sjeda obećana djevojka za trpezu, pa plače i nariče, a drugarice njezine netom joj glas začuju, trče joj na pomoć, te je redom grleći i one plaču i nariču cijele te nedjelje; njezine drugarice žive u nevjestinoj kući i pomažu joj krojiti i šiti ruho; pošljednje dane pred svadbu djevojka da bi izvan kuće pokazala svoju žalost, nosi tamni kaftan i na glavi bijel ubrusac.[3])

Taruški ujezd u Kaluškoj guberniji. Već na svatovstvu se ugovara o клодкъ i o vinu i ustanovljuje se dan propoja i svadbe. Na propojki osim gozbe bivaju medjusobni darovi. Za trpezom zetova rodbina ima prvo mjesto; na večernicu dolazi zetova rodbina i nevjestine drugarice; ove pošljednje iza gozbe i kupanja idu s nevjestom u posebnu sobu, te joj pomogu plakati i naricati. Te noći one š njome i noćaju. [4])

Nižegorodska gubernija. Svatovstvo i zaručenje i sve ostalo ide istijem redom kao i kod ostalijeh Velikorusa. Napomenimo samo nešto o obredima. Formula у васъ товаръ у насъ купецъ i ovdje je obična. Znak je da djevojčini roditelji privoljuju, ako dadu svahi piti medovine: osim toga ubrus, koji ona nosi sobom u mladoženje doma kao biljeg, da je djevojka isprošena. Na zaručenju biva i svećenik, koji blagosivlja zeta i nevjestu i on im natiče po prsten, koji je zet sobom donio; iza blagoslova se poljube. Tek od toga dana zet počne dolaziti djevojci u pohode, ali mora vazda koji da-

[1]) Матеріалы ... земля войска донскаго. 425—426.
[2]) Reise durch Russland 104.
[3]) Матеріалы ... калужская губернія II. 173—174.
[4]) Ibid. II. 177, 178.

rak sobom donijeti, i to ne samo vjerenici, nego i drugim djevojkama, koje obično pomagaju nevjesti šiti i spravljati ruho. Kad nebi donio il bi donio malo, tad mu prigovaraju u pjesmama, koje svejednako pjevaju. To biva najviše večerom, a za tu pomoć djevojka ništa neplaća svojim drugaricam (M. F. Rajevski).

Pošehonjski ujezd Jaroslavske gubernije. Na rukobitju svat, koji je sa strane zeta i nevjeste, uzevši ruke zeta i nevjeste i provlačeći im triput пирогъ kroz ruke, prelomi ga po pola, te jednu polovicu dade zetovu, a drugu nevjestinu ocu, i to znači, da je ugovor sklopljen: sad pak počimlju darovi s jedne i s druge strane. [1])

Kazanska gubernija. Zaručenje je ili u djevojke doma ili u crkvi. Svećenik daje pred svjedocima svijeću najprije vjereniku i vjerenici, pak tad preko molitve dade im i okadjene prstene a završuje blagoslovom, za tijem zet se i nevjesta medjusobno darivaju. [2])

Permska gubernija. Na svatovstvu nema ništa osobita. Na просватаню najprije se saberu zetovi rodjaci u njega doma: tu se on najsmjernije klanja svojijem roditeljem i ište u njih blagoslov. Od tolen, kad se pomole Bogu, idu k nevjesti. Kad tamo dodju, užižu svijeću pred ikonom i mole se Bogu, pa kad se i nevjesta pokloni svome ocu i materi, otac je privede k zetu. Užinu, premda otac nevjestin daje, zet donosi sobom vina i časti rodjake nevjestine. Na pošljetku nevjesta daruje zeta i rodjake mu, i oni nevjestu. Pred svadbom ide nevjesta sa svojijem drugaricama, da posjeti svoje rodjake i poznance, i gdjegod dodju, goste jih. Za trpezom nevjesta i drugarica joj plačljivim glasom pjevaju osobite pjesme, kojijem nevjesta zahvaljuje rodjacima za hljeb-so, za pripravljenu joj gozbu: i oplakuje svoju djevojačku krasotu. Taj običaj ipak ne vlada u cijeloj guberniji, dapače ima krajeva (kao n. p. sjeverni kraj Solikarmskoga ujezda) gdje iza prosvatanja, pa sve do svadbe nevjesta nigdje iz kuće nesmije izaći. [3])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. Svaha ili svati idu obnoć na prošnju i to stranputicom, da nebi koga susreli, jer bi tad u posao nesreća udarila. Kad dodju, otvara im se, sjedaju za sto, časte jih čajem, kafom, hljebom-solju t. j. pirogama i priganicama. Na приказу ili отказу, pa bilo to odmah na svatovstvu ili kog drugog urečenog dana, formula kojom roditelji odbijaju predlog jest: На хлѣбъ на соль милости просимъ (t. j. kad hoćete) а на то дѣло (t. j. ženidbu) ни почто! Ako li je pak povoljan posao, upale svijeću pred ikonom i mole se pa biva рукобитие. To sastoji u tome, da svati, kako već i gore kazasmo, obavivši ruke krilom od kaftana sa svijem se kućanima rukuju. Poslije rukobića zaručnica naučena materom pripijevajući moli roditelje, da unište ugovor, koji je rukobićem stisnut. Pred поручение ide vjerenica sa deset ili dvadeset djevojaka od kuće do kuće svojih srodnika, da se š njima oprašta pjevajući tomu zgodne pjesme.

Na dan poručenja, kad su neki pratioci zetovi došli, i prije плакальщице odkupili nevjestu, dodje i zet s ostalijem svatovima k nevjestinoj kući, tu sjedaju za trpezom, gdje se svakomu gostu dava komadić kruha; tad dovedu i nevjestu za trpezu pokritu velom, koju tek iza velike molbe otkriju, i sad biva svečano pitanje, vole li se mladijenci. Najprije pitaju zeta, je li mu mila nevjesta i on samo mučanjem daje znak da jest, ali za to pratioci njegovi zaviču gromovito: люба, люба! Tad i zetovi pratioci hoće da

[1]) Этнограф. сборникъ. Программа 14, 15.

[2]) Erdmann, Beiträge I. 59, 60.

[3]) Матеріалы . . . Пермская губернія II. 535—536.

pitaju, je li nevjesti njihov mladoženja po volji, a ona potvrdjuje, opet šuteći ali poklanjajući se. Njezine pratilice pak neće, da ostanu dužne muškarcima, nego i one zaviču: »любъ, любъ!« Za tijem ustane zet, pa dodaje preko trpeze nevjesti pehar, a na njemu dvije čaše vina, ali prije, nego joj ga preda, ustegne ga i prevari je četiri, pet puta: nevjesta tad najprije služi vino svojim srodnikom, tad pratiocima zetovijem, predpošljednjom čašom zeta, a pošljednju sama ispije. Ali prije, nego njih dvoje svoje čaše ispiju, valja im se čašama tucati, i zet vazda gleda, da prolije vina iz svoje čaše u nevjestinu, i ako mu to za rukom podje, njegovi ga hvale i usklikuju: Ай-да молодецъ! — зналъ какъ здѣлать! Ай-да хватъ! Učini li to naprotiv nevjesta, usklikuju njezini: »Наша взяла (t. j. взяла верхъ=preobladala.) Вотъ хватъ-дѣвка!« Premda opisatelj o značenju toga obreda ništa ne govori, mislimo da se tijem otimlju, ko će imat više upliva u upravi domaćeg života. Sad se opraštaju i svakoj srodnici valja plakati i opominjati nevjestu, kako joj od sada življeti valja »на чужой сторонушкѣ.« Sad opet nevjesta služi vinom sve kolike goste i kako koga posluži, on je dariva novcem — pa i opet najposlije zetu dava piti. Bitnost toga obreda jest, da zet uzamši čašu, podnese je k ustima i stiska ruku nevjestinu. Ali samo krajnjijem pregibom svojijeh prsta zakvači pregib njezinijeh. Na nekijem mjestima, to se zove подарить въ пясть. Tad joj zet daje u kutiji darove a njezini srodnici je darivaju, a nevjesta dariva zetove pratioce. Tijem je gotov obred p o r u č e n j a.

Na pošljednjem v e č e r n i k u ili već na p o r u č e n j u skidaju s nevjeste волю t. j. pantljike (znak slobode djevičanske), koju inače svekolike djevojke nose. Pri tom skidanju nevjesta se žalosnom pjesmom oprašta od toga znaka. U Miškovskoj Volosti taj je oproštaj još bolje simbolizovan. Nevjesta trakovima po glavi i po rukama izvezana ide da provodi s l o b o d u, koju predstavljaju četiri para djevojaka, što pred njom idu: za njom pak idu dvije djevojke, koje predstavljaju r o b s t v o ili ženidbeni život. [1])

B j e l o r u s i. Da je ugovor svršen i utvrdjen, što biva o drugomu svatovstvu, ili o prvijem z a p o j i n a m a, evo znaka. Svati (otac zetov i drugovi mu) donose sobom u nevjestinu kuću bocu rakije, iz koje piju svi kućani i svu je popiju — tad domaćica ili mati nevjestina veže praznu bocu sa uskijem vunenijem pasom, kakav muškarci nose. U Bjeloruskijeh Katolika ugovor je zaglavljen заручинами t. j. toga časa, kad zet primi od nevjeste preko njezine matere ubrusac i pojas, i kad on u zamjenu stavi na tarjelić za nevjestu novaca; od toga časa drži se zet i nevjesta, kao da su i vjenčani sa samom razlikom, što do vjenčanja ostaje nevjesta kod matere. Od toga doba zovu jih već, kao da su i vjenčani, njega „mladijem“ a nju „mladom“. Toga dana t. j. na zaručinama oni ne ostaju dugo na gozbi, nego se sami svedu u ložnicu i sutra sami i ustaju. Od dana zaručina do vjenčanja zet nastoji, da svaku noć, ili barem što češće može, dodje da kod nevjeste prenoći; ali ih oboje mati opominje na ćudorednu dužnost. [2])

B j e l o r u s i i K r i v i č i u V i l e n s k o j g u b e r n i j i. S v a t i s v a h a kad idu da prose djevojku, nose sa sobom sud vina i veliki somun hljeba, te nude domaće i nijedan ne će ponudu odbiti. Ako je djevojčin otac namjeran dati kćer, on siplje u bocu u kojoj je bilo vino, raži, ako ne, tad je napuni opet vinom, i tad prosioci omuljeni vraćaju se natrag. [3]) Ali ako je u boci raž, eto ti nevjeste sa svojim drugom u kuću, a svat pozdravivši je,

---

[1]) Rybnikov. Пѣсни III. 348, 349, 357, 364, 365, 388, 390.

[2]) Этнограф. сборникъ. Программа 16.

[3]) Sravni Du Meril, Des Formes du Mariage 7 –8.

stiska joj desnicu, stavlja preda nju piroga, sira i nekoliko novaca u čašu, više kojijeh pak nalije vina. Za tijem se goste — i ovaj obred ovdje se zove запоины. Kao da kod Bjelorusa i nema drugijeh sastanaka prije svadbe. [1])

Prinijemanski Bjelorusi u Grodnjenskoj guberniji. Skoro isto kao u Vilenskoj: ovdje samo da je opisatelj štogod zabilježio, što je propušteno u opisanju Vilenske. Kad svat i momak dodju prositi djevojku, najprije ispod prozora zaviču: Чи не маецъ цѣлуши до продажи?« Otac djevojčin odgovara: »Маемъ и просимъ васъ до хаты.« Djevojka odmah pokriva sto i postavlja nanj hljeb-so; a momak polaže na trpezu votku, pa tad napije u zdravlje djevojci, ona ocu, otac svatu (ili svahi) a svat materi: u nekijem mjestima, kao što vidjesmo i u Vilenskoj guberniji, otac, ako ga nije volja dati djevojku, nalije opet votkom žbanjicu, koju prosci donesoše; naprotiv, ako naspe u žbanj raži, to je znak da pristaje, i odmah nevjestu odpravlja na распытное к susjedu t. j. da i oni dadu svoje odobrenje. I djevojka u znak privoljenja daje ruku svatu (a momku ne). [2])

Krakovjaki. Prosioci nose na oświadczyny votke i najprije davaju materi djevojčinoj da pije: ako primi dragovoljno, dobar je znak, ako se oteže, bogme zlo. Za tijem isto tako i otac napivši se votke prosiočeve izjavljuje svoje privoljenje (iz ovoga se vidi, da je ovdje materin glas odlučniji nego li očin); najposlije prosioci nude votkom i djevojku, koja ako joj je momak po volji, uzme čašu, srkne, a ostalo daje momku da popije, ali ako ga neće tad kao stideći se, skriva se za mater i ispričava se, da nemože pit, ljubeći ocu ruke. Bitni obred na zaručinama jest blagoslov, kojijem je vjera utvrdjena. [3])

Mazuri kad idu, da prose djevojku i oni nose sobom bocu s votkom i pri tom pjevaju:

Prysłali tez nas nasi do wasych,
Abiście nam dali swoję Brzezcliche
Za nasego chlustaca,
Jak nam dacie, to odkręciewa
A jak nie dacie, to neodkręciewa; [4])
A jak nie dacie
To nam prędko odpowiedźcie,
A dalaj pojadziewa,
A tam dostaniewa. [5])

Iz ove se pjesme vidi, da je i ovdje znak privoljenja kada se votka primi.

Slovačka. Već na dovedah baba odnese obično mali darak djevojčinoj materi, ova ako ga uzme i ako je nudi da sjede za trpezu, nečemu se je nadati, inače nema ništa. Na pripovedy dolazi mladoženja s družbom na konjma, pred kojim valja da bude i bjelocrvena zastava, svi u svatovskom odijelu. Kad pred kuću dodju, domaćin im ide na susret i pošto se pozdrave, otac pita zašto su došli, a pytač mješte mladoženje u podugačku odgovoru okićenu sa bibličkijem pričama i izrjekama, dade mu pristojni odgovor. Kad su u kuću uljegli, otac pita mladoženju i kćer, poznaju li se, a kći netom odgovori, puna stida, umakne u sobu; tad otac pita starejšoga, može li on mladoženji kćer povjeriti, a ovaj počne kazivati, koliko je u njega konja,

[1]) Матеріалы . . Виленская губернія 624, 625.

[2]) Матеріалы . . . Городненская губернія. I. 827.

[3]) Mączynski, Włościanie 79—83.

[4]) Bocu s votkom.

[5]) Vojcicki, Pieśni II. 60.

volova itd. kolika je familija, a najposlije hvali vrijednost mladoženjinu. Kad je to čuo, kaže, da on proti tomu ništa nema, dapače ako je kći zadovoljna, da neće prazna izaći iz očine kuće. Sad opet dozove kćer i pita je svečano, voli li momka, pa za tijem pita i njega i nju, imaju li već kakav vjeridbeni znak, a oni mu svako obično pokaže po srebrni prsten, kojime su se oni sami već darovali ili preko babe pri obzeranju ohniska. Za tijem je očin blagoslov, a za blagoslovom njih se dvoje darivaju, ona njemu dade ubrusac svojom rukom izvezen a u njemu jabuka, oraha itd., i to se zove záručno: a i on njoj dade prilično uzdarje, isto kao i njezinijem roditeljima i srodnicima. Sad je gozba; kad mladoženja hoće da odlazi, dadu mu na put veliki kolač; taj kolač u mladoženje doma bude na dvoje prepolovljen, te jednu polu ostavljaju kod sebe, a drugu šalju na trag nevjesti, pa kogagod na svadbu pozivlje i jedna i druga strana, pošalju kao znak poziva i po komadić toga kolača. Taj kolač zove se ričica. [1]) Pronay kaže, da iza zaručenja djevojka šalje mladoženji taj kolač, a uza nj i dva svilena ubrusca i kitu cvijeća. [2])

Česka i Morava. Na ugovoru, koji se zove namluvy, pošto su pokušali podmetnuti drugu djevojku, pa za tijem doveli babu i nudili je zetu, dodje i prošena djevojka, koja pošto reče, da hoće, prihvati joj otac, ili ako njega nije, ko drugi na njegovo mjesto, desnu ruku, i stavi je u zetovu. U Českoj veće je i gradski običaj, da su ogovori pismeni, preoteo mah, i s toga se drži, da kad je odgovor podpisan, da je tog časa i sklopljen: ali ni pismo nije dosta, nego valja da je i kakvijem obredom potvrdjen. Djevojka za to daje na tarjeliću zetu ruzmarin i ubrusac i to Kulda tumači: da je ruzmarin znak prijatnosti, a ubrusac kao znak ljubovne sveze. Zet nju pak obdari srebrnijem talijerom, i to znači, kaže Kulda, da će se on odsle za njezinu hranu starati. [3])

Obje Lužice. Na Slubu, braška najprije pita oproštenje svim srodnicima za svaku uvredu, koju su im možebiti ikad sadanji zaručnici učinili. Znak, da im svi opraštaju, biva, da se svi s družbom rukuju. Zaručenje je gotovo, kad pred svijem gostima momak djevojku za ruku stisne; na nekijem je mjestima običaj, da zaručnik ostane kod zaručnice, da spava. Po zaručenju ne nosi djevojka više crveni trak i to je znak, da je obećana. [4])

η. Svadba sa simboličkijem obredima, običajima itd.

„Consensus facit nuptias“ bijaše kratka ali važna izrjeka rimskoga pravnika, u kojoj se javljaše glavna juridička misao o rimskoj ženidbi. [5]) Kad to čovjek čuje i pomisli na strogu dosljednost pravnika rimskoga i na praktički um Rimljanima u opće; mogla bi mu se lako narinuti misao: da u Rimu ženidba nije bila drugo, nego puki juridički posao —: da moralno-religioznom življu tu nije nigda ni sjene bivalo. Ali ko posluša i povjestnika, koji pripovijeda, da je teško bilo, da bi se kogod usudio izostaviti na svadbi obične obrede i simbole, kao: auspicia, [6]) flammeum, [7]) sex crines, [8]) hasta caeli-

[1]) Bož. Němcova u Čas. česk. muz. 1859. str. 91—93.
[2]) Skizzen. 5.
[3]) Svadba 16, 17, 28, 29.
[4]) Haupt i Schmaler 228—229.
[5]) Unger, Die Ehe . . . 72.
[6]) Serv. ad Aen. 4, 25.
[7]) Festus sub h. v.; Juvenal. 2, 124; 6. 224; 10, 330; Schol. ad Juven. 6, 225.
[8]) Festus sub h. v.

baris, [1]) corolla, [2]) camillus, [3]) i ostale — i to ne samo na tri stroge svadbe (confarreatio, usus, coemptio), kojijem se je dobivala manus vrhu žene, nego i na svadbi slobodne ženidbe — uvidjet će, da koliko je god bio neobhodan consensus, tako isto ni obredi nijesu smjeli izostati, ako je ženidba i u očima naroda pravom ženidbom biti imala. Ali kud ćemo dalje. I u samo doba općeg raspuštenja u vrijeme Cesarâ, kad je osobito ženska raspuštenost i bezobraznost već do najkrajnjeg kraja doprla bila; u doba, kad je praksa glavnoga načela: da kao što je ženidbu uglavio consensus, da je tako i puki dissensus rastaviti može, u najboljem cvijetu bila, i kad su po tom žene mijenjale muževe, skoro isto tako lako, kao i što su svetačne haljine mijenjale [4]) — baš i u ovako doba, vidjet će, da su se ti obredi točno opslužavali, ako prem bijahu i izgubili svoju negdašnju znamenitost. [5])

Kad je to tako u praktičkijeh i ostarjelijeh Rimljanâ bilo, da što će biti u mladijeh i poetičnijeh naroda, medju kojijem Sloveni, dakako, zauzimlju prvo mjesto? Ako su kod Rimske Confarreatio skoro isto tako važni svadbeni obredi kao i consensus, mi već gore navedosmo primjera, koji nam pokazuju. da su obredi, barem kod nekijeh slovenskijeh plemena, mnogo jači; jer ni vitia essentialia, kao vis et metus, impotentia itd. u očima naroda ne mogu ženidbu, uglavljenu običnijem obredima, uništiti.

Ko bi se htio pobliže upoznati sa velikom svečanosti i religioznom točnosti, kojom se u slovenskijeh plemena obavljaju svadbeni obredi, neka se obrati na izvore, koje smo mi do sada naveli i koje ćemo još u ovome poglavlju navesti; jer mi, razumije se, daleko bi prešli postavljene sebi granice, kad bismo ih potpuno opisivali. Ipak medju tijem neopisanijem običajima od kojijeh ćemo neke u kratko i u opće ovdje da napomenemo, mislimo, da potpuno odgovaraju velikoj važnosti, u kojoj drži prosti Slovenin ženidbu i ženidbene obrede. Uveličavajuća imena, n. p. kojijem nazivlju mladijence i njihove roditelje, rodjake a i pratioce na dan svadbe, svakako ovamo spadaju.

U Velikorusa n. p. zet je князь, nevjesta княжна (a po vjenčanju княгиня), rodjaci zetovi бояре, upravitelj svadbe тысяцкой; u Malorusa je upravitelj svadbenijeh obreda староста. U Srba u nekijem predjelima, kao n. p. u Konavlima, medju svatovskijem častnicima ima i vojvoda, a svaki je drugi svat gospodin (što u svagdanjem životu nije nigda obično) — a kad domaćinu ili domaćici od kuće, gdje je svadba, napijaju, nigda to ne biva bez epiteta ban domaćin, i banica domaćica. U čudnovatom protivorječju tome uveličavanju (koje može biti u glavnome sluti i želi obilnost i bogatstvo mladijencima), stoji velika skromnost i poniženje mladjenaca, a osobito nevjeste, koja ne samo da se ima pokazivati svakome pokorna i smjerna,

---

[1]) Ibid. sub h. v.

[2]) Ibid. sud h. v.; Schol. ad Juv. 6, 225.

[3]) Varro de ling. lat. 7, 34.

[4]) Da nikakve druge svjedočbe nemamo za objest i raspuštenost rimskijeh žena ove dobe, dosta bi bilo pročitati 6 satiru u Juvenala. Kako su se tada lako i često dogadjala divortia, pokazuju nam slijedeća dva stiha:

Sic crescit numerus, sic fiunt octo mariti
Quinque per autumnos, titulo res digna sepulchri.
(Juv. VI. 229, 230.)

A Martial navodi nam još ljepši primjer:

Aut minus aut certe non plus tricesima lux est,
Et nubit decimo jam Telesina viro. (Epigr. lib. VI. 7.)

[5]) Rossbach, die Römische Ehe 255.

nego u mnogo krajeva poklanja se i ljubi u ruke, kogagod srete putem, a gdjegdje to ponižavanje traje cijelu prvu godinu po svadbi. U Konavlima n. p. nevjesta ne smije na svadbenoj gozbi ništa ni okusiti, nego preda nju kao iz šale meću oglodane kosti.

I što se prostora tiče, svadbena svečanost ne ograničuje se na same dvije familije u kojijeh je svadba, nego i dan današnji kod velike većine slovenskih plemena, je li svadba ma u kogagod u selu ili okolici, tijem je i cijelome selu ili okolici kao neka javna svetkovina.

Što se pak vremenoga trajanja svadbene svečanosti tiče, rijetko je, da će se u slovenskijem predjelima, gdje nije tudj duh sasvijem obladao, u jedan dan ovršiti, nego se mogu u srednju ruku uzeti 3 dni kao minimum, a 8 dana kao maximum, premda se za prijašnja vremena za oboje i još viši broj može uzeti.

Svikolici obredi i običaji svadbeni kao i kod drugijeh naroda indoeuropskijeh, tako i u Slovena mogu se, što se spoljašnosti tiče, razdijeliti na troje: a) obredi u kući djevojčinoj, b) odvedenje iz očine kuće (ovdje bi došlo i vjenčanje i drugi crkveni obredi), c) dolazak nevjeste u kuću mladoženjinu i obredi koji se ovdje ovršuju. Mi smo već u uvodu pred opisanjem obreda i običaja, kao materijal za simboliku vjeridbe kazali, kako ćemo i u koliko ćemo mi tu gradju navoditi, i mislimo, da smo to dovoljno i opravdali — to isto dakle neka bude rečeno i o materijalu za svadbenu simboliku i formule. Ovdje samo imamo to pridodati, da nam nije moguće bilo razdijeliti tu gradju na gorenapomenute razdjele, i to radi toga, što za većinu krajeva i mjesta, o kojijem smo nešto obaznali, nemamo izvora, nego samo za dijelak jednoga ili drugoga od ta tri odsjeka, a za ostalo izvori šute. Mi ćemo radi toga i ovdje kao i u odsjeku za vjeridbene sastanke naprosto opisivati sve, što za jedno mjesto, ili krajinu, ili pleme nadjosmo.

One obrede, koji se u crkvi ovršuju po r i t u a l u ili po drugome pisanom pravilniku, budući to u opće i onako poznato, jer su ti pravilnici jednaci i na selu i po gradovima, mi ćemo sasvijem izostaviti.

Priedjimo sada, da vidimo te obrede i običaje u pojedinijem mjestima, krajevima i zemljama.

S l o v e n c i u o p ć e. Kako i na nekijem mjestima kod Srba vidjesmo, donesu nevjesti, pošto ju u kuću mladoženjinu dovedu, dječka, te joj ga posade na skut i toga radi i zove se to dijete k o l e n č a k. [1]) To se barem za Pajk i za Ipavu znade. Predšto mladijenci imaju bit svedeni u ložnicu, zet preko stola pruža nevjesti sablju, koju ona tri puta sagiblje; a kad su već u spavaćoj sobi, jedno drugomu izuva obuću. Kad se ona sagne, on joj sabljom digne vijenac s glave. [2])

Š t a j e r s k i S l o v e n c i. Kad dodju svatovi po djevojku, kućna su vrata zatvorena; oni kucaju, a kućani jih pitaju što traže; oni odgovore: „Nevjestu.“ Pošto jim ponude najprije malašnu djevojčicu, pa tad staru babu ili kuharku, najposlije jim predadu i pravu nevjestu. [3])

I s t r a. U tako zvanijeh Morlaka sutri dan po svadbi, svekrva predaje nevjesti kudjelju, kosu i metlu. Kod Perojeza (to su preseljeni Crnogorci) ima više obreda kod svadbe. Pred svadbom djevojka pošlje vjereniku kitu

---

[1]) U Arbanasa promiču dječka ispod trbuha konju nevjestinu. (Hahn, Studien 146).

[2]) Die Illyr. Provinzen, strana 158—155.

[3]) Seidl, Wanderungen II. 71. To isto pripovijeda Weinhold za poljsku Sleziju i za malu Rusiju. Die deutschen Frauen, 252; sravni i za Riječku okolicu: Rohrer, Slav. Bewohner II. 98.

cvijeća, kao znak harnosti i ljubavi. I ovdje idu svatovi oružani, kao svud kod Srba, po nevjestu; ali netom se on sa svatovima približi k ulazu u kuću, i nevjestini svatovi istrće svikolici na vrata, pa jim nedaju uljesti. Cijena je ulaska ta, da mora jedan od svatova, da gadja jabuku iz puške, i ako je pogodi, tad de jure ulaze svikolici u kuću; ali i ako ne, tad domaćin kao milostim ganut, pušta jih u kuću, ali tad s praznijem puškama. Po vjenčanju zet i nevjesta moraju pred svijem pukom, da se zagrle i cjeluju. [1]) Na gozbi u mladoženje, prije nego pečenje bude na trpezu iznešeno, dignu se svi pa i zet i nevjesta, te idu pjevajući i puškarajući kroza selo, i gdjegod prodju, izlaze čeljad iz bližnjijeh kuća i darivaju jih. Mješte u jutro ovdje u večer prije svedenja nevjesta polijeva ruke svatovima a oni je darivaju. [2])

Hrv. vojnička granica. Čuturu, [3]) znak svadbe, mora čauš svukud nositi i kogagod srete, nudi ga da pije, a kad je isprazni, ide u čiju mu drago kuću, koja je puta bliža, da je opet napuni, i svak mu je napuni dragovoljno. Nevjesta bude predata djeverom i oni je moraju dobro čuvati, da je njezine lukave drugarice neukradu, jer bi je tada teškijem novcem morali otkupiti. Kad dodju svatovi s nevjestom pred mladoženjinu kuću, dodje joj jetrva ili druga koja žena iz kuće na susret, i dadę joj muško dijete, koje nevjesta u naručju noseći, uljeza u kuću preko prostrtoga platna. [4]) U kući joj odmah uzmu dijete, i daju joj kudjelju sa predivom i vretenom u ruke, [5]) a pod oba pazuha po somun hljeba, u usta pak grunak cukra; za tijem u jednu ruku čašu vina, a u drugu čašu vode; i to sve ona odnese u sobu i postavi na trpezu. U ovijem simbolima, kaže Jović, ima i varijacija. Ali čujmo kako jih on tumači: dijete, kaže on, što joj se daje, izjavljuje želju. da vjerna ljubav bude blagoslovena djecom; kudjelja znači, da se kućani nadaju iz njezinijeh ruka koristnu radnju vidjeti, a ostali simboli kažu joj. da riječi iz njezinijeh usta moraju biti slatke i sve ponašanje prijatno i pristojno.

Kad svedu mladijence u ložnicu, u nekijem je mjestima običaj, da jedno drugo svlači i izuva. U jutro mora nevjesta rano ustati, pomesti sobu, spraviti ručak [6]) i donijeti svatovima vode za umivanja, i za to je oni darivaju.

Nove je snahe dužnost, domaćinu svaki dan izuvati čizme, nositi u jutro vode, da se umije — i to traje sve dok druga snaha u kuću ne dodje, te je ne odmjeni, ili najmanje godinu dana od vjenčanja, ili dokle se zarodi. [7])

Slavonija. U utorak se pripravlja gozba. Kod nevjeste sastaju se u večer djevojke cijeloga sela i donesu cvijeće za vijenaca, što su tog dana brale. I djever i jenga dodju tog večera k djevojci i donesu kolač i bukliju, koja se postavi na trpezu. Vijenci, razumije se, pletu se pjevanjem, i

---

[1]) Du-Meril navodi svjedočbu toga običaja u nekoliko naroda. (Les Formes . . . 37—38). Za njemačka plemena gledaj Weinholda l. c. 228.

[2]) Istrien. 161—164.

[3]) Na mnogo mjesta, osobito u Srba, zove se i buklija, i gdjegod su svati, valja da bude i buklija, paček u nekoliko krajeva nose je sobom, i kad idu pozivati na svadbu.

[4]) Ni u Rimu nije smjela nevjesta stati nogom na goli prag mladoženjine kuće, nego bi je prenijeli (Rossbach, Die röm. Ehe 359.

[5]) Za rimskom su nevjestom svečano nosili kudjelju i vreteno, do u zetovu kuću (Rossbach, l. c. 350.)

[6]) I u Arbanasa skoro isto je tako (Hahn l. c. 147).

[7]) Jović, Ethnog. Gemälde . . . 117—123.

kako je koji gotov, stavljaju ga na bukliju. Kada su vijence [1]) dopleli, tad je večera i lomljenje kolača [2]), od kojega svaka djevojka po komadić dobije.

Na mjestima idu još i danas kao i u stara vremena na konjma po djevojku a pucajući iz pušaka. Kad dodju pred djevojčinu kuću, nadju vrata zatvorena i kum jih mora novcem otvoriti, to jest mora platiti, da jim se vrata otvore. Iza blagoslova, kad će da vode nevjestu put crkve, na mnogo mjesta postave žene u kuhinji lonac pun mlijeka ili surutke, koji nevjesta nogom prevali, da se prolije — to biva, da bi u obilnosti živjela. Tad pred kućom poigra pošljednji put kao djevojka. Kad je poigrala, daje maramicu vojvodi mjesto barjaka, koji je prije vojvoda nosio, a u nekijem mjestima i još nosi. Po vjenčanju obično gleda djevojka, da prije iz crkve izadje, da bi joj bio muž podložan — a radi toga istog uzroka pred vjenčanjem stane mladoženji na nogu. [3])

Sad dolaze obredi, kad djevojka u mladoženjinu kuću ulazi, o kojijem Ilić ovako priča: „U Ruševi i okolo, daje svekrva dva somuna hljeba pod svako pazuho po jedan, udavači, da jih u kuhinju unese. [4]) Tude nadje svekra, gdje sjedi kod vatre, komu se na krilo posadi, njoj pako dadu muško dijete, koje ona poljubi, maramicu mu oko vrata metne i u dimnjak pogleda. Kruh nosi za to, da nigda glada netrpi, a u dimnjak za to gleda, da joj djeca crne oči imadu. Drugdje opeta ne sjeda svekru na krilo, nego samo na stolac: daju joj, kad pod krov stupi, rešeto sa pšenicom, da malo prorešeta, za tim baci živadma malo pšenice, u znak, da dobro marvu timari. Čim dijete pusti, daju joj preslicu, te malo prede, zatim — na mjestih — u sva četiri duvara lupi preslicom. Drugdje joj daju mlijeka da pije, meda i sećera u usta, da uvijek slatke riječi ima i da mladijenci dobro žive, i sve redom radi istog uzroka ljubi. U Srijemu nosi iz kuhinje u sobu u jednoj ruci čašu vina, a u drugoj čašu vode. Okolo Velike potakne vatru i baci u nju krajcaru. Prvo, da rano ustaje i vatru loži, a drugo da joj budu lijepa djeca. U ostalom, skoro u svakom selu imade što drugo u navadi kod ove svečanosti. Nezaboravimo ni to napomenuti, da mladijenci ulaze u kuću po prostrtu platnu, a to platno prostiru, da bi nevjesta kuću držala.“

Čujmo i obred, kad mladijence u ložnicu svode. „Došav u kiljer, udavača gjuvegiju komad po komad svlači do rubine i gaća. Nu kad mu čizme skida [5]) gleda, da ga š njima po glavi lupi i to zato: da se muž više na to

---

[1]) Sravni simbolizam rimske; Corona, Corolla. (Rossbach l. c. 292. Za druge narode gledaj Du Meril l. c. 19—21.

[2]) Opominje nas na rimski panis farreus (Rossbach, l. c. 101 sq.) Ruski коровай i bugarski меденикъ, o kojijem ćemo malo niže govoriti, odgovaraju još bolje rimskome obredu. Za arbanašku Confarreatio sravni Hahn l. c. 144. 147.

[3]) U Nijemaca staje zet nevjesti na nogu za znak njezine pokornosti. Weinhold l. c. 224, 228.

[4]) Sravni i rimsku izrjeku aqua et igni accipi u Weinholda l. c. 361. I u Grka je bio običaj voditi nevjestu najprije u ognjište. U donjoj Saksoniji nevjesta, noseći sud vode, okoljuje tri puta ognjište (ibid. 226, 231). Na slični obredi u Rimljana odnose se i riječi Servija i Valerija Flaka: verti in orbem, koje po Weinholdu isto znače, što i verti circum aras (l. c. 315). Isti običaj imamo i u Indiji (Colebrooke, Asiatiae researches VII. 296). I niže navedeni običaj, da se po vjenčanju zet i nevjesta tri puta obrnu okola stolo pred otarom, može biti, da stoji sa ovijem u nekoj svezi.

[5]) Da je ovaj običaj svojina i drugijeh indoevropejskijeh naroda gledaj: Grimm. R. A. 155. sq.; Du-Meril l. c. 228; Hahn l. c. 145.

neuči, da ga ona izuva. Nu kum na to dobro pazi, i čim jih skine, gleda da jih joj iz ruka otme. Na isti način mladoženja svoju sudjenu rasprema do rubine. Napokon joj kose rasplete, u znak, da više nigda odkrite glave hodati neće. Kad se raspreme, obadvoje kleknu i mole se, po tom legnu i zagrle se: kum jih pokrije, preko njih postavi tkanicu i na tkanicu metne barem cvanciku, tobože da u jutru mogu viditi, jesu li mirni bili.“ [1])

O sutrašnjem ustanku nevjestinu kaže Ilić: „Kućni dječaci u jutru, kad mlada — ne više djevojka, jer prvi put glavu pokrije — ustane i iz kućara izide obučena, čim je opaze, da se pomoli, opale pušku. Tobože da i komšije znadu, kad je mlada ustala. Prvi joj je posao, da ide u kuhinju vatru ložiti i spremati, sobu mesti itd. Za tijem ide s djeverom i s jengom (djeverušom), nu mora biti prije sunca, na bunar po vodu. [2]) Ondje nagrabi vode, opere ruke i umije se, po tom ruke djeveru i jengi opere i frišku vodu zagrabi . . . Došavši kući, svim kućanom ruke pere. Poslije se obuče i praćena od djevera, jenge, dudaša i čaje s buklijom ide ka kumu na doručak i ruke prati. Po doručku ide redom svim svatom, da jim ruke pere. Za njezin joj trud svaki nešto plati.“

„Mladina je dužnost čitavu godinu dana prva da ustane, a stražnja da legne. Osim toga mora mužu čizme na večer izuvati, noge prati, u jutru obuću čistu donijeti, vodu za umivanje pripraviti, peć ložiti i reduši u kuhinji pomagati. [3]) Čaplović tomu pridodaje, da se nipošto nesmiju svesti mladijenci u nevjeste doma, nemoj da je zet domazetom. U ložnici kad su mladijenci svedeni, zet sjede na postelju a nevjesta izuje mu čizme i svu odjeću svuče do košulje. To isto čini i on nevjesti. [4])

O obredu, kad nevjesta u mladoženjinu kuću ulazi, kaže Vuk od prilike ovo: U nekijem krajevima gdje Srbi žive, dodje joj na susret udata žena iz kuće noseći na desnoj ruci muško dijete a u lijevoj komad platna. Najprije dječka dade nevjesti na konja i ona ga crvenijem koncem ili trakom obavije a platno prosteru preda nju. Tad daju nevjesti rešeto a u njemu svakojakog žita, koje ona rukom prosiplje na sve strane. Za tijem sjaše s konja i dovedu je po prostrtu platnu u kuću — na nekijem mjestima ona nosi to dijete u kuću. U Bačkoj n. p. prikumak skine nevjestu s kola, pa je donese do ognjišta, tu joj dade kudjelju sa lanom i vretenom i tijem ona dotakne sva četiri mira — tad joj dadu pod oba pazuha po somun hljeba, u usta komad cukra, u jednu ruku bocu vina. Tako uljeze u sobu i stavi na sto i bocu i hljeb. [5])

Mostar u Hercegovini. I svadba biva obnoć kao i prosidba, i to po svoj prilici radi turskoga straha. Pošto su se malo ponapili djeveri i kum, vodi jih brat u sobu, gdje je djevojka sa ženama. Oni tu odmah skinu joj pokrivalo s glave i gornju haljinu, a obuku joj svilenu što sa sobom doniješe, tako joj i kapu promijene i sve haljine i same papuče; [6]) djever joj rasplete kose, [7]) pa je kum ili djever okrene prema istoku. Tad uzme djever prsten

[1]) Sravni pokrivanje mladijenaca i u Nijemaca (Weinhold 268).

[2]) U Arbanasa ide i zet s nevjestom na vodu i tamo se štraplju vodom (Hahn l. c. 147).

[3]) Narodni Slav. običaji 45—72.

[4]) Slavonien . . I. 179.

[5]) Vuk, Montenegro 85. sravni i l'Univers. Europe XXXIX. (I) 279.

[6]) U Rimljana i u Grka je takodjer bio običaj preoblačiti nevjestu i to u odjeću mužatica. Toga pura, tunica recta sa cingulum, vittae laneae; u Grka ἱμάτιον ἀνδρεῖον. (Rossbach. l. c. 216, 274).

[7]) Skoro kod svijeh naroda djevojke i udate žene razlikuju se po raspletenijem ili

i baci ga u čašu vode a uhvati ruke djevojčine i postavi jih dlan uz dlan triput unakrst vodu prekrsti djevojčinijem rukama; tada kum izvadi prsten iz vode prekrstivši istijem triput kroz vodu, i nadjede ga djevojci na prvi prst kod paoca desne ruke. [1]) Tad je uzme djever, pa triput u vis [2]) digne, govoreći: „sretno ti bilo prstenovanje.“ Sad joj stavi dugačko pokrivalo na glavu i pospe je saharom [3]) pomiješanijem sa sitnijem novcima. Sad idu da tovare ruho nevjestino, ali brat djevojčin sjede na sanduk, pa ište da ga daruju i prije, nego se to učini, brat neće da se sa sanduka krene — ali nije ni to dosta, jer braća ni sestru nedadu, nego ištu, da jim se prije dade „zlato za zlato“, pa jih baš djever mora darovati jednijem dukatom ili dvjema. Mješte dobre molitve otac nevjesti samo kaže: „hajde sretno ti bilo“, a ona se pokloni; to isto govore kum i djeveri i braća, a ona jim ljubi ruku, a izišavši iz kuće poljubi i kutnji prag.

Kad se iz crkve upute, mladoženja otide prije put kuće; a svatovi sa nevjestom idu polagano, da se nevjesta jedva pomiče, pa da najgušći snijeg pada, i to da joj nebi kazali, da jedva čeka, da se s mladoženjom sastane.

I prag mladoženjine kuće mora nevjesta poljubiti. U avliji je dočeka svekrva, zaova i jetrva; tu jim se pokloni i poljubi u ruku, a one nju u obraz, pa je pospu sitnijem šećerom i novcima. Mladoženja je dočeka na pragu od kuhinje i digne ruku, da mu ispod ruke prodje radi podčinjenosti; svekrva joj donese puno rešeto žita, koje nevjesta na sve strane okolo sebe prosiplje, a najposlije prebaci rešeto preko sebe; tad joj donesu meda na tarjeliću, gdje ona prst zamoči i pomaže vrata [4]) od kuće, pa onda sebe i mladoženju po čelu, a najposlije metne komad u usta sebi i mladoženji. Kad prekroči nogom i to desnom preko praga, čepne joj mladoženja malo nogu svojom nogom, to i opet da mu bude pokorna: odatle stupa naprijed k vatri, kod koje već stoji vreća žita, na koju sjede i stakne vatru triput. U tom dok još sjedi, donesu joj malahno dijete muško i metnu u krilo, koje ona okrene triput, da bi radjala mušku djecu.

Sutra dan pošto su mladijenci svedeni, nevjesta najprije ustane te *ide*, probudi najprije svekra i svekrvu, kuma i djevera, donese jim vode, da se umiju, pa jim se klanja i ljubi u ruku. Mladoženja ide odmah na dućan, jer se stidi doma stati.

Ako je mlada dobra i učtiva, svakoga što susreta kod svoje kuće za godinu dana ljubi u ruku, pa i samog prosjaka, koji milostinju prosi. [5])

Morlaci u Dalmaciji. Gdja Düringsfeldka kazuje o jabuci sa zlatom, o cijeni za nevjestu, o medjusobnom odriješenju pasa (das Gürtellösen). ali sve u takom tonu, da se vidi, da je u pripovijedanju više fantazije i kompilacije, nego toga što je sama vidjela. Osobito ovo pošljednje trudno nam je vjerovati, i mislimo, da se gospodji barunici, kad je to pisala, vrćelo

---

zapletenijem kosama: iz toga slijedi, da i na svadbi, gdje djevojka prestaje biti djevojkom, skoro u svijeh naroda se nalazi obred zapletanja ili raspletanja i podstrizanja kosa. Sravni n p. Du-Meril l. c. 17; Grimm, R. A. 443; Rossbach. 274, 280.

[1]) O upotrebljenju prstena pri vjeridbi i svadbi kod drugijeh naroda, gledaj n. p. Du-Meril l. c. 34, 35; Weinhold l. c. 225—228.

[2]) Sravni rimsko levatio novae nuptae.

[3]) Ovo je mješte žitom, što se po selim posiplje.

[4]) U rimljana nevjesta je mazala salom vrata zetove kuće (Rossbach l. c. 312, 351.)

[5]) Srbsko-Dalm. Magazin 1862, str. 100—107, Ato Marković. Da nevjesta u ruku ljubi kogagod sretne, to je i u Arbanasa običaj (Hahn l. c. 147).

po glavi, kakvo mjesto iz Nibelunga itd:, jer takoga običaja do sada nenadjosmo ni kod Morlaka ni kod drugijeh Slovena. [1]). Ali možemo joj vjerovati o drugijem obredima, n. p. da kad dodju svatovi s nevjestom pred mladoženjinu kuću, nevjesta prije nego sjaše, mora pomilovati djetence i posuti svate i kuću voćem i prije nego uljeze u kuću, poljubiti kućni prag.

Sjutri dan probude nevjestu i ona mora mladje očešljati i donijeti vode svatima da se umiju, a oni je zato daruju. [2])

Kninska Krajina u Dalmaciji. Kad svatovi putuju k djevojčinoj kući, koga god sretu, moraju mu dati da pije [3]) ali barem mu ponuditi, isto kao što i oni, kad ispred čije kuće prodju, moraju ih kućani častiti. [4]) Na ruho djevojčino, kad ga imaju odnijeti, sestra njezina sjede, pak ga neda dokle je nedaruju. Čudnovat je običaj, da svatovi kad polaze, ukradu sa stola ožicu ili nož ili drugo što; djever i čauš najviše kradu i toj se kradji nimalo ne zamjera. [5])

Kad su došli do mladoženjine kuće, nevjesta ulazi najprije u kuhinju, gdje joj odmah dadu rešeto puno jabuka: ona ga malo proredi, pa onda i rešetom i jabukam preko kuće, neka djeca kupe. Kad djevojka udje u kuću, valja da poljubi priklad i ognjište i da uzdigne, ako ima što pod nogama, kao ožeg, stolac itd. [6])

Sjutri dan je umivanje svatova kojijem, kao i drugovdje, nevjesta služi a oni je darivaju.

Svaki svat osim darova donese na svadbu iz doma svoga i piva i jediva.[7])

Zlarin u Dalmaciji. Kad se nevjesta s vjenčanja vraća, stari svat golom sabljom digne joj vijenac s glave. [8])

Lovreć i okolica u Dalmaciji. Pošto u jutro svatovi po djevojku dodju, ona se s bratom sakrije, oni je traže, ali nikako je naći nemogu, dok jim kažu: »odveo je taj i taj.« Tad kao najedjeni počmu konje uzjahivati, nože vaditi . . . dok kućani kažu, gdje je djevojka. Sad brat kaže, da se je sakrio sa sestrom, jer da je taj i taj s četom prošao, te tražio djevojku, pa hoće da mu se dobar dar pokloni. Dok se ugovara i nedadu mu koješta, neotvara se, ali pošto dar primi, predaje djevojku. Često podmeću i dva i tri puta drugu djevojku, dok prstenovanu izvedu.

Buklijaš ide pred svatovima i kogagod srete putem, nudi ga da pije. Do pred kućna vrata zetova vode djeverovi djevojku, ovdje pak na konja joj daju dijete, koje ona voćem dariva. Tad iz njedara vadi jabuku, u kojoj je zabodeno nekoliko novčića i hiti je preko kuće. Tad poljubi nevjesta najprije gornji i donji kućni prag a za tijem je vode po kući, dodaju joj da

[1]) Ako ona pak pod odriješenjem pasa razumije svlačenje i izuvanje mladijenaca, tad bi joj mogli vjerovati — ali tad nam valja primjetiti, da simbolično opisanje simboličkijeh običaja nije nikako najrazgovetnije.

[2]) Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I. 183—185.

[3]) U Arbanasa ko nebi častio svatove, kad mu prolaze ispred kuće, tijem bi izjavio neprijateljstvo prema mladoženji (Hahn l. c. 145).

[4]) I u rimljana svatovi vodeći nevjestu, kogagod bi sreli, nas tojali bi, da ga daruju, i to, kako Du-Meril tvrdi, da jih nebi kogod ukleo (l. c. 48).

[5]) Ta je kradja obična i u Arbanasa (ibid 145).

[6]) Isto je to i nekijem predjelima u Francuzkoj običaj. ovd je joj meću pred noge obično kudjelju, koju ona digne i na mjesto postavi. (Du Meril l. c. 56).

[7]) Srb.-Dalm. Magazin 1861. str. 113—116. U Arbanasa svaki srodnik donosi po jagnje: ostali gosti plaćaju po nešto za svadbene troškove (Hahn l. c. 144).

[8]) Rohrer, Slav. Bewohner II. 97—98.

objesi lopižu, obrne žrvnjem, igle da zaplete, kudjelju da zaprede, metlu i sto drugijeh stvari u ruke joj daju. Svekrva joj uz to reče: „To te sad čeka.“

Sjutra u jutro nevjesta diže se rano, pripravlja i dodaje vodu svakome svatu za umivanje, perčine jim razčešljuje i kite privezuje a oni je darivaju. [1])

Risan u Boci Kotorskoj. Ovdje svatovi ne samo da su oružani kao da na vojsku idu, nego nose i barjak sobom, koji se zadjede i vije na kući, gdje je svadba.

Već pri početku svadbe, djevojke s pjesmama nevjestu opominju, da je dužna u novoj kući biti dobra, a da srditost, ako je ima, valja da ostavi u staroj kući, inače one daju pravo zetu, u samo nevjestino ime, ćerati zloću iz nje šibikom. Evo komada te pjesme:

— Kosto 'mi Stani poruči,
Po onoj zlatnoj jabuci:
„O Stane moja dušice,
Čuo sam da si srdita,
Srdita i ognjevita.
Neg Stane moja dušice,
Ostavi srdost u majke,
A živi oganj u braće,
Ne nos' ga meni u dvore
Ne omrazi me sa majkom.“
A Stane Kostu poruči,
Po onom sivom sokolu:
„O Kosto srećo vesela,
Ako ti budem srdita,
Srdita i ognjevita,
Napravi zlatnu šibiku
Pa mene šibaj u dvore
Po onom skucu svilenu.“

Kad dolaze svatovi po nevjestu, pripijevaju djevojke i želju očinu, majčinu, bratovu, sestrinu, da nevjesta neide iz kuće:

Sunce mi je na istoku, hoće da dodje,
Mlada Stane na pohodu, hoće da podje;
Babo joj se smjerno moli: „Neidi Stane!“
Mlada Stane odgovara tiho smjereno:
„Bogme hoću moj babajko, vrijeme mi je,
I tamo mi baba kažu, kolik da si ti.“

Pošto dodju svatovi, djever podje k vjerenici i obrnuvši je u naokolo put istoka (kao što sunce ide, s lijeve strane na desnu), ona mu se pokloni i š njim poljubi i ona se više ni s kijem neljubi do vjenčanja. Govori se, da je odprije bio običaj, da ovdje djever svoju snahu muškim pasom opaše po košulji, da bi mušku djecu radjala. Ali je ovo sad prestalo.

Blagoslov dava otac nevjesti, držeći somun hljeba u ruci, a u somunu je udubena srebrna čaša puna vina. Tako je blagosivlja i mati i ostala rodbina. Molitveni somun se odnese i dade popu, ali čašu uzme djever, pa po što se iz nje na vjenčanju zapoje vinom, dade je nevjesti, da je ostavi za spomen. [2])

Nevjestu drži brat i čuva jednako od kad započne svadba, i nepušta je djeveru, dok nedodju na avlijska vrata, pa mu ondje reče: „Pozlati dje-

---

[1]) Milinović u Arkivu za povjestnicu Jugosl. V. 213—215.

[2]) Sravni pjesmu o diobi Jakšića u II. knj. Vuk. Nar. pjesama na str. 626.

vere, ako hoćeš da ti dam ovaku banicu," a poslije dugoga takovog prepiranja, djever mu što pokloni, (talijer ili najmanje forintu), a on preda djevojku.

Po svršetku vjenčanja pop zapovjedi mladijencima, da se ondje odmah poljube. Ako mladoženja nije vrlo stidljiv i uzda se, da će iznenada moći ugrabiti te djevojku poljubiti, on posluša popa. Ako li se stidi ili se boji, da to neće moći učiniti, i tako da će se osramotiti, oni oboje kao stideći se neposlušaju ga.

U kuću djevojka valja da udje preko prostrtoga ćilima, pod kojijem je muški gatnjik i mali nožić crvenijeh korica, da bi mušku djecu i junake radjala. Na kućnome pragu srete svekrva svoju nevjestu i založi je tri puta medom iz ožice . . . .; po tom joj da od roda kakvo muško dijete, te ga podižući od zemlje poljubi i daruje. (Dijete se ovo u Srbiji zove nakonjče, jer se djevojci daje na konja, a u Risnu nema imena nikakvoga.)

Pri svedenju nevjeste nema nikakova obreda, nego svekrva i njezina kći legnu s nevjestom, pa kad opaze da je zaspala, one se polako izvuku i mjesto sebe pošalju mladoženju. Od prije je u Risnu bio običaj, da tri prve noći djeveri spavaju sa nevjestom, ali toga sad već nema.

U jutro nevjesta ustaje prije sviju i počevši od svekra i svekrve svima još u postelji nazove dobro jutro; po tom naloži vatru i pristavi kafu i pripravlja vodu za umivanje, po tom sa svojom zaovom ili jetrvom namjesti sve postelje osim svoje, a njezinu valja da namjesti svekrva ili zaova sama. Kad bude kafa gotova, ona je da svakomu osim svoga muža, a njemu kao od stida neda. Tad nevjesta ide na vodu.

U prvu nedjelju iza vjenčanja, ima nevjesta da ide u Crkvu — i tamo je prate same ženske, muškarci se u to nemiješaju. One tog dana toprva je oblače u ženske haljine, ali u najljepše što se može. Obično se misli (kaže Vuk), da je nevjesta do ovog dana još jednako djevojka, a poslije toga da će prestati biti; i za to sjutra dan već nenosi vijenaca i nepoklanja se do zemlje. [1])

Paštrovići u Boci. Pri odlasku s djevojkom iz očine kuće donesu pogaču, a na pogači čašu vina, koja stoji udubena u hljebu: zet baca do tri puta prsten u tu čašu, a nevjesta ga do tri puta vadi sa dva srednja prsta, i stavlja ga pred zeta. Tad mladoženja uzme prsten, te ga natakne nevjesti na prst, medju srednjijem i malijem desne ruke. Za tijem dolazi blagoslov, koji se ovdje zove dobra molitva. Nevjesta klekne na tapit i sklopi pružene ruke, a na ruke joj nalože handžara i kubura koliko držati može, a dva zastava drže prostrt veo više njezine glave, pa mole i želje izriču, kako će nevjesta bit dobra, poštena, srećna itd. Formula, koja nesmije izostati, jest: „Daj Bože u veliki dobri čas!" Za tijem je blagosivlju roditelji ili ako nije njih, stariji srodnici pa završuju blagoslov riječima: „Daj Bože, kćerce, da se u ovu kuću nevratiš drukčije, nego kao mili gost!" Kad dodje pak u kuću tastovu, tu je ovaj blagoslovi.

U Crnojgori i u Risnu ta je „dobra molitva" nešto drugačija. Pred što se ima nevjesta iz kuće očine uputiti, uzmu svi svatovi jedan po jedan počevši od starog svata od doma pšenični somun, u kome je zasadjena čaša vina. Iz te čaše nekrenuvši je rukom, nego samo somun držeći, svaki srkne, pošto je nevjestu blagoslovio. Najposlije dodje somun djeveru, koji isprazni čašu, pa je nevjesti preda, da je čuva do vjenčanja, jer se opet iza toga, isto tako iz te čaše vino prisrkuje. Za tijem pridrži nevjesta tu čašu kao neki spomen i zove se molitvena čaša ili molitva. [2])

[1]) Vuk, Kovčežić. 48—98.

[2]) Vuk, Montenegro 83—85.

Crnagora. Plaćanje za djevojku biva na piru i to je uprav, kad su svi pirni gosti za stolom, i taj posao uputi stari svat od doma na slijedeći način. Uzme pogaču okićenu, ter je donese pred staroga svata od puta i traži da mu se pogača pozlati. Tad ovaj uzme onoliko novaca, koliko je pogodjeno za djevojku i kao iz učtivosti dade vazda nešto više (rijetko da je cijena manje od 12 talijera=24 for.), te poredja taj novac po pogači, pa ga sa svom pogačom preda domaćinu. Ovaj pak, da bi odgovorio na učtivosti, neuzme nigda koliko je ugovoreno, nego vazda nešto manje, a ostalo sa pogačom vrati zetu, a za to svikolici gosti blagodare domaćinu. [1]) Tad uzme stari svat od doma pogaču, pa je prelomi preko glave govoreći: „Iz ovog doma pošla u dobri čas, a u oni uljegla u bolji čas.“ Za tijem desni djever izvadi u marami zavite nove opanke, u kojijema je jedna cvancika, te preda bratu djevojčinu, a ovaj otide u sobu, gdje žene oblače nevjestu, pak joj te opanke obuju na noge. Tada, dočim ona oblači vjenčanicu košulju, brat joj skine kapicu s glave, baci je pod noge pa on čas otide. I kose moraju bit opletene kako u žene, a ne više kako u djevojaka.

Pred što se imaju uputit iz djevojčine kuće, desni djever ide da uzme djevojku oli brat njezin uzme je za ruku pa kaže: „Nedam je što me nećeš darovat.“ Djever ga pita „a što ću ti darovat?“ Brat: „daj mi ako ćeš i jejan fišek.“ Ovaj izvadi pa mu dade i dva i tri, koje on ipak za sestrom ispali. Za tijem vode djeveri djevojku k staromu svatu i ovaj joj metne prsten na ruku. Sad je dobra molitva ili blagoslov. Čašu, kojom se pilo na dobroj molitvi, metne djever u džep ili djevojci u njedra. Pri vjenčanju u crkvi običaj je, da mladoženja nevjesti stisne ruke sa prstenom tako jako, da se ova od muke uvija; ali opet njega kum, kad to opazi, kucne, da miruje. Svatovi putem hodeći i u Crnojgori kogagod sretaju, davaju mu piti iz svadbene cice. Pred zetovijem kućnijem pragom svekrva dočekuje nevjestu, te joj dava malo muško dijete, da prenese preko prostrta bjelja (ćebeta) i praga u kuću pa ga daruje. Ovo prenošenje i darovanje biva zato, da bi mlada radjala mušku djecu. Tad djeveri predadu nevjestu, te sjedu š njom na odar. Oni je jednako čuvaju i svuda prate, pa prvo veče ona i spava s djeverima. [2])

Sjutri dan po svadbi ima obred nošenja vode. Nevjesta, praćena djeverima, koji iz pušaka pucaju, ide na vrelo ili bunar, odkle obično kućani vodu donose; tu ona mora napuniti sud vode i opet uz puškaranje vratiti se doma. Tu polijeva ruke gostima, da se umiju i za to umivanje svaki je daruje. [3])

Navedimo sada i neke svadbene običaje, koje Kovaljevski zabilježi. Svaki gost donese štogod na pir, osobito štogod jela i piva, a jedan donese i živa pijevca, s kojijem se šala zbija. Nevjesta nesmije cijeli dan svadbe ništa jesti, ako joj što djeveri kriomice nedadu. Ti djeveri, koji se drže kao braća nevjestina, prate svud nevjestu, ni časa je samu nepuste, pa baš i prvu noć mora š njima spati. Premda su ti djeveri obično bližnji srodnici, ipak se kadgod dogodi (ali sasma rijetko) da oni zloupotrebe povjerenje, ali su tada kažnjeni, kao da su rodjena braća tražila, da sramotu učine ili učinila. [4])

Užičko okružje u Srbiji. Na svadbu i na slavu može svak doći, pa baš i nepoznanci, bit će primljeni kao da su i pozvani. [5])

---

[1]) Ibid. 83.

[2]) Medaković, Život . . 39—50.

[3]) Vuk, Montenegro 83—85.

[4]) Четыре мѣсяца itd. 35—37.

[5]) Glasnik društva Srb. Slov. X. 317.

Bugarska. Ovdje na svadbi ima osobiti obred, kojega u ostalijeh Slovena do sada nenadjosmo, a to je Zasjevka. Tu se svečano sije muka na tri sita u troje naćve pod pjevanjem, od koje muke isto tako svečano mijese i peku hljeb. Od te muke ispeče se i jedan kolač, koji bude pomazan medom (radi toga medenik).... Kad je to gotovo tad žene kažu zetu, da sjedne, pak otpasavši jedan kraj pasa, premetnu mu ga nad oči preko glave, a jedna mlada snaha rastrga mu medenik nad glavom na krst, a s medom namazanima rukama pomaže ga po licu, veleć: „da se ljubite i rado imate kao pčela med.“ Sad se razdjeljuje svakomu gostu po komadić toga medenika i uz to se dava iz bijeloga kotla vina srebrnom časicom. [1]) Za tijem u večer bude tako zvana razdjelnaja večera, gdje se mladoženja oprašta sa svojijem mladijem drugovima prelazeći u red oženjenika. Na ovu svečanost nedolaze oženjeni ljudi ni žene ni starci. Za večerom i igranjem idu mijesiti hljeb i to oni sami čine, pače jim djevojke sakriju i kliješta i ražanj, da nemaju čim oganj razrovati. Ali oni da pokažu, da mogu i da znadu i bez ženskinja i bez orudja hljeb mijesiti, izdrobe glavnjom živi ugljen, a omotavši tijestom ruku razgrnu žeravu, te metnu kolač u oganj i zapreću ga opet rukama.

I u djevojčinoj kući bude isto tako razdjelnaja večera sa njezinijem drugaricam, koje joj pjevaju najnježnije pjesmice n. p.

Тос вечарь слънчице!
У тво майчица,
И у твой бѣща, слънчице
А утрѣ вечарь слънчице
У друга майка
У другы бѣща слънчице.

Hodeći put crkve i ovdje kao i kod Srba nosi tako zvani založnik bukliju, te dava piti kogagod srete — ali u drugoj ruci nosi i živa pijetla.

I u Bugarskoj mladi najprije razpliću kose i pokrivaju je bulom [2]), djevojka biva sa svojijem družicama zatvorena, te je valja kumu do tri puta od njih otkupiti. Ali nije ni te kupovine dosta, nego ima i druga simbolička kupovina: založnik, koji nosi pijevca živa sobom (po piscu članka u Arkivu, pijevac predstavlja mladoženju), kupi u djevojaka i kitu, što se zove „Ila“ koja je mjesto djevojke, te je sada zajedno s pijetlom nosi.

Pritakmovanje se zove, kad roditelji djevojčini blagoslovivši mladijence, podadu jim malo vina i hljeba, da ga okuse. Iza blagoslova roditelji jih poljube u čelo, a oni njih u ruke. Djever, mladoženja i nevjesta, drže se za jedan rubac, a žene drže nekoliko zapaljenijeh svijeća. (Pri tom blagoslovu ima još nekoliko obreda, ali jih se pisac ne sjeća). Od tole se ide u crkvu na vjenčanje. Kad djevojka izadje, zaove prosiplju žito sa sitnijem novcima u djevojčino dvorište. U crkvu ide i založnik sa pijetlom, s ilom i s buklijom. Roditelji djevojčini neidu.

Kad dodju pred kuću mladoženjinu, roditelji njegovi susretnu jih noseći hljeb i so, pa jim kažu, da sadju s kola, ali ovi neslušaju, već se s kola

---

[1]) U Bugarskoj ima skoro svaki seljak take srebrne čaše, koje se samo na svečanostima upotrebljuju i ostavljaju se u naslijedstvo sinovom. Samo gdjegdje satro se taj običaj. Rakovski kaže, da je vidio takovijeh čaša, koje imaju do preko 600 godina.

[2]) Sravni rimski flammeum i prvobitno značenje riječi nubere. Taj se običaj nalazi i u današnjijeh Grka i u Arbanasa (Hahn, l. c. 15). Za druge narode gledaj Du Meril 18; Weinhold l. c. 252.

poklanjaju. Tad roditelji jih stanu darivati, otac n. p. dade ili obeća nekoliko ovaca, krava, konja, komad vinograda itd. a mati kojekakav ures, dudove itd. Kad je pak nevjesta sašla i preko prostrta platna došla do praga, dadu joj posudje s medom i kiticu cvijeća, kojom maže pragove, kroz koje prolazi gore i dolje, dok dodje do sobe. To čini, kažu, da joj blagi budu svi domaći kao i ona njima.

Sad kum i kumica dadu zetu muško jedno dijete, a nevjesti žensko, blagosivlju jih, a oni se mučeć klanjaju, pa kad jim i oduzmu djecu, oni se jednako klanjaju. Kakvi su obredi u ložnici, pisac kaže, da nezna.

Sutri dan mora djevojka, kao i kod Srba, svečano da ide na vodu. Kad se s vode vrati, bude svečano razbulanje. Djever ubere sa zelena drveta dvije grančice, te skine buo nevjesti i baci ga na stablo. Tad tek počne nevjesta sa domaćima govoriti. [1])

U Trnovskoj okolici svekrva susreta nevjestu na pragu, ne samo sa hljebom, solju i vinom, nego na pogači nosi još i zlatni i srebrni ures, koji je od starine u kući, pa predade nevjesti. U tomu, kaže izvjestitelj, narod vidi dva značenja: najprije obilnost, ljubav i vjernost, a drugo: da tijem svekrva kao predaje novoj snasi brigu kućnijeh poslova. (Odžakov.)

U nedjelju poslije svadbe kupi djever nevjesti preslicu i povesku, na kojoj priveže babku i vreteno. [2])

Kukuš u Bugarskoj. Замесъ, koji biva u četvrtak, tri dni prèd svadbom, i na kojem se svečano dvije pogače peku, pripada svadbenom veselju. Ovom prigodom ima mnogo obreda pri miješnji, mi napomenimo *glavne*: Na troje naćve i na tri sita siju tri djevojke brašno, a malo muško dijete, kome moraju biti živi roditelji [3]), siplje vodu i so i promiješa brašno palicom, po tom istom palicom udara tri puta po gredi i kaže triput: „momak i moma.“

U petak skupi se nevjestina rodbina, da joj kosu pletu. I ovdje valja malo dijete, koje ima oca i majku, da započme taj obred, a djevojke ga dovrše metnuvši i kapu na glavu i шамiу, što je vjerenik na velikom zaručaju darovao.

U subotu nema ništa osobita, ako nećemo da to napomenemo: da se u momka sakupljaju srodnici, da svečano ubiju vola za svadbe — volu najprije urese glavu i rogove cvijećem i kitami i pripijevaju mu pjesme.

U nedjelju je pak prava svadba. Zet ide sa pratiocima k nevjesti, da je vodi na vjenčanje. Ali kad dodju, nadju djevojku zatvorenu u sobi i okruženu svojom rodbinom, držeći u ruci rešeto i u njemu pamučna sjemena. Tad zapjevaju „Otkupljajte snahu djeveri! skupa je snaha, vrijedna je“ ... Djeveri, koji do sada na dvoru stajaše, dadu nekoliko groša vrataru i ulaze u nutra; a djevojka rasijevajući sjeme, baca ga na dvor, a gosti ga bacaju preko kuće. Za tijem kuma stavlja vijenac lozovi na glavu nevjesti, a svekrva donosi srebrni ures, kojijem urešuju nevjestu pjevajući: „Веди сѣ долу наша дружко, дуръ да ти кладатъ нетопъ на чело-то, плоча на сърце-то.“

---

[1]) Pripovijedaju, da je nevjesta u staro doba nosila buo sve dokle nije rodila, i za to doba je govjela t. j. ništa nije govorila sa svekrom i svekrvom.

[2]) Arkiv za povjest. jugosl. VIII. 252—271.

[3]) I u Rimu pri confarreaciji neke obrede mogoše sami patrimi i matrimi ovršavati. I u Grka samo παῖς ἀμφιθαλής mogao je biti upotrebljen u nekijem svadbenijem obredima (Rossbach l. c. 138 sq.; 225). U Arbanasa još dan današnji, pri miješanju svadbenoga hljeba, djevojka koja najprije zabode ruke u tijesto, valja da joj je živ i otac i mati (Hahn l. c. 144.)

Pri blagoslovu prolijevaju vino preko zeta i nevjeste, a ova ljubi ruke svim svatovima.

Kad dodju s nevjestom pred kuću mladoženjinu, prije nego s konja sjaše, dodaju joj dvoje muško djece, koje ona miluje i s pločom, što ima na prsima, gladi po obrazu, ljubi jim ručice i dariva jih voćem. Svekar tad prebaca preko nevjeste sitne pare i diže je s konja. Tad joj daju dva somuna kruha pod pazuha i sud vode, kojom je zet lice umio. Sad nevjesta tako naprćena ulazi u kuću, pa ide put sobe, gdje se zet za vrata sakrije i dok ona u nutra ulazi, on je tukne tri put plećima, pa izleti na dvor, a nevjesta odnese i somune i sud, pa jih položi u jedan kut sobe.

U ponedjelnik nema ništa osobita. U utornik naćeruju nevjestu, da mete kuću i da pere sude, a za tijem da umijesi kolač. Pri svemu tome podsmijevaju joj se i podruguju, da neumije ni mesti ni prati ni mijesiti. U srijedu prate nevjestu na bunar, da bi donijela vode. Putem kogagod sreta, služi vinom i rakijom i ljubi mu ruku. Na kladenac kad dodje, najprije ga obilazi na okolo i prosiplje iz rukava proso, a u kladenac baca neprobijenu paru, koju je u ustima donijela. [1])

Struga u Bugarskoj. Hodeći na vjenčanje i sa vjenčanja i ovdje posiplju nevjestu sitnijem novcem i ovsom. [2]) Kad svatovi prolaze mimo poznatu kuću, kućani istrče na dvor i časte jih vinom. Po vjenčanju u Crkvi zet i nevjesta jedu kruh i piju vino, koje je doneseno od pratilaca zetovijeh, za tijem i svi srodnici ljube vandjelje, pa i oni vina piju.

Kad su već pred kutnjim pragom zetovijem ili pred sobom, davaju nevjesti kruha i vina. Za tijem uljegu u kuću, i u jednom uglu sjede zet i nevjesta jedno uz drugo, i tu donose nevjesti muško dijete, koje joj stavljaju na koljena, a ona ga poljubi i daruje. [3])

Bugari u Bessarabiji. Pri vjenčanju u Crkvi, pošto se zapjeva: Ісаія ликуй . . . sasiplju na mladijence sa svijeh strana oraha, slatkiša itd. za znak, da jim žele u svemu obilnost i bogatstvo: kum i kuma u samoj crkvi vežu im ruke.

Kad se vraćaju iz crkve, ako je zet iz drugoga sela, seoska djeca odkle je djevojka zaokupe zeta, da dade otkup za nevjestu, ali sreća da su i najmanjijem darkom zadovoljni.

Na nekijem mjestima pri gozbi u zetova oca mladijenci sjede za posebnijem stolom, i za nekoliko minuta drže na rukama dvoje malo djece, zet muško a nevjesta žensko. Na ovom objedu nebude niko od nevjestine svojte.

I ovdje svatovi kad dodju, da uzmu nevjestino ruho, sestra ili rodica (ali mora biti djevojka) ište kao platu.

Kad svatovi za darove što primiše od mladjenaca, stanu da uzdarje davaju, što obično bude u novcu, mladijenci nijesu prisutni. Kad se dospije pirovanje, kum i kuma vode mladijence u sobu, tu zet kumu polijeva ruke pri umivanju, a on njemu predade novce, što su se na svadbi skupili. Drugi dan po svadbi šalje svečano svome tastu kozle ili jarca lijepo okićena na dar. [4])

Rusini. Kad su svedeni zet i nevjesta, ova uzme grunak cukra, pa sutra u jutro dava svome mužu, da bi mu tako s njome življenje sladko bilo.

---

[1]) Miladinovci. Бълг. н. пѣсни 518—521.

[2]) Posipanje mladijenaca žitom, voćem i slatkišima, bivalo je i u Grka i u Rimljana, isto kao i danas skoro u svijeh naroda indoevropejskog porjekla. Gledaj n. p. Rossbach l. c. 226; Du Meril l. c. 55; Hahn 146, 196.

[3]) Ibidem 516.

[4]) Матеріалы . . Бессарабская область. I. 508—510.

Pod jastukom jim svu noć stoji somun hljeba, kao znak buduće obilnosti. Nova snaha cijelu prvu godinu, gdjegod i kogagod svoje nove svojte srete, valja da poljubi. Ovo je pošljednje, kaže Rohrer, običaj i u Kozaka, ali nekaže u kojijeh. [1])

Laborski Rusini. Pošto su se svatovi sakupili u mladoženje doma namijenjeni starosta govori besjedu o častnicima, koji svatovima trebaju u tom poduzeću. Ali najprije počne od sebe: „Ци пріймаете мене хлопци за старосту?“ Пріймаеме, пріймаеме віčу svikolici, pa š njima i mnoštvo djece, što se tu sakupi. Tad starosta uzme kitu ovsa, pa ga zadijeva sebi za kapu, kao znak svoga dostojanstva. Tako budu izabrani i ostali i ovsom nakićeni.

Kod nevjestine kuće svatova nema, nego sam „выдавця“ i nekoliko djevojaka, koje pletu vijenac i pjevaju medju ostalijem i ovo:

Ей Марько, Марічко
Камяного сердця,
Якъ же тобѣ не жаль
Зеленого вѣнца?
Ба якъ ми го не жаль
Ажь мя сердце болить!
Бо то все ся стало
Не по моей воли,
Не по моей воли,
Але по братовой,
По братовой і сестриной
Тай по материной.

Tad nevjesta klekne a brat joj najmladji stavlja vijenac na glavu.

Kad dodju zetovi pred kuću nevjestinu, выдавца i djevojke do tri puta zatvoraju vrata i neće da jih puste unutra, nego pjevajući ištu otkup za djevojku. Za tijem je blagoslov i opći plač.

Pred večer vode nevjestu k mladoženjinoj kući. Kad dodje *blizu*, mati zetova uzme u ruke somun hljeba i dočekuje na kutnjim vratima nevjestu, pa je pita: „Su čim si došla?“ a ona joj odgovori: „Sa srećom i zdravljem i s božijem blagoslovom.“ Tad joj stavi na glavu somun i vodi je u kuću. Nevjesta unišavši, ide uprav trpezi, ljubi joj četiri ugla i sjeda: i odmah počimlje večera.

Iza večere donose postelju nevjestinu i prostiru je na pod, zet sjede na postelju a nevjestu mu dovedu na koljena i raspliću joj djevojačku kosu i pjevajući povezuju joj glavu kao što udate žene nose. Sad idu svatovi i mladijenci na rijeku i bacaju vijenac u vodu, ali ga drže, da ne otpliva i iz sredine vijenca zahvataju šakom vodu i umivaju se. Zet nosi od te vode doma i pokropi svekolike goste. Sad se igra i svaki gost poigra sa nevjestom i metne joj na tarjelić nekoliko novčića. [2])

Vrhovinci (ugarski Rusini u Marmaroškoj, Bereškoj i Ugvarskoj županiji.) Uoči svadbe u večer sakupe se gosti na huski, a to su kolači naličnі guskama, i množina ih se toga večera ispeče za svadbe. Odmah u jutro idu zet i nevjesta na izvor ili na bunar, da se umiju, i u tu vodu gosti meću bakrenijeh novaca. Tad se pletu vijenci i posiplju mladijence ječmom. Pri oproštaju nevjeste s roditeljima nemože niko da se suzama opriječi. Sad joj raspliću pletenice i postavljaju vijenac. [3])

---

[1]) Rohrer, Sl. Bewohner II. 99—122.

[2]) Kraljicki, Сборникъ науковы 1865, str. 148—160.

[3]) Biedermann, Die Ungarischen Ruthenen . . 78.

Polješuki i Bužani (Malorusi u Gorodenskoj guberniji.) U oči svadbe biva svečano miješenje i pečenje korovaja i u zeta i u nevjeste doma.

Na dan svadbe ide zet sa svatom (дружко) i sa sviračem k nevjesti i pokloniviši se svakomu, sjedu za trpezu, a nevjesta mu donese rubac s riječma: Дарую тебэ Степанэ першимъ подаркомъ; a mladoženja daje njoj 15 ili 30 kopjeka sa formulom: Дарую тебэ Марино битымъ таляромъ. Za tijem дружко vodi okolo trpeze zeta i nevjestu, držeći se sva trojica za jedan rubac. Sad je blagoslov roditeljski. Putujući k crkvi kogagod sretaju, klanjaju mu se, a sreteni jim se uklanja s puta. Po vjenčanju zet i nevjesta nogama turkaju otirač i pas, po mnijenju opisatelja, da bi javno pokazali, da je ispunjena ženidbena dužnost.

Opet se oboje vraćaju u nevjestinu kuću, gdje jih otac susreta s votkom, a mati stoji kod žbadnjice, koju i zet i nevjesta moraju dotaknuti.

Kad za trpezu sjednu, nevjesta mora se posaditi zetu ob lijevu. Iza ručka ide mladoženja k roditeljima bez nevjeste, da jim odnese djevojčine darove. U večer ili sjutri dan vraća se po ženu — ali se ova zatvori u sobu, odkle je brat dovodi i posadjuje za sto: za tijem ženske vode nevjestu u sobu i preoblače, a brat dodje i uzme nevjestu, odvede je opet za sto i posadi je sa zetom, oboje na jedan jastuk. Svahe joj raspleću kose i krajeve joj podžižu za znak, da žena nema više s krasotom kosa ljude primamljivati; tad joj mažu kose maslom, a kadkad i medom, stave joj na glavu komad hljeba i novaca, da bi joj život bio sladak, obilan i bogat. Tad joj svaha natiče žensku kapu.

Kad dodju u zeta doma, vode mladu okolo stola za znamenje, da će ona biti gospodarica u kući (ako matere nema). Ti svi obredi zovu se зводыны. Pred što se pir svršiti ima, svat ili druško vodi mladu, da joj pokaže svekolike zgrade, bunare itd., da bi znala kućni red. [1])

Ukrajina. Kohl kaže, da je vidio, gdje vode nevjestu, a ona da je nosila u ruci dugačku drvenu sablju, a na sablji naboden veliki somun kruha. I sablja i hljeb bijahu lijepo cvijećem okićeni. On ovako tumači taj simbol: Sablja i hljeb znače, da je muž dužan ženu braniti i hraniti, a cvijeće da mu ona iz blagodarnosti ima kao cvijet kititi i resiti cijeli život. [2])

Poltavska i Černigovska gubernija. Pri vjenčanju u Crkvi stoji djevojka držeći sablju, a na sablji je privezana svijeća. Ta sablja stala je prvog dana svadbe u prednjem uglu. To je prije bilo običnije, sad je sasma rijetko. Pred što imaju put crkve da se upute, brat raspliće nevjesti kose i kad ter kad joj zamahuje sabljom okolo glave. Njezine drugarice pjevaju:

„А татаринъ братецъ татаринъ
Продавъ сестрицу за талеръ
А русую косочку за шестакъ
А биле личенко пишло и такъ.“

Tad davaju novaca bratu, da bi se uklonio iz kraj sestre. U Poltavskoj guberniji ne raspliće brat sestri kose, nego stane na vrata s batinom i prijeti, da će ubiti mladoženju, što mu on sestru hoće da sobom vodi, ali ga zet ublaži, davši mu malo novaca, i to se zove: brat prodava sestru. [3])

Velikorusi u opće. Uoči svadbe biva дѣвичникъ, na kome se ne-

[1]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 882, 887.

[2]) Reise im Innern von Russland . . II. 284.

[3]) Bantyš Kamenski, Исторія малой Россій III. Примѣчанія 77—79.

vjesta oprašta sa djevojačkijem životom i sa svojijem drugaricama. Za tijem ide djevojka u banju [1]), da bi, kako kažu, oprala sa sebe stare navike i spravila se k vjenčanju i novome životu. Cijelu večer je gozba, na kojoj su skoro same djevojke, dosadanje drugarice nevjestine; one nariču pjesmama i oplakuju nevjestin djevojački život. Na pošljetku nevjesta dariva svoje drugarice. Slična дэвичнику biva toga večera svečanost i u mladoženje doma. I on se oprašta sa svojijem drugovima, i on ide u banju, i on jih časti pivom i jedivom. I коровай se svečano peče u nevjeste uoči svadbe.

Na svadbi i zet i nevjesta i svadbeni činovnici imaju počastna nazvanja, i to se drže kao simboli bogatstva, znatnosti, obilnosti. Toga radi zet je князь, nevjesta княжна, [2]) a po vjenčanju княгиня, srodnici zetovi бояре, upravitelj svadbe тысяцкой. Na svadbu pozivlju i magjionika (ворожея), da nebi škodio svadbi.

Na velikijem mjestima raspliću kosu nevjesti i pletu je na način mužatica, već na djevičniku, ali u opće to biva na dan svadbe. Pri tomu se pjevaju pjesme, kojijem se oplakuje djevičanski život, i njegov znak puštena pletenica, hule se roditelji što prodaše nevjestu, i huli se ženidbeni život.

Kad zet dodje po nevjestu, nepuštaju ga u kuću rodjaci nevjestini i njezine drugarice, dok ne plati за выдачу. Kopeki i ostali sitni novci, koje on plaća, zovu se rubljima, dukatima itd. i to je znak bogatstva.

U crkvu idu svikolici na konjma, a kad u crkvu dodju, natječu se zet i nevjesta, ko će prije stupit na ćilim, da mu drugo bude podložno. Po vjenčanju odmah svećenik daje bocu vina zetu, a ovaj daje nevjesti piti i pije sam, [3]) pa tad lupne bocom o zemlju i popleše je nogama i smrvi u male komadiće, i to valja da sam zet učini bez ičigove pomoći. [4]) Ti se piljci moraju tad pokupiti i baciti u rijeku.

Na vratima od kuće dočekaju roditelji nevjestini djevojku, i nose joj hljeba-soli i posiplju mladijence hmeljem. Za mladijence stave na trpezu pečena pijevca, od koga gosti nejedu, nego samo zet i nevjesta, i to na nekojim mjestima ne na trpezi nego u sobi. Zet i nevjesta kad na zdravlje piju, da bi osladili vino, koje, kažu, da je gorko, cjeluju se pred svijem gostima.

Soba (Свнникъ), gdje imaju bit svedeni, nebude razgrijana, kako je inače obično, i to da bi jih zima tobože naćerala, da se jedno k drugomu privriježi. Budu uvedeni u sobu popraćeni sa ikonama, koje jim objese više glave. Nevjesta mora izuti crevlje zetu, i u jednoj nadje mali bič, a u drugoj novčić; ako izuje prije onu, gdje je novac, to je sreća; ako onu gdje je

---

[1]) I stari Grci imadoše taj običaj: U Aeoliji crpali sa vodu za nevjestina kupanja u svetom vrelu Ismenos, u Attici pak u vrelu Kallirrhoe ili Enneakrunos (Rossbach l. c. 224); običaj kupanja pri vjenčanju nalazi se i u Indiji (Colebrooke, Asiatic researchs VII. 290). Za druge narode gledaj Du-Meril l. c. 11.

[2]) Sravni i Šnjegirev, Русскіе II. 83.

[3]) Koliko je star i važan ovaj običaj, vidimo i s toga, da je na nekijem mjestima u srednjem vijeku narod držao, da je tijem pićem ženidba gotova. Proti tomu nalazimo medju ustanovljenjima Andegavske sinode od g. 1277. naročiti kanon: »Intelleximus nonnullos volentes et intendentes matrimonium ad invicem contrahere, nomine matrimonii potare et per hoc credentes se ad invicem matrimonium contraxisse carnaliter se commiscent (can. 3). I ovaj običaj može se naći i u starijeh i u novijeh naroda; gledaj Du-Meril 40—44.

[4]) I za to razbijanje sada imamo mnogo primjera i u inorodaca. Ibid. 59—60.

bič, to je nesreća: ali svakako mora je tri puta ošinuti onijem malijem bičem za znak, da bi mu bila podložna (Ivanov-Želudkov). [1])

Donski Kozaci. Na djevičniku uoči svadbe oprašta se nevjesta sa svojim drugaricama i zet sa drugovima. Sutra dan najprije je roditeljski blagoslov i u zeta i u nevjeste doma. Kad je to gotovo, tad djevojku posadjuju u sprednji ugao (to je obično mjesto, gdje sjedi domaćin) pod ikonama, a uza nju čine da sjedne najmanji od braće ili srodnika, kojemu daju u ruku štap (державу) ili svileni bič, i on neda zetu svojega mjesta kod sestre, dokle ovaj neotkupi. Sad idu u crkvu i djevojci raspliću kosu, a pošto je crkveni obred ovršen, tad joj zapliću kosu kao u udate žene, a na glavu joj meću калпакъ. [2]) Pred kućom zetovom roditelji jih susretaja s hljebom-solju i posiplju jih šenicom, orasima, hmeljem i novcima. Pošto su se okusila prva jela, svaha spraćuje mlade u ložnicu. I kod seljaka, koji nijesu vojnici, skoro su jednaci svadbeni običaji. [3])

Malojaroslavecki ujezd u Kaluškoj guberniji. Uoči svadbe biva svečano kupanje nevjestino. Iza kupanja počnu odijevati nevjestu. Malo zatim dolazi mati i otac zetov (zet dolazi poznije) i donose sobom ugovoreno vino, koje se počne ispijati. Kad se to vino (ovdje pod ovijem imenom razumije se svako piće [4]) ispije, tad domaćin toči svoje i dava srodnicima zetovijem; pri tom vino se ovako služi [5]): otac nosi bocu s pićem i nataka, mati čaše, a nevjesta slatkiša za pred piće. Osim toga oni jih darivaju s ubruscima itd., a i nevjesta čini to isto. Tad nevjesta ide u sobu, pa opet kuka i pripijeva:

Пропилъ меня родимый батюшка,
На винной чарочкѣ,
Провла меня родимая матушка
На сладкомъ пряничкѣ.
Открасовалась я во красныхъ дѣвушкахъ.

Sutra dan u jutro nevjesta plače, i ako nema oca ni matere, ide na groblje, gdje je i njene družice prate i padši na koljena na očinu grobu nariče:

Раступися мать сыра земля.
Ты откройся гробовая доска,
Встрепенись родимый батюшка,
Благослови меня великимъ благословеньцемъ.

To isto biva i na materinu grobu.

Kad se nevjesta obuče, tad se klanja i ište blagoslov ne samo od roditelja, nego i od svih rodnijeh, pa i od same male djece. Po blagoslovu sjeda za sto, pak stane naricati:

Не спускай меня, родный батюшка,
Со широкаго подворища;
Ижъ тебѣ ль, родимый батюшка, не слуга была
А тебѣ родима матушка, посолъ вольній.

---

[1]) Običaj izuvanja ima biti veoma star. Rogajeda kći polockoga kneza, nehćaše ići za velikoga kneza Vladimira (g. 980) govoreći: ja neću da izuvam sina jedne služkinje (Nestor, itd. Schlözera V. 197). I u Moskvi je bivao taj običaj do nedavno; gledaj putopis Olearija i Gerbersteina, koje navodi Snjegirev Русскіе II. 83.

[2]) Osobita kapa udatijeh Kozačkinja.

[3]) Мегері лы . . Земля войзка донскаго.

[4]) Primjetba g. Ivanova-Želudkova.

[5]) To nije samo na svadbi, nego vazda kad su gosti. (Ivanov-Želudkov).

Na mjesto zeta sad brat nevjestin uza nju sjeda, i držeć u ruci palicu čeka zeta, da mu proda sestrinu kosu. Kad zet dodje, družko moli brata, da ustupi to mjesto zetu, ali ovaj se neća i počne zamahivati palicom, i ipak malo komada sitnoga novca omekša ga, pa pusti zeta da sjedne.

Poslije vjenčanja u crkvi гласки (pratilice nevjestine) u jednom kutu zapleću kose i natiču joj повойникъ (kapu što nose žene udate). Ona se sad gleda u zrcalo i popravlja na sebi kapu, pa za tijem opet sa zetom zajedno, pa pitaju i jedno i drugo: koga vide u ogledalu. Zet kaže, da vidi svoju ženu i pozove je po imenu; isto tako i ona njega. Nevjesta se veoma stidi pozvati po imenu svoga muža, i kaže, da prodju gdjegdje i deset godina u ženidbenom životu prije, nego ga ona počne po imenu zvati. Sutra dan po svadbi, čim svane, дружко tuče na vrata sobe i pita zeta, hoće li piti; i ako hoće, to je znak, da je zadovoljan s nevjestom, to jest, da je nevina bila, ako neće piti, tad ja protivno značenje. [1])

Taruški ujezd u Kaluškoj guberniji. Na dan svadbe najprije krstni kum rasčešljuje zetu glavu, za tijem dolazi otac i mati s hljebom-solju te ga blagosivlju. Druško ga tad vodi u prednju sobu, te tu opet biva rodi, teljski blagoslov i svijeh srodnika. Kad su povoske gotove, mati stavlja u svaku po šaku hmelja. Kad dodju blizu kuće nevjestine, seljani se sakupe pak jim palicom zaprieče put, druško jih ponapoji vinom, i tad jih puste proći. Za tijem druško ulazi u kuću, da pita hoće li primiti zeta; odgovor je dakako povoljan; i tako sišavši s kola ostaju pred pragom.

Medju tijem i obuku nevjestu, blagoslove i posade je za trpezu; njoj s desne strane stoji dvoje muško djece, a s lijeve dvoje ili troje žensko. Druško tad ulazeći u izbu, pita muškiće, zašto su tu sjeli? oni odgovore: „Daj novaca, pa ćemo ustati.“ „A zašto?“ — „Mi smo pleli nevjesti obuću.“ Druško jim dade novaca, a oni otidu, pa tad taj razgovor biva i sa malijem djevojčicama; one kažu: „Mi smo šile za nevjestu i mnogo iglica polomile“. Druško i njihova mjesta pokupuje. Za tijem razastiru pod nevjestu ćilim i pod desnu joj nogu stavljaju jednu mjericu punu ovsa. Tad se jede i pije pa istom tada idu otac i mati s ikonama, da uvedu zeta u kuću: on jim se do zemlje klanja i š njima se ciеliva. Sad se objeduje. Po objedu otac sjedinjujući ruke zetove i nevjestine [2]) poučava jih: njemu kaže n. p. ljubi je kako dušu, a tresi kako krušku, a njoj n. p. neslušaj zla jezika itd. Nevjesta tad plačući zahvaljuje roditeljima za hljeb-so. Sad idu u Crkvu. Po vjenčanju djevojke povezuju nevjestu po glavi.

Nevjestu i zeta dočekuje otac pred kućom sa hljebom-soli, a mati s ikonama i koricom kvasa. Tad odmah objeduju mladijenci samo još sa dvojicom, trojicom u posebnoj sobi, pa tad idu spati. Sad i gosti se sabiraju i počimlje pravi objed. Ali okolo po objeda, gosti hoće da vide mladijence, koji valja opet da za trpezu dodju. [3])

Meščovski ujezd u Kaluškoj guberniji. Uoči svadbe u večer je курникъ=gozba; na kojoj je glavno jelo piroge. Prvi obred na svadbeni dan jest preodjevanije nevjeste, i to biva na klupi, koja je pokrivena zvraćenom pelicom (proti zlijem duhovima) [4]) na kojoj nevjesta sjedi. Kad

---

[1]) Матеріалы . . Калужская губернія, II. 174, 177.

[2]) Sravni rimsku dexterarum junctio (Rossbach l. c. 308) kao i indijsku pâni-graha (Manu III. 43).

[3]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 177—179.

[4]) Sravni rimsku pellis lanata (Rossbach 324). Isti običaj nalazi se i u Indiji (Colebrooke l. c. VII. 305).

joj nazuvaju crevlje, stave joj pod pete nekoliko novčića, da bi i u muža u obilnosti življela. Desnu nogu joj obuva djever (шарочникъ), da bi je budući muž milovao. Da bi pak u svemu srećna i zadovoljna bila, pribave jednu ženu udatu, koja s mužem dobro žive, da bi udjela nevjesti brnjice u uši i da joj stavi svoj ubrusac na glavu.[1]) Doklegod traje preodijevanje nevjestino, valja joj oplakivati svoje djevovanje.

Kad otac sina blagoslovi, ovaj ide k nevjesti a pratioci su mu дружко, дядька, dva поддружья i сваха, koja jaše na konju i š njom dječko od sedam godina, koji se zove блюдникъ. Kad dodju pred nevjestinu kuću, kucaju i ištu kao svratište; ali tek treći put kad kažu, da su lovci, te da jim je zec umakao u kuću, otvaraju jim se, kao preko volje, vrata. Taj zec je, razumije se, nevjesta, i zet je mora tražiti po svoj kući, jer je sakriju.

Po što se opletu kose, dolazi roditeljski blagoslov, koji nevjesta prosi s običnom formulom: родимый батюшка и родимая матушка! не прошу у васъ ни злата ни серебра, но прошу Божія и вашего благословенія. Ako nijesu živi roditelji, blagosivljaju kršteni kum i kuma, i tad njima govori богоданны батюшка и богоданная матушка.

Po vjenčanju kod nevjestine kuće pjevaju djevojke u pohvalu mladijeh, pak tad jih svežu s pojasom, da bi jedno drugo ljubili i složno življeli. Sad mati nevjestina, stavljajuć obično groš pred svog zeta, govori mu: »Вотъ тебѣ дите рупь: поставь клѣть, купа плеть и учи свою жонку не для людей а для себя.

Kad se približe mladijenci sa svatovima kući zetovoj, otac jim dodje na susret sa ikonom a mati s hljebom-solju.

Posljednji je obred što mladijenci idu na kladenac ili na bunar da zahitaju vodu [2]).

Selo Petroselje u Mosaljskom ujezdu Kalužke gubernije. Najprije u mladoženje doma peče se svečano коровай. Zatijem odijevaju zeta i druško ište u Boga blagoslov. Zatijem svaha prostire pelicu pa vodi mladoženju da se posadi. Tad mu ona razčešljuje kose i maže jih maslom i posiplje hmeljem. I on ište u oca i matere blagoslov sa gorenavedenom formulom.

Sutri dan po svadbi najprvo što mlada učini jest, da mete kuću, i uz to joj prigovaraju: „кашу мети чисто, а сору вонъ не выноси“ (ovo posljednje hoće rijet, da što se doma čini nema nikomu izvan kuće pripovijedati), a tada joj dadu da peče блины. Za tijem druško vodi mladu na vodu, ali joj djeca nedadu prenijeti vodu, nego mora mladoženja donijeti vina i tako jih ponapojiti, da bi je pustili. Za tijem svekrva donese kudjelju s vunom i da nevjesti da prede. [3])

Kazanska gubernija. U zetovu kuću uvode mladijence preko prostrta platna u kuću, gdje jih otac dočekuje sa ikonom, a mati sa hljebom-solju. Tad je blagoslov roditeljski, koji mati završi posipljući nevjestu hmeljem. [4])

Nižegorodska gubernija. O svadbi pripovijeda nam g. Rajevsky, isto to, što već kazasmo za Velikoruse u opće: izlišno bi dakle bilo, opet opisivati, što je već opisano.

---

[1]) U starijeh Rimljana je pronuba razdijeljivala kosu nevjesti, isto tako i u Grka nympheutria jih joj je potstrizala. (Rossbach 216, 274).

[2]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 164—169.

[3]) Ibid. II. 171—173.

[4]) Erdmann, Beiträge I. 60, 61.

Kostromska gubernija. Isto kao što raspletanje kosa, tako i običaj razuvanja, kaže Snjegirev, da se drži još u većini predjela ove gubernije. [1])

Njerehta u Kostromskoj guberniji. I ovdje sirota nevjesta ide na dan svadbe na grobove svojijeh roditelja, i tu nariče onu običnu formulu, kojom se blagoslov ište. Родимыя батюшка и матушка не надо ни злата ни серебра, прошу родительскаго благословенія." [2])

Permska gubernija. Tako zvano obručenie biva u oči svadbe. Kad zet dodje u kuću djevojčinu, ova ne bude još obučena, a dok ona tijem nebude gotova, ni zet ni njegovi pratioci nesjedaju — ali ona se nimalo nežuri, da se obuče, te kadgod moraju čekati na nogama po više nego sat.

Kad zet ulazi u kuću, nevjesta nastoji da ga ozbiljno i upravo u lice zagleda, da bi joj poslušan bio. Na večeri nevjesta ništa nejede, nego mora svojijem viljuškama i ožicom zalagati zeta i njegovu svojtu.

Na svadbi prije nego zet dodje, ženske raspleću kosu nevjesti i poju pjesme, koje odgovaraju tome obredu.

Kad u crkvu idu, nose sobom piva ili vina, te i tamo u crkvi prijatelje i znance, koje nadju, napajaju. Kad se vraćaju iz crkve, otac i mati zetova susretaju jih sa hljebom-soli. Zatijem svahe молодую окручивают, to jest stavljaju joj na glavu kapu ili ubrusac.

U ložnici svlače nevjestu, i ona kad je svuku, u samoj košulji poslužuje goste vinom i pirogami. [3]).

Roditeljski blagoslov biva i na ženidbi, koja se čini ubjegom, a teško je da će se ikakva djevojka usuditi, da pobjegne, a da otac za to nezna.

Na dan vjenčanja sastanu se svahe zetove i svahe nevjestine, pa svaka pripijeva i hvali svoju stranu, dok se i posvade — ali svadja malo traje, jer se opet lako pomire i medjusobno ljube. [4])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. U oči svadbe ili uprav u jutro na svadbeni dan ide nevjesta svečano, da se okupa. Pred što će na vjenčanje u crkvu, bude oproštaj, a danas ne formalni, nego pravi. Tad joj zapliću pletenice, što mogu tvrdje i vezuju uzlima, za tijem umivaju, oblače i posade na kvasionicu. Sad dodje svaha pa joj pletenice počme raspletati, a djevojke pjevaju tome zgodne pjesme.

Sad je drugarice vode iz sobe, ali je nepredaju svatima, dok jim oni neočiste prag, t. j. nedadu po koji groš. Tad se mole Bogu a za tijem stave nevjestu uza zeta: on joj postavi ruku na glavu, a drugom je obrne triput po sunčanom tijeku, i u to ako je hitar zet, poljubi nevjestu i zato ga svikoliki hvale. Kad su se s nevjestom uputili i nekoliko odmakli od tastove kuće, zet preda nevjestu drušku, a on se vraća k punici, da je pozdravi t. j. da se cjeluje š njome i da je daruje u novcu, i to se zove: на красные сапоги.

Sad dolazi obred, koji se u Povjeneckom ujezdu zove: продажа невѣсты, i to ovako biva: Тысяцкой (glavar mladoženjinijeh svatova) počinje trgovinu upitkujući pratilice nevjestine: koja je mati a koja li tetka? To se čuje i izvan kuće pa viču ljudi: »Idu da je prodaju!« Tisiackoj kupuje nevjestu dijeleći novaca rodjakinjam njezinijem, ali tako, da bližoj po krvi

---

[1]) Русскіе II. 88.

[2]) Ibid. II. 82.

[3]) Матеріалы . . Пермская губернія II. 535—538.

[4]) Ibid. 554—555.

više daje, nego daljoj. Osim njih daje novaca i plakalčici. Tad pratioci zetovi viču: „Nevjestu ste prodali, nevjesta nije vaša.“ Tad plakalčica ide da hvali djevojku i kazuje, kako je kupac dobro trgovao, pa završuje: „Eto ti tice ni štipane ni perušane, ti je štiplji i perušaj a od drugoga čuvaj!“

Pred kućom zetovom dočekuju jih svekar i svekrva i blagosivlju jih hlebom-solju, a svojta jih posiplje žitom i perušinama i napoje jih mljekom: prvo da bi življeli mirni i zadovoljni, a drugo, da bi imali bijelu djecu ne crnu. Kad su u kuću uljezli sjedaju, a nevjesta sakriva oči i lice ubruscom, tad se približi svekrva ili tetka, diže joj ubrusac s glave i kose joj razdvaja na dvije strane, tad stavi joj na glavu četvrt aršina kakva platna, a po tom joj na glavu natiče žensku kapu. [1])

U Bijeloj Rusiji. Ako roditelji zeta i nevjeste nijesu živi, na njihovo mjesto blagosivlja jih na dan vjenčanja domaćin te kuće, odkle je zet ili nevjesta. [2])

Bijelorusi i Kriviči u Vilenskoj guberniji. U oči svadbe i kod nevjeste i kod zeta u kući ovršuje se obred pečenja korovaja.

Na dan vjenčanja, prije nego podje u crkvu nevjesta, ide sa svojim drugaricama, da ište blagoslov u susjeda i prijatelja. Kad se vrati, sjedaju za sto. Sad svati (закосники и маршалы) donose nevjesti vijenac na ručiniku (servjeti); taj je pak na tarjeliću, a pod ručinikom crevlje, bječve i podveze za mlade. Sad, u Otmjanskom, Ljidskom, Tročkom ujezdu, počmu prepirke i alegorije medju Zakosnicima i Maršalima, gdje oni svejednako Maršale upitkuju, za što su došli. A oni jim objavljuju, da dodjoše u ime cijeloga sela pozdraviti mladijence. Pred što se imaju uputiti k crkvi, nevjesta pjevajući ište blagoslov u roditelja:

Да мой таточка! благослови меня до шлюбу (vjenčanje) ступить
Коли благословишъ, самъ Богъ благословитъ!

Tad je blagosivlju svi domaći i svi gosti. Putem pak nevjesta kogagod susreta, poklanja mu se. Ako je na putu, kud nevjesta i svatovi prolaze, vodenica, to mlinar odmah zaustavi vodu (može bit radi svečanosti); i da bi opet vodu pustio, mora mu nevjesta dati svoj pojas.

Pred crkvom djevojka se opet svakomu klanja, ali vazda okružena svojijem drugaricama; tad pristupi zet, klanja jim se i moli jih, da bi mu predali nevjestu. Ove najprije čine se kao da nečuju, pa najposlije, kao proti volji, smiluju se zetovoj molbi i dadu mu nevjestu. Neki zetovi pak niti se klanjaju niti mole, nego je otmu kao silom[3]). Iz crkve idu opet k djevojčinoj kući. Mladoženja sjede u ugao, a nevjesta kod peći. Tad se mladijencima dava jesti, osobito jelo za njih pripravljeno, koje oni jednom ožicom jedu. Za tijem joj mati stavlja na glavu tri rukoveti lana i na krst kose podažiže, a u to sestra podažiže kose zetu. Tad otstupa mati, ali eto svahe, koja joj lan diže s glave, a kose joj upravi i povezuje ubrusom. Otac joj tad daruje kablić, na koji stavi somun hljeba sa solju i nekoliko novaca, govoreći: „дарю цябъ, дзвцятка, хлѣбомъ солей. Zatijem zakrivaju mladi oči i svak je daruje čim ko može.

---

[1]) Rybnikov, Пѣсни III. 396—408.

[2]) Этнографъ. сборникъ. Программа 11.

[3]) U Spartanaca i u starom Byzanciju bio osobiti način stupanja u ženidbu grabšom: ali i na običnoj svadbi imadijahu Lakedemonci obred, koji opominjaše na otmicu i uprav se je zvao ἁρπάζειν. Sličan obred bio je u Rimljana i tijem se je baš počimala domum deductio (Rossbach l. c. 213, 215, 328 sq.). Za druge narode svavni Du Meril 46, 47; Hahn 147.

Opisatelj završuje svoj članak o svadbi riječima: „U svijem obredima ima mnogo originalnoga i ćudnovatoga; ali važnost svega toga sastoji u tomu, što se njihova forma sačuvala onaka, kakva je bila u davna vremena. To i drugo u tome članku kaže nam, da on ipak nije opisao svekolike običaje. [1])

Prinjemanski Bjelorusi u Grodnenskoj guberniji. U oči svadbe biva svečano pečenje коровя, što se drži kao simbol sreće i obilnosti. Ta mješnja biva isto veče i u zeta i u nevjeste doma. Na svadbeni dan zet donese i predade svečano nevjesti crevlje, vjenčić od rute savijen i novaca okolo 30 kopjejka — a ona njemu daruje rubac itd. Prije nego joj roditelji dadu blagosov, ide djevojka k susjedima i k prijateljicama, da je i oni blagoslove. U nekijem mjestima otac oblači kćeri izvraćeni kaput i to je, da joj nenahude vještice i zli duhovi.

Hodeći putem i zet i nevjesta moraju se klanjati svakome, kogagod susretu. I ovdje ako prodju ispod vodenice, mlinar zastavi vodu, a nevjesta mu daje svoj pas. U crkvi zet ide k družicama nevjestinijem te moli, da mu dadu nevjestu. Preko evangjelja svaha razpleće nevjesti kose. Iz crkve ide se u krčmu, a u veče opet u kuću roditelja nevjestinijeh. Da bi se pokazalo zetovo starješinstvo, on se posadjuje u prednjem uglu, a nevjesta kod peći sa svojijem drugama. Sad zetovi pratioci davaju pratiocima nevjestinijem po komadić kruha i sira, a oni njima po koji novčić, to se zove: замѣнное. Za tijem otac ili brat uzme nevjestu za ruku, pak je dovede k mužu za sto. Sad stavljaju nevjesti tako zvanu наметку za znak, da je stupila u red žena, i pri tom svečanom obredu same se ženske nahode. Opraštanje s roditeljima je veoma žalostno.

Kad dodju u zeta doma, svat lože na ženidbenu postelju, a nevjesta baci se nanj pasom, kao znak, da se vazda tijem oslobodi od napastovanja oskvrniti muževu postelju.

U nekijem predjelima seoska djeca zapale za nevjestom vreću slame, da je ona za vazda izašla iz roditeljske kuće i ona jih dariva. [2])

Velika Poljska. Vraćajuć se s vjenčanja pjeva se pjesma:

Już jedziewa od oltarza
Jużeś jest moje
— „Jeszczemci nije twoja,
Ieszczem s obie wolna
Między pannami. [3])

Ta nam pjesma pokazuje, da ovdje u narodu još sa svijem nije prodrlo obično mnijenje, da je ženidba gotova s crkvenijem obredom.

U večer kad je ples u najboljem cvijetu, žene odvedu nevjestu u sobu i tu budu oczepiny. Zatijem se opet plačna vraća, gdje je ples i zet je moli, da se š njime poigra, ali ova se ispričava govoreć mu, da je šepava. Njegovi drugovi mu se stanu podrugivati, a jedan, kao da bi ga još gore najadio, pozove nevjestu, da š njime igra i ova nije već šepava, nego skoči te ide igrati. Opet muž ide da je moli, ali ona tad i gore ošepavi, a tad mu se opet drugovi izrugaju do mile volje. Najposlije se zetu dosadi, pa joj ozbiljno zagrmi: „Ženo poznaj svoga muža.“ Odmah pošto je to izrekao; ona mu živahno ruku pruži, te ide, da igra š njime. To se zove malo igranje, koje doklegod traje, gosti pjevaju tomu zgodne pjesme. [4])

---

[1]) Матеріалы . . Виленская губернія. 625—627.
[2]) Матеріалы . . Гродненская губернія. I. 827—832.
[3]) Wojcicki, Pjesni. II, 114.
[4]) L' Univers. Europe. 239—240.

Sandomjersko Vojvodstvo. Nevjestu oblače u svadbeno odijelo i napravljaju u dvoru gospodara zemaljskoga i za taj dan ima tu na raspoloženje nekolike sobe. Kose joj plete i vijencem ukrašuje jedna od gospodja gospodareve kuće. Običaj je, da gospodar najprije započne igrati sa nevjestom. [1]) Evo jednog odlomka pjesme, što se pjeva, kad se uputi na vjenčanje:

O' bodaj to bodaj być dziewczyną sobie
Niżli służyć mój Jasieńku tobie
I chociem ja ciebie bardzu pohochała,
Zawsze wianka mojego będę żałowała
Z płaczem za ciebie pójdę, boć to Boska vola!
Na boru sosna, przi njéj topola! [2])

Krakovska okolica. Na dan svadbe rano, družice nevjestine idu od kuće do kuće, da pozivlju na vjenčanje, a iz svake kuće izlazi s blagosovom i s darom pa bila i najdrobnija malenkost. Doma pak kad se vrate, biva roditeljski blagoslov i svijeh kućana. U crkvi zet i nevjesta se natječu, ko će se prije k otaru približiti i čija će ruka ostati gornja pri vjenčanju, da bi u ženidbenom životu imao prevagu. S otara prate nevjestu žene mužate a zeta ljudi oženjeni.

Svatovi u jednoj ruci nose bič a u drugoj malu zastavicu, to je po svoj prilici ostatak vremena, kad su oružani po nevjestu hodili.

Na kućnom pragu roditelji dočekuju nevjestu sa hljebom-solju i srebrnijem novcem, a otac posiplje po glavi ječmom i zeta i nevjestu: to se pak sve do zrna pokupi, pa se posije, i ako usjev dobro rodi, nije sumnje, ženidba će srećna biti. Za tijem su oczepiny, a to sastoji u tomu, da jedna starica, kad je nevjesti postrigla pletenicu, natakne joj kapu na način kukuljice a djevojke uz to pjevaju. [3])

Mazuri. Svatovi sa zetom kad dodju po navjestu, gledaju najprije lijepijem načinom da osvoje nevjestu, i mati jim je dade, ali jedan od kućnih muškaracah stavi se na vrata od sobe i nikako neće da pusti zeta k nevjesti; — tad se počmu za novce pogadjati i on se sa nekoliko srebrnika umiri, te kad jih primi brže bolje uteče, da ga nebi ošinuli. [4])

Gorali Poljski. Ovdje kojigod je na pir pozvan, mora donijeti na dar nešto jela — gospodareva je dužnost dati gostima samu rakiju. [5])

U Slovačkoj. Na pir se pozivlje obično cijelo selo — osim toga kogagod svatovi na putu sretu idući k nevjesti, nude ga jelom i pivom. Kad dodju do nevjestine kuće, nadju je zatvorenu, pa i kad jim nakon dugoga prošenja i pjevanja i otvore kuću, dva tri puta jim podmeću drugu djevojku, dokle jim dovedu pravu nevjestu. U jutro odmah mati zapliće pletenice nevjesti, a njene drugarice pjevaju:

Kukurjenka zaklukala,
Matka diovku zapletula,
„Nepleť'že mamka, nepleť'že tuho,
Už nebudem vaša dlho.“ —
„Čia že budeš diovka moja?“
„Šuhajova mladá žena.“

[1]) L' Univers. Europe vol. 10, pag. 30.
[2]) Wojcicki, Pieśni ludu II. 15.
[3]) Mączynski, Włościanie 103—104; L' Univers. Europe X. 237—238.
[4]) Rohrer, Sl. Bewohner II. 124.
[5]) Mączynski, Włościanie 120—121.

Pošto je pytač još jednom svečano prosio djevojku u oca i u matere, i ovi je blagoslovili, idu put crkve. Žene svjetuju nevjestu, da pred otarom stane zetu na nogu, da bi joj bio pokoran.

Kad idu put doma zetova, na granici sela odkle je nevesta, sakupe se mladići, pa neće da je puste, dok je zet prilično novcem neotkupi. [1]) I u zeta doma budu zatvorena kućna vrata, dok dodju svatovi, ali ovdje netreba, nego da zapjevaju pjesmu, vrata se odmah otvore i eto jih svijeh na susret. Sa svijem tijem nevjesta se i nekreće sa kola, dok mati zetova nedodje i nepozove je, ali tad odmah skoči, poljubi je u ruku i moli je, da bi je primila kao svoju kćer, a da će ona raditi svaku stvar u petak i u subotu. Tad ide k ocu i ostalijem kućanima. Obično je, da joj stave na put kud prelazi, komad drva ili metlu i ako je digne s puta, što obično svaka i učini, to je znak, da će biti uredna. Na gozbi nevjesta nesmije ništa jesti, nije pristojno ni da govori mnogo, a još manje da se smije. Pred što mladijence svedu, raspleću nevjesti pletenice i natiču joj čepec (kapu koju žene udate nose). Tad se ona sa svojijem družicama oprašta i to plačem i pjevanjem. Kad jih pak svedu u ložnicu, na nekijem je mjestma običaj, da nevjesta kad je već sama sa zetom, izvadi iz njedara jabuku, koju je prije dala razrezati na dvije jednake polovice, od kojijeh jednu dade mladoženji a drugu sebi ostavi [2]), to znači, da i on u životu sve ima dijeliti, kako ona dijeli š njime tu jabuku. [3]). K tomu pridodaje Richter: Veliki kolač, što djevojka momku pošalje, raskomada se i šalje se onijem, koje pozivlju na svadbu: to je znak poziva. Djevojci promjenjuje kapu ili otmjeni gost ili udata žena. Preko gozbe okoliši jabuka svekolike goste, koji zabadaju po koji novac da pomogu nositi svadbene troškove ocu djevojčinu; u nekijem mjestima on daje samo jelo i rakiju, za ostalo piće staraju se gosti. [4])

Gemerska stolica u Ugarskoj. Svekrva kad dovedu novu snahu, gledi je kroz kolač, za tijem je na pragu pozdravi, pa tad njoj i sinu dade, da okuse po malo meda. [5])

Češka i Morava. Kad dodju svati pred nevjestinu kuću, vrata su zatvorena, koja pošto se podobro napjevaju svatovi, najposlije se otvore. Ali je sad nevjesta u sobi, pak je njezine družice nedadu, dok je god zet neotkupi.

Kad svatovi vode nevjestu, često jim zaprječuju put, i moraju ga novcem otvorati. To se najviše dogadjaja kad se djevojka u drugo selo udaje, mladež seoska hoće da svoje „pravo brani“, jer jim se, kažu, tijem šteta nanosi. Kad imaju više sela proći, to jih otvaranje stoji nemalo novca.

I u Českoj na nekijem mjestima sačuvao se je običaj, da pošto je nevjesta u zetovu kuću uljegla, bace joj pred noge metlu, koju digne i pomete malo oko sebe. Na nekijem mjestima n. p. u okolici Novogmjesta na Moravi, svekrva je na pragu dočekuje sa somunom hljeba i s drvenim no-

---

[1]) Taj običaj zapriječivati prijelaz i iskati otkup za nevjestu, žive još na mjesta i u Francezkoj i u Italiji. U Romaniji n. p. zapnu joj trak na izlazu i pjevaju:

Chi vuo mnê vi de que la sposa bella
Bsogna che pêga prema la gabella.

(Du Meril 49).

[2]) Sravni i Solonov zakon, da nevjesta ima u svadbenoj postelji izjesti jabuku. (Rossbach 227.).

[3]) Božena Němcova u Čas. česk. muzeuma g. 1859., str. 93—98.

[4]) Wanderungen 229—231.

[5]) Bartholomeides. Not. Com. göm. str. 450; isto u Ilićevijem Slov. narodnijem običajima. 76.

žem. Nevjesta hitro izvadi iz žepa gvozdeni nožić, rasijeca hljeb i dava ga prosjacima, koji se tom zgodom vazda tu sakupe. Tijem javlja nevjesta svoju milost k ubogijem. Sada nevjesta cjeliva ruke novijem roditeljima i moli jih, da bi je za kćer primili, obećajući sa suzama u očima, da će jim do smrti poslušna biti. Za znak da su je primili, svekrva pa svekar cjeluju je u čelo, a ona jim zahvali poljubivši jih opet u ruku.

Kad preko gozbe gosti mladu darivaju, meću novce u jedan sud, u kome ima ovsa. Ako je nevjesta bogata, ona razdijeli sve siromasima.

Pred što će voditi nevjestu iz očine kuće, biva zapletanje kosa na žensku i čepení. Kad su je žene tako napravile, tad je predadu zetu s riječima: „Nastoj da to na njoj vazda bude tako uredno, kako je sada", a tijem hoće da ga opomenu, da nebi naglo ruku na ženu stavio, jer bi joj tijem pomrsio kose i haljinu poremetio.

U nekijem mjestima, kad je bilo čepení, žene idu da prodaju nevjestu. Tu medju gostima se nadje mnogo kupaca, i kojigod što dade poigra s njom jedanput, pa je pusti. Pri toj prodaji zbijaju šalu svake vrste. Na pošljetku, kad zet za nju plati, on poigra š njom podulje.[1])

Kad svatovi dodju po djevojku, ona biva zatvorena u sobi sa nekoliko drugarica: svatovi dodju pred vrata pa pjevajući ištu djevojku:

Nechceme my ho žadnou zlou vůlí,
Ani spurnými slovy dobývati
Ani železnými sochory vypracovati
Nýbrž máme dar připravený
Stříbrem a zlatem okrášlený
Kterýžto jak jenom uhlídáte,
Doufám, že nám ten váš poklád dáte.

Jedna od djevojaka iz sobe pjevajući odgovara, da istom kad vide kakvi su darovi, da će mladu dati; i nakon duga razgovora i pogadjanja otvore vrata, prime pogodjene novce i predadu nevjestu. Predšto se imaju uputiti na vjenčanje pjeva se:

Už mou milou do kostela vedou,
Tenkrát jsi, má pannenko
Tenkrat jsi má!
„Ještě nejsem můj nejmilejší
Ještě sam paňmámina."

Opet pjevaju ovu pjesmu, samo što sad mjesto kostela govore oltáře. A po vjenčanju pjevaju:

Už mou milou od oltáře vedou,
Tenkrát jsi má pannenko
Tenkrát jsi má!
„Už jsem tvoje, můj nejmilejší!
Uz nejsem paňmámina.[2])

Ovdje se dakle udomaćila bolje nego kod Poljaka hrišćanska misao, da je vjenčanjem zaglavljena ženidba.

Gornja Lužica. Kad se svatovi skupe kod mladoženje prije nego otidu po nevjestu, pita ga braška svečano pred svijem gostima, da li je još u njega tvrda misao, ženiti se. Ovaj, razumije se, odgovori da jest Tad opet družba pita javno oproštenje gostima, ako jih je mladoženja kadgod uvrijedio isto kao što je i na zaručenju bilo. Ako je nevjesta u drugome selu,

[1]) Kulda, Svadba 61—133.

[2]) Erben, Prostonárodni ceski písně a řikadla. str. 298—303.

šalju tamo da pitaju seoskog starješinu, je li jim slobodan ulaz u njegovo selo. On odgovara, da ako su dobri ljudi, mogu doći, kad jim je volja, pa pridoda: neka samo nediraju u stare ljude ni u djecu. Ali sa svijem tijem, pošto svati na seosku granicu stupe, sva seoska mladež tu sakupljena preprečuje jim put okićenom palicom ili zapetijem trakom. — Uzalud se braška pozivlje na dopuštenje sudčevo; oni neće nikako da dignu palice, dokle je neotkupe. Otkup bude po razmjerju imanja zetova, ali rijetko manje od dva groša ili više od talijera. Kad su došli pred djevojčinu kuću, sve je zatvoreno izim dvorišta. Braška kuca, ali stoprva kad je uvjerio kućane, da su š njime sami dobri ljudi i da konak ištu, domaćin jim otvori. Sad ulazi sam braška u kuću, pa opet formalno prosi nevjestu. [1]) Ali ni tada još nije posao gotov, jer prije nego mu isprošenu djevojku dovedu, nude mu najprije staru babu, pa hoće da mu podmetnu drugu djevojku. Tad ju braška svečano opet zapita, da li je ona još sklona ići za ovoga mladoženju, te *joj* pred gostima izbroji njezine dužnosti kao supruge; tako i roditelje opet pita, dopuštaju li vjenčanje, i sve se to završuje osobitom narodnom pjesmom.

Svatovi i gosti pucaju iz pušaka i mahaju štapovima, kako da se imaju s nekijem boriti. Prije su nosili i sablje, ali je sad taj običaj skoro svuda iščezao. Skoro svaki ima kod sebe bocu rakije, te kogagod sretu, davaju mu piti i nitko nesmije čaše odbiti.

Kad izilaze iz crkve, slónka (pratilica nevjestina) meće kolača i novaca medju puk. Ako je crkva, gdje je vjenčanje, u drugom selu, dodju momci i djevojke toga sela, te jim svilenijem trakovima zapriječe prolaz, koji i opet moraju otkupiti.

Sad dodju pred kuću, gdje će bit pirovanje, nevjesta daje piva piti svijem prisutnijem, a u nekijem mjestima prije nego će u kuću uljesti, ide da pregleda obor, gdje i kravu pomuze.

Predšto će mladijence da svedu, oduzimlju svečano Bortu i vijenac nevjesti i natiču joj žensku kapu (čejpc). Kad jih svedu, braška i slonka pomagaju svlačiti zeta i nevjestu.

Sutradan po objedu braška upotrebljuje svu svoju rječitost da dokaže, kako je već kuhinja počela propadati, te ište, da je gosti pomogu popraviti. Sad pristupa svaki i daje svoj dar s rijećima: „Daj Bože, da vas mnogo pomože, a da mene mnogo neodmože“; taj cio obred zove se sklad ili skladowanje.

Vodeći nevjestu u svoj novi stan, kad prolazi granice seoske, opet kao što gore kazasmo, seoska mladež zaprječuje jim prijelaz, koji moraju i opet otkupiti.

Kad do zetove kuće dodju, susrete jih tast i drugi srodnici, te se pozdravljaju, ljube i rukuju, i nevjesta jim daje darove, što je sobom donijela. Zvanijem i nezvanijem gostima, koji se tu sakupiše, dijeli kolača i š njima piva pije. Zatijem uvodi braška nevjestu svečanom besjedom, u kojoj rastumači njezine dužnosti prema mužu i njegovijem roditeljima, a ove u isto doba moli, da je ljubazno prime u svoju familiju i paze kao i druge članove njezine.

Za tijem dolaze seoske žene te pozdravljaju novu drugaricu pjevanjem, a ona jim zahvaljuje a često jih i daruje.

Kad je u selu svadba, ako i nemogu svikolici biti pozvani, ipak su na neki način udionici veselja. Gosta pozvatijeh i iz drugijeh sela bude toliko, da se moraju razdijeliti po kućama u selu. Ovi gosti na prvom svadbenom objedu,

[1]) Sravni Weinhold l. c. 251.

prime svaki toliko jela, da nemože nikako sve da svlada a običaj je, da nesmije ni natrag vratiti: to dakle što ostane, a ostane više nego polovica, šalje svaki u kuću, gdje noćuje.

Vrijedno je napomenuti, da i u ovom odaljenom slovenskom ostrvu ostade spomen slovenskog simbola hljeba-soli. Dva podružki zetovi, koji pozivlju goste na pir, medju ostalijem stereotipnijem izrazima, kojim se služe, imaju i taj: „i ako na piru ništa drugo nebude bit će ipak komadić hljeba i slanica (tola kromička a słonička.) [1])

Donja Lužica. I ovdje se pri pozivanju gosta na svadbu spominje hljeb i so kao što kazasmo i o gornjoj Lužici.

Kad dodju svatovi zetovi k nevjestinoj kući, ostaju svikolici u dvorištu a samo pobratřka zetov ulazi u kuću. Ovdje nalaze sakupljene goste nevjestine, a nevjestu gdje za stolom medju dvije tovariške sjedi velom pokrivena, prepadena i nevesela. Pozdravivši pobratřka goste, primakne se k stolu pa udarivši po njemu mačem, pita stariju tovarišku: „Koliko tražiš za tvoju nevjestu?“ Ona mu reče n. p. „80 talijera“, ali prvijem posjekom dub nepada nego se dugo nagadjaju bockajući jedno dugo dosjetkama. Na pošljetku nevjesta otkrije lice za neki čas i cijenu utvrde n. p. u 50 talijera. Tad opet pita pobratřka podrušku, hoće li da mu za tu cijenu napuni trpezu jelom i pivom ili hoće tvrde talijere. Ona traži to pošljednje i on joj da n. p. 5 talijera kao kaparu (nawdank). Tad mu daju iz kićene čaše piti i obje ga podružke darivaju rubcima i cvijećem.

Kad je zet uljegao, tovariška nevjestina mu daje od nevjestine strane vijenac, grančicu ružmarina i bijeli rubac, a uz to nosi mu na tarjeliću, u osobitoj čaši za taj obred pripravljenoj, piva, da se napije. Dolazeći predanj pita ga što mu je od ta tri dara najmilije, a on odgovori: „Drage volje sve to primam, ali mi je ipak moja zaručnica najmilija.“ Čaša, iz koje je pio, čuva se i poslije svadbe kao nekakav amanet u zetovoj kući.

Predšto u crkvu hoće da se upute, pobratřka i ovdje pita svečano u svijeh gosta oproštenje ako su jim se mladijenci u čemugod omrazili.

Kad je ovršen i crkveni obred, dočekuju zeta i nevjestu seoske djevojke na vratima crkvene ograde zapinju jim trak, i valja jim otkupiti prolaz. To je isto ako prelaze iz jednog sela u drugo. Ali prije nego na kola sjedu, biva pred crkvom igra, koju počne pobratřka s nevjestom.

Trećeg dana svadbe u nevjeste doma darivaju gosti mladijence. To biva skoro istijem načinom kao što kazasmo i za gornjolužičke Srbe.

Pri oproštaju od roditelja biva svečana besjeda pobratřkina, u kojoj bude medju ostalijem i ovo: „Nevjesta veće nije pod vašom zaštitom (roditeljem), niti imate ikakva prava više nje. Časni zet će se sada za nju starati, kako je dužan muž za svoju ženu i š njome življeti sve, dok jih smrt ne rastavi. . . . Sada već ona nije vaša, nego naša t. j. častnoga zeta N. N. iz N. N.“ Kad su došli do mladoženjine kuće, metnu najprije lonac pred vrata, za tijem zet uvodi nevjestu u kuću i ona stupa preko jedne palice, koja je na pragu položena; u to mati pokrije sudom oganj na ognjištu i nevjesta mora uljesti u tmicu i za malo trenutaka ostane u toj tmini. Kad se opet rasvijetli kuća, dijeli nevjesta darove roditeljem i svojti zetovoj. Ovaj se obred zove witawa (dobrodošlica).

Za tijem dodju pred kuću seoske žene i pozdravljaju je pjevajući tome zgodnu pjesmu. Ona svakoj dade po komad vruća hljeba i tijem kako da

[1]) Haupt i Schmaler 231—240.

je i ona stekla njihova prava. Osim toga i tijem ženama kući šalju take komade hljeba, a u nekijem predjelima taj se hljeb šalje svijem seljanima. [1])

U Treptovskoj krajini u Pomeraniji. Kad dodje nevjesta u zetovu kuću, najprije ide u kuhinju i tu joj kuharica dade okusiti iz svakoga lonca, što je na ognju. [2])

θ) Prćija i drugi ekonomički odnošaji pri stupanju u ženidbenu svezu.

I stari i novi spisatelji i starinom poznati kao i u naše doba upotrebljeni izvori kazuju nam, da skoro svakoga naroda ljudi, nalazeći se na prvijem stepenima izobraženja, obično plaćaju za djèvojku, kojom se hoće ženiti, neku cijenu ili ocu njezinu ili onomu čija inače djevojka biva. Mi o tome plaćanju tolike svjedočbe imamo, za skoro svekolike poznatije narode, da nam o tome nikakve sumnje neostaje. [3])

Što je u ostalijeh naroda bilo, to je valjalo da bude i u Slovena. Premda nemamo mnogo izvora o kupovini žena u starijeh Slovena [4]), pa da se ni u današnjijeh plemena, koja se inače tako čvrsto drže stare navike, i nesačuva u običaju to kupovanje kao takovo, ipak mi u već navedenijem simbolima, obredima i običajima nalazimo trag toj kupovini, a i neki primjeri, koje ćemo u ovome poglavlju navesti, to će nam takodjer pokazati.

Mi ipak proti svijem tijem svjedočbam usudjujemo se posumnjati, da li je igda to doista prava prodaja bila, kako što je n. p. u Rimljana bila prodaja robova (qui personam non habent) ili kakve druge pokretne i nepokretne stvari — jer nam je teško vjerovati, da je igda moglo biti naroda, u kojega je pravilo bilo, da roditelji svoju djecu prodaju kao kakvu mu drago drugu stvar, pa bio baš taj narod bez početka ikakve izobraženosti, nalazio se on još upravo u Rousseau-ovu état de nature. Sama bo prirodna roditeljska ljubav prema svojoj djeci, koju nalazimo kao nagon i u nerazložite životinje, nebi dopustila da postane pravilom taka nečovječnost. Istina je, da je u starijeh naroda patria potestas tako neograničena bila, da

---

[1]) Haupt i Schmaler 241—248.

[2]) Brüggemann, Beschreibuug I. str. LXVIIII.

[3]) Za stare Židove sravni Genes. glava 24. stih 53, gl. 29. st. 18—20, 27; gl. 34. st. 12; Deuteronom. gl. 22. st. 28, 29.

Za Grke: Aristoteles u Politici kaže (2. 8.): τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἁπλοῦς εἶναι καὶ βαρβαρικούς ἐσιδηροφοροῦντό τε γὰρ οἱ Ἕλληνες, καί τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων; u Homera sravni epiteton za djevojke ἀλφεσίβοιαι.

Za Rimljane imamo formu ženidbe coemtio, koja premda mi nevjerujemo, da je najstarija, kako nam se čini, da Grimm tvrdi (R. Alt 421), ipak je bez sumnje u starije doba mjesto prazne forme bila prava cijena za djevojku. Formula, koju Coemtionator govoraše, ista je kao i pri svakoj kupovini rei mancipi: „Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio isque mihi hoc aere aeneaque libra emptus est.“ (Gaj I. §. 119—122; Ulp. XIX. §. 3—6).

Za Germanske narode sravni Grimm, R. Alt. 420 sq. —; Weinhold, Die deutschen Frauen 209 sq. —; Rossbach, Die röm. Ehe 230 sq. —; Lange, Röm. Alterthümer I. 88, 89.

[4]) Od starijih izvora važna je svjedočba Nestorova, da je Vladimir ženivši se Anom iz carske byzantinske kuće, dao za nju grad Cherson njezinoj braći. (Ewers. 226). Sravni i riječ вѣнити = vendere, не пать ли птиць вѣнить са пѣназьма дъвѣма; — вѣномъ да ю вѣнить; zatijem riječ вѣно. Miklošić, Lexicon II. edit. s. h. v.

joj je pripadalo i vitae necisque jus, a tijem lakše pravo prodaje; ali ako se je to i dogadjalo, dogadjalo se je kao neka iznimka, vazda kudjeno i osudjeno narodnijem mnijenjem —; bi li mi pak uzeli to plaćanje za isprošenu djevojku kao pravu prodaju. tad bi dječija prodaja postala pravilom: obično bo je opredjeljenje svake djevojke udadba.

Nama ni na kraj pameti nije palo, da niječemo factum toga plaćanja, za koje i sami toliko svjedočanstva navedosmo; mi samo nećemo dok nam se nedokaže, da vjerujemo da je to bila obična kupovina i prodaja (emptio venditio) u potpunom juridičkom značenju, nego mislimo naprotiv, da je morala biti neka razlika izmedj ove kupovine i obične, isto tako različne moraše biti i posljedice obojih. [1])

Nama se čini ovo pitanje tako važno, da bi ga se učeni ljudi imali ozbiljno latiti pa temeljito promatrati i prosuditi, da li je pomenuto plaćanje za djevojku naličnije običnoj kupovini, ili nekoj naknadi ili daru za odgojenje djevojke, i za radnju koju će ona sada u drugoj familiji obavljati [2]) — u kome je odnošaju vrijednost prava sobstvenosti (dominium) u naroda u prvom stepenu izobraženja, sa sadanjijem pojmom o vrijednosti svojine [3]) — ; u kome odnošaju stojaše medju sobom u različna vremena cijena te kupovine i prćija, koju je nevjesta u muževu kuću sobom donosila — u kome cijena kupovine i svadbeni troškovi djevojčine kuće itd. itd Za odgovor na to pitanje, neobhodno je učenome istražitelju, upoznavati se i sa još živijem običajima, koji se prćije, povećijih darova i ostalijeh ekonomičkijeh odnošaja tiču, i to u svijeh poglavitijeh naroda indoevropskog porijekla.

Za slovenska plemena, u ovome važnome predmetu, radi nemarnosti

---

[1]) Sravni n. p. prema gorenavedenijem mjestima u Genesis i u Deuteronomiu i stih. 7—11, gl. 21. u Exodu: „Si quis vendiderit filiam suam in formulam, non egredietur sicut ancillae exire consueverunt. Si displicuerit oculis domini sui cui tradita fuerat, dimittet eam; populo autem alieno vendendi non habibit potestatem, si spreverit eam. Sin autem filio suo desponderit eam, juxta morem filiorum faciet illi. Quod si alteram ei acceperit, providebit puellae nuptias, et vestimenta, et pretium pudicitiae non negabit. Si tria ista non fecerit, egredietur gratis absque pecunia. Ovo se isto skoro od riječi do riječi nalazi i u zakonima anglosakskoga kralja Alfreda Velikoga. (Schmid, Die Gesetze der Angelsachsen 58).

[2]) Sr. Solovjev, Очеркъ нравовъ . . . Славянъ u Kolačeva Аркиву I. 11.; Du Meril l. c. 4.

[3]) Rossbach n. p. o tome ovako razlaže (l. c. 91—92): „U doba kad je prava kupovina djevojaka još u običaju bila, sobstvenost je imala drukčije značenje i važnost nego li poslije. Sobstvenost i čast, sobstvenost i potpuno uživanje gradjanskog prava, sobstvenost i uglednost kao član općine bilo je jedno te isto. Važnost u državi pojedinoga čovjeka odgovarala je njegovu imetku. . . . Najvišemu dakle, što je čovjek mogao dostignuti, mjerilo je bilo imetak. . . . Iz ovoga se vidi, da forma kupovanja žene pri ženidbi nije mogla podniziti ženu, nego naprotiv tijem se spoznavala njezina vrijednost — čovjek je za ženu davao, što je imao najdragocijenijega. Tek u poznija vremena, kad je sobstvenost izgubila svoje prijašnje značenje, pravnik Paulus izrekši našelo: »homo liber nullo pretio aestimatur«, izrekao je javno mišljenje svojijeh suvremenika (Paul sent. receptae 5, 1. 1.)

Ovo staranje razjasniti ovaj odnošaj, kaže nam, da ne samo nas dali i druge spisatelje nije mogao zadovoljiti pojam svagdanje prodaje, koji se navedenome odnošaju obično podmeće.

većine dosadanjijeh opisatelja narodnijeh običaja, nemogosmo do sada nikako više materijala sakupiti do ovo malo, što mi ovdje dosadanjijem redom i načinom poredjujemo.

Štajerski Slovenci. Seidl o prćiji ne govori ništa: napominje samo, da se na svadbi kupe darovi za nevjestu, koji, razumije se, njoj pripadaju. Starješini, koji najviše dariva i troši, svekolike troškove mladoženja naknadi. [1])

Hrv. primorje. Kad roditelji nemaju nego jednu kćer, i njoj ima pripasti svekoliko očinstvo, ova se zove blagarica i mladić, koji se njom oženi, ide u njezinu kuću. To se zove na blago se ženiti. Djevojke, koje imaju braću, nemaju dijela od očinstva, ali su braća dužna svaku sestru jednako svečano spraviti za muža, ili valja da joj dadu u novcu, što bi za to potrošili. [2]) Za Senjsku se okolicu kaže, da kuća dava nevjesti prćiju, a to sastoji u odjeći i obući i u blagu (životinji). Ruha mora biti 12 košulja, 12 pregača, 3 zubuna (surke bez rukava), 2 haljine, 1 bjelac ili prnjova (bijeli gunj), 20 jačmaka i 12 para obuće. Blago je životinja; n. p. 5 ovaca, 4 koze, 1 krava itd., te ako je otac ili brat prijateljski, on prehrani tu životinju kod sebe do Gjurgjeva dana (jer je obično studenoga mjeseca pir); ako ne, odmah se odažene k mladoženjinoj kući. Osim toga, štogod nevjesta na *piru* skupi darova od svatova i gosta, to je njezino, i koliko je god dara skupila, proglasi se još za pirnom trpezom. [3])

Hrv. vojnička granica. Djevojke, koje se udavaju, nose sobom samo običnu prćiju, ali nikakvu naknadu, za kakvo tobožnje pravo na kućni stožer. [4]) Pod imenom prćije nosi djevojka svoje ruho, pokrove za postelju, a kadkad i štogod novaca. Osim toga zadruga plati jedan dio pirnijeh troškova.

Iza ogleda, kako već kazasmo, idu se kupovati darovi u obližnju varoš. Glavne osobe pri tome kupovanju jesu: djevojka i domaćin mladoženjin, ona naznačuje što joj treba za svatovske darove i štogod ona naznači, ovaj valja da plaća. Što djevojka na svadbi darova sakupi, to je njezino. [5])

Zagrebačko Zagorje. Seoska djevojka nenosi u prćiju nepokretnina, a osobito ne gdje je zadruga. Kuća joj dade samo ruho i štogod pokućstva, kravicu skoro vazda ili koji drugi komad životinje. U novcu samo to, što se sabere na piru. Štogod donese u kuću, to ostaje njezino i mužev-lje (Bjelošević).

Slavonija. Ilić govoreći o prćiji djevojčinoj, on tu pribraja ne samo ruho djevojčino u sanducima, i darove za nove kućane, nego i jastuke i postelju. Ovo se obično prevozi zajedno s nevjestom u mladoženjinu kuću. Kad je sve darove nabrojio, što koga ide, produžuje: »iz ovdje naznačenih darova vidi se, da djevojka mora biti vrlo marljiva, ako će pošteno darivati sve svatove i rod. Odatle slijedi, da joj ono vrijeme od zaruke nije dosta, da svim zadovolji, nego mora sav djevojački život u tom provesti, osobito ako se želi u veću kuću udati. Osim darova i rubina, koji za sebe i djuvegiju treba, mora imati nekoliko stolnjaka, jer mora s vlastitim stolnjacima cijelu godinu trpezu sterati, peškire pred ljude kod jela metati itd. Osim toga finije peškire vješa po sobi, na svaki duvar bar dva ili tri, da se vidi, da je vrijedna i sobu svojim ruhom nakititi, — da zadovolji svemu, majka pomogne te tče svojoj kćeri ruho sa inimi rodjaci.«

---

[1]) Wanderungen . . II. 72.

[2]) Slav. Blätter Jahrg. 1864, 10 Heft.

[3]) Danica Hrvatska br. 12, god. 1845.

[4]) Jović, Ethnog. Gemälde der Slav. Militärgränze 39, 113, 115, 122.

[5]) Csaplovics, Slavonien . . II. 317.

„Čim se darovi podijele, uzme vojvoda tanjur ... pa kupi novce za prikazane darove. Najprije kum bar pet forinti dade, stari svat polovicu od toga, ini po nekoliko groša. Napokon kuće gazda od sviju kućana strane dade. Novčana je količina opredijeljena, jer svakoj mladi mora biti jednako. Tako neki 10, drugi 12 ili 15 forinti daju, i to kako je običaj (u svakoj kući) od starine ostao. Dobiveni se novci mladi izruče."

Iz riječi na strani 62 Ilićeva opisanja vidimo, da osim toga i gozbe, koju kuća spravi, djevojka ništa drugo neprima od familije, u kojoj se rodila i do udadbe radila. Na gozbu nose i svatice iz svoje kuće čast, a to bude pogača, kolači, pita, pečenka, tikva rakije i čutura vina.

O kupovanju djevojaka o kome su tudjinci po svijetu svašta trubili, kaže Ilić: „Što se onog tiče, da si Slavonac djevojku za ženu kupuje, i da otac, koji lijepijeh kćeri imade, u njih najveće bogatsvo posjeduje, te da jednu po triput prodaje, naime ako mu ko poslije više rakije dade: nije vrijedno da se odgovara; jer je ovi običaj već pod turskom vladom ukinut." [1]) Čaplović pak o tome plaćanju za djevojku evo što kaže: I u Slavoniji mora mladoženja da plaća za djevojku i toga plaćanja ovo je od prilike minimum: Gospodaru (domaćinu) kuće, gdje je nevjesta, najmanje 12 for., ocu 10, materi 2, braći svakom po 6 a ostalijem po 7 for. [2])

Bosna. Za ovu pokrajinu imamo samo negativnijeh izvora, iz kojijeh doznajemo, da se u miraz nedaju nepokretna dobra djevojkama, nego samo ruho i darovi. [3])

Mostar. Prćija je djevojačka pa i kod trgovaca: ruho djevojačko sa skrinjom, postelja, jastuci, bakreni ibrik i još koji komad pokućstva.[4])

U Dalmaciji tako zvani Morlaci, kaže Lovrić, da davaju obično za djevojku do 10—12 dukata zlatnijeh po mogućstvu. Ali se ovo sve potroši u darove, što se svatovom dijele. O prćiji djevojčinoj ništa nekazuje. [5]) A Ida Düringsfeld naprotiv negovori o kupovini, nego o prćiji, koju mladoženja odkuplja. [6])

Kninska okolica u Dalmaciji. Sve darove što roditelji djevojčini davaju svatovima, mora jih mladoženja platiti, i ako jih nije prije platio, donese jih, kad je došao da vodi nevjestu. Te novce tad stavi na sto sa kruhom, vinom i mesom, što je sa svatovima u zetovu kuću donio. Od rodne kuće djevojka samo ruho ima, ali se kaže da poljevačine i ostalijeh darova o svadbi može na mjestima sakupiti do preko 50 for., tijem mlada zametne prćiju. Ali i to, što mlada skupi u novcu, i to se može reći, da je iz mladoženjina džepa isteklo, jer to ona od svatova prima kao uzdarje za darove, koje jim je podijelila: a te darove, kako vidjesmo, platio je mladoženja. [7])

Imotska okolica u Dalmaciji. Udavala se djevojka iz inokosne ili iz zadružne familije, kaže nam g. Milinović, iz bogate familije ili iz siromašne, ona neprima nego svoje ruho i darove, razumije se po razmjeru imetku: na ostalo imanje, bilo pokretno ili nepokretno, nema nikakva prava.[8])

---

[1]) Slav. Nar. običaji 62, 69, 71, 75.
[2]) Slavonien . . I. 175.
[3]) Srbski Ljetopis 1845. II. 17; Cyprian Robert, Les Slaves de Turquie II. 12.
[4]) Srbsko-Dalm. Magazin 1861, str. 100. Ato Marković.
[5]) Osservazioni . . p. 142.
[6]) Aus Dalmatien I. 188.
[7]) Simo Dobrijević u Srb. Dalm. Magazinu 1861. str. 114, 116.
[8]) U Arkivu za Povjest. Jugosl. V. 218.

A za svoje rodno mjesto Lovreć piše, da po djevojačke sanduke ide djever u oči vjenčanja da prenosi. Na njima dijete sjedi i neće da jih dade: badava je molba i prijetnja, dok mu nedade koji novčić, neće da se ukloni. Djever mora sam isturiti sanduke do pred kuću. Djevojka poljubi sanduke i preporuči jih jednoj ženskoj, koja se njima brine.

Lastovo. Na ovom ostrvu u sred jadranskog mora, koje je skoro isto tako daleko od talijanske obale, koliko od dalmatinske, premda se je narodnost slovenska potpuno uzdržala, od stare zadruge nema samo nekoliko krnjataka. U prćiji kći nosi ne samo ruho i štogod novaca, da li i po koji komad njive ili vinograda, ali nigda se nedogodi, da sestra odnese od očinstva toliko, koliko bratu ostaje. Kad djevojka primi prćiju, da se pri eventualnoj svadji nebi mogla pozvati na pisano pravo, skoro svaka se odriče pri udadbi pismeno svoga očinstva, na korist braće. I to svaka dragovoljno učini, jer je još ostalo nešto od starog narodnog uvjerenja, da ženska djeca nemogu imat toliko od očinstva koliko muška (g. Lucijanović).

Boka Kotorska. „Koji su pozvati u svatove ili na svadbu, oni uoči svadbe pošalju vjerenikovoj kući po brava oderana s glavom, koji u ustima drži grančicu lovorikovu, po veliki somun-kruha iskićen pozlaćenijem cvijećem i barjačićima, i po dvije boce vina . . .“ „K vjereničinoj kući šalju svanice po bocu rakije, po lijep kruh i po maramu, a žene neka haljinu, neka traversu, neka faculet. I ovo je upravo sve za djevojku, ali gdjekoja mati ustavi što i za sebe.“ „Pred objedom procijene djevojačke haljine i ostale sve stvari, što ona misli sa sobom ponijeti od najmanjega do najvećega; i kad stvari ove slože u skrinju (kovčeg), svak baci u nju po kakav novac ili drugo što. Pošto se skrinja zatvori, ključ uzme djever i zapovjedi, da je nosi kući mladoženjinoj; ali brat djevojčin sjede na skrinju i neda je s mjesta krenuti, dok mu djever nepokloni talijer ili najmanje jednu forintu. Kad nevjesta polijeva ruke svatovima da se umiju, svaki baci u vodu kakav novac ili drugo što od srebra ili zlata. I ovo je sve nevjestino. Po večeri u mladoženjinoj kući djeveri s djevojkom povade iz skrinje darove, te ona daruje nove srodnike i svatove. [1])

Crnagora. Kovaljevski kaže, da žena nenosi prćije mužu, nego još ovaj mora za ženu platiti. To mu mi vjerujemo ali mislimo, da svoje ruho svakako sobom nosi. [2])

Knež. Srbija. Prćija ili miraz ne samo da nije u običaju, nego mora čovjek još platiti za djevojku i obdariti njezine rodjake. Početkom ovoga vijeka u Srbiji je tako bila poskočila cijena djevojačka, da se siromah čovjek nije mogao ni oženiti — to je prisililo Črnog Gjorgja zakonom narediti, da se za djevojku nesmije više od dukata primiti. Ta cijena bude prije pira plaćena — u Crnojgori, gdje se isto tako za djevojku plaća, to se čini na svadbi. [3]) Ali ocu malo da od toga što ostane, jer on kupi darove za svatove, koje po običaju baš ima vjerenik kupiti, pak otac to naplati iz onijeh novaca, što se prospu po pogači. I ovdje što nevjesta skupi pri umivanju svatova sutri dan po svadbi, to je njezina svojina. [4])

---

[1]) Vuk, Kovčežić 51, 52, 85, 90.

[2]) Четыре мѣсяца . . 34. Sravni i Zakonik Crnogorski § 51 i L' Univers. Europe Vol. 89, I. 39.

[3]) Vuk, Montenegro . . 77, 83.

[4]) Život . . 89, 50. Za Srbe se znade u opće, da mnogo potroše za darove dok isprose djevojku, ali ćemo mi ipak da navedemo neke pjesme iz Vukove II. knjige, na koje se sjećamo i u kojima se to još bolje potvrdjuje: pjesma 56

Bugarska. Ovdje nose odmah na svadbi pridanj za djevojkom u mladoženjinu kuću. [1]) Odžakov kaže, da okolo Trnova taj pridanj sadržava: haljine u jednom sanduku, ženski nares srebrni i zlatni po mogućstvu, i štogod malo životinje; a od nepokretnina kadkad komad vinograda, njive itd. Još pri zaručenju odmah momkovi roditelji daruju nevjesti po mogućnosti po koji novac u zlatu. I onaj srebrni ures, što svekrva na pragu dade nevjesti, ostaje nevjestin, ali mu se čini, da ona nesmije tijem raspoložiti mortis causa — jer valja da ostane i opet u istoj kući.

U nekijem predjelima, kaže Odžakov, zet daruje i novaca, a kojigod obeća kuću ili po kuće, i to ako su samo dva svjedoka čula, da je muž obećao, nemože joj ni muž ni niko već oteti. To što joj daruje malo prije vjenčanja, zove se plaćanje mominstva (turski nikiah=pretium virginitatis) [2]) i toga radi kad se udovica udava za momka, ne on njoj nego ona njemu daruje štogod za jingerstvo (opet pretium virginitatis).

Kukuš u Bugarskoj. На зеленой кутки donosi momak nevjesti i srodnicima darove, medju kojijem donosi lana i platna, da bi od toga spravila darove. O prćiji u cijelome opisanju ništa nema osim kao mimogred što se napominje, da je u sobi nevjestinoj izloženo ruho, koje nosi sobom mužu — o nepokretninama ili o novcu ni riječi. [3]) **Za Bugare u Bessarabiji**, osim ruha, ostalo sve što donese žena sa sobom, kaže Bobrovski, postane svojina muževa. Ruho nevjestino donose svati na dan svadbe u mladoženjinu kuću. I darove, što su se u novcu sakupili na svadbi, uzimlje zet. [4])

---

stih 53—56, 81; pjesma 79, stih 7—10; pjes. 82, stih 13—15; pjes 87, stih 8—11; pjesma 89, stih 10—11; pjes. 92, stih 19—29; pjes. 94, stih 32—35; 80—84 itd. Vrijedno je primjedbe, da u nikakvoj srpskoj pjesni nije moguće naći stiha u komu bi se uprav kazivalo, da se novci daju kao za kupovinu djevojke, nego sve drugijem izrazima n p.: „dok isprosi lijepu djevojku, on potroši tri tovara blaga“; „on dariva mater i djevojku“ itd.; o kupovanju nigdje ni spomena. Pače u pjesmi 94, stih 32—35, 80—85, mati je kraljica Budimska (kojoj zaisto nije potreba primati za kćer novaca) pa uz to ona sama svojevoljno, bez da joj momak i prosi kćer, nudi mu je, a ovaj joj daje 1000 dukata. Evo komada od te pjesme:

Kad to čula gospodja kraljica,
Ona njemu tiho besjedila:
„Oj sokole Jakšiću Todore!
„Na dar tebi moja Ikonija,
„Vod' je dvoru te se ženi njome.“
Kad to začu Jakšiću Todore,
Sveza vranca pod bijelom kulom,
Pravo ode na bijelu kulu;
A kad dodje gospodji kraljici,
Kapu skida, baci pod pazuho,
Pokloni se do zemljice crne
Pa izvadi hiljadu dukata,
Te jih daje gospodji kraljici:
„Naj to tebi, gospodja kraljice,
„Pola tebi, pola Ikoniji . . . .“

[1]) **Arkiv za povjest. Jugosl. VIII. 262.**
[2]) **Sr. Byzantinsko donatio ante nuptias.**
[3]) **Miladinovci, Нар. бълг. пѣсни. 517, 519.**
[4]) Матеріалы . . Бессарабская область I. 507, 509.

Laborski Rusini. O prćiji Kraljicki ništa nepiše, ali se može misliti, da i ovdje nevjesti ruho davaju i kakov komad pokućstva, tijem više, što se u jednoj svadbenoj pjesmi i ovi stihovi nalaze:

Верни ся Марьо зъ дверій
Подякуй матери!
За постель писану,
Скриню малёвану. [1])

Za drugi predijel Ugarskijeh Rusina Verhovince, kaže Biedermann, da svojijem kćerima davaju samo pokretnina u prćiju, i ove se prenose odmah na dan svadbe u zetovu kuću. [2])

Selo Trehyzbjansko (Starkovska gubernija, starobjelski ujezd). Djevojka nenosi ni приданое mužu, a naprotiv rijetki su zetovi, koji pri svatanju itd. nepotroše po 3—10 rubalja. Osim toga, kad su сговоры, premda bivaju u nevjeste doma, troškove namiruje zet, tako da ne samo votku, jelo i piće on donosi, nego i povlagu pri tome ovršuju zetovi srodnici. I svadbeni troškovi idu iz mladoženjina džepa. Otac nevjestin daje samo objed, kad se mladijenci vraćaju s vjenčanja, ali taj objed ne traje mnogo, te zato i mnogo nestoji, dočim otac mladoženjin potroši na svadbi od 15 do 50 rubalja, po razmjerju svoga imanja. Ali to nije tako svuda; na nekijem mjestima zajedno sa кладкомъ biva ugovor i o приданомъ. [3])

Velikorusi u opće. Na Сговору biva ugovor o slijedećem:

1. O božijem (roditeljskom) blagoslovu.
2. O приданомъ.
3. O награжденіи.

1) Родительское благословеніе на вѣки нерушимое govori svaki pravi Rus i predstavljeno je u ikonama, što djevojka nosi iz kuće roditeljske. Te ikone budu obično srebrnijem okvirom urešene i srebrnom ризомъ oklopljene, a u bogatijeh budu i dragijem kamenjem urešene. Ako djevojka nema oca, tad se taj blagoslovilac zove посажёный отецъ te joj pritom ikonu predaje. I mati (ili mješte nje koja druga ženska od svojte) blagosivlja i daje *joj* ikonu: ali osim roditelja može biti i kršteni kum i kuma i kakva baba, koji hoće da djevojku blagosivlju, ali joj tad i oni moraju dati po ikonu.

2) Приданое, u užem smislu su sanduci sa ruhom nevjestinim, jer je u Rusa riječ: стыдно выходить за мужъ въ одномъ сарафанѣ. Pridanoje prične se sabirati, još netom se je kći rodila. U Pridanoje pripada i to, što se kod Rimljana zvalo peculium adventitium.

3) Награжденіе, koje zovu na nekijem mjestima i pridanim — to su

---

[1]) Сборникъ науковы 1865, str. 158.

[2]) Biedermann, Die Ungarischen Ruthenen . . 79.

[3]) Этнограф. сборникъ. Программа 13. U prošastom vijeku kod Malorusa bio je kako i danas običaj, da mladji brat uza sestru sjedi i neda je, dok mu se nedade otkup u novcu. Karakterističan je pogodbeni govor izmedj njega i družka „Zašto ti tu sjediš", pita ga družka. — „Ja čuvam svoju sestru". — „Ona nije tvoja nego naša". — „Pa i ako je vaša, morate mi barem platiti to, što ja potroših, da je othranih". — „A što si ti za nju potratio?" „Veoma mnogo: 5 bačvica repe, 3 bačvice kupusa, 4 vola, 6 divljijeh svinja, 10 ovaca, 100 gusaka, 200 kokoši, 75 pataka, 20 vreća hljeba, 5 bačvica piva, 2 meda, 5 rakije itd." Ali za to sve nedade mu družka više od 10 kopjeka. U istome izvoru imamo i jedan spisak svijeh troškova svadbenijeh toliko zetovoj koliko nevjestinoj kući, te iznose na obje strane skoro jednako (Kalačov Arkiv III., br. 82, 87, 88; gledaj i I, odsjek 1, str. 9—11.)

novci, životinja a rijetko kuća. To kći može samo pri udadbi imati, jer kad otac umire obično sinovima ostavlja награжденіе, ali kćerima nigda, nego samo naredi sinovima, da je nagrade kad bi do udadbe došlo, i to surazmjerno tadanjemu kućnom imetku. Samo roditeljski blagoslov, t. j. ikonu joj otac sam već unaprijed dade. O pridanom, o nagradi i o blagoslovu samo se tad pogadjaju, ako strana zetova nema dovoljnoga povjerenja u nevjestine srodnike. Ivanov-Želudkov. [1])

Donski Kozaci. Prćija nevjestina je ovdje obično odijelo njezino, jastuk, zrcalo, samovar i još štogod pokućstva. Sutra dan po poduškama prenose svečano svekolike stvari, koje sačinjavaju prćiju, zetovoj kući, i to biva najviše pješice i na rukama. Djevojke prenosačice, dosadanje nevjestine drugarice, uz to svejednako pjevaju, a medjutijem pjesmama ima:

Сестрицы подрушки
Несите подушки,
Берите перины
Сестры Катерины . . . [2])

Kaluška gubernija. U Meščovskom ujezdu roditelji djevojčini na ugovoru (помолвка) ištu od budućega zeta выговоръ, to jest, koliko će novaca dati za nevjestino ruho, i u srednju ruku običaj je, da dade od 35 do 70 rubalja po mogućnosti. Osim toga ima joj još kupiti crevlje. On ili odmah izbroji, što je obećao ili dade samo kaparu. Spisatelj ništa nekaže, da se pogadjaju, koliko će nevjesta ruha ili prćije donijeti. [3]) U Malojaroslaveckomu ujezdu, drugi put kad ide svaha, da čuje odgovor od roditelja djevojčinijeh, ovi kažu kolika ima biti кладка, t. j. dar, što mladoženja ima dati ocu djevojčinu i djevojci. Taj je dar u novcu i za djevojku neki komadi odjeće i vina za pira. Kladka se donosi na svadbu u jutro. Приданое dava otac, i obično bude sanduk ruha i još kakav zavoj kao i jastuk. To se sve na dan svadbe nosi svečano k zetovoj kući, i uprav u sobu, gdje je njegova ložnica.[4]) I za selo Petroselje u Mošaljskom ujezdu, kaže se, da otac prima novaca za kćer, ali kao platu za darove, što će on kupiti. O приданомъ spisatelj negovori. [5]) U Taruckom ujezdu кладка je obično okolo 30 rubalja i još nekoliko odjeće za mladu, a osim toga obveže se mladoženja donijeti i nekoliko vina za svadbu. [6])

Za Nižegorodsku guberniju kaže nam g. M. Fr. Rajevski, da o приданомъ nema ništa osobita primjetiti, jer da je skoro sve isto, kao što je rečeno za Velikoruse u opće. — Za Lukojancki ujezd, a i neka druga mjesta ove gubernije, po drugom izvoru, valja nam primjetiti, da otac nevjestin ugovara sa zetovijem i to, koliko će djevojka primiti od zeta u novcu i u ruhu. Ovo se zove ovdje вкладъ, a u Kasirskom ujezdu (Tuljska gubernija) клажа ili кладка. [7])

Maložki ujezd u Jaroslavskoj guberniji. Zet plaća za nevjestu takozvani выводъ, i to razmjerno prema svome imanju po 20, 30, 40 rubalja a i više. [8])

---

[1]) Za prćiju kod starijeh Rusa sravni Žerebcov, Essai I. 406, 407.
[2]) Метеріалы . . Земля донскаго войска 425.
[3]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 165.
[4]) Ibid. II. 173.
[5]) Ibid. II. 169.
[6]) Ibid. II. 178.
[7]) Этнографически сборникъ, Программа 13.
[8]) Ibid. 13.

Šardinski ujezd — Permska gubernija. Kad se svadba ovršuje добромъ, isprošena djevojka primi kao запросъ 3—30 rubalja od oca zetova; za te novce ona kupuje darove za zetove srodnike.

Sibirija. U prijašnje doba pa baš i ne samo u seljaka o prćiji nije ni bilo ugovora, to se je držalo nepristojno, nego je svak obično davao po svome imanju. Ščukin kaže, da u istočnoj Sibiriji i do danas traje taj običaj premda ne svuda. [1])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. Isti dan kad nevjestu dovedu, dovezu i приданое. Pridanoje sastoji najviše iz ruha i životinje; novci se rijetko k tomu prilažu. U nekijem mjestima koliko će biti pridanoje, zavisi od volje oca ili brata ili strica, koji joj ga daju, na drugijem pak za pridanoje domaćin se nestara, pa baš da mu je nevjesta kći: to je sasvijem materina briga. [2]) Opisatelj kaže, da samo zeta i to najsiromašnijega stoji svadba najmanje od 27 do 52 rublja. [3])

Vitebska gubernija. Ovdašnji bjeloruski seljak daje kćeri samo pokretnina u prćiju kao i velikorus. Prćija, u kojoj je krava, ovca, nova šuba, novi kaftan osim ostaloga običnoga ruha, (koje se i bez ikakva ugovora daje) drži se, da je bogata. Bude kadgod nevjesta tako siromaškijeh, da i čizme i kaftan i šubu za vjenčanja, valja da joj vjerenik kupi. [4])

Prinjemenski Bjelorusi (u Grodnenskoj guberniji). Svat ugovara, koliko će i kakvo će biti приданое. [5]) Ali to pridanoje, a osobito ruho, zet iz učtivosti nigda nebroji, da bi vidio je li prema ugovoru, nego procijeni po broju obruča, koji su na sanduku. [6])

Krakoviaki. I Mączynski govori samo o wianu, koje se na kolima nosi doma u zeta, dakle ni ovdje o nepokretninama nema govora. [7])

Mazuri. Slijedeća pjesma mazovska odnosi se na darove nevjestine:

Poszły druchny swoją drogą
Już wam wzięto pannę młodą,
Krzykną nasze swaki
Zaśpiéwają: „Trzeba jéj dać
Nje żałować
Na gornuszek;
Będzie jadat bębełuszek.
Trzeba jéj dać na łyżkę,
Trzeba jéj na myszkę,
Trzeba wczyskiego jéj dać,
Na gospodarstvo nie żałować.“ [8])

Slovačka. I ovdje prćija je skoro samo ruho nevjestino, ali ima biti sanduk i darovi, što se za nevjestu sakupi, i to se sve pošljednjeg dana svadbe prenosi sa pjevanjem i obredima u kuću mladoženjinu. Ako je nevjesta sirota, kaže Bož. Němcova, i uz to uredna i poštena, bivao je prije običaj, a možebit da je i sad, da ide pred svadbom po selu, da prosi „na poctivou

---

[1]) Ibid. 14.
[2]) Ibid. 14.
[3]) Рыбниковъ, Пѣсни. III. 408, 409.
[4]) Этнограф. сборникъ. Программа 14.
[5]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 827.
[6]) Ibid. I. 832.
[7]) Mączynski, Włościanie. 118, 119.
[8]) Wojcicki, Pieśńi. II. 35.

krásu« : svak joj je darivao platna, novaca i sočiva. Toga radi medju slovačkijem svadbenim pjesmama ima i ova:

„Ta Marina matka, tam po ráji chodí,
Tam po ráji chodi od Boha si prosí:
Pustiž ty mne Bože na jeden bielý svět,
Mam tam jednu ceru, za muž mi ju beru.
Veru tě nepustim, čo by ti tam bolo;
Dal som já jé ludi dobrijech,
Dary odberati, svati privitati. — [1])

Češka i Morava. Nevjestino »roucho«, to jest njezina odjeća i obuća, prenosi se istog dana svadbe po objedu, na kolima zetovijem k zetovoj kući. Davaju li češki seljaci svojijem kćerima izim ruha i drugo što u prćiju, Erben nekaže. [2]) I Kulda negdje u svojoj knjižici věno napominje; vidi se da razumijeva pokretni imetak a na mjestima i naročito govori, da je to ruho nevjestino sa nešto pokućstva. Predšto hoće, da odvezu ruho nevjestino, biva u šali prodaja toga ruha, koje na posljedku zet otkupi za nekoliko novaca od žena, koje ga prodavaju. [3])

Moravska. I Šušil u svojoj zbirci govori o peřinach i šatach a o nepokretninama nema tamo ni riječi (446—441). Ali da se i novci traže i davaju u prćiju, svjedoči nam ovo nekoliko stihova narodne pjesme:

Dy by mně dal pan Büh děvče takove,
Co by mělo všecky cnosti při sobě:
Bohaté a švárné
Bohabojne, pěněžité a dobré. [4])

Gornja Lužica. Na slubu o objedu otac djevojčin obreče, što će dati kćeri u prćiju (pomoc), a zet kazuje, kako će on to obezbjediti i upotrebljavati. Prćija se prevozi u zetovu kuću na drugi dan svadbe zajedno s nevjestom. Braška i Slonka upravljaju sa tovarenjem na kola, i njihova je revnost taka, da često čine natovariti na kola stvari, što nepripadaju k prćiji, ali se te stvari kasnije opet roditeljima vrate. U prćiju nosi nevjesta mužu osim svoga ruha i novaca još i pokućstva, kao postelju, stolova, ormana, posudja itd. [5])

Donja Lužica. Prćija nevjestina zove se ovdje dobytk, i tovare je na kola te prevoze k mladoženjinoj kući u isto doba, kad i djevojku vode. [6])

[1]) Čas. čcsk. muz. 1859, str. 95, 100; Pronay, Skizzen 5; Richter, Wanderungen .. 231; Kollar, nar. Zpjewanky I. 445.

[2]) Erben, Prostonárodné české pésně, str. 322.

[3]) Gledaj n. p. 112. Da je i u starijeh Čeha, a ni u Slovena u opće žena nosila samo pokretne stvari u prćiju, sravni Jireček. Slav. Pravo I. str. 156 i II. 281.

[4]) Šušil, Moravske narodné písmé. 2 vyd. 421.

[5]) Haupt i Schmaler. 225. II. 237, 239.

[6]) Ibid.II. 247.

b) Odnošaji medju mužem i ženom.

Mi smo u prvom dijelu ovoga odsjeka govorili o zadružnoj familiji, gdje smo nastojali da nacrtamo, u koliko je moguće bilo, medjusobne odnošaje članova zadruge, neglededi na uže familije, koje zadrugu sačinjuju. U ovome drugome pak, koji upravo ženidbom počesmo, kao što tim i počimlju odnošaji, o kojim će ovdje riječ biti, nastojat ćemo, da navedemo što sakupismo od toga, što spada u ovu užu familiju.

Ovaku obitelj može čovjek naći u dva položaja. Ona ili se nalazi kao osobita neka grupa u zadružnoj familiji [nalik na ono što u Rimljana bijahu familije (žena i djeca) ljudi, koji se još nalažahu in patria potestate jedne osobe]; ili biva osamljena bez ikakova bližega snošenja s drugim sličnim familijama, štono Srbi i Hrvati inokoštinom zovu. Bila ta familija u jednome ili u drugome položaju, njezini su unutrašnji odnošaji jednaki u bitnosti, samo što u pojedinostima, familije koje u zadružnoj zajednici žive, imajući nekoliko odnošaja i sa članovima te šire familije, valja jim prve gdje u čem preinačiti. Mi se ipak na te preinake nećemo a i nemožemo obzirati, jer i to malo izvora, što imamo pri ruci, tako je nepotpuno i zamršeno, da se većinom nezna, da li je familija o kojoj neki izvor govori osebna ili je u zadružnoj svezi. I te će se razlike moći točnije i bolje opisati, kad bude gradje više sakupljeno; za sada neka i to, što je tu, dosta bude.

Ženidba, koju mi već opisasmo sa njezinim pripravnim stepenima i svakovrstnim obredima, premda sasvim zaseban čin, ipak je temelj familiji u užem smislu, a š njome i svijem pravnijem odnošajima, o kojim ćemo mi sad da progovorimo. Iz toga slijedi, da su u užoj familiji najprve a i najglavnije osobe muž i žena, pak ćemo zato da š njihovim medjusobnim odnošajima i počnemo. Ove odnošaje dijele pravnici na one, koji se na osobe obiju supruga, i na druge, koji se na imetak odnose. Radi nedostatka i nepotpunosti izvora mi nemožemo ni tu nikakve razlike činiti, nego, kako i do sada, kako nam što na ruku dodje tako i navoditi, a iz takoga opisanja koliko je to za sada moguće, moći će se čitatelj upoznati s pravima i dužnostima jedne i drnge strane.

Žena je hrvatska na selu, kaže Šenoa, duša gospodarstva. Ona sama upravlja kućom, namiruje životinju, ona odgaja djecu, ona prede, tče, šije — jer se odjeća a i pokućtvo većinom doma čini; ona radi kao i muž u polju i u vinogradu, ona nosi na prodaju letušće, povrće, voće u varoš, koja je gdjegdje nekoliko milja daleko. I sa svijem tijem ona je mužu toliko podložna, da kad su gosti, nesmije ni za trpezom sjedati [1]).

Za Bunjevce okolo Jablanca [2]), evo što nam piše g. Vukelić: „Kod inokosne familije valja poslovica „Muž na policu, žena na stolicu.“ Pa tako i biva: muževlji su poslovi samo vanjski, a ženini kućnji. Žena razpolaže po

---

[1]) Bilder aus Croatien. Oesterr. Revue 1866. I. 144. Skoro isto se to kaže i u Neue geogr. stat. Beschreibung Ungarns . . . 466.

[2]) Ove Bunjevce nesmije čovjek zamijeniti sa Srbima katolicima, koji žive u donjoj Ugarskoj. Bunjevci o kojim mi govorimo, a i govoriti ćemo još više puta u ovome spisu, žive u hrv. Granici počamši od Senja paralelno morskoj obali pa sve do Dalmacije, ali ipak po 2—3 sata daleko od mora, jer, kako je poznato oni što su uzduž obale, zovu se Primorci.

volji kućnjim proizvodima, dakako, to su malenkosti, kao: sir, maslo, jaja, vuna, kokoši itd., a i sitno blago više puta. Za ovo pošljednje mora mužu javiti i razloge dati; više puta u muža zato savjeta pita. — Muž se stara za hranu, nastoji oko njive, usjeva, u gori djelje gradju i vozi k moru itd.

Kada muž nije dobar gospodar, onda narod odobrava ženino zapovjedništvo; samo da jim zajednički imetak nepropadne, u koliko ga žena uzdržati može. — Narod u opće drži imetak na muževlju imenu. Tako je i kod d o v e d e n a (domazeta)".

O zajednici imetka muža i žene, upitan prost čovjek iz okolice, odgovori pomenutome opisatelju: „Narod veli, da žena tonut mora, ona nesmije po vrhu plivat; - a najbolje je kad imaju sve skupno, a gospodar neko mora biti." Imetak jim je zbilja zajednički, stečevina skupna, kakova mu drago bila. Tome nesmeta ženina prćija ni ruho, što joj na raspolaganje stoji. K stvarima, kojima žena, nepitajuć muža raspolagati smije, idu dakle osim rečenoga još prćija i ruho, ili „dota".

Combi kazuje samo u opće, da su žene Morlaka u Istriji odveć radine, mnogo više nego muški [1]).

Žena u Dalmatinca morlaka svekolike domaće i poljske radnje mora raditi, prve sama a druge u zajednici sa muškima. Što se uvaženja tiče, muškarac da mu nije ni osam godina, drži se kao da je nešto više nego žena, ali zato ženu niko taknut nesmije komu je život mio [2]).

Za Crnogorku kaže Medaković [3]): „ona gotovi, sprema po kući, šije, veze, plete, prede i tkaje. Ide na pazare i nosi teška bremena uz velike strane na ledjima: ide na vodu, u mlin, u drva i za stokom." Ostalo što se njezine radnje tiče, navedosmo već gore na str. 28.

„Ona je u svemu ponosita... ali muža svojeg počituje, i pokorava mu se tako jako, da je skoro rob svojeg muža; bez znanja muževljevog neće nikud poći, i ono što muž reče, ona zna da to mora biti."

Za kneževinu Srbiju mi smo već gore (str. 41) o teretnoj radnji žena opširnije govorili.

I u Bugarskoj žene i predu i tču za svukoliku čeljad u kući i rade sve ostalo što treba. Što se god kuće tiče, za to muški nemaju nikakve brige [4]) O bugarskim naseobinam u Besarabiji evo što se kaže: Otac je u punom smislu riječi glava familije, isto kao što je muž glava ženi, koja nesmije imati ine želje nego ispunjati volju muževlju i biti njemu prava pomoćnica; i to biva ne radi straha, nego po naduhnuću naravi, po općemu primjeru i običaju. I ovdje nije rijetka kuća, u kojoj imaju dvije familije u užem smislu u zadruzi, koje se obično u svemu slažu i bratski paze [5]).

Rohrer pripovijeda, da jedna rusinska žena, koja mu se dodje potužiti, da je muževlji brat izbio, plačuć kaza njezino uvjerenje o tomu riječima: „Ja znam što je pravo, isto kao i naš sudac. Moj muž me može biti, i mora ako me ne mrzi i ako mu je nešto stalo do mene. Ali tu porugu neću nikako da trpim od njegova brata, on nije moj gospodar." Čini se dakle, kaže

[1]) Cenni etnografici sull' Istria. 38.

[2]) Düringsfeld. Aus Dalmatien I. 181.

[3]) Život i običaji . . 20, 22.

[4]) Sestini. Viaggio da Costantinopoli a Bukaresti. 32.

[5]) Матеріалы . . Бессарабская область. 504.

on, da su njoj bili bati muževi kao dokaz muške jakosti, kojom isto kao što može kazniti, kad treba, može i zaštititi i obraniti [1]).

Medju Malorusima u Volinskoj guberniji medju zbirkom pogovoraka ima za odnošaj nevjestin prema kućanima i ova charakteristična: А хто водьі придпэсэ? нэвистка. А кого бьютъ? нэвистку. А защо бьютъ? Зато що нэвистка. [2])

I u zemlji donskih Kozaka, kaže Koch [3]), žene su podložne muškima više, nego u ostaloj Evropi, a muž je u punom smislu gospodar u svojoj kući. Najteže radnje žena radi a muški rijetko da se stara tu joj radnju olakšati [4]).

Što se pak vlasti muževlje tiče, to još danas žive po g. Ivanovu-Želudkovu, u prostih Velikorusa predanje, da je muž mogao svoju ženu a otac djecu prodati ili založiti, pa da se je to negda i dogadjalo (отдавалъ въ кабалу) [5]). Danas razumije se, od toga ništa nema, nego se u opće muževi zadovoljavaju sa načelom: Муж женъ отецъ [6]), жена мужу вѣнецъ.

Što se god u ženidbenoj zajednici steče, narod drži, da je opće obojim suprugom, ali da muž može stečevinom raspolagati po volji. Novci, što je žena donijela u p r i d a n o m u, drži se, da obojici pripadaju, ali odjeća, postelja i posudje svojina su same žene. A to je naravno. Za приданое kćerino počnu se roditelji starati netom se kći rodila, pa po tome p r i d a n o je tako se sraste s osobnostju kćerinoj, da to ostane (osim novaca) njezina neograničena svojina i pošto se uda. Prodati što mu drago iz ženine prćije, drži narod, da je golema sramota, i težko da će se koji muž usuditi, što takova učiniti. Ali žena i ne pitajući muža, raspolaže nekolicinom manjih proizvoda, kako mlijekom, sirom, maslom, letušćem domaćim, perjem, jajima, lanom, lanenim sjemenom, konopljem i sličnim stvarima. Žena to prodaje kad i kako je volja i od toga nedaje računa nikakova mužu. Kad ko god traži od muža tih stvari na zajam ili za prodaju, on obično kaže: Это бабье дѣло — объ этомъ надо съ бабой поговорить itd. I u Malorusa takodjer — kaže on — žena raspolaže gorenavedenim i njima sličnim stvarima.

---

[1]) Rohrer, Slav. Bewohner. 97.

[2]) Этн. Сборникъ. VI. библ. указатель 77. I u Daljevoj zbirci ruskih poslovica ima množina njih, koje takodjer pokazuju da nevjestin položaj nije najugodniji, sravni n. pr. one na str. 416 - 417.

[3]) Koch, Reise durch Russland 110.

[4]) Blasius, Reise I. 158.

[5]) U starijeh Nijemaca muž je mogao ženu i prodat i darovati kome je htio: sr. Grimm R. A. 461. lex Saxonum XVIII. 1. 2. U Inglezkoj još i danas, medju prostim narodom sluči se, da muž prodade svoju ženu.

[6]) Dalj, Пословицы 393. Opominje na rimski odnošaj, gdje se žena smatrala, da je u muža filiae loco. O tome Žerebcov evo što za predpetrova vremena kaže: Neograničena je bila vlast muža vrhu žene, i nijedna častna žena nije se smjela osloboditi te vlasti. Razvoda nije se skoro nigda dogadjalo, nego žena ali i muž morala se je i proti volje zadovoljiti takijem drugom, kakva ga joj sreća dade. Sve što je viši razred društva bio komu je žena pripadala, tim je manje ona imala slobode izlaziti izvan kuće i dolaziti u društvo: tako da žena m u ž i k o v a, ako je i dijelila s mužem najteže radnje ona je mogla ići i na narodne zabave; t r g o v a č k a žena već manje; b o j a r s k a je još strožije u kućnom zatvoru živjela, a žene k n e ž e v s k e malo da su kad iz dvora i izlazile (Civilisation en Russie I. 412—414.)

U Sibiriji nije rijetko da muž i žena imaju posebni imetak. Da žene obradjuju za sebe konopljak i drugo povrće, pa da to za sebe prodavaju i gore smo napomenuli [1]).

Za Bjeloruse u Grodnenskoj guberniji, evo što se u ovom obziru kaže: muž ima vrhovnu vlast u kući i despotički vlada ne samo djecom nego i ženom; žena obično ustrpljivo podnosi tu strogost svoga muža, ali mu se kadgod i oprječi. Ako se nikako nemogu da slože, žena uteče iz doma i iz sela ka svojim roditeljem. Ali se dosta puta dogodi, da i svekrva progoni nesretnu nevjestu i sudbinu nekolikijeh oplakuje često narodna pjesma.

Domaćin pregleda u jutro životinju, namiri je, on vozi, pase živo, sije, kosi, mlati, kupuje što treba; prodava životinju i vozi žito na trg. Žena gotovi jela, peče hljeb, muze krave, krmi domaće letušće, nagleda vrt, polijeva zelje, žnje, sabira sjeno. Domaćina domaći poštuju najvećim poštovanjem i bezuslovno mu se pokoravaju [2]).

Poljska žena, osim da nosi prezime svoga muža u privatnom životu, primi uza svoje ime u adjektivnom obliku i kršteno ime muževlje [3]). Ali ovdje kao da žena nije onoliko podložna, koliko je to obično u slovenskih seljaka drugijeh plemena. U Vladimirskoj guberniji može se ne rijetko čuti da muž, kad ga žena počne zadirkivati, otpravi je običnom izrekom: Не въ Полшъ жена, не лучше меня [4]).

Ali ima i u Poljskoj predijela, gdje je muževlja vlast vrhu žene skoro neograničena; gdje muž ženu strogo za svaku malenkost kazni, a ova to podnosi s ustrpljenjem, kao da to baš ima biti tako. To se barem kaže za Podlahiju [5]).

U Spižkoj i Trenčinskoj stolici drotarske žene kad muški otidu na dobit, one doma uz kućne poslove obavljaju i radnju na kukavnom polju. Zimi predu i tču. da bi barem platno sebi i svojima pribavile. Ali sva njihova radnja rijetko da odgovara potrebi domaćoj, tako da se skoro svaka zaduži u ime muževlje dobiti, koji dug on dakako kad se doma vrati, plati isto kako da se i on zadužio [6]).

Iz ovo malo primjera vidjesmo, da je žena i kod Slovena u isto tako strogoj manu mariti, kako što je i kod Rimljana bila, ako ne i još u strožijoj, pa po tome i obsequium i reverentia, koje je rimska žena bila dužna pokazivati mužu, nije nimalo manja ni u Slovena. Potvrdu tomu nalazimo u narodnim pjesmama. Kod Srba seljaka n. pr. ni sluga ne zove u običnom životu gospodara tim nazivom, a kamo li da bi žena muža. Ipak narodna idea, da je žena podložna mužu, pa da ga je poštovati dužna, izražuje se u mnogim srpskim pjesmam, gdje žena nazivlje muža „svojim gospodarom“ [7]).

---

[1]) Этн. Сбор. прогр. 19.

[2]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 820.

[3]) Zap, Zrcadlo života III. 72; sravni i varijantu: У насъ не въ Польшѣ, мужъ жены больше (Dalj, Пословицы 365).

[4]) Ibid. III. 74.

[5]) L'Univers. Europe 10. str. 231.

[6]) Pronay, Skizzén. 58—59.

[7]) Sravni n. p. u drugoj knjizi Vukove zbirke pjesmu 7 stih 119; pj. 25. st. 89; pj. 31. st. 23; pj. 31. st. 145—146; pj. 59, stih 104; pj. 76. st. 38; pj. 84. st. 38, 39, 68, 103.

Da bi muž ženu u pjesmi zvao „svojom gospodjom“ sasvim je rijetko, pa ako se gdje i sluči, to biva najviše ako je riječ o otmjenijim osobam, kao što su carevi, kraljevi, banovi itd. [1]).

I za Poljsku ženu, o kojoj se obično kaže, da je prema mužu u mnogo ugodnijem odnošaju nego li druge proste Slovenke, nalazimo da u pjesmama nazivlje muža „moj pan“ [2]).

Medju najvažnije odnošaje medju mužem i ženom spada dakako i fidelitas conjugalis: obostrano pravo i dužnost ne oskvrniti bračne postelje — a kako svuda, to se i kod Slovena strožije na to gleda, da žena tu dužnost ne prekrši [3]). I zaista, gdje je god Slovenka ostala odalje od inostranog upliva i drugih okolnosti koje ćudorednost kvare, ona je znala i znade opslužiti tu dužnost, pa bila djevojkom ili ženom, da se vjernije nemože. Ali žalibože tudj uticaj i tudja uprava, na mnogo je mjesta razrovala ili ponekoliko okrnjila tu staru narodnu vrlinu.

Za Bošnjake se kaže: „Na čistoću bračne postelje osobito mnogo drže, jer će hrišćanin svakog, koji mu u to dirne, ubiti. Turci takovog na mjestu objese ili kamenjem ubiju, a žena mora pod užasnim mučenjem umrijeti [4]), niti joj muž sam, ako bi mu se i htjelo, život sačuvati može. Ipak takova su zločinstva odveć rijetka, jer se Bošnjaci samo po ljubavi i milosti uzimaju i s toga vrlo jedno drugo pazi, pak jednoženstvo, kojeg se oni *drže*, bez obzira na odriješena osnovanja korana osniva njihovu domaću sreću.“ [5])

Jović pak za hrvatsku Granicu kaže, da nema ni u djevojaka ni u žena veće one čistoće, što je n. p. Hacquet pred 80 godina toliko hvalio. Uzroke tomu nalazi on, što je mnogo častnika neoženjeno, a uz to stroga vojnička disciplina, koja kad se zlo upotrebi, može niže ljude na najsramotnije posredništvo privesti. Za udate žene uzrok on u tome nalazi, što muževi bivaju dugo vrijeme odaljeni od kuće, a i to što pri ženidbi obično malo mare za pristojno razmjerje medju godinama zeta i nevjeste [6]).

Bugarske su žene u opće hvaljene radi svoje vjernosti [7]), a tako isto i g. Ivanov-Želudkov hvali nam vjernost velikoruske žene. Za Bjeloruse *pak* kaže se, da ne samo žene nego i muževi jednakom se revnosti čuvaju da ženidbenu vjernost ne okrnje [8]). To isto nalazimo u opće potvrdjeno i o Slovacima [9])

Za Srbe kaže Ami Boué [10]), da je čistoća ženska toliko od muškaraca visoko štovana, da ako djevojka s kakvim momkom zatrudni, teško je naći

---

[1]) Sravni n. p. ibid. pjesmu 45 stih 16 i 21; pj. 61. st. 140; pj. 77. st. 91 i 101.

[2]) Wojcicki, Pieśni ludu . . I. 70. I u starijeh Atinjana muž je ženi bio κύριος. (Van den Es, De jure familiarum apud Athenienses 35.)

[3]) Kod svijeh starijeh naroda, kod kojih je bio običan concubinat, o toj dužnosti sa muževe strane nije moglo ni govora biti. Za stare se Nijemce naročito kaže, da žena nije imala nikakova prava tražiti, da muž zamjenjuje vjernošću njezinu vjernost (Weinhold. l. c. 294).

[4]) Kako se kod svih starih naroda strogo kaznila nevjernost bračna a osobito ženina, svakomu je poznato. Za Nijemce sr. Weinhold, l. c. 294.

[5]) Opisanje Bosne. Srb. Ljetopis, 1845. II. 17—18. Isto to kaže i Cyprien Robert u: Les Slaves de Turquie II. 17, što je po svoj prilici iz Ljetopisa i crpio.

[6]) Ethn. Gemälde . . 140.

[7]) Матеріалы . . Бессарабская область 504.

[8]) Ibid. Городненская губрнія I. 820.

[9]) Božena Němcova, Obrazy. Čas. česk. Muz. 1859. str. 87.

[10]) IV. 447. 458.

da bi je ostavio i ne oženio se njome. To bi u narodu bilo držano kao najveća sramota i kao grijeh, koji se nemože drukčije oprostiti. Skoro to isto i za Bugare kaže.

Mi neznamo nikako ni da opravdamo ni da razjasnimo jedan čudnovati običaj o kome kažu, da žive medju poljskim Goralima, jer je u očevidnom protivuslovju tomu, što mi tvrdismo u opće o Slovenima, pa i primjerima navedenijem. I sami izvori, iz kojih ga crpismo, donose samo factum a nekažu odkle i kako se je taj običaj tamo ugnijezdio: nećemo dakle ni mi konjektura da pravimo, nego ćemo samo priopćiti običaj kako ga izvori opisuju:

Mladi Goral, prije nego se oženi, živi sa ženom svojega prijatelja i to sa njegovim znanjem. Toj lakoničkoj vijesti pridodaje pisac, da taj običaj nije plod pokvarenosti dali prijateljske ljubavi, koja je samo prešla ćudoredne granice. I ako pogledamo trijeznost života i nepokvarenost Gorala u svemu ostalomu, to tumačenje čini nam se da baš nije sasvim neumjestno. [1]) Taj isti običaj nalazi Rohrer i u Lomnoj u Galiču, pa mu pridodaje i nazov toga zamjenika, koji na tudj račun uživa unaprijeda sladost bračnoga života: on se zove prziaciolski brat [2]) To Goralovo svojstvo, koje bi ga i samo moglo učiniti dostojnim drugom dvorjanikâ dobe Ljudevita XIV. i XV., kao da se potvrdjuje i drugim izvorima, koji donose primjere njegova krepka želudca i što se djevojaka tiče. Ovi nam kazuju, da se kod njih djevojka najbolje uda, kad je već odgojila nekoliko svoje djece, jer uprav poodraslu djecu treba mladoženja: takovi su mu odmah od pomoći. Isti pisac dodaje da ako je u kući gost, koji ostane da prenoći, mati naredi kćeri da mu prostre uza se postelju, pa tek kad se je osvjedočila da je naredba izvršena, otide potsmjehujući se i želeći jim dobru noć [3]). Da se i goral Podhalanin najradije ženi djevojkom, koja mu dovede sobom dvoje, troje djece svjedoči i Zeyszner [4]), koji misli, da ta rana plodovitost djevojaka stoji u savezu sa običajem noćnijeh pohoda k frajerci, pohodi, koji se čini da nijesu onako nevini kao što vidjesmo, da su kod Slovaka.

Velika većina ženidba tako biva, da žena, koja se udaje, ostavlja svoje roditelje i svoju rodnu kuću i prelazi u kuću zaživotnoga svoga druga. Da je to bilo pravilom u svako vrijeme, bile bi nam dosta obične izreke ducere ili duxit uxorem; otišla je za N; пошла замужъ itd. izreke, koje se upotrebljuju a i upotrebljavale su se u toj ili sličnoj formi, i pred koju tisuću godina, mješte udade se. Ali nulla regula sine exceptione, tako i ovdje je iznimka kad muž, kako kažu, otide na ulaž, postane domazetom, uljezom, dovedenim, uda se itd. Premda i ovo ne izmjenjuje ništa u bitnosti odnošaja medju mužem i ženom, opet donosi sobom u nečem i koju preinaku i zato ćemo prije nego dovršimo ovo poglavlje i o domazetstvu navesti to malo gradje, što nam do sada do ruku dodje.

U Bunjevaca okolo Jablanca po g. Vukeliću je: „Doveden“ (domazet) kao i drugi muž, što se vlasti nad ženom tiče; dakako samo onda, kad u miru i ljubavi živu. Žena mu u ničem manje podložna nije nego drugomu mužu. Tast je gospodar; po njegovoj smrti prima zet gospodarstvo. Ako u

---

[1]) L' Univers. Europe 10 str. 233.

[2]) Reise. 192.

[3]) Cesta na Tatry od I. G. u Čas. česk. muz. 1838. str. 55.

[4]) Pjesni ludu Podhalan. 35.

ljubavi neživu, onda žena zapovijeda mužu; ona bi ga po očinoj smrti izagnala da može: da otac nije „kontrata“ načinio (ako za živa tasta doveden nedobije „kontrata“ od tasta, to ga žena može izagnati, kad lijepo neživu). Ako ima š njime dijete muško, to ona metne gospodarstvo na dijete kao „mušku glavu“, a muža oćera. On se vrati na svoj „lumer“; ako nije odpisan, onda „trbuhom za kruhom“. Narod neodobrava ovoga gospodarstva ženinoga.

Kad sin ide iz kuće (iz „lumera“) očine u tudju kuću, otac mu daruje ili dobra konja, ili vola, ili novaca, ili drugo što: sam nema ništa pravo tražiti — premda kći, kad se udaje, dobije od zadruge „dotu“ navadno u blagu; osim toga daruju je otac i mati od vlastitoga peculia. Osobito je mati kćeri „privržena“ zato joj priklopi „vidon i nevidon“.

U Lovreću u Dalmaciji govore o domazetu i udao se. Onaj, koji je otišao na ulaž, ima po običaju ista prava, kao da je i sin svoga tasta, a žena se drži kao i druga, što je dovedena iz druge kuće. On izlazeći iz kuće, gdje se rodio, ne nosi sobom ništa, osim svoje odjeće, niti ima pravo štogod od svojih tražiti. Domazet, ne odmah ali do koju godinu, ostavi svoje prezime, pa se tastovijem nazivlje a njegovi sinovi nikako drukčije, nego kao da su tastovi unuci ex filio (Milinović).

U Konavlima ženidbom domazet ako oca nema, postaje odmah domaćinom: gospodar zemaljski njega zove na odgovornost za dohodke, a ne ženu mu. Od kuće, iz koje je došao, neprima nikakva dijela ni naknade. I prezime svoje zabaci a uzme ono ženine familije (gr. Niko vel. Pučić).

O domazetstvu Crnogorskom evo što Medaković kaže [1]): „Kad se dogodí, da se u kojoj kući istraže muški, a ostane sama djevojka, onda se roditelji staraju, da nadju valjana i poštena momka, te vjenčaju djevojku sa njim, a njega uzmu u kuću kao posinka i predadu mu sve svoje imanje, da on uživa i s njime raspolaže.“

„Domazetović oddvaja se od svojeg bratstva i on se više ne zove imenom svojega bratstva, niti po onom bratstvu, od kojeg je djevojka već domazetović, kako nije krivo niti jednoj strani niti drugoj. Domazetović pribija se onomu bratstvu od kojeg je djevojka, jer on medju tijem bratstvom živi, pa to s njim mora svako dobro i zlo dijeliti i ono mu može biti pomoć i obrana u svakoj nevolji.“ Osim gorenavedenih imena za domazeta, Srbi imaju i riječ pripuz [2]).

U Velikorusa domazetu obično zaborave prezime kuće, gdje se rodio, nego ga najviše zovu po tastovu ili puničinu imenu Лебсдевъ зять, Авдотьинъ зять itd. pa najposlije to ime ostane cijeloj familiji, što od njega proizadje (Ivanov-Želudkov). Da pak domazet obično osvoji cijelo vladanje u kući tastovoj, pa da ga i zloupotrebi, rekao bi, da potvrdjuju neke narodne poslovice, kao: Бери зята въ домъ, неси Бога вонъ! зять въ домъ, и иконы вонъ. Нѣтъ чорта въ домѣ, прими зятя. Тесть за зятя давалъ рубль, а послѣ давалъ полтора чтобъ свели со двора itd. [3]).

I u Českoj je li mladić na domazetstvo otišao, on postaje pravim članom nove familije, tako da prijašnje kućno ime ostavi a uzme ono kojim se nazivlje ženina kuća. [4])

---

[1]) Život i običaji . . . 76.

[2]) Vuk Rječnik sub Pripuz.

[3]) Dalj, Пословицы 420.

[4]) Jireček. Slov. pravo. I. 157.

Razdriešenje ženitbe.

Ženidba se može razdriješiti: ili za života obojih supruga ili smrću jednoga od njih. O ovom posljednjem slučaju, koji je skoro bez razmjerja, kako svak znade, svuda običniji nego prvi pak je svakome i poznat, možemo govor prištedjeti. Ali govoreći i samo o prvome mi nemožemo činiti kakvih razlika medju pravijem divortium i prostom separatio a thoro et mensa — niti ćemo mi tu navoditi svekolike moguće uzroke za koje se može tražiti jedno ili drugo; a još manje nabrajati posljedice ovoj i onoj vrsti razdvoja — to mi ostavljamo kanonisti koji piše priručnu knjigu za svoje učenike, ili zakonodavcu, mi se i ovdje kako i u ostalome moramo zadovoljiti da postavimo pred čitatelja, što nam upotrebljeni izvori donieše — i to ne po kakovom strogo sistematičnom redu, nego kako što dodje.[1]) Za Crnugoru slučajno nam najveće gradje do ruka dodje, te ćemo njome i započeti:[2])

Različni su uzroci radi kojih do razvoda dolazi; ali su po Medakoviću glavni: rane vjeridbe gdje se još nezna hoće li jedno drugome ugodno biti, što često Crnogorac kad je djevojku isprosio, hoće da je vodi, pa baš da i zna da ga mnogo ne voli, a kadgod i radi toga što ima muževa, koji od objesti hoće da mijenjaju.

Otprije se na zakoniti raspust malo gledalo, već se je to lako i svojevoljno dogadjalo, ali bi zato ipak osveta bila, koja bi često iskorijenila i jednu i drugu familiju. Radi toga mitropolit Petar I. izdade naredbu, po kojoj se dopušta raspust, o kome sudi gospodar zemlje.

Raspust može iskati i jedna i druga stranka radi pristojnijeh uzroka. Ali i kad su muž i žena dogovoreni te oboje jednodušno traže raspust, mora jedno da plati sramotu i ta sramota se plaća sa 50 talijera. Ako je muž podadro za raspust, onda on plaća, ako li je žena onda plaća njezin otac.

Poslije ovog prostog raspusta, produžuje Medaković, muž se odmah ženi sa drugom, a nevjesta se udaje za drugog. Ženu poslije raspusta, koja niti je više pristala medju djevojke, niti medju žene, zovu puštanica. Crnogorac je lakom na puštenicu i prije će je uzeti nego djevojku. Ovo je neka kičeljivost, kojom hoće da pokaže, da je bolji od onog prvog domaćina puštenice.

Ako muž i žena, koji traže raspust, djece imaju, onda ide sa raspustom teže, jer sud odbija raspust po razlogu tome, što imaju djecu i da su imali medjusobnu ljubav.

Onda pak ako muž uhvati ženu, da je pogazila bračnu svezu, raspust se čini bez odmaka, ali se sramota ne plaća.

O raspustu crnogorskom čujmo, i što Vuk pripovijeda. Razvod bi imao zavisiti od Vladike (kad je Vuk ovo pisao, još nijesu u Crnojgori knezovi svjetski bili), jer je on i duhovni i svjetovni poglavar i obično u takome slučaju, njegovu se riješenju utječu, ali ipak kadgod i u tome Crnogorci rade, što jih je volja bez ikakva obzira. I u ovome poslu osveta je mjesto državne vlasti i ovdje je osveta često jedino sredstvo, koje samovolju obuzdava, jer i ko poćera ženu bez uzroka, i ko je neće da predade ako je od muža utekla, pa bili to uprav i njezini rodjaci, daje podpuni uzrok krvnoj osveti.«

Ako se raspust čini putem suda, kaže Vuk, muž plati nešto odpuštenoj ženi, što sudci kažu. Simbol pri tome, koji već izumire, jest, da muž odkine

---

[1]) O razvodu u Slovena u prijašnja vremena gledaj: Maciejowski hist. słow. praw. III. 27.

[2]) Medaković. Život itd. 133—136.

komad od koje mu drago haljine ženine n. pr. od pasa, od pregljače itd. i to može bit da znači da je to dvoje veće razdijeljeno i da se nemogu više sjediniti. Ta se forma obično pred sudcem ispunja iza kako su se pogodili o tomu što je u raspri bilo, ali se kadgod dogodi da muž razjaren tu ceremoniju i sam doma učini pa iza toga ženu iz kuće poćera. [1])

Čusmo dvojicu našinaca, čujmo i tudjina, što o Crnogorskom razvodu priča.

Chopin kaže da žena nema nikakova prava u nikakom slučaju iskati razvod ženidbe, nego samo muž [2]) Kad je popovo nagovaranje ostalo bez ikakva ploda, on sazove supruge i svojtu obojih strana pa tu pred njima biva kratka istraga i rasprava, ali popovo rješenje bude skoro vazda po volji muževljoj. Obično je da svećenik čini donijeti vina i redom daje piti svima prisutnima, ali ako muž neće da pije to je znak da se neda ogovoriti nego da ostaje pri prvoj odluci razdvojiti se sa ženom. Tada svećenik popije ostalo vino pa uzme jedan kraj od opregljače ženine i dade da ga drži ženin otac ili bliži rodjak, a ocu ili rodjaku muževu drugi kraj, pa tad s britvom, koja je jedino za taj posao opredijeljena prereže pregljaču izgovarajući razvodnu formulu: Bog vas je razdvojio. [3]) U čemu se god ovaj Francuz sa Vukom i Medakovićem u protuslovju nalazi, mi, razumije se, volimo vjerovati ovoj dvojici.

U Boci dogodi se kadgod da žena i pobjegne od svoga muža u rod. Taka se žena zove bjegunica. [4])

Od g. Vuka Vrčevića, koji je mnogo zanimivih pravnih običaja u nekadanjem zadarskom „Pravdonoši“ priopćio, nalazimo opisan i raspust ženidbe u Grblju te ga evo ovdje prepisujemo i to od riječi do riječi: „Kad ne bi imao muž i žena djece, ili da bi omrznulo jedno drugome, raspust ili prekinutje ženitbe zvalo se prekinutje gatnjika n. pr. prekinuli su gatnjik, prekinućemo gatnjik itd. Ako muž naumi da otpravi ženu, treba da on njoj predloži raspust, i ako ona pristane, kad on govori s bratstvom (s rodom) njezinim i stave šest ljudi, kao za po mrtve glave, i koliko ovi osude, toliko treba da joj da. Tako isto i ako žena predloži mužu valja da ona njemu plaća. Dosta puta kada su obojica zamjenito zadovoljni sami se izmedj sebe nagode te jedno drugome po pogodbi plati. Raspust biva ovako: sastave se bližnji od roda ženina i od roda muževljega, pa muž izvadi gatnjik iz gaća i uhvativši muž za jedan kraj, a žena za drugi prekinu obojica jednim nožem, kojega zajedno lijevom rukom drže za znak da se već jednom za vazda izmedju njih prekida ljubav, i da je sloboda da se muž ženi odklen hoće, a žena udava, gdje može. Ali razumijeva se, da je valjalo imati za to dozvoljenje i blagoslov od crkvene vlasti. [5])

Za kneževinu Srbiju evo što Vuk kazuje: „U Srbiji za vladanja turskoga kad je ko htio ženu pustiti, nije mu trebalo ići popu ni vladici, nego kadiji ili muselimu. Dosta puta je onaj, koji je htio ženu pustiti, osjekao joj pero od šamije na glavi ili rogalj od skuta na haljini kakoj, pa je od sebe otjerao i na sudu raspustio se s njome. A i za Miloša Obrenovića sve-

[1]) Montenegro 94, 95.

[2]) Kod starijeh Atinjana mogao je muž bez ikakve krivice ženine tražiti — žena toga prava nije imala, ako nije važnijeh uzroka bilo. (Van den Es. l. c. 51—53).

[3]) Univers. Europe 39. I. 197—98.

[4]) Vuk Rječnik s. v. Bjegunica.

[5]) Broj 27. god. 1861.

štenstvo se gotovo nije ništa miješalo u puštanje žena, a gotovo je tako bilo i za vremena Karadjordjeva. [1]) Razvod ženidbe i u Bugarskoj biva lako i vladika će ga lako dopustiti ako obje strane to traže. Pošto su razdvojeni oboje su slobodni te mogu opet u novi brak stupit. Žena nosi sobom svoj miraz, ali mužu ostaje u svakome slučaju to što je pri vjenčanju ili prije ili poslije vjenčanja od njega primila. Po razvodu djeca muška ostaju ocu, a ženska idu s materom (Odžakov).

U Sibiriji kaže Ščukin, ako su se žena i muž razdvojili, žena obično se vraće u svojih rodjaka i nosi nazad sobom to, što joj pripada. Djeca najviše ostaju kod oca. [2])

Razvod ženidbe nije nikako dopušten; ali kad je medju mužem i ženom velika raspra dogodi se reakcija strogosti toga običaja, to jest: ili muž ili žena pobjegne iz doma i iz sela pa do malo se bjeguncu ili bjegunici i trag izgubi. [3])

c. Odnošaji medju roditeljima i djecom.

Jeli čovječiji um ili ruka nešto proizvela, pa i preradila, mi vidimo da medju proizvoditeljem čovjekom i proizvedenom stvari nastane vazda neki manje ili više tijesan odnošaj, i to radi toga što je taj čovjek dotičnoj stvari udahnuo jedan dio svoje osobnosti i time je sebi spojio i prisvojio, ili barem na njoj neko pomanje pravo stekao. A kad taki odnošaj postaje medju čovjekom i bezživotnom stvari — kakav ima biti medju dva čovjeka, od kojih jedan budući drugome život dao, i najglavnije što za život treba, posljednji nije ništa manje nego duša duše i krv krvi prvoga! Nije dakle čudo da osnivajući se odnošaji medju roditeljem i djetetom na tako tvrdu i prostranu temelju da je i njihova pravna strana tako važna, da zauzimlje znamenito mjesto u odsjeku privatnoga prava. Isto kao što oni medju mužem i ženom, tako se i ovi odnošaji obično dijele na one, koji se odnose na osobu i na druge koji se imetka tiču, a završuje se cijeli odsjek obiteljskog prava naukom o skrbničtvu (tutela et cura). Ipak mi radi gorenavedenih uzroka nemožemo ni ovdje nikakova potanjega razdijela činiti nego ćemo, kako i do sada, kako što dodje bilježiti.

Što se vladanja roditelja nad djecom [4]) tiče, a osobito oca (patria potestas), reče neki bunjevac graničar g. Vukeliću, da otac više djecom vlada, nego li mati. Pitao ga zašto. — „jer čovik", reče on, „veću pamet ima nego žena." Zatim reče: „Otac jednako zapovida i muškom i ženskom djecom, mati vlada s nejakinjom."

Narod misli i drži da otac može s muškim, što mu je volja, ali dakako za života: dati mu n. pr. veći ili manji dio, proćerati zla sina itd. — Ali poslije smrti očine dijele braća „grunt" bratinski, a komu otac što ostavi od novaca, kuća, blaga, robe, ili drugoga česa, to je sveto; to mu niko taknuti nesmije. -- Sa ženskimi ipak nemože tako postupati. U tom se slučaju pokazuje materina vlast i njezina sklonost kćerima. Ako sin pobjegne od oca, nedobije dijela. Ako pak otac sina silom odažene, dade mu navadno dio kao i drugomu sinu, što ostaje š njime. — Otac zapovijeda i gospodari za života, makar sin imao 30 ili više godina, makar bio u satniji za gospodara

[1]) Rječnik sub. pustiti.

[2]) Этн. Сборникъ Программа 18.

[3]) L' Univers. Europe. 10. str. 231.

[4]) O tome i o ostalim odnošajima medju roditeljima i djecom u Slovena različite dobe, osobito po pisanom pravu sr. Maciejowski hist. słow. praw. III. 35—46; V. 80—91.

ubilježen. I to valja takodjer za cijelo Primorje t. j. za sve „gornjaše“ (bunjevce) od Senja do Dalmacije, u koliko je opisatelju poznato, a valjati će po svoj prilici i dalje. — Ako se i oženio sin, ostaje svejedno pod očinom vlasti i on i njegova žena i djeca. (Na Rabu dalmatinskom ostrvu, vidio je opisatelj, gdje sin oženjen po sebi žive u drugoj kući, djece je takodjer imao, ali je svejedno od oca zavisan bio možebit radi toga, što je od oca mjesečnu potporu dobivao i to u novcu.)

Vrhu udate kćere neimaju roditelji nikakove vlasti. U Bunjevaca graničara svoj peculium može imati muško i žensko; steče ga u službi i sastoji obično u novcu, robi ili životinji, kako ko kada za zaslugu dobije. Bunjevci okolo sv. Jurja sve ove stvari prćijom zovu. Okolo Jablanca zovu samo blago prćijom, i to roditelji „namine“ djeci na „sriću“ ovcu, kozu, kravu. Vuna i „napridak“ (tako zovu omladinu od prćije) ono je sve onoga, čija je prćija. Ono drugo pako zovu „trud“ t. j. što na službi steče od robe, novca itd. (Vukelić).

Za Maloruse u Chersonskoj guberniji kaže se, da su djeca bezuslovno pokorna ocu, dokle se ne ožene ili ne udadu. Ipak ovdje netom se sin oženi odjeljuje se od oca i osnuje sebi novo gospodarstvo te gradi novu землянку. To se radi, da bi jedan od drugoga bio nezavisan, i da bi se izbjegle kućne raspre sa roditeljima i braćom, kojim su dosta puta uzrok ženske. [1])

Da je patria potestas u Velikorusa neograničena po narodnom mišljenju, svjedoči nam izreka, koju nije rijetko čuti da je otac prema sinu upotrebi: „я тебя родилъ-я тебя и убью!“ [2]) A da očinska vlast i ne dospijeva kad je sin već bradatim čovjekom postao, pokazuje sljedeća narodna priča, koja je po čitavoj Rusiji rasprostranjena: Мужикъ otide k Caru pa mu se potuži da mu je sin neposlušan, a sin je bio već полковникомъ. [3]) Car mu odgovori da on kako otac može u svako doba sina kazniti. Na to mužik uzme sina i odvedši ga u puliciju čini ga batinati.

Tu pak strogost ublažuje narodna poslovica: отдяленный сынъ — что отрѣзанный ломоть; ali može bit da se to više odnosi na imetak, jer *dokle*-god su sinovi neoženjeni, a kćeri neudate, i ono što izvan kuće dobiju, moraju donijeti i predati roditeljima.

Osobito pak kod ruskijeh Staroobrjadaca vlast je očina taka, da može sina kad hoće isćerati iz kuće nedavši mu ništa do odjeće, što je na njemu. A jeli otac pri tomu izrekao i formulu proklestva „Будь ты проклятъ — нѣтъ тебѣ моего благословенія ни въ этомъ вѣкѣ ни въ будущемъ“, tim je sin izgubio i čitavo očinstvo (Ivanov-Želudkov).

---

[1]) Матеріалы. Херсонская губернія I. 497.

[2]) U Rimljana starije dobe, otac je imao prema djeci i vitae necisque potestas i jus noxae dandi a po tomu i pravo prodati svoje dijete. U poznija vremena prvo dvoje je dakako ukinuto bilo, ali treće nije nego samo ograničeno; otac je mogao prodati dijete samo odmah pošto je rodjeno (sanguinolentum) i to propter nimiam paupertatem (l. 2. eod. de patre qui fil. distr. 4. 43).

I u Atinjana prije Solona mogao je otac svoje dijete prodati. (Van den Es. l. c. 124).

Za Nijemce sr. Grimm. R. A. 461.

[3]) Samo očina smrt, media ili maxima capitis deminutio očina ili sinova mogla je, u Rimljana starije dobe, preko očine volje osloboditi sina a patria potestate pa bio on i najveć magistratus. Paček i po smrti otac je mogao ograničiti sinovu slobodu odredivši mu po svojoj volji skrbnika pa baš da ga je i naslijedstva lišio. sr. n. p. §. 2. Ist. I. 9. §. 1. 2. J. I. 12. fr. 5 Dig. I. 6. Ulp. X. §. 3. U poznija vremena to je sve dakako podobro preinačeno bilo.

Za pojedine velikoruske krajeve izvora ne pribavismo do sada nego samo za slijedeće:

U donskih kozaka otac je familiji glava, pa i oženjeni sinovi živu u oca doma pod njegovom upravom radeći za cijelu zadrugu. [1])

U kozaka pak na Volzi biva sasvim protivno. U njih nije više ni prostote ni patriarkalnosti. Oženjeni sinovi ostavljaju svoje otčeve i grade sebi napose kuće. [2])

U prijašnje vrijeme u Sibiriji pater familias bijaše neograničenim zapovjednikom u kući. Uzdržala se je jošter misao u narodu da roditelji, koji bi ubili svoje dijete, potpadaju samo crkvenoj kazni. [3])

Da u Velikorusa osim oca i mati ima veliku vlast vrhu djece [4]) pa baš i vrhu muške odrasle djece, imamo mnogo dokaza u ruskijem narodnim pjesmama, kako jih imamo množinu i u srpskim za isti odnošaj u Srba. Mi ćemo da navedemo samo komadić iz pjesme o junaku Vasilju Busljajeviču, kome ne mogavši da odoli ni cijeli Novgorod, gradjani dodjoše u njegove matere Amelfe Timofejevne, darovaše je dobro i umoliše da o n a ukroti svoga sina, i mati kako pjesma kaže:

Посылала дѣвушку чернавушку
По того Василья Буслаевича;

pa kad ga djevojka pred mater dovede, evo ga

Посадила въ погреба глубокіе,
Затворяла дверьми желѣзными,
Запирала замки булатными. [5])

U Slovaka u opće, sinovi i kad se ožene ostaju s ocem, osim ako se koji oženi j e d i n a č k o m (jedinica) pa predje u njenu kuću i na njezinu zemlju (pristal). [6])

Za poznanje odnošaja medju roditeljima i djecom rodjenom izvan zakonite ženidbe, nemamo nikakva izvora, a skoro nikakova ni za oduošaj djece, koja i ako su u bračno vrijeme rodjena, ipak ima dokaza da nemogu biti na svijet došli djelom zakonitoga muža. Samo za ovo pošljednje imamo jedan i to nepotpuni i nepouzdani izvor, koji pripovijeda da u Turčanskoj stolici gdjekod koji o l e j k a r ostane nekoliko godina na putu na dobiti — a mnogi otide na put odmah pošto se oženio, pa kad se vrati, dogodi se kadgod da nadje u svoje žene iznenada i do dvoje djece, koji baš nijesu blizanci: on niti se ljuti tomu, niti ženu progoni, nego jih mirno pripozna kao svoju djecu. [7])

---

[1]) Матеріалы. Земля войска донскаго 224.

[2]) Ibid. 225.

[3]) Этн. Сборникъ. програм. 18.

[4]) Rimska mati nije imala vrhu djece nikakva prava, koje bi naličilo pravu patriae potestatis: toga radi nije mogla ni tudje dijete usvojiti. Tek u poznija vremena bi i ženami to dopušteno ali: ex indulgentia principis i ad solatium liberorum amissorum (Inst. de adopt. I. 11 in fine). A u Atinjana, ako udovica nije imala živa oca ili djeda, odrasli sinovi su joj mjesto muža postajali κύριοι. (Van den Es. l. c. 35).

[5]) Kirša Danilov, Древнія рос. стихотворенія 79; sravni ibid. i str. 167., 197—198. 255.

[6]) Bož. Němcova, Obrazy Čas. česk. Mus. 1859. str. 87.

[7]) Pronay. . . Skizzen 66.

d) Posinjenje ili usvojenje (adoptio, arrogatio).

Pravni odnošaji medju roditeljima i djecom oslanjaju se obično na putenom porodu djece u zakonitoj ženidbi. Mi rekosmo obično, jer to nije jedini način kojim se ulazi u taj odnošaj, i pisani zakon i običaj poznaje i drugi način, kojim čovjek može postati ocem nerodjenoga sina ili kćeri, kao i dijete nerodjenoga oca. Taj običaj nalazi se dakako i u Slovena i mi ćemo da navedemo i u tomu neka primjere.

O Bunjevcima graničarima, evo što nam na naše pitanje otpisuje g. Vukelić: Posinjenje je u običaju. Osim namijenjenog oca i sina, traži se privoljenje oca i matere dotičnog djeteta. Tom prilikom se drži „štov“ kao pir. Na taj štov dodje rodbina namijenjenog oca i sina. Prije neg odlazi iz stare kuće očinske, pita blagoslov u oca, ili u matere, ako oca nema. Ako pako nema ni oca ni matere onda najbližega i najstarijega rodjaka. Dužnosti poočima su, koje i oca, a posinka, koje i sina svejedno. Posinjenik ljubi, štuje i sluša poočima, kao da ga je i rodio (kao da drugoga oca i neima); a pravoga oca još ljubi i štuje akoprem je svu djetinju ljubav i zahvalnost morao prenijeti na poočima.

U Lovreću u Dalmaciji posinovljenje se sluči, kad neko djece nema. Posinovitelj zazove glavara sela i popa, i još koga prijatelja na gozbu te preko te gozbe on se digne i drži govor, kojim medju ostalijem očituje da je odlučio *N* uzeti mjesto sina (a i on je tu, ali on muči; može bit zbog toga što u opće nesmije mladji pred starijem da govori). Njegovi roditelji ako jih ima i oni su tu pozovati, ali oni obično šute te svojim mučanjem privoljuju. Za tim se novi poočim i posinak pred svima poljube i tim je gotov ugovor. Od toga dana posinovljenik i poočim stupaju u pravni odnošaj kakav je obično medju rodjenim ocem i sinom. On nasljeduje adoptivnoga oca kako bi inače i svoga, ali od ostavštine rodjenog oca ne prima ništa: to sve ide braći, koja su doma ostala (Milinović).

Neznamo jeli Chopin iz bistrijeh izvora crpao, ali evo što on kaže o adopciji u Crnojgori. Posinjenje biva obično kad je kakvo dijete ostalo bez roditelja. Evo cijelog obreda. Namijenjeni otac sa nekoliko susjeda dodje na kućni prag, te stavi ruke na glavu namijenjenoga posinka veleći: Ja te posinjujem, jer te moje srce sinom odabralo: ova je kuća i tvoja kuća, kao i sve što imam tvoje je, i ovaj će savez samo smrt razdriješiti (!). Tad poljubi pročim posinka u čelo i tim je gotov posao. [1])

Da je i u ostalijeh Srba u običaju posinovljenje, svjedoče nam i nekolike njihove narodne pjesme, a osobito pjesma 30 druge knjige Vukove zbirke gdje nalazimo i simbolizam pri stupanju u taj odnošaj u stihovima:

„Odnese ga (carica dijete) u gosposke dvore
Prometne ga kroz nedra svilena [2])
Da b se dete od srca nazvalo
Okupa ga i nanegova ga.“

Tu je očevidno simbolizovan čin pravoga rodjenja i Vuk uz to primjećuje: „pripovijeda se da i sad tako čine oni, koji uzmu koga mjesto svoga djeteta.“ Da je adoptovano dijete tim postalo pravo dijete adoptujućih roditelja kazuje nam ista pjesma, jer pripovijeda kako je posinak Momir bio zlobno okrivljen, da je obljubio lice sestri Grozdijanki (pravoj

[1]) L'Univers. Europe 39. I. 197.

[2]) U Čerkesa kad uzimlju tudje dijete za svoje, mater familias ga podoji i tim dobiva dijete svakolika prava zakonita djeteta Grimm, Deutsch. Gramm. I. 91. sravni i njegovu Geschichte der Deutschen, spr. I. aufl. I. 129.

kćeri adoptivnijeh roditelja), i bi kažnjen isto kao da je to rodjenoj sestri učinio.

Ali ne samo formalno posinenje dali i samo odhranjenje djeteta proizvodi medju njime i odhraniteljem slični odnošaj kakav je medju roditeljem i djetetom, jer narodna pjesma naročito kaže „Ranitelj je kako i roditelj“ [1])

Mi smo vidjeli kakva je u Velikorusa očinska vlast. Da se dakle dade sin u drugu familiju пріемышемъ (in adoptionem), mogli bismo misliti da je dosta očino dozvoljenje. Ipak kako to zasjeca i u interes imetka cijele familije, nesmije otac to dopustiti bez dogovora sa domaćim, isto kako što nemože pristati bez privoljenja kućana ni na ženidbu sina, udaju kćeri, ili preduzeti čisto ekonomički posao, kako prodati ili kupiti konja, kravu, kuću itd.

Пріемыши bivaju i muški i ženski. Kad su se dogovorili i primio poočim novoga posinka, ovaj odmah postaje njegov zakoniti nasljednik, ali i poočim dobiva svakolika prava očinska, te ga može dati i u vojnike isto kako pravoga sina. Prirodni otac nema već nikakve vlasti nad svojim rodjenim sinom, samo je ovaj dužan poštovat i njega i mater i hraniti jih u starosti kad bi jim do nevolje bilo. Razumije se da djeca, ako su i druge roditelje, stekli vazda se rado sjećaju na svoje prave roditelje. Toga radi ima u Velikorusa o prijemišima riječ какъ не корми волка, а онъ все въ лѣсъ смотритъ.“

Muškarca često posinjuju upravy zato da bi imali koga poslati mjesto rodjenoga kućanina u državnu vojsku. Ali često i zato чтобъ было кому по смрти помянуть“ (Ivanov Želudkov).

Medju pravnijem odnošajima Slovenskih plemena, ne samo da je u običaju posinovljenje, od kojega evo mi nekoliko primjera navedosmo i koje u glavnome odgovara rimskoj adoptio — nego ima i druga vrsta usvojenja tudjinaca, koja se približa više adrogaciji rimskoga prava.

Evo što nam o tome za Bunjevce graničare piše g. Vukelić. Čovjek, neimajući nigdje nikoga svoga, pozove k sebi (u svoju kuću) siromašnijega muža i ženu š njihovom djecom. Oni sačinjavaju sada malu zadrugu. Na siromašniji „lumer“ dodje samo onda bogatiji, kad i jih je mnogo na „lumeru“ te se jedan zadrugar boji, kad se imetak zadruge razdijeli, da će biti siromašniji, nego da se k onomu drugom nejačemu pridruži, ili samu mužu ili samoj ženi; kako se kada sluči, „braća dadu križe“ t. j. potpišu njegov odpustni list, te on od tog vremena nema ništa tražiti na lumeru. Akoprem od „grunta“ ništa zahtievati neima, to mu braća nešto „od sebe“ plate, kao naknadu. Ako je svoga „truda“ (peculium) imao, to nesmije ovoga prodati izvan kuće, ako bi ga kućani kupiti željeli ili htjeli; ako ga kućani neće, onda može tek drugomu prodati komu hoće, kad ga već prodavati kani. Djeca prama očinu adoptivnomu ocu stupaju u isti odnošaj, kao unuci prama djedu. [2])

e) Skrbništvo (tutela) [3])

Mi smo gore na str. 44 pokazali, da su sva pravila rimskoga prava kao i ustanovljenja novijih zakonodavaca zapadne Evrope sasvim izlišna za

---

[1]) Vuk II. pjesm. 15. stih 17. U rimskome pravu zvao se je taj odhranjenik alumnus a za njegov odnošaj sravni fr. 132. prin, Dig. 45, 1.

[2]) Ali ne samo u bunjevačkom predijelu dali i u cijeloj vojničkoj granici nalazi se običaj da i cijele familije mogu biti primljene u zadrugu. Osobe primljene familije dobiju time svakolika prava rodjenijeh zadrugara kuće u koju se došli. Taj je običaj pripoznao i pisani osnovni zakon graničarski od god. 1850. (§. 44. 45).

[3]) O skrbništvu u Slovena u davnija vremena osobito po pisanom pravu gl. Macjejowski hist. V. 91—105.

familije, koje su staru slovensku zadružnu formu zadržale, te radi toga nijesmo mogli ni naći toliko materijala, da bi sagradili o skrbništvu posebno poglavlje. Ona dva primjera, koja se odnose na inokoštinu, mi pridružismo toj opasci, jer se nenadasmo da ćemo sastavljajući ovu raspravu naići još na koji izvor. Ali naišavši na neke, prije nego završimo odsjek o familiji, evo nas da ovdje navedemo još i to, premda malo, što nam poznije pod oko pade.

Za Bunjevce graničare, piše nam g. Vukelić: Za sirote u zadruzi stara se zadruga. Od svojih novaca kupuje zadruga na nje prteninu, jere kuća toga neproizvadja, budući nije zemljišta tomu. Ako su braća podijeljena, jedan prikloni k sebi sirote i njihov dio. Zato se baš nejagme, jer su dijeli obično mršavi. Ako jedan oženjen brat sam djece nema, tada uzme sirote k sebi. Kad su u zadruzi, gospodarici su na vratu, ona upravlja i skrbi š njima. Ako sirotam što ostane od roditeljeva peculija, to onaj čuva ko im je najbliži (u rodu) dok djeca odrastu.

Kad sirota nigdje nikoga nema, dogodi se, da se isti kum za sirotče zauzme. Kad pako sirote same ostanu, niti koga bližnjega imaju, tada se pridruži k njima čovjek sa svojom familijom; popiše sve što je kod njih našao; koliko blaga, koliko alata itd.; te pogodi se za koliko godina. Kad rok izadje, položi račun: Što je više stečeno, nego su prije imali, to dijele na polovicu „bratinski". Sirote počmu uživati svoja prava kao i drugi, kad se počmu ženiti.

U Konavlima, gdje je zadruga, mi već gore kazasmo, da je izlišno svako zvanično skrbništvo za sirote, pa baš ovdje u zadrugama toga i nema. Ako ostane sirota od inokosne kuće, tad stave susjedi tamo koga, da vlada imanjem i da pazi na sirotu. Gdje je gospodareva zemlja, on stavi jednog svoga kmeta tamo, dok siroče doraste (grof Niko vel. Pučić).

U Velikorusa, ako je siroče bez oba roditelja ostalo, dodje kakva susjeda, pa upravlja kućom i imanjem, dok sirota ne podraste, ili seoska сходка opredijeli čovjeka, koji nema svoje obitelji, koji će raditi i kućom vladati, dok siroče do godina dodje. Ali to sve biva samo, ako nije nikakova bližega srodnika, ili ako su interesi siročeta protivni interesu toga srodnika (Ivanov-Želudkov).

3. Dioba zadruge.

Zadruga je na tako konservativnim načelima utemeljena da, ako baš i nema u sebi namjere vjekovati, kao što misle osnovatelji fideicomissa, da će njihova utemeljenja uvjek trajati, to ipak lako je naći zadruga, kojim od postanka pa do sada možeš i koju stotinu godina nabrojiti. Ali i stotine godina najposlije isteku, pa, kako i svemu na svijetu, tako i zadruzi svrha dodje. Dvije su forme, kojim zadruge nestane — istraženje i dioba. O prvome nemamo šta osobita da primjetimo, toga radi proći ćemo, da u kratko štogod o diobi reknemo.

Različni su uzroci, koji zadrugu do diobe dovedu; ali su poglaviti, nesloga, prekomjerno umnoženje zadrugara, a i neki kao nagon, koji članove njezine k individualizmu tjera: k pretjeranom individualizmu, koji došavši sa zapada u slovenske zemlje, u nekim već utamani ovu starodavnu formu familije, a u neke premda se je stoprva uvukao, ipak poče i tamo pokazivati posljedice svoga uništujućega upliva.

I o diobi su izvori sasma oskudni, pa smo i ovdje usilovani i uzroke djelidbi, način dijeljenja i sve ostalo što o diobi gdje nadjosmo, uprav kako nadjosmo i bez svakoga razabiranja, navesti.

Za Bunjevce graničare ovo nam se kazuje: Dioba zadruge je posljedica kad i kad nesloge (kad se braća požene eto sjemena — žena — iz koga

se nesloga, zloba i nenavist poradja) a kad i kad malena „gruntá“ i slaba žitka; u ovom slučaju kad se razdijele, ide se na to, da će svak za se bolje skrbiti. Vojnički zakoni zabranjuju ovu diobu, zato se i zove „potajnom“. Kad dakle do toga dodje, oni se na lijepe nagode, te se medjusobno potajno podijele, a otac dade svakomu sinu dio i blagoslov. Dok se nepočmu ženiti, dotle se niti nedijele, ma bili tomu neznam kakovi razlozi.

Kad se zadruga razdijeli, poženjena braća ostaju obično svak za se, a neoženjena s ocem i s materom. Bunjevci više sv. Jurja imaju tu navadu, da se nepoženjena braća, svaki k jednome oženjenom prikloni, u koliko se to dade.

Kod dijeljenja negleda se koliko ko djece ima, već svaki brat dobije jednak dio, ma imao jedan desetero djece, a drugi ni jednoga.

Ocu stoji na volju uzeti polovicu svega [1]), pa drugu polovicu razdijeliti medj sinove. Ako neće tako, a on uzme dio kao svaki drugi (što češće biva) te se „priklanja“ jednomu sinu t. j. zajedno s jednim sinom žive. Kad oca nestane, mati nasljeduje njegova prava. Umre li oboje, to onaj dio njihov razdijele braća medju se, bez obzira na onoga, komu se je otac priklonio bio. Pri diobi zadruge nepazi se ništa na peculium: ovaj ostaje svome vlastniku.

Na polju što se nahodi ljetine dijeli se „na guvnu na mire.“ „Mira“ zovu kakvu mu drago mjeru; jednu posudu, za koju baš netreba, da se znade koliko drži.

Kako je već rečeno, kad će se zadrugari dijeliti, buduć je to javna tajna [2]), to se oni medju sobom narede i razdijele imetak. Dogodi li se kad i kad, da se nemogu složiti — u tom slučaju zove otac „dva starešine ili odbornika dva poštena čovika.“ „Starešine“ „il „odbornici“ nedobivaju nikakove plaće, samo budu počašćeni gozbom. Kad su službeno poslati, da jih dijele, onda dobivaju svaki dan po dvije „cvancike“ i hranu.

Osobito ako bolji komad zemlje, ili bolja strana kuće, ili kus robe itd. „koga u srići zapane, Bog mu ga blagosovio;“ — ili tako dijele il na dobru volju.“ Na „ždribe“ razumijevaju slamke: koliko njih toliko slamaka; pa ko najveću ili najmanju izvuče (kako se već narede) dobije opredijeljenu stvar.

Kada radi slaba žitka nemože zadruga da obstoji, onda se nepazi niti na majorat niti na minorat; već jedan izmedj braće ostane kod kuće, koji nije voljan ostaviti očinski prag. Ostala braća nepitaju nikakve naknade; ali se ipak sluči, da je dobiju u novcu — i tada oni idu u svijet tražiti službe ili kakov zanat — dakako sve u potaji pred zakonom. Kada takovoga satnija traži, vele kućani da neznaju zanj; tako jedan, drugi i treći put — onda ga „prekriži kumpania iz lumera“; te ako se kašnje i povrati, nebi dobio ništa, ma ni naknade prije neprimio. (Vukelić).

Budući su za cijelu granicu uvjeti diobe pisanim zakonom naznačeni, mi jih sasvim izostavljamo jer jih čitatelj može naći u osnovnom zakonu vojničke granice. [2]) I za granicu glavni su uzrok diobi, kako i u mnogo drugijeh predjela, i opet žene. [3])

---

[1]) Po svoj prilici upliv uvedenih pisanih zakona.

[2]) §. 39—43 zakona god. 1850. sravni i Čaplović, Slavonien II. 317.

[3]) Jović, Ethn. Gemälde 71. I u narodnim pjesmama napominju se često žene kao uzrok diobe medju braćom:

„Lasno bi se brate iženili;
Al kad tudje seje sastavimo,
Tudje će nas seje zavaditi,
Baška će nam dvore pograditi“
(Vuk. Knj. II. pj. 10. stih 9 i slijed).

U Slavoniji pri diobi, zadružni se je imetak od prije dijelio in capita; toprva članak 8. god. 1840. ugarskoga sabora, koji, dakako, većinom niti znadijaše, što je zadruga ni kako je sastavljena, uvede diobu in stipites. Budući to sasvim protivno narodnom običaju, a i nepravedno i nesmisleno u zadrugama, diže se velika tužba proti tomu nesmotrenom novotarenju, proti kojemu je [1]) i nekoliko rodoljuba pisalo. Osnovni zakon graničarski ostao je vjerniji narodnome običaju te naredi, ako se zadrugari sami ne nagode o načinu dijeljenja, da jim se dijeli po broju punoljetnih muškaraca. [2])

U Lovreću u Dalmaciji kad se dijele, dijele se in stipites, i niko nema prava tražiti kakav veći dio pa makar on imao koliko hoće više sinova i unučadi nego drugi, ali obično dobre volje ostalijeh dade se onomu, koji ima veću obitelj, ponekoliko više, ako se boje da s onijem što mu po pravu ide neće moći življeti. Ako se braća dijele još za očeva života, otac ima pravo ići ka komugod sinu hoće, i obično otide sa starijem sinom, ali otac ne poteže nikakav dio nego mu ustupe iz masse ili komad zemlje ili koju glavu životine. Premda po smrti očinoj ostali bi imali pravo opet taj suvišak razdijeliti, ipak obično ostaje to onomu bratu, koji je oca sahranio; to mu i sam otac ostavi pod uvjetom da mu se duše spomene.

Diobu obavljaju najobičnije tako zvani dobri ljudi (arbitri), *koje* oni izaberu, a to su obično njihovi prijatelji ili ljudi od boljijeh kuća *u sela*. Pri djelidbi nesmije ženâ biti. — Dobri ljudi najprije razdijele cio imetak u toliko dijela koliko jih ima biti, ne odredjujući, koji će dio komu pripadnuti: tad pitaju svekolike stranke: „jeli ovako dobro i pravedno?“, i ako oni odobre, tad dozovu jedno dijete, koje vadi ždrijeb [3]); ako reku da nije, tad nastoje ili nadodati ondje gdje kažu da je manje, ili jih opet uglave da je tako pravo. Preko sve te djelidbe dobri ljudi se časte u kući koju dijele, a pošto je djelidba gotova, tad ručaju svi zajedno i obično svijeća jim gori na trpezi kao i na Božić, i pri napijanju, prijašnji starješina zahvali dobrijem ljudima na njihovu trudu (jer jim se obično ništa neplaća) i *preporuči* u opširnom govoru svijem dosadanjijem kućanima, da i od danas *budu* u ljubavi živiti kao susjedi, kako su do danas kao kućani živili. (Milinović).

I u Konavlima su ženske većinom uzrok diobi, ali ovdje biva često i to, da domaćin neće da računa dava, ili se zaduži kriomice pa zadrugari neće da pripoznaju duga za koji nijesu pitani bili. Ovdje se dijele in stipites. Konavljani drže za najvišu nesreću cijele pnrodice kad do diobe dodje, toga radi ima i izreka „ova bi moma kuću razdijelila“; kojoj se djevojci to reče, drži se da gora biti nemože. (Gr Niko vel. Pucić).

Veoma je zanimljivo što nam Milićević o diobi zadruge u Kneževini Srbiji kaže, te ćemo mi zato sve što amo spada od riječi do riječi prepisati: „Vrlo su različni uzroci, koji zadrugu primoravaju da se podijeli al je ponajčešćiji taj što su zadrugarima nepravično podijeljene dužnosti i prava. Za žene je u zadruzi uvijek najteže i one vrlo često rade da se zadruga podijeli; s toga je uopće na njih povika, da one zavadjaju braću i razkrdjuju zadrugu, no one tome nisu krive toliko koliko samo stanje stvari. Poslije onog, što smo mi pobrojali da u njine teretne dužnosti spada, netreba zamjeriti, što sebi traže olakšice.

---

[1]) Utješenović, Hauscommunionen . . 225—225 pak str. 237.

[2]) §. 40. zak. od god. 1850.

[3]) I Arabanasi isto tako: svakome udioniku naznačuje se njegov dio ždrijebom. Da se na sreću i u Rimljana dijelilo, sravni riječ: sors = patrimonium u Fest. de verb. sign. s. h. v.

Kad se već vidi, da se zadruga zbog čestih nesporazumljenja mora podijeliti, onda se zadrugari, ako mogu, slože sami izmedju sebe, hoće l' se svaki za sebe odvojti, ili će po više njih zajedno; tako isto dogovore se i o tome s kim će biti otac mati i maloljetni sinovci i sinovice, ako ima takvih lica [1]), pa se onda podijele, pošto najprije načine svi skupa kuće onima, koji izlaze. Zatim podijele njive, livade, voća, vinograde, stoku, alate i sve što imaju. Ovo sve ponajčešće biva pred nekoliko njinih susjeda, koje oni sami pozovu ili jim jih i kmet odredi. Ako se nenamire ni sami ni pred komšijama ni pred kmetom, onda se upućuju sudu, koji jim presudjuje po zakonu. [2])

Neženjenim zadrugarima na diobi daje se iz općeg imanja onoliko na ženidbu, koliko su od prilike drugi potrošili kad su se ženili.

Isto tako, daje se onome, koji uzme otca, mater; djeda ili starog strica osim dijela ovih lica, i na ukopninu ovima od stoke, t. j. na ime onog što se mora potrošiti kad koje od ovakih lica umre.

Vrlo potresa čovjeka dioba one zadruge, koja je u slozi i ljubavi živjela, u kojoj je svako gledalo da samo više uradi nego što će ostati drugome. Tu se mora čovjeku sažaliti baš i ako sama stvar nezaslužuje nimalo žaljenja. Taki slučaji nisu rijetki u našem narodu, a neka mi se ne zamjeri što ću spomenuti jedan, koji se prije jedno 60—70 godina dogodio u mojoj porodici, i koji se i danas spominje s osobitim čuvstvom.

Pradjeda moj Milić, koji je porodicu našu iz Stare Srbije ovamo doveo, u svojoj 85 godini doživio je toliko poroda od sebe i svoje braće, da je već za nekoristno držao više jih sve u skupi ostaviti; stoga jednom, na neki praznik zovne k sebi sve sinove, sinovce i starije unuke š njihovim ženama pa im rekne: „Djeco ja sam rad, da vam kažem, da je košnica već zamatičila i treba da se roji, pletite praznike, skidajte kaptarje da ne pojedu čele „zimovnik.“ Oni se svi ubezeknu neznajući šta to upravo znači, a kad jim on kaže da treba već da se podijele, oni se snevesele, a neki briznu plakati, i misleći da je tome neko od njih uzrok, zaištu da jim ga odkrije pa da ga isjeku. „Nije, djeco moja, niko drugi taj, što hoće diobu, nego je hoću ja, rekne stari; meni je od sviju vas najžalije što će ono što se dosad zvalo samo naše odsad da se zove i naše i vaše i njino al' je i to bolje nego da se podijelite onda kad sami budete moga doba.“

Naučeni u svemu slušati dedu oni su se podijelili al' djeca njina kroz dugo vrijeme nijesu mogla da se obavijeste, koje je čija kuća nego su uvijek i danjivala i noćivala gde jih kad zateče dan ili mrak. Bivalo je pričaju, da sva izglasa zaplaču, kad im se rekne: „Ajdete svako svojoj kući to nije vaša kuća.“ —

Za Maloruse u Harkovskoj Guberniji svádje proizhode iz toga što su roditelji slabi prema svojoj djeci: mladji brat ne štuje starijega. Do diobe pak dovodi najčešće nesloga medju ženama, a muževi se lako povedu za

---

[1]) Prvim dvoma uvijek stoji na volji s kim oće da budu i uvijek jim se i (i prije zakona) daje dio imanja, koji drži do njine smrti onaj, kod koga oni sjede, a poslije se taj podijeli medju svima ili za dovjeka ostaje onome, koji je sačuvao do smrti oca i mater.

[2]) Po §. 496. Zak. Gradj. — Nemožemo da nespomenemo, da sudu nema težeg posla i zamršenijega od rasprave i diobe zadruge. Ko nije vidio taj proces, nemože o njemu dobiti ponjatija makar da mu se kako opisuje. Najbolje je za zadrugare, a za sud je velika olakšica, kad se oni slože i podijele pred svojim komšijama.

njima. Ženska radnja u Harkovskoj Guberniji u razmjeru sa muškom nije nikako teška jer teže radnje skoro svekolike muški ovršuju. [1])

U Jaroslavskoj guberniji kaže g. Ivanov-Želudkov, da su često ženske krive diobi familija: (a to nalazimo potvrdjeno i za Rjazansku guberniju [2]). Ali se nedogodi vazda da se svi ponapose razdijele, nego često uzmu pak odijele onoga, koji je postao nesnosan, ili kako oni kažu неуживчивъ, a ostali opet ostanu zajedno. Diobu oni sami medju se obavljaju; ali kad nemogu sami da se nagode, zovu seoske starce ili третьйскій судіе — a ako je i ovima preteško riješiti raspru, tad odlučuje міръ.

Dodajmo k tomu i to što kaže Žerebcov o Velikoruskoj diobi: Kad do diobe dodje, budući da familija ima karakter ravnopravnog društva, oni članovi, koji hoće da se odijele i da novu familiju utemelje, nose sobom dio općega imetka toliko na glavu bez obzira na bliže ili dalje srodstvo. Ta dioba ne oslabljuje nimalo vez ljubavi, koji spaja pojedine članove. [3])

Ali da ruski narod drži da je veliki grijeh i pred Bog-m i pred ljudima onome sinu, koji se od oca odijeli, svjedoči nam narodna pjesma:

„Господь Богъ миловалъ, государь царь жаловалъ,
Отецъ мать — молодца у себя во любви держали,
А и родъ, племя на молодца немогутъ насмотрѣтися,
Сусѣди, ближніе почитаютъ и жалуютъ,
Друзя и товарищи на совѣтъ съѣзжаются,

To je svekoliko tako dok je s ocem u ljubavi i zajednici; jeli se jednom odijelio, pjesma o njemu sve protivno pjeva. [4])

Ali i pošto je razdijeljena zadruga i još ostaju neki odnošaji, koji opominju na nekadanju zajednicu. Osim odnošaja u kojemu ostaju, kako susjedi i srodnici ostaje jim još jednako prezime, ili kako, već rekosmo za Konavle, gdje se istovjetnost prezimena i po sebi razumije, zovu susjeda samo krštenijem imenom, pridodavši tomu zamjenicu njihov; n. p. Pero njihov, Mare njihova itd. Osim toga ostaju jim svima u zajednici dosadanji penati ili krstjanski govoreći jednako krsno ime, koje svi istoga dana slave, kako i dosada.

Da nekoliko zadruga ili kuća u selu koje su jedna uz drugu služe ili slave jedno krsno ime, to nas na misao dovodi da su negda svikolici sačinjavali jednu zadrugu [5]) i da je od davnoga zadružja samo to opće krsno ime ostalo. [6])

I u Poljskoj ne samo da parochije imaju svaka svoga sveca pokrovitelja nego ima i svako selo svoga. [7]) A možebit da u nekome savezu stoje

---

[1]) Сельское благоустройство II. 242.

[2]) Матеріалы . . Рязанская губ. IV. 136.

[3]) Civilisation en Russie I. 362. sr. i Haxthausen, Studien . . . I. 156.

[4]) Kirša Danilov str. 295.

[5]) Sravni Jireček, slov. pravo I. 63. Još i danas u Turopolju skoro svekolike kuće koje se u jednome selu nalaze, nose jedno prezime, kako i Crnogorsko bratstvo (Šenoa, Bilder aus Kroatien u Oesterr. Revue 1866. III. 145.).

[6]) O krsnom imenu kod Srbo-hrvata sravni: Medaković, život i običaji . . . 64; Ljubić, Zora Dalmatinska 1846. br. 25; Vuk, II. pj. 20, 21.; Vuk, Rječnik sub: krsno ime i prislavljati; Jović, Ethn. Gemälde 80—89.

[7]) L' Univers. Europe 10. str. 227. Da današnje krsno ime stoji u nekoj sveži sa predhrišćanskim penatom zadruge potvrdjuje i današnje vjerovanje u takovog duha u nekoliko Slovenskih plemena. Velikorusi zovu ga i danas Домовой, Хозяинъ, дѣдъ, a Malorusi Господарь. Paček na nekim mjestima u Malorusa žive u običaju još i prava služba tome nevidljivome pokrovitelju familije.

sa nekadanjom zadrugom i neka prava, koja imaju susjedi medju se, zatim pomoć, tlaka, sjedenke itd., koje se nalaze kod svijeh slovenskih plamena, o kojim ćemo niže progovoriti.

Dodatak k obiteljskim odnošajima.

Prije nego smo diobom zaglavili odsjek, u kojem je o familiji riječ — bilo bi trebalo o odnošajima i drugijeh članova obitelji medju sobom, kao medju bratom i sestrom [1]), medju nećakom i stricem itd. progovoriti, pa i o imenima cijele svojte u svijem slovenskim jezicima i narječjima, ali neimajući u ovaj par za taj golemi posao, ni vremena ni gradje koliko bi trebalo, činilo nam se prikladnije, to sasvim mimoići. [2])

Osim toga sasvime slučajnoga uzroka, ti odnošaji ako i imaju ponešto različna od onoga što se i kod drugih poznatih naroda nalazi, nije ta razlika tako velika ni značajna da bi neobhodno potrebni bili za objašnjenje obiteljskih odnošaja, koje do sada navedosmo.

Tim zanimljivije su druge vrste svojte koje se ni na tankoj ni na debeloj krvi ne osnivaju, a koje kod Slovena nijesu ništa manje važne nego prve, te ćemo o njima ovdje kao neki dodatak kpravnijem običajima familije probesjediti. Dvije su vrste te svojte, o kojoj ćemo da progovorimo i to su kumstvo i pobratimstvo. Taj ćemo pak dodatak vršiti sa pravoom gostoljublja, koji takodjer osniva niki odnošaj tijesnog prijateljstva ako ne svojte medju familijom i gostom, koji je u nju primljen. Navedimo najprije nešto poslovica, koje ovamo spadaju:

Umře dítě, umře i kmotrovství č. [3])
Umre kumče, raskide se kumstvo.
При кумѣ не жить, а и безъ кума не быть. r.
При доброй годинѣ и кумовья побратими r.
Braća će se rodjena svaditi, a pobratimi neće.
Доброе братство милѣей богатства r.
Host do domu bůh do domu. č.
Gość w dom, bóg w dom. p.
Честь приложена (гостю), а отъ убытку богъ избавилъ. r. [4])

U Kamjencu Podoljskomu kad sagrade novu kuću, pak familija prelazi u nju, ili u koju mu drago drugu kuću, biva taki obred i molitva tome господару i to na slijedeći način: Pri svečanom ulazku u novi stan, domaćin i domaćica ulaze zajedno i usporedo držeći u rukami hljeb-so, a djeca idu za njima, pa netom stupe na prag mole se nevidljivome duhu riječma: „Господару господароньку, прыймы насъ въ комирнонку, ты соби сыдьи спокійно насъ незаимай, мы только кавалокъ хаты быремъ для себи, арешта для тебьи.“ (Этн. Сборникъ VI. смѣсь 8). I običaj Velikorusa šiljati srodnicima, koji prelaze u novi stan hljeb-so, rekli bismo da stoji s' ovim vjerovanjem u nedalekoj svezi.

[1]) Mi smo u. p. vidjeli gore u nekoliko svadbenih obreda i simbola nekakav osobiti odnošaj medju bratom i sestrom. U Velikorusa po g. Ivanovu-Želudkovu sestre starijeg brata nazivlju počastnim imenom господарь братець što drugoj braći nigda negovore. A u Sibiriji stariji brat i njegova žena osobito su od svijeh drugijeh poštovani (Этн. Сборн. прогр. 18.)

[2]) O slovenskoj svojti gl. Macjejowski hist. III. 22.—25.

[3]) Wenn't kind dod is, so is de Vadderschap up.

[4]) Post tres saepe dies, vilescit piscis et hospes, ni sale conditus sit vel specialis amicus — Si venies bis aut ter, accipiam te libenter, si vero quater pudeat te bone frater — Hospitis mulieris, pluviae post triduum satis est. — El huesped y el pace a tres dias hiede — Den ersten Tag ein Gast, den anderen eine Last den dritten stinkt er fast.

Staročeská byla ctnost: rad byl viděn v domě host. č.
Staropolska jest to cnota, nikomu niezamknąć wrota. p.
Gościność wielkie zalecienie. p.
K vůli milemu hosti rad hospodař nadsadi svůj statek. č.
Dodje gost pa razori post!
Хотя не богатъ, а гостямъ радъ. r.
Gościa lepiéj nieprzyjmować, niż go tudzież wyforować. p..
Кто гостю радъ, тому и собаку его накормитъ. r.
Host a ryba třetiho dne smrdí. č. [1])
Gość i ryba trzeciego dnia precz. p.
Najmilijeg gosta za tri dni dosta.

a) Kumstvo. [2])

U Crnogoraca ima pet kumstva: vjenčano, kršteno, šišano, nevolje i umira osvete.

1) Kumstvo vjenčano, nema skoro nikakvog bližeg srodstva. Ovo kumstvo uzimaju samo kao neko svjedočenje. Zato kum vjenčani, biva neke pute pošljednji u svatovima, ako nije kakav glavar ili gospodičić. Pri vjenčanju dariva kum popu po deset dinara, a malo jih je, koji će dati po *tri* cvancike. Kumu dariva bolje, njoj će dati po 3 cvancike, a neki po 1—*2 i* do 3 taljira: kakav kum, onakav i dar, a nevjesta dariva kuma sa čarapama i podvezama ili košuljom ili svilenom maramom. I ona pazi kakav je kum, pa ga onako i dariva.

2) Kumstvo kršteno, drže Crnogorci kao najbliže srodstvo. Kršteni kum znači kod Crnogoraca, kao da je od iste krvi, kao da je isti brat. U ovom se vladaju Crnogorci po pravilima crkvenijem. Kum poslije svršenog krštenja, dariva popa sa cvancikom ili više, a kumče sa talijerom ili dukatom, kako ko može. Dijete se vazda krsti u crkvi. U mnogijem crkvama nema svetog mira, već se miropomazuje sa običnim uljem iz kandjela.

Iz crkve se ide doma, te daju kumu ručak ili objed. Kuma dariva kuma sa lijepim čarapama, peškirom ili košuljom. Kad se kum krene iz doma, pa pri rastanku meće domaćin iz puške i viče: »Ajde s Bogom, kume bila ti dobra sreća!« Kum će isto metati iz puške i odgovorit će: »Ostaj s Bogom, kume i sa srećom!«

3) Kumstvo šišano. Ovo kumstvo neulazi u nikakvo srodstvo, niti po kakvoj potrebi. Ovo je više prijateljstvo, milovanje i ljubav medjusobna. Kad Crnogorac vidi dobrog i poštenog čovjeka, a š njime nije u nikakvoj svezi srodstva; ili ako je odskočio od njega, da se nemože š njime pobratimiti, a nije mu se pobačilo dijete, da ga zove na kršteno kumstvo, onda ga zove, da mu dijete šiša.

Ovaj, kad dodje na uglavljeni dan u kuću, dočekaju ga lijepo, pa mu prinesu na tanjiru nožice i privedu dijete. On uzme nožice u ruke, poprimakne dijete k sebi, pa zakine nožicama na tri mjesta kosu (u ime svete Trojice) pa je baci na tanjir, a poslije je kogod od kućevne čeljadi baci na bunište. Kum celiva kumče i daruje mu po pô talijera, a neki po jedan i po dva talijera. Kum dobije čarape ili košulju za uzdarje. Pa kad se oni zovu kumovima i ako se pobači dijete zove ovog za krštenog kuma.

4) Kumstvo nevolje. Kad se nadje Crnogorac u nevolji, onda zove, ko se prvi namjeri u pomoć i vijeta mu kumstvo. Ovaj, što je u nevolji

[1]) Man zol den gast eren. — Hospitis habenda cura.
[2]) Gled. Macjejowski hist. III. 25, 302—305.

viče: „Pomozi mi, kumim te Bogom i svetijem Jovanom! — prvo ti kumstvo od moje kuće, koje bude.“

Nevolja ova biva i onda, kad silni nasrne na siromaha. Ovaj ga kumi u tri puta Bogom i svetijem Jovanom, da ga se prodje: „Prodji me se, kumim te velikijem Bogom i svetijem Jovanom, što si mi pojahao!“ Ako ovaj silegjija i trećom ne primi Boga i svetoga Jovana, onda ga ovaj može ubiti bez svake grehote. Akoli primi; ili ako mu drugi u pomoć priteče na vijetanje kumstva, onda prvo dijete, koje se u kući rodi, njegovo je t. j. on mu je kršteni kum. Ovo kumstvo, ako se nepobači dijete, može biti čak poslije deset godina, jer se ovaj zavjet mora izpuniti.

5) Kumstvo umira osvete. Ovo je kumstvo najčudnovatije. Ovim kumstvom smiruje se mrtva glava, i krvnik ostaje za vazda osiguran od svojeg krvničkog djela. Kad ubije čovjek čovjeka, onda krvnik traži, da se umiri. Zajedno sa umirom osvete traži on i kumstvo, da bolje osigura svoj život.“ [1])

U Bunjevaca graničara ima tri vrste kumstva: kršteno, bermano i šišano. Nešto o trećem: Kada dijete navrši godinu, onda se mora šišati. Toga otac ili mati nesmije, već se taj obred mora svečano prirediti, kao kod krštenoga ili bermanoga kumstva. Tu se pozovu ili koji drugi poznanci, kao kod prva dva kumstva, za kumove. Muško muškoga, žensko ženskoga šiša. Kum ili kuma zamota u ostriženе vlasi dar, navadno novac; ali što bilo bilo, srebro mora biti. Od djetinje strane priprave štov. I roditelji darivaju kod ove prilike prćijom (blagom) ili robom. Taj običaj čvrsto stoji. Do ovoga obreda mnogo drže, ali svakako drže kršteno kumstvo za prvo (Vukelić).

I Morlaci dalmatinski opslužuju taj obred striženoga kumovstva, koji proizvodi kod njih isti stepen srodstva kao i kršteno. [2])

A za Srbe u opće primjećuje Vuk o šišanom kumstvu: „Kad se djetetu prvi put siječe kosa (šiša se): u ovakome kumstvu može i turčin biti hrišćaninu kum, a po tome kašto i hrišćani turcima osobito u Bosni i Hercegovini šišaju djecu. Šišano kumstvo može biti i bez popa. [3])

---

[1]) Medaković, Život . . 61—63.

[2]) Cost. dei Morlacchi 115.

[3]) Vuk, Rječnik sub Šišano kumstvo i kum.

I u Arbanasa ima običaj šišanja i biva u bogatijeh s velikom svečanosti, ipak bolji se turski arbanasi drže toga običaja, a kumovi i ovdje bivaju i krstjani turcima. U Skadarskom povrđju prvo striženje biva kad je dijete navršilo godinu ili dvije. Iz toga se radja odnošaj medju djetetom i kumom isto kao iz krštenog kumovstva (L' Univers. Europe 39. I. 145).

Običaj striženja vlasa živio je i u Rusa do nedavna, a još je u njih živa poslovica: „Невѣста родится, а жениxъ на конь садится.“ To se činilo kad je djetetu bivalo 2—7 godina zajedno s postriženjem vlasa, pri čemu, bili su kumovi kao i pri krštenju. Taj obred kojim je mladijenac stupao u broj gradjana nije samo u Rusiji poznat bio, dali i kod drugijeh Slovena po svjedočbi M. Galla i Kadlubka. U Kozaka je to bivalo pošto je dijete 40 dana navršilo (Snjegirev Pycckie II. 69). A Žerebcov evo što nam kaže:

Jeli dijete navršilo sedmu godinu, bivao je obred metanja na konja i postriženje vlasa. Ovaj običaj napominje predhristjanska vremena, a sačuva se do 18. vijeka jer knez Ščerbatov kaže, da ga se i sam sjeća. I knezovi ruski opsluživali su taj običaj jer imamo opisanje toga obreda kad Gjuragj sin Ivana III. sedmu godinu navrši. Kad je obred gotov dijete prelazi iz ženskoga nadzorničtva pod muško. (Civil. en Russie I. 401.).

b) Pobratimstvo.

Osim kumstva ima još jedna važna vrsta srodstva kod Slovena, koja premda do dan danas ne uzdrža se, nego samo kod nekih plemena, pa da i ovdje s dana na dan sve to više nestaje — možemo smijelo tvrditi da je negda u običaju bila i u svijeh ostalijeh.

Pobratimstvo se još najviše nalazi kod Srbo-hrvata, toga radi ćemo o njima najprije i govoriti.

O pratimstvu kod Srba evo što Vuk kazuje: „U našijem starijem trebnicima (Srbuljama) ima osobita molitva, koja se čita kad se ko s kim pobratimi [1]) i po tome bi se moglo reći da je u stara vremena pobratim mnogo više značio nego danas. Crnogorci se još bratime u crkvi i nešto jim pop čita, a najposlije ljube krst. U Srbiji pak pobratimi postaju na različne načine: 1) kad ko u snu reče kome: „da si mi po Bogu brat!“ 2) kad ko na javi pobrati koga u kakoj nevolji 3) kad ko pobrati koga u crkvi i to najviše čine žene i djevojke: kad se razboli žena ili djevojka, onda izbere kakvoga momka i ode s njim namastiru ili crkvi kakvoj, te joj ondje metne krst (čini mi se na glavu, pa veže kakvom maramom) i pop joj ili kaludjer, očita molitvu po tom ako ona ozdravi, onda onoga momka zove bratom i on nju sestrom (meni se čini da je ovo bugarski običaj: jer sam ja to prvi put vidio u Biogradu kod Bugara) 4) na družičalo (u Srijemu govore ružičalo, a u Banatu pobušeni ponedeljnik, a to biva drugi ponedjenik po uskrsu) idu ljudi, a osobito žene prije podne na groblje te pobušavaju grobove od one godine, dijele za dušu, a popovi čate molitve i spominju mrtve. Na nekijem mjestima (kao n. p. u Negotinu i u Ršavi) skupe se momčad i djevojke poslije podne na jedno mjesto, pa igraju i družičaju se (ponajviše muško s muškim, a žensko sa ženskim) t. j. opletu vijence od vrbovijeh mladica, pa se kroza njih ljube i mijenjaju jaja (šarena i crvena) pa poslije promijene i vijence (metnuvši jedno drugom na glavu) i zakunu se da će biti muškarci pobratimi, a ženske druge (Vlasi kažu kumača) do ono doba godine. Takovi se pobratimi i druge po tom paze onu svu godinu kao braća i sestre i u različnijem igrama i zbiljskijem svadjama pomažu jedno drugome. Kad opet dodje družičalo, onda se gdjekoji ponove, a gdjekoji ostave. 6) Kad se jedno od jednomjesečića ženi ili udaje, onda drugo nesmije biti kod kuće, niti smije jesti od onijeh jela, što se gotove za svadbu. Kad jedno umre, onda metnu u puto jednu nogu mrtvoga, a drugu živoga, pa onda on živo dozove kakvoga momka

---

[1]) Sačinitelju ovoga spisa podje za rukom doprijeti do staroga molitvenika, koji je pečatan u Mlecima g. 1538.—1540. poznatim vojvodom Božidarom Vukovićem, u kojemu nadje tu molitvu; evo je od slova do slova sa svim pogrieškam:

„Господи Боже нашь иже вьса къ спасенїю намь дарова любити дроугь дроуга и пращати дроугь дроугоу прѣгрѣшенїа, самь чловѣколюбче господи и благолюбче, и раби твоѥ сїѥ, иже доуховною любовию себѣ вьзлюбльшихь въ храмь твои сьи освятитисе и благословити се; дароуи имь вѣроу не постыдноу, любовь нелицемѣрноу, ꙗкоже дарова свѧтымь своимь оученикомь и апостоломь твои миръ и твою любовь и сию симь подаждь Христе Боже нашь; дароуимь вьса иже къ спасенію прошенїа и животь вѣчнїи; ти бо ѥси свѣть истьнии, и тебѣ славоу вьзсиламо оцоу и синоу, и свѣтомоу доухоу.

O zabranjenju toga obreda u pravoslavnoj Crkvi sravni Єухологиои (въ Лвовѣ 1694. str. 102) i Du Cange. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. s. v. ἀδελφοποίησις.

(s kojim se pazi) i reče mu: „Da si mi po Bogu brat pusti me (ili odriješi me).“ Onda onaj otvori puto i pusti ga, i to su poslije pobratimi. [1])

Kuzmanić pak koji se glavno na dalmatinske seljake katoličke vjere obzire, opisuje nam tamošnji obred pobratimstva od prilike ovako: Najviše to biva (obred pobratimstva) na sajmu, derneku ili blagdanu. Dvojica koja hoće da se bratime idu k svećeniku, kažu mu što su naumili, izvadi svaki po šest libara za misu i za svijeće. Na dan u koji će se misa reći idu oni pod oružjem i u najljepšoj odori k crkvi praćeni svojim rodjacima. Sad njih dva nova pobratima došavši pred crkvu polože oružje, pak unidju i kleknu naporedo i drži svaki u ruci po užganu svijeću od petice, a župan stane do njih (on na jednim mjestim biva kum kao na vjenčanju) držeći u ruci dvije užgane svijeće. I pop preko mise (u nekim mjestima poslije mise) pristupi k njima i upita jih zašto se brate. A stariji će odgovoriti: „za ljubav“ i tadar će jih pop učiti, kako se oni imaju paziti, nigda svaditi itd. Oni to sve obećaju, a pop nad njima čita molitvu i blagosovi jih. Kad se misa dospije, oni se izljube pred svim pukom pa od tole idu sa rodjacima i prijateljima na jiće i na piće u onoga kuću, koja se bliža crkvi dogodi. Drugi dan biva gozba i veselje u drugoga pobratima i tijem je pobratimstvo zaglavljeno. Od te dobe dužni su pobratimi jedan drugome najtvrdju vjernost, pomoć i potporu, što sama braća nijesu, kad bi trebalo štono riječ i glavu na pobratima izgubiti. Sličan je obred i medju ženskijem, koje se sestrime ili se s muškijem bratime. [2])

Ali i za Crnugoru na pose, navesti ćemo, što o tome Medaković piše, jer on navodi i glavnije obrede pri uglavljenju pobratimstva.

---

[1]) Vuk, Rječnik s. v. pobratim, družičalo i jednomjesečići.

[2]) Zora Dalmatinska god. 1847. N. 35; sravni i Formaleoni, Topografia veneta II. 290; Fortis, viaggio.. 58. 59; Lovrich, Osservazioni, 104; Carrara. La Dalmazia 170—171. Što se god o pobratimstvu nalazi u Robrerovoj knjizi, u knjizi Costumi dei Morlacchi, i Illyr. Provinzen, kao i u Cassas, Voyage pittoresque a takodjer i u Kohl-ovu putopisu, sve je prepisano iz Fortisa. Ida Düringsfeldska prepisivala je svoje vijesti o morlakskom pobratimstvu najviše iz Carrarina djela.

Sravni još l' Univers. Europe 39. V. 277—278; Jović Ethn. Gemälde 141—144. Kako se često u srpskijem narodnijem pjesmam nalaze junaci pobratimi i njihove vile posestrime, poznato je svakomu.

Što Ami Bouè (La Turquie II. 84—85) o privremenom pobratimstvu ili prijateljstvu kaže, te navodi kao potvrdu i jedan historički primjer, nami se čini, da to nije drugo nego v j e r a, što jedno drugome zadade kao jamstvo da će do opredijeljenoga vremena nešto učiniti ili neučiniti. Iz njegova djela ppdje isti taj primjer i u Univers. Europe 39, I. 143.

Za pobratimstvo kod Arbanaza sravni l' Univers. Europe 39, I. 143, i za ἀδελφοποίησις kod sadanjih Grka, Sander, das Volksleben der Neugriechen 140.

Za stare Grke navodi Sander Aeschylovu Sedmoricu proti Thebam, stih 121, a gospoja Talvj navodi isti običaj starijeh Skita (Lucian Fox). Mi pak za Grete čujmo, što Ovidij pjeva:

„Scilicet hic etiam, qua nulla ferocior ora est,
Nomen amicitiae barbara corda movet.“

Za pobratimstvo u starih Nijemaca sravni: Grimm, Gesch. der Deutsch. Sprache I. 130—131. (1. izd.)

I Čerkesi poznaju pobratimstvo pod imenom t l e u š, koje opisuje Klemm., 4. 16. 62, a Grimm navodi u pomenutom djelu I. 92. (2. izd.).

„Pobratimstvo je ne samo prijateljstvo, već srodstvo, kojim se sradjaju dva najdaljna čovjeka. U pobratimstvu uzima Crnogorac, milog za Bogom brata i oni se paze kao dva rodjena brata. Pobratimstvo biva na tri načina: Pobratimstvo malo, pobratimstvo nevolje i pobratimstvo pričestno.

1) Pobratimstvo malo, biva prostim celivom tri puta u obraz. Onaj koji je prvi ponudio pobratimstvo, onaj časti; darivaju jedan drugoga. Iz ovog se pobratimstva prelazi u pričestno pobratimstvo. Ovo biva onda, ako se poslije ovog paze jednako dobro i radi su, da se u bolje srode i u tvrdjoj ljubavi žive.

2) Pobratimstvo nevolje biva onda kad se Crnogorac nadje u kakvoj nevolji, pa kliče najbližeg u pomoć: „Pomozi, tako ti Boga i svetog Jovana, uzimam te za Bogom brata!“. Ponudjeni ovo prima, pa i ovo svrše trojnim celivom.

3) Pobratimstvo pričestno, ovo je pravo i najveće pobratimstvo. Kad vidi Crnogorac zgodnoga čovjeka, koji mu je u srcu, živi s njim bratski, traži da se s njim pobratimi i da su pričestni pobratimi. Kad su se za ovo dogovorili onda zovu popa u crkvu, da im očati molitvu, udju u crkvu, te stanu obojica pod petrahil. Potom dohvate putier vina te će oba zajedno u jedan mah prinijeti usta k čaši, i srknuti, a za ovim malo hljeba založiti. Ovako od jednom oba će zajedno iz jednoga putiera po tri put srknuti vina *i pozaložiti* po malo hljeba. Za tim idu te celivaju krst, evandjelje i ikone, a najposlije pocelivaju se tri put u obraz, pa odlaze. Onaj, koji je prvi zvao na pobratimstvo, onaj zove pobratima na ručak ili objed, pa dariva svojeg pobratima, ili košuljom, ili maramom, ili čarapama, a neki puškom, nožem[1]) ili čim drugim. Ova se dva pobratima paze do smrti kao dva rodjena brata.

Pobratimstvo čine Crnogorci i sa Turcima. Ovo pobratimstvo biva samo sa celivom i darivanjem. I ovo se pobratimstvo pazi: ali se dogadja da se ono i premetne.

Posestrimstvo je kod Crnogoraka, što i pobratimstvo kod ljudi. Dvije žene ili dvije djevojke od milosti posestrime se i one i spijaju u jedan mah vino, ma se u tri puta celivaju u obraz i darivaju jedna drugu. Ove posestrime žive i paze jedna drugu kao dvije rodjene sestre.

Posestrimstvo biva i od muških sa ženskijema, ali se ovo rijetko dogadja.[2])

Za Slavoniju kaže Stojanović, da je pobratimstvo nerazdrješivo i da narod za najgoru sramotu drži iznevjeriti se pobratimu i ne pomoći ga u nevolji. Pri obredu pobratimstva izmjenjuju si darove kao: nož, pušku, pojas, čelenku, toke, prsten itd. te pobratimske darove čuvaju obojica kao oko u glavi, kao najsvetiji amanet.[3])

I kod Bunjevaca graničara, pobratimstvo je još u običaju: Dvojica neimajuć braće (sestara mogu imati) dogovore se medjusobno, »služe mašu“ t. j plate svećeniku, nek misu reče u ime pobratimstva. Pod misom ih pozakoni kao muža i ženu; forma je. „Uzimlješ li ti Pere Pavu za tvoga rodjenoga brata?“ Uzimljem. „Uzimlješ-li ti Pave Peru za tvoga rodjenoga brata?“ Uzimljem. Ako jedan umre, drugi se stara za njegovu ženu i djecu, kâda su njegovi. Prije se toga više nalazilo i vidjalo, a sada je narod po-

---

[1]) A nepromjenjuju krste, kako Kovaljevski kaže: on pišući to možebit da se sjetio na obred, koji je u Rusa u običaju.

[2]) Medaković, Život 73—76; za Crnugoru sravni još: L' Univers. Europe vol. 39. I. 197; Osservatore Dalmato 1850. N. 20; Kovaljevski Четыре мѣсяца. 21; Müller, Albanien 21. Lichtenstern, Reise I. 177—179.

[3]) Neven god. 1857. str. 22.

kvareniji, vele, pa se boje, da sa ta svetinja neoskvrni, rabeć je onako često kako prije. Oni to drže zbilja za veliku svojtu i svetinju. — Isto se tako sestre dvije ženske (djevojke). (Vukelić).

U Bugarskoj povodi su bratimstvu skoro isti kao i kod Srba, ali najviše to biva medju ljudima, koji su medju se negda neprijatelji bili. I ovdje je najviša dužnost pobratimstva pomoći svoga druga u nevolji i u opasnosti života (Odžakov).

Da je i u Rusa obično pobratimstvo, a da je od prije i još običnije bilo, svjedoči nam množina ruskih narodnih pjesama. Rusi zovu pobratima названны братъ ili крестовый братъ. Djevojke koje se sestrime, nazivlju se кумами і крестовыми сестрами.

Čitav obred pobratimstva sastoji u tome, što dva namijenjena pobratima крестами помѣняться і tim su oni već braća. Isto kao što vojnički Crnogorac mijenja oružje, koje on inače nikada sa sebe neskida, sa novim pobratimom i tim utvrdjuje tu novu svezu, tako i pobožni Velikorus promijeni š njime svoj натѣмный крестъ, od koga se inače nerazdjeljuje nego samo kad u banju ide [1]) (Ivanov-Želudkov).

Da i Rusi drže da je pobratim više, ili barem da bi imao biti više nego brat, svjedoče nam narodne pjesme. U jednoj, junak Dobrinja Nikitič odlazeći na daljni put kaže svojoj ženi:

»Коли пройдетъ двенадцать лѣтъ,
Хоть за князя ходи, хоть за боярина, —
Не ходи только за брата названнаго,
За молодо Алешу Поповича [2])

A u varianti te same pjesme u drugoj zbirci [3]) pridodaje:

»Онъ, воръ — собака, мнѣ названный братъ
Крестовый то братъ да паче роднаго.«

U Srba pobratimi su medjusobom jednaci a u Velikorusa kao da ima neka razlika medju mladjim i starijim, slična razlici medju mladjim i starijim rodjenim bratom.

»Отправились три русскіе могучіе богатыри
Туть они крестами побратились:
Старый казакъ Илья Муромецъ
Былъ большой братъ;
Михайла Потыкъ сынъ Ивановйчъ
Былъ средній братъ;
Молодой Добрыня сынъ Микитиничъ
Былъ маньшій братъ [4])

A u drugoj pjesmi naročito se kaže o dužnostima pobratima:

»Подписи были подписаны
Слухать большему брату меньшаго
А меньшему брату большаго« [5])

Da ruski junak i stečevinu s pobratimom dijeli, vidimo što pobratim Ilije Muromca dobivši na igri carstvo od Cara Buharskog kaže Iliji:

---

[1]) Samo veliki zločinac, misli Velikorus, da nema na sebi krsta, jer o zlu čovjeku kaže: у него должно бысть и креста на шеѣ нѣтъ,

[2]) Rybnikov III. 71.

[3]) Kirša Danilov, str. 198. Sravni i riječi Vasilja Busljajeva Kosti Novotorženinu o pobratimstvu u Kirši Danilovu str. 75.

[4]) Rybnikov III. 81.

[5]) Ibid. I. 96.

Ай же ты, братенцъ мой крестовый
Получай полъ-царетва, полъ-имѣйства [1])

c) Gostoljubje.

Kao da u Slovenina zadružni nagon još nije nasićen mnogobrojnom familijom, a po tomu i mnogobrojnom svojtom po krvi, po mlijeku i prijateljstvu, pobratimima, posestrimam, kumovima, zatim susjedima i drugim poznancima s kojijem bi dijelio to što su Bog i kuća dali — ne, Slovenu treba i izvan toga kruga pokazati svoju blagost, dobroćudnost i neko prirodno nagnuće k družtvenosti; njegovi bo gosti ne samo da mogu biti obični poznanci, da li on drži: da ući u njegovu kuću i iskati da ugošten bude, ima pravo i nigda nevidjeni čovjek; bio on zemljak, sunarodnik, jednovjerac, bio inojezičnik i inovjernik, dapače u nekijem slučajevima i sam neprijatelj.

Teško je naći medju Slovenima ikakvu drugu značajnu etnografičku crtu, koje bi općenitost tako potpuna bila za svakolika slovenska plemena, koliko je gostoljublje. Ni položaj zemljišta pojedinijeh plemena, ni njihov način života, ni različni stepen izobraženja, (ako ovo nije sasvim tudje), ni upliv različnijeh susjednijeh naroda, ni osamljenost nekijeh ogranaka slovenskijeh usred tudjega življa, pa ni tijek vijekova, nemogoše oslabiti u slovenskijem plemenima općenitost toga narodnog značaja, koji jim zaista na *diku* služi koliko ikoja druga narodna vrlina.

I doista najstarji zapadni pisci, koji ne samo da nijesu odveć prijateljski bili prema Slovenima, kako jim, manje ili više, nijesu ni potomci, nego i nepoznavaše potpuno ni Slovena ni njihovijeh običaja, ipak to njihovo svojstvo jim svaki put tako u oko pade, da nemogoše inače nego ga, snebivajući se i do neba uzdižući, primjetiti u svojim spisima. [2]) Isto kao što stari

---

[1]) Rybnikov III. 84. Za rusko pobratimstvo sravni i Daljove Пословицы 419 i Slovar rus. Akademije s. v. Братъ крестовый i побратимство.

Snjegirev govori o pobratimstvu u Rusa, kako o nečem što je negda bivalo i pridodaje, da su se u stara vremena u Rusiji bratimili, osim posebnijeh ljudi i carevi, pa i cijele krajine jedna s drugom. Za crkveni obred pri pobratimstvu on navodi Потребникъ patrijarha Filareta od god. 1652. ali žalibože ne navodi nam чинъ братотворенія koji se bez sumnje u istoj knjizi nalazi (Русскіе въ своихъ пословицахъ II. 72. 73).

[2]) Gledaj: Vizantijskog Cara Maurikija, Στρατεγικόν. knj. 11. gl 5. »Εἰσὶ δὲ τοῖς ἐπιξενουμένοις αὐτοῖς ἥπιοι, καὶ φιλοφρονούμενοι αὐτοὺς διασώζουσιν ἐκ τόπου εἰς τόπον οὗ ἂν δέωνται, ὡς εἴγε δὶ ἀμέλειαν τοῦ ὑποδεχομένου συμβῇ τὸν ξένον βλαβῆναι, πόλεμον κινεῖ κατ' αὐτὸν ὁ τοῦτον παραθέμενος σέβας ἡγούμενος τὴν τοῦ ξένου ἐκδίκησιν.«

Zatim Helmolda, Chronica Slavorum lib I. cap. LXXXII. Expletis mysteriis sacris, rogavit Pribizlaus, ut diverteremur in domum suam quae erat in loco remotiori. Et excipit nos cum magna alacritate, fecitque nobis convivium lautum. Mensam nobis appositam viginta fercula cumulaverunt. Illic experimento didici, quod ante fama vulgante cognovi, quia nulla gens honestior Slavis in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospitium quemquam postulare necesse sit. Quicquid enim agricultura, piscationibus seu venatione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt, eo fortiorem quemque quo profusiorem jactitantes, cujus ostentationis affectatio multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quae utique vitiorum, apud eos quidem venalia sunt, excusantur enim hospitalitatis palliatione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospitio removisse deprehensus fuerit, hujus

pisci u zvijezde kuju slovensko gostoljubje, samo ako su s kojijem plemenom u bliži doticaj došli — isto tako i dan današnji, teško je naći putopisca ili kakva drugoga pa i najpovršnijega opisatelja nekoga slovenskoga plemena ili kraja, da nebi kao neko čudo tu slovensku vrlinu primjetio, pa mu baš inače i protivnikom narodnim bio. [1])

Gostoljublje je dakle slovensko, kako vidjesmo od prijatelja i neprijatelja u opće pripoznato, tako da se o njegovu obstanku i nemože nikako sumnjati. Ali je to pripoznanje tako neobično jednoglasno, da je moralo probuditi i nepristrane naučenike na istraživanje uzroka tomu, jer nepoznavši oni većinom ostala svojstva i odnošaje u Slovena, nego samo površno ili krivo, čudjahu se da ta vrlina neodgovara ostalim njihovim svojstvima, o kojim su često čuli, ali obično ne pohvalno nagovještati —; a nijesu mogli ni protivnici ravnodušni prema tomu ostati: oni su morali dakako nastojati svojim tobožnjim objasnjenjem, stvar ocrniti ili ako se to nedade barem potamniti..

Medju kudioce Slovenstva spada svakako poznati francuski pisac Custine [2]) koji svoju mržnju na tadanju rusku vladu protezaše po zapadno-ev-

---

domum vel facultates incendio consumere licitum est; atque in id omnium vota pariter conspirant, illum inglorium, illum vilem, et ab omnibus exibilandum dicentes, qui hospiti partem negare non timuisset. Sravni takodjer i lib. II. cap. XII. istoga djela.

A Adam Bremski (Hist. eccl. lib. II. cap XII.) kaže u kratko: „Omnes enim (Slavi scilicet) adhuc paganis ritibus oberrant. Caeterum majoribus et hospitalitate nulla gens honestor aut benignior poterit invenire.“ Za gostoljubje starih Rusa sravni Snjegirev, Pycckie II. 89—99. Sravni takodjer i Radigost ime boga starih baltičkih Slovena.

[1]) Od novijeh djela u kojim se to posvjedočava navedimo samo nekolike od onijeh, koji nami pod oko padoše: Za južne Slovene u opće l'Univers, Europe 39, I. 483. Ami Boué, La Turquie II. 80; za Srbe u opće Richter, Serbiens Zustände 44, 56; za Hrvatsku Teleki, Reise durch Ungarn . . 179; napose pak za Slavoniju, Stojanović, Slike u Nevenu god. 1856 str. 345; Rohrer l. c. II. 104; za hrv. Granicu, Jović l. c. 140—141; Kriekel. Fussreise.. II. 251. 254; za Istriju, Combi, Cenni.. 38; za Bosnu, Hilferding, Босна . . 10; za Dalmaciju, Fortis, Viaggio in Dalmazia I. 55; Lovrich, Osservazioni . . 100; Costumi dei Morlachi 106—107; Cassas, Voyage pittoresque . . 50; Müller, Albanien . . 98; Kohl, Reise nach Istrien . . II. 279—284. Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I. 191; za Crnugoru, Robert, Les Slaves de Turquie I. 109—110; Lichtenstein, Reisen I. 184; Medaković, Život . . 69—71; za Slovence, Hlubek Ein treues Bild Steiermarks 62; za Bugarske Pomake, Allard 167—168; za Maloruse, Allard l. c. 173; Rohrer, Slav. Bevohner . . II. 99—100; Bartyš-Kamenskij Исторія.. III. 194; za Zaporožke Kozake, Gamba, Voyage . . 45, 47; za Kozake na Kavkazu i drugovdje, Koch, Reise durch Rassland, 212—213, 348—420; za Donske Kozake, Матеріалы Земля войска донскаго, 226; za Ruse u opće, Erdmann, Beiträge I. 30; Helmerson, Reise nach dem Ural 103—104; Goebel, Reise in die Steppen 25; Custine, La Russie II. 209; Robert, Lettres sur la Russie 9; za Poljake, l'Univers, Europe, 39 I. 483; za Gorale Poljske, Zeyszner, Piesni ludu 16. 17; Obrazy i podróży. 34 i slijed; za Slovake, Neueste stat. geogr. Beschreibung von Ungarn . . 49; Rohrer, l. c. II. 151; za Hanake u Moravskoj, Rohrer l. c. I. 69; za Obotrite, Brüggemann, Beschreibung LYIV.

[2]) U svome djelu: la Russie en 1839. Paris 1844. Kad je on svoje djelo pisao, bila je moda u zapadnoj Evropi držati pisca za sve to većeg i klasičnijeg liberalca što je gore o Rusiji pisao, jeli istina pak što je pisao zato je malo ko mario.

ropskom običaju na cijeli narod, pa da bi potpuna bila crna slika, kojom on darivaše zapadnju Evropu o Rusiji, valjalo mu je preokrenuti i tu narodnu vrlinu u protivno: on dakle o toj slovenskoj vrlini evo što od prilike kaže: i rusko gostoljublje, koje se toliko slavi, nije ništa do pukog pretvaranja i laskanja kojim bi da iskušaju stranca o mislima i djelima njegovim. [1]) Ovo zlobno i pakostno, ali djetinjsko tvrdjenje kojim postaje cijeli narod policajskim agentom odveć je smiješno, pa se time samo sobom uništuje, niti treba ikakova suzbijanja: mi ga samo navedosmo da bi pokazali, dokle može dotjerati slijepa mržnja pomiješana nepoznanjem predmeta o komu se hoće umovati.

Chopin pak hoće da objasni taj odnošaj sa razloženjem, koje bi možebit Arapsko gostoljublje moglo donekle i protumačiti, ali koje za slovensko nema nikakove vrijednosti. Evo što on kaže: „Chez les nomades on accorde avec facilité a l'etranger ce que l' on a soi même reçu dans des circonstances semblables. Dans leur vie aventureuse, ils ont besoin de s' abandonner à la Providence, et ils regarderaient comme une ingrutitude envers elle de repousser l' hôte qu' elle leur envoie.“ [2])

Da je i ovo objašnjenje koje on premda ne zlobno i na slovensko gostoljubje potegnu sasvim ne umjestno, netreba nam nego napomenuti samo to: da su svikolici Sloveni bez iznimke od kad se historija o njima sjeća, vazda bili zemljedjelski narod, a svakomu je poznato da narod koji *se te*žanjem zemlje bavi, nemože više skitačem biti nego naprotiv mora stalna sjedišta imati.

Ali osim inorodaca, koji su hotimice ili nehotice opako ili nepotpuno prosudili to slovensko svojstvo — ima žalibože i medju učenim Slovenima ljudi koji stvar neshvatiše kako se pristoji, što bi se barem od njih čovjek mogao nadati. Učeni Solovjev n. p. da bi razjasnio uzroke slovenskom gostoprimstvu navodi medju ostalim želju prostoga čovjeka doznati kakvu novost od putnika koji iz svijeta dolazi; pa tad oslanjajući se na neke Helmoldove riječi hvastavstvo, zatim da Slovenu, nalazeći se na niskom stepenu izobraženja, mora kao prirodno biti gostoljubje; — ali mi bi smo htjeli da *nam g.* Solovjev razjasni zašto drugi narodi na istome istovetnome stepenu izobraženja više nego za gostoprimstvo starahu se za običaje sasvime protivne [3]) pa i to: zašto pri tolikoj razlici u stepenu izobraženja, vjere, države, podnebja, zanata, susjedstva itd. ipak se to svojstvo skoro kod svijeh slovenskih plemena jednako sačuvalo! Sam g. Solovjev naslanjajući se na svjedočbu Cara Maurikija kaže, da su stari južni Slovenci bili i sa zarobljenicima blagi, pak to, medju ostalim, hoće da razjasni time što Sloveni, kako on kaže, nijesu vojnički narod bili. Pa da i dopustimo da je Sloven teško sklon postati vojnikom — napadačem, zašto gosp. Solovjev nije išao naprijeda pa pitao: a zašto su Sloveni tako miroljubivi? pak bi može biti bio našao kakovu

[1]) Ibid. 209; III. 30.

[2]) L'Univers, Europe, VII. 304.

[3]) Nijemci, koji u doba kad je u njih Strandrecht vladao, nijesu zaista u massi bili izobraženiji nego Sloveni, ili i ako su taj nam sramotni institut pokazuje, da je izobraženje bilo, ako ništa sui generis, koje jim Sloveni nimalo ne zavide. A što je bio taj Strandrecht? Ništa drugo nego pravo, stradajuće ljude kojim je oluja brod razbila i koji se na nečiju obalu spasiše, zaplijeniti, ili u najboljem slučaju, stvari koje su iz broda iznijeli ugrabiti jim i posvojiti. Tek crkveni upliv i carski zakoni ukinuše to stidno varvarstvo, ali ga neke zemlje i zemaljski gospodari pridržaše kao privilegium. Iz toga se najposlije razvi i takozvani Bergerecht. U tijesnoj svezi sa Strandrechtom stajaše i Grundruhr, koji bijaše običan na kopnu i na rijekama (Schulte, Deutsche R. und Rechtsgeschichte 434.).

svezu izmedju toga miroljublja, blagoće prema zarobljenicima, gostoljubja, zadružnosti itd. svezu koja u narodnome blagom duhu žive i u njemu svoj temelj ima, i koju izvanjske okolnosti kao siromaštvo, bogatstvo, prostota, ugladjenost itd. mogu po nekoliko preinačiti ali nemogu tako lako iskorijeniti.

Osobito kad čovjek hoće da izreče svoj sud o nekakom pojavu ili osobitom svojstvu narodnjem, on mora prije svega cio narodni život učiniti predmetom ozbiljnog iztraživanja, da bi znao u kojoj kauzalnoj svezi stoji dotični pojav sa ostalim odnošajima narodnog života pa tek tada ga sravnjivati sa sličnim odnošajima drugijeh naroda. Ali za to iztraživanje mora se čovjek velikom opreznošću služiti tudjim izvorima, jer kakva je iskrenost u većine njih i causae cognitio na kojima svoju presudu o Slovenima grade, svakomu je poznato. Mi i ne sumnjamo da g. Solovjev kao na glasu historik poznade veoma dobro navedena pravila — ali ipak ostaje pitanje (koje mi dakako ostavljamo drugijem da ga rieše): da li se je on ovom prilikom na njih obazreo koliko bi trebalo?

Mi smo već gore naveli toliko izvora, koji nam svjedoče o gostoljublju slovenskome, da bi sve pojedine primjere bilo teško, a i dosadno ovdje navoditi: upućujemo dakle čitatelje koji bi htjeli pobližih vijesti o tome na navedene izvore. Izabrasmo samo nekoje primjere, koji nam se činiše važniji ili radi simbolizma koji se u njima nalazi, ili radi kojega drugod uzroka — te ćemo da jih ovdje i širem krugu čitatelja priopćimo:

Da je gostoprimstvo kao i kod ostalijeh Slovena tako i u Crnojgori u najboljemu cvijetu o tomu je suvišno govoriti, mi ćemo samo da po g. Medakoviću napomenemo, dokle u Crnojgori dosiže ta charaktcristična crta slovenska. Medaković kaže: „Još je uzvišeniji i plemenitiji charakter Crnogorca kad prima u nevolji čovjeka pod svoj krov. Svakojem nevoljniku otvorena su vrata u svakojem domu svakojeg Crnogorca. Nije ta duševna vrlina i ljudska milost samo za brata Crnogorca, već za svakojeg brata rišćanina pa i za samog turčina. Negleda se koje je vjere i narodnosti, već se gleda kakva je ljudska nevolja. Dogadjalo se da su Crnogorci kakvog krivca gonili da ga ubiju, a ovaj se dočepa da u čiju kuću umakne, onda je krivac u sigurnosti i više ga niko taći nesmije. Ovo je ne samo za Crnogorca već isto tako i za Turčina, pa ako je Turčin krvnik crnogorski i ćeraju ga Crnogorci pa pobježe u dom Crnogorca, on je tad spasio svoj život.

Dok je ovaj nevoljnik utekao pod krov Crnogorca, domaćin odma pod oružjem izlazi pred kuću i motri na one Crnogorce, koji bježećega gone, pak će jim, pošto se primaknu, reći: „On je pod moijem krovom, i dok je u mojemu domu, preko mene živa, nemože mu niko ništa učinit; ako ga mislite ubit, prije mene pak njega.“ Nema te vlasti niti sile, koja će primorati Crnogorca da izda čovjeka izpod svojeg krova; nema ni blaga, koje bi ga zaslijepilo ili prevlastilo, da pogazi ovaj amanet, ovu naslijedjenu vrlinu svojih pradjedova. Jeli čovjek jednom ijo sô i hljeb [1]) sa Crnogorcem, onda su oni braća i blizki drugovi. Kao što svakoga nesrećnika, tako prima Crnogorac pod svoj krov svakoga uskoka, te ga čuva kao svoga rodjenog u svojemu domu: a kad se uskoku ukaže zgoda i dobije volju da ide, Crnogorac će ga pratiti i čuvati od svake napasti. Stojao uskok koliko mu drago u domu Crnogorca, nigda mu ovaj neće reći da odlazi, niti tražiti kakve naknade, što je užio kod njega [2]).

---

[1]) Za ovaj simbol u Srba sravni n. p. i Vuk, Pjesme II., pj. 90 stih 19—21.

[2]) Medaković, život . . 69. 71. „I sami gospodari Crnegore podražavali su ovu vrlinu svojeg naroda i svoje braće. 1787. god. Skadarski paša Mahmut Bušat-

O simbolici crnogorskoj, koja je u običaju kad je gost u kući putnici pišu:

Iza prve zdravice domaćin se sa gostom rukuje i to je znak, da će ga braniti makar ga i glave stalo. Kad gost odlazi, zamoli ga domaćin, da ispali pušku a tim kako da posvjedočuje susjedima, da je bio s domaćinom zadovoljan [1]).

Ali ne samo čovjeka pod krov primiti i gostiti ga da je običaj — nego ako mu je nevolja pomoći ga i novcem i kojim drugim sredstvom, drži Crnogorac, da je njegova dužnost.

Kad se čovjeku kakva nesreća dogodi, kaže Vuk, n. p. kad mu kuća izgori, kad ga ko pohara (stoku mu očera) kad plaća krv (u Bjelopavlićima) i kad se odijeli, ide u prošnju da se time pomogne. Ta se prošnja zove poplata; otišao je u poplatu [2]).

A za Slavoniju Stojanović kaže:

„Tko se god pojavi na prag proste kuće, običaj je, da bude primljen na konak i pogošten štogod se bolje može. Ali ne samo on, nego i njegov pratilac ako ga ima, a i konj mora biti nahranjen i napojen. „Teško ti kući u koju gosti nedolaze“: to je opća misao seljaka. Takva kuća nema nikakve cijene medju susjedima i seljanima, pak iz nje nemože se nijedna djevojka u bolju kuću udati, niti iz nje može momak boljom se djevojkom oženiti. Isto kao što svaki drugi gost bude ugošten, tako isto i prosjak, osobito slijepac sa njegovijem vodjom bude napitan i napojen, od strane odjeven i obuven i uz to još obdaren.

A za Srbe u opće čujmo što Vuk kaže:

Krčme su se u Srbiji, u Bosni i Hercegovini do skora gotovo samo u pjesmama spominjale, a ovako jih nije bilo nigdje u zemlji osim gdješto po varošima (kao n. p. u Sarajevu) i u Srbiji pored Save i pored Dunava, ili

---

lija, kom je (nazad tome dvie godine [1785] kad je vladika Petar I. bio pošao u Rusiju) udario sa silnom vojskom na Crnugoru i došao na Cetinje, opalio manastir, poglobio i popalio Crnugoru, krene Sultan protiv njega silnu vojsku, od koje se silni Mahmut poplaši, te zaište u vladike, za slučaj viteške nevolje, da ga može pod svoj krov primiti. Vladika mu odgovori, da su domovi siromašni u Crnojgori otvoreni svijema nevoljnicima bez razlike, i da on može slobodno pod njegov krov doći, niti on to može odreći, što u zemlji i u narodu crnogorskom postoji taj zakon, pomoći svakojem čovjeku u nevolji. Na to Mahmut paša skloni sve svoje dragocjenosti u Crnugoru i preda ih vladiki na amanet. Srećno Mahmut nadbije Sultanovu vojsku, a vladika mu sve amanete povrati.“ Medaković navodi još nekoliko historičkijeh fakta, koja potvrdjuju to, što je rečeno i koje mi zbog kratkoće izostavljamo (ibid 71).

Da su se i drugi slovenski vladari u doba, kad nijesu kod njih još tudja moda i običaji zavladali bili, u tome odlikovali, svjedočbu nam donosi Snjegirev za neke ruske knezove. (Pycckie . . 94—97) — mi ćemo prepisati samo svjedočanstvo inostranca, koje on navodi o knezu Jaroslavu: „Jaroslavus aulam suam ita construxit, ut regias eidem magnificentia pares per septemtrionem hoc aevo inveniamus omnino paucas. Ad illum proinde principes quilibet adversa fortuna pressi, confluxerunt.“ (Bilmark. Hist. reg. Holmgard.). A kakvim se opasnostima dostaput Dubrovnik izložio, primajući medju svoje zidine stradajuće srpske knezove, svakomu je poznato!

[1]) Rodina kronika 1862. str. 238: ali nije do puki prijepis iz Robert-a Les Slaves . . I, 109—110.

[2]) Rječnik sub poplata.

po planinama kud nema sela. Kad ko putuje preko zemlje, on ide na konak u selo, gdje ga zastane mrak, pred najbolju kuću, pa pita može li noćiti, a domaćica ili ko drugi iz kuće kaže: „Možeš brate, s drage volje i dobro došao!“ ili mu kaže da nemože, jer nema sijena za konje, ili drugo što, nego ga uputi, gdje može noćiti. Kad ide mnogo ljudi zajedno, a oni se razdijele po kućama.

Svaki će domaćin primiti rado na konak svakoga putnika, ugostiv ga kao najboljeg svoga prijatelja i poznanika, n. p. ako se dogodi, da domaćin nema u kući rakije ili drugo što, a on otide svome susjedu, ili čak u drugo selo, te uzme u zajam i časti gosta. U gdjekojim gazdinskim kućama gotovo svaki dan ima gostiju, n. p. danas pop, sjutra kaludjer, prekosjutra turčin ili kakav prosjak itd. Gdje ko noći odande ga u jutro nepuštaju dok ne ruča; a na užinu se svraćaju putnici opet tako po selima: dosta puta se čovjek svrati u kakvu kuću, da se napije vode, ili da zapali lulu, a žene ga pitaju, da nije gladan i nude ga da sjede malo, da mu dadu što da použina. Mnogi begovi po Bosni imaju uz kuću osobiti konak, gdje dočekuju goste; u takovom konaku može čovjek biti ako hoće i mjesec dana. davat će mu jednako jelo za njega i za konja bez dinara, osim ako što pokloni slugam kad podje. [1])

Ruske narodne pjesme navode često ceremonijal, kojega mora izvršiti gost ulazeći u kuću, gdje želi uživati gostovska prava. Obred je prost i nalazi se i u ova četiri stiha:

„Молодой Соловей сынъ Будимировичъ,
Спасову образу молится,
Владимиру князу (domaćinu) кланятся,
Княгинѣ Апраксѣвной (domaćici) въ особицу,“ [2])

i prijekorno bi bilo onomu, ko ga nebi ispunio, a osim toga nebi ni stekao sva gostova prava [3]).

Uljekši u kuću, dočeka domaćin gosta sa gomilom pozdrava kao: „Ми лости просимъ!“ „Добро пожаловалъ!“ „Гость дорогой!“ itd., i posadi ga odmah za trpezu na najčastnije mjesto u предній уголъ, u kome inače sjedi samo domaćin [4]). Stereotipnih izreka, koje nam kazuju, kako gosta valja častiti, kako ga nuditi, ima množina, pa nećemo u njih ni da diramo, da nebi

---

[1]) Vuk, Rječnik sub v. krčma.

[2]) Kirša Danilov, 5; sravni ibid. str. 25, o Duki Stepanoviču.

[3]) Taki prijekor zasluži n. p. Tatarin poslanik Cara Kaline. Rybnikov I. 108.

[4]) Zanimivo je mjesto u pjesmi o Aleši Popoviču, gdje se kaže, da veliki knez Vladimir, zemaljski gospodar, neposadjuje se u передній уголъ nego da je Aleši, premda podaniku, to najčastnije mjesto za stolom, a to samo radi toga, jer mu je gost. Kad je više gosta posadjuju se redom, obzirom na viši ili manji glas, junačtvo itd. gosta i njegova oca. Zato Vladimir govori još nepoznatomu Aleši i drugovima mu:

„Гой вы еси. добры Молодцы
Скажитеся какъ васъ по имени зовутъ,
А по имени вамъ можно мѣсто дать,
По изотчеству можно пожаловати.“

(Kirša Danilov l. c. 187). Osim toga vidimo, da je Vladimir, ne zapovjedim nego na lijepi način nastojao vazda utišati svadju, koja bi se porodila medju gostima. Netom bi se porječio Aleša s drugijem junakom Tugarinom Zmijevičom odmah bi slugami on zamignuo, da donesu novog jela i piva da bi se tim razmetnula kavga (ibid. 188).

prekoračili granice. Napomenimo samo, da što se god pred gosta na sto stavi, to se nazivlje hljeb-so [1]).

Da je gost obezbijedjen bolje, nego da je u sebe doma, dok je u gostima, potvrdjuje nam g. Ivanov-Želudkov i kaže, da domaćin Nekrasovac u Maloj Aziji, u koga bješe u gostima, reče mu jednom: »Ni vlas sa glave neće ti otpasti dok si u mene.“

Pri odlasku, opominje domaćin i kućani gosta i mole ga: »Не пронеси зла гласа — сору изъ избы не выноси. Ѣшъ нирогъ съ грибами, да языкъ держи за зидами. — Не обусудь нашу хлѣб-соль.“ itd.

Da u Rusiji i siromah ili prosjak čovjek lako nadje, ko će ga najesti i napojiti, svjedoči nam izreka, koja se obično može čuti: »На Руси еще отъ голода никто не умиралъ [2])

Što se simbola vjere i gostoljubja t. j. hljeba-soli tiče, ovaj je još u potpunom običaju:

Poznato je svakomu, da i dan današnji u Rusiji svakomu novomu gubernatoru donose prednici naroda dotične gubernije hljeb-so na znak gostoprimstva i vjernosti. Isto tako i Caru kad dodje u kakvu zemlju ili grad svoga carstva. U granitnoj Palati u Moskvi i u Eramitage u Peterburgu imaju u zbirci zlatnog i srebrnog posudja carskog na stotine zlatnijeh i srebrnijeh pehara i slanica, na kojim donesoše Caru poslanici različnih zemalja, gradova i korporacija hljeb-so [3]) (Ivanov-Želudkov).

Ovaj se simbol tako srastao sa ideom gostoljublja, da ovo drugoga naziva i nema do хлѣбосольство. A i Srbi vjernoga gosta nazivlju često solojednikom [4]). (Vuk sub v. Solojednik).

Koliko je star i ukorijenjen taj simbol u Rusa, pokazuje nam i običaj da: Kad jedna familija promjenjuje stan u Petrogradu, valja da joj pobliži poznanci pošalju hljeba-soli na tanjiru i u slanici: ali je ovdje postepena rafinacija do toga dovela, da se šalje continens pro contento samo srebrni tanjurčić i slanica, a hljeb-so obično se sada i ne šalje [5]).

Velikoruski seljaci, koji žive odalje od stolnijeh gradova, drže, *da je* grijeh uzimati novaca za ugoštenje i prenoćidbu [6]), uvjereni budući, da je dužnost ugostit tudjinca чѣмъ Богъ послалъ kad god dodje; jer po njihovu

---

[1]) Rybnikov I., 108,

[2]) Snjegirev, Русскіе .. II, 93.

[3]) I kraljevima poljskim su podložnici donosili hljeba za znak vjernosti. (L' Univers, Europe X., 177—178).

[4]) Za značenje soli kod starijeh Grka, Rimljana i nekijeh istočnijeh naroda, sravni to što navodi Snjegirev, Русскіе II, 89—91. Da je i u Rimljana negda glavni smok s kruhom bila so, sravni u Horacija (lib. 2. sat. 2) stihove:

. . . cum sale panis,
Latrantem stomachum bene leniet.

[5]) Jermann, Unpolitische Bilder aus St. Petersburg. 98—99.

[6]) I za Zaporožke Kozake kažu, da i oni premda živeći vazda na oružju pa da imadijaku i nagnuće ka grabži, ako je stranac neoplijenjen prešao granicu i u kuću jim došao, bio je pogošten kako i kod drugijeh Slovena; i kozak od gosta nigda ništa nebi htio primiti, osim kao znak zahvalnosti, ako bi mu gost ponudio rakije da pije. Na kozačkim kućami nije vrata bilo, a nije ni familije, jer kako znamo на сѣчахъ nije smjelo žena biti, tako je mogao, koje god htio uljesti unutra i pogostiti se, ako je što našao; samo je dužnost bila, da ostavi na stolu dvije slanice prekrštene za znak, da je gost bio u kući i da se pogostio (Brömsen, Russland .. II., 417—418.)

mišljenju, ko za hljeb-so i ložnicu od stranca novaca uzimlje, u toga спорынья въ домъ небудетъ [1]).

Gostoprimstva može čovjek naći i u polarnijem ledovima bijeloga mora, samo ako je tamo Slovena. Ovdje imamo posve protivnu sliku njemačkoga Strandrechta, jer ne samo da su nesrećnici, koji se razbiju, primljeni od ruskijeh promišljenika kao braća i okrijepljeni što se bolje može, nego se to gostoprimstvo i na mrtve prostire. Običaj je, da kogod mrtvaca nadje, mora ga pokopati, pa baš da će mu taj posao činiti izgubiti najbolje vrijeme i prigodu za najbogatiji lov. Ovaj je zakon tim više vrijedan spomena, što jedva da su 6 nedjelja u cijeloj godini zgodne za lov, od kojijeh opet neugodno vrijeme okrnji polovicu tako, da samo 20 dana u godini ostaju za lov, koji nekoliko familija valja da oskrbi hranom za cijelu godinu [2])

Na Lipovane naselbinu rusku u Bukovini viču ljudi, da nijesu gostoljubivi, te da nerado sa strancima opće i u svoje ih kuće primaju [3]). Ali ako čovjek pomisli, da su ovo raskolnici u kojih ima i taj tolk: da su svikolici oni, koji njihovoj sekti nepripadaju, nečisti, pa jim po tomu zabranjuje s inovjercem se miješati, da se nebi i sami opoganili — dopustiti će, da i ova, što bi čovjek rekao da je iznimka, općemu slovenskomu charakteru gostoprimstva, baš nije nikakova iznimka. Jer kad je siromah čovjek usilovan, radi svoje religiozne savjesti, častiti gosta iz sasvim drugijeh suda i zdjela, morati na oprezu biti, da nebi ni dotaknuo ostatka kakova jela, čim je gosta častio, morati baciti na polje te ostatke — tad je naravno, da čovjek više voli, da mu inovjerni gosti nigda i nedolaze.

II. Nasljedstvo.

Наслѣдство ни даръ ни купля. r.
Niti dobru teci, niti zlu ostavi.
Iz čovjeka duša, na imanje gusa.
Mrtvi živijem oči otvaraju [4])
Śmierć pokaże co kto ma. p.
Śmierć otwiera, co żywy zawiera. p.
Śmierć oczy, gębę zawiera, skrynie, i bez klucza otwiera. p.
Opatruj się póki żyiesz, od dziedzica nieutyjesz. p. [5])
Testament umarłego, zwierciadło żywego. p.
Мать при сынѣ не наслѣдница. r.
Сестра при братѣ не вотчиница (не наслѣдница). r. [6])
Шуринъ по зятѣ не наслѣникъ r.
Меньшой сынъ на корню сидитъ. r. [7])
Гдѣ ровной бой (два брата) тамъ све (отцовое) пополамъ. r. [8])
Имѣнье идетъ не въ кольцо, а въ свайку. [9])
На выморочное нѣтъ наслѣдсдва. Выморочное на міръ пошло.

---

[1]) Snjegirev, Русскіе . . II., 93.
[2]) Erman, Archiv . . V. 588.
[3]) Jaschke, National Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn, Croatien . . 14.
[4]) Le mort saisit le vif — Der Todte erbt den Lebendigen.
[5]) Niemand stirbt ohne Erben.
[6]) Der Bruder verfängt die Schwester.
[7]) Wo Brüder sind, da besitzt der Jüngste den Heerd.
[8]) Gleiche Brüder, gleiche Kappen.
[9]) Speer verfängt Spindelhand — Wo kein Schwert vorhanden, da erbt die Spindel.

U rimskom pravu kao i u pravu svijeh naroda zapadne Europe pravila o nasljedstvu sačinjaju poseban i povelik odsjek u sistemi privatnoga prava. Ali u Slovena u kojih se familija na sasvim drukčijem temelju osniva nego u tih naroda: nasljedstvo kao osebni juridički posao nije nego iznimka i po tome, razumije se, da se nasljedstveno pravo nije moglo ni razviti u Slovena kako se razvi drugovdje. U Slovena gdje se je stara zadružna forma familije sačuvala, nasljedstvo u zapadnome smislu ograničeno je samo na peculium pojedinih zadrugara (u kojemu nebudući skoro nigda nepokretnina nema velike važnosti) i na istražbinu. Što se stožera združnoga tiče, taj nije samo svojina sadanjih zadrugara nego i budućih, tako da pojedinci nijesu skoro nego uživaoci kućnoga imetka — ovaj ostaje vazda ujedno, kako što ostaje i familija kao persona juridica dok se god neistraži, a samo se pojedinci mijenjaju.

Što se dakle stožera tiče, netrebaju članovi zadruge da čekaju ičigovu smrt, da bi svaki svoj dio uzeo, pak utemeljio posebnu familiju, nego to biva kad se god za taj posao zadrugari dogovore, ili da se dijele svikolici popose ili da odijele onoga, koga vide da mu nije više, radi koga mu drago uzroka, stanja u zadruzi. O tom poslu — diobi — mi smo već gore govorili, pa smo htjeli da i ovo malo primjera, što o nasljedstvu sakupismo uz diobu navedemo. A da to nijesmo učinili, nego ovdje posebni odsjek započeli, uzrok je ne samo, što su nekolika slovenska plemena zadružnu formu familije odavna izgubila, nego i radi toga što je odsjek o familiji i bez toga podugačkim postao, pa najposlije i zato, što su se današnji pravnici navikli, sve što se nasljedstva tiče, u posebni odsjek slagati.

U Granici je hrvatskoj zadruga zakonom pripoznata a u zadruzi kako vidjesmo nemože biti nasljedstva u običnom smislu, tako i još manje može čovjek o testamentu misliti, što se zadružnog imanja tiče. Samo kad se je zadruga dotole istražila, da nema još živ nego samo jedan član, pa bila to i ženska, koja inače nenasljeduje, može oporukom dobrima raspoložiti [1]), samo naznačeni nasljednik mora imati svojstva, koja pisani zakon iziskuje [2]).

U Bunjevaca okolo Jablanca u Granici, kada zadrugar umre, to imaju na njegov peculium, samo žena njegova i djeca pravo. Neima li žene ni djece, može slobodno svojim peculium-om ili osobičnom oporukom raspolagati. Sin što je dovedenim postao, ili udata kći, nemogu tražiti dijela od peculia svoga oca, koji je do smrti u staroj zadruzi bio; ako je ma samo još jedan član od one zadruge živ. Ali kad umre otac i sva braća te „lumer ostane prazan" onda sav „grnut" blago i kuće podijele, sin doveden (resp. odveden) i udata kći, ako su još ovi živi od roda. Obojica su ispisani iz „lumera" pa nebi bilo pravo, da jedno dobije sve — veli narod —. Opisatelj poznaje je-

---

[1]) Na ženske prelaze dobra familije tek onda, kad veće muških nema. (Zakon vojn. Granice od g. 1807. §. 22.) Tome ustanovljenju evo nekoliko parallela i iz drugih slovenskih pisanih zakona. Ѡко въ боларѣхъ или въ боларщеи дрѹжиие не бѹдетъ сынокъ а дьщери возмѹтъ (Prav. Rusk.) Si quis non habuerit filios vel filium et filias habuerit, ad illas deveniat hereditas (Jura Conr. §. 18). — Po smrti očinoj, ako on nije za života raspoložio, dijeli se imuće po jednakim dijelovima na sinove. A gdi muške djece nema, na žensku djecu kako i otčinstvo tako i djedinstvo . . (Zak. Crnog. §. 53).

I u Arbanasa doklegod sinova ima, kćeri neprimaju od ostavštine nikakova dijela (L' Univers. Europe, vol. 39. I. 145).

[2]) Jović, Ethn. Gemälde . . 36, sravni i osnovni zakon vojn. Granice od godine 1850. §. 23 – 26.

dan „lumer“, gdje je sve pomrlo, samo sin ostao — ali „benast“. Sestra mu ndata u drugom selu, brata ludog uzela k sebi i sve što je „lumeru“ pripadalo.

Otac može svoje dijete lišiti dijela, ako je zločesto, bio sin ili kći — ali to samo ako dioba za života očina biva. Po očinoj smrti posreduju pisani zakoni, te i proćerani sin dobije dio.

Kad otac u zadruzi umre, ostavi navadno sav svoj peculium svojoj ženi. Ostavi kad i kad i sinovom što kom hoće; ili samo nekojim ili svim.

Po smrti muževoj žena ostane u muževoj kući, a peculium njegov obično zadrži i uživa. Uda li se po drugi put, onda gubi sve, samo svoj peculium i prćiju sobom nosi. Ako ima muško dijete, može se udati i peculium uživati, ako dijete prikloni k sebi, dok dijete ne naraste i u očevu se kuću nepovrati. Ako je žensko dijete, ostane u kući, „članom zadruge,“ ako ga mati sobom nepovede. Kad je za udaju, spravi joj zadruga štov i otpravi je iz kuće, bez ikakva dijela, kako i drugu djevojku.

Kad umre žena neostavivši djece, to se sva njezina prćija povrati njezinim roditeljem, odkuda je donijela, ako ona naročito prije smrti tu svoju imovinu mužu nezapiše i neostavi. Ako ostavi mužu, niko mu toga oteti nesmije niti može, jer je pošljednja volja najsvetija naredba. Isto tako, ako žena neostavi mužu svoje dote, nesmije muž njezinim kratiti ni u čem onoga, što je njihovo po narodnom pravu. U Senju je vidio opisatelj, gdje po ženinoj smrti sve je njezino, materi joj vraćeno; dapače bilo je stvari, koje su se poderale; i te su se nadomjestile, te je mati nove dobila. U sv. Jurju je opet običaj, da se materi sve povraća osim postelje, koja se tamo obično kćeri u prćiju daje.

U hrvatskom Primorju, gdje radi mršavog žitka nemože da se zadruga održi, braća i sestre dijele samo materinstvo, očinstvo ne. Što se očinstva tiče ili barem očine kuće, vlada podpuni minorat, jer kuća ostaje vazda najmladjemu sinu [1]).

I turske spahije u Bosni imaju zadružnu formu familije, pa s toga je i nasljedstvo nalično zadružnome, jer kako opisatelj kaže „spahiluci kao nerazdjelna skupna sobstvenost, prelaze na sve sinove umrlog spahije, a ovi jih na se uzimlju tim obvezateljstvom, da će u skupu otačbinu braniti pod vojvodstvom onoga, kog su sami izmedju sebe kao u mudrosti i vrlini najboljega izabrali.“ [2])

Za Bugarsku evo što nam g. Odžakov kaže:

U Leskovcu kako i u svijem povećijem mjestima, gdje je byzantinsko pravo prodrlo, braća dijele po očinoj smrti, obično samo pokretnine, kao: novce, pobolje pokućtvo, kao n. p. bakrene sude; ali i ta djelidba nije nego obilježenje što je čije, jer nedijeleći nepokretnine, dokle su god zajedno u zadruzi, pokretnine (osim novaca) cijela familija zamjenito upotrebljuje kao i dosada.

Kad pak do opće diobe dodje, sinovi uzimlju svaki jednak dio, a kćeri pô dijela svaka, ali joj se neuračunaje to, što je primila pri udadbi, jer obično i sin isto toliko darova prima koliko i kći. U Šopskom predjelu o kakvu nasljedstvu kćeri, ni govora nema — one se moraju zadovoljiti ruhom

---

[1]) Slav. Blätter I. Jahrg. 10. Heft.

[2]) Opisanje Bosne u Srb. Ljetopisu 1845, II., 15. Sravni i u Zelenogorskom rukopisu stihove:

„I umrěli glava čelědina,
Děti vše tu zbožiem vjedno vladú,
Vládyku si z roda vyberúce.“

i prćijom, što su pri udadbi primile. Dijele se in stipites ako su dalji srodnici: ako su braća, razumije se, in capita.

Dok je mati živa, teško da će medju braćom do djelidbe doći — ali ako se ipak dogodi, materi opredijele što se pogode, pa ona obično ide i žive s najmladjim sinom. Ako joj u dio padne njiva ili kuća ili druga nepokretnina, ona to može i prodat i darovat ali samo jednomu od svojieh sinova ili unučadi. To je dakle nasljedstvo ab intestato.

Što se pak oporuke tiče, kad čovjek ostari ili vidi da mu inače nije duga života, te hoće da uredi svoje stvari, čini oporuku. Ali ovdje oporuka nije kako rimski testamentum ili današnji zapadno-evropejski — ; ovdje nema nikakve tajne što je u oporuci naredjeno, jer su tu prisutni nasljednici, i bez njihova sporazumljenja (ako su sinovi ili bi inače bili nasljednici ab intestato) oporuka bi bila ništetna [1]).

Dosta je, da se pri tomu nasljednici ne opiru oporučiteljevim naredbam. Oporučitelj, obično se malo odaleči od inače običnog nasljedbenog reda, i zadovolji se najviše tim, što opredijeli koja će stvar (res singularis) svakomu da pripadne. Po tomu vidimo, da je bugarska oporuka još prije nekakav contractus nego li testamentum. Na sačinjenje oporuke pozvani budu starješine seoske i pop, pa ako hoće da još bolje utvrdi posao, pred njima čini da nasljednici obećaju zakletvom, da će izvršiti to, što je on oporučitelj naredio. U povišim selima u novije doba oporuke bivaju i pismeno. Isključenje iz nasljedstva dogodi se sasvim rijetko. Kad je posao svršen, biva gosba. Moramo ipak primjetiti, da ni take oporuke nijesu davna narodna institucija, nego su u novije doba bile uvedene [2]). Pa baš i dan današnji u manjim selima toga nema, nego sinovi po očinoj smrti ili ostaju u zadruzi ili se dijele po običaju. A još uz to da kćeri nebi od zadruge što tražile po byzantinskom pravu, koje je, kako rekosmo, po većim mjestima poprimljeno, odreku se još za očina života nasljedstva na buduću očinu ostavštinu.

Dosta puta razdijeli otac svoj imetak medju sinove još za dobra života.

Mi znamo koliko je starome rimljaninu stalo bilo do toga, da *ima ko* će mu i po smrti osobu zastupati i nekim načinom još joj produžiti obstanak: od tuda u rimskome pravu načelo: heres sustinet p e r s o n a m defuncti, od tud i staranje imati heredem necessarium, pa makar bio do tada i rob, koji inače personam non habet [3]). Taj dalji obstanak svoje osobnosti i po smrti smatra prosti Velikorus u tome, ako ima koga, ko bi ga ne samo pokopao da li ga i spomenuo (помянуть ili дѣлать поминки) po običaju narodnom. Toga radi, kad bi i sin bio a ne p o k o p a o i ne p o m e n u o svoje roditelje gubi nasljedstvo, a prelazi na onoga, pa bio i najdalji tudjinac, koji je to učinio. Ovaj običaj, misli g. Ivanov-Želudkov, da žive kod svijeh Velikorusa, ali kaže, da može jamčiti za Vladimirsku, Orlovsku, Jaroslavsku i Černigovsku guberniju kao i za naseobine ruske u Besarabiji a takodjer za Nekrasovce u Aziji i Filipone u Prusiji, jer se je o tome svojim očima osvjedočio.

---

[1]) Slovenska misao, da stožer ne pripada samomu ocu potvrdjuje nam i jedna listina iz 15. vijeka u kojoj nalazimo, da sin z a ž i v o t a o č i n a ostavlja testamentom nekoliko domaćih zemalja crkvi. (Listina je pisana u Skurini kod Senjske Rijeke 10. junija 1499 štampana u Arkivu za povj. jugoslav. I., 207). I kod Arbanasa ako otac hoće, da za dušu štogod ostavi, valja da sinovi privole (L' Univers. Europe, 39. I. 145).

[2]) Poznato je, da ni Nijemci neznaše za oporuke prije, neg se upoznaše sa kanoničkim i rimskim pravom. (Gledaj n. p. Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter 206 i slijed.).

[3]) Gledaj n. p. §. 1. Inst. 2. 19, fr. 14, Dig. 38. 16; fr. 11. Dig. 28. 2.

Isto tako po smrti ženinoj njezina prćija prelazi na kćeri, ili na djecu u opće: — nema li djece, tad mužu ako se obveže spominjati se njezine duše, inače vraća se u njezinu rodbinu.

U istočnoj Sibiriji po g. Ščukinu, ženina se prćija ne vraća nikada familiji odkle je žena dovedena [1]).

Po smrti očinoj u Sibiriji braća se dijele, ali očina kuća ostaje najmladjemu bratu, a dioba za života roditelja o njihovoj volji zavisi [2]) Da je i u ostalijeh Velikorusa taj isti običaj, da najmladji brat u očinoj kući ostaje svjedoče nam narodne poslovice, koje Dalj navodi:

Меньшому сыну отцовскій дворъ, старшему новоселье, i

Меньшой сынъ на корню сидитъ: pa i sam u tome smislu i tomači te poslovice [3]).

III. Stvari.

Чья хемля того и хлѣбъ. r. [4])
Чья земля того и городьба. r. [5])
Чей дворъ, того и хоромы. r.
Чей берегъ, того и рыба. r.
На чьей землѣ, тому и сѣю. r. [6])
На чіему току молотять тому и хлѣбъ возять. mr.
Куда голова туда и животьи. r.
Чей конь, того и возъ. r.
Хто коня купить, бере и уздечку. mr.
Ular s konjem ide.
Moja krava dakle moje i tele. [7])
Тьрси тѣле-то подъ крава. b.
Kud koža tud i vuna (i rep).
Čije june onoga i uže.
Ocas musi za lišku. č.
Kud je otišla sjekira, nek ide i držalo.
Každa věc za svim panem křičí. č. [8])
„Moje“ (to słowko) i „twoje“ wszystek świat mjesza oboje! p.
Hled svého, a nech což jest mého. č.
Pověděl Pech: Svého hled, cizího nech. č.
Tudje lijepo svoje najljepše; tudje milo svoje najmilije; tudje sveto svoje najsvetije.
Чюждо-то хубаво, свой-то по-хубаво; чюждо-то мило, а ма мой-то по-мило.
Свое святое, чуже найсвятѣйше, mr.
Чужое добро страхомъ огорожено. r.
Tudja gruda (zemlje) ubija čovjeka.

---

[1]) Этн. сборникъ. Программа 17.
[2]) Ibid. 19—21.
[3]) Пословицы. 632.
[4]) Accessorium sequitur suum principale. — Il più tira il meno.
[5]) Quod inaedificatur solo cedit — S' intende la casa coll orto — Dem der Hagen, dem ist auch der Graben. — Alle Gebäude folgen dem Grunde.
[6]) Quod solo datur solo cedit.
[7]) Dat calf volcht der coe. (holand) — La nave non va senza il batello. — Ogni prete mena seco il chierico.
[8]) Res clamat ad dominum.

Съ чужимъ и на середъ села ростовайся. mr. [1])
Съ чужого коня хоть посередъ болота. r.
Съ чужого коня среди грязи долой. r.
S tudja hata na sred blata.
S cudzego konia i śrzod błota zsiadaj. p.
S ciziho koně jest prostřed moře stieśti. č.
Pusto mlijeko, i psi loču. [2])
Что взято, то и свято. r.
Ni moj lov, ni moj zec.
Našli jsme, dělme se. č.
Přednejši časem, bližši právem. č. [3])
Kto perwszy, ten lepszy. p.
Kdor pred prijde, pred mele. sln. [4])
Ko prije u mlin dodje, prije i melje.
Кто первъе, тотъ и правъе. r.
Kto pierwéj do młyna, pierwej miele. p.
Kdo dříve do młyna donese, tome dříve meli. č.
Nadjeno sakriti, svejedno je kao i ukrasti. [5])
Нашелъ, да не обявилъ все равно что утаилъ. r.
Kdo čas (léta) právní promlčel, vzdyckij mlč. č. [6])
Dawność swiadek (znok) prawdy. [7])
Старая крѣпость правѣе. r.
Чѣмъ старѣе тѣмъ правѣе. r.
Jedno »imam« više vrijedi, nego deset »dobiću«. [8])
Lepší jest »drž ho«, než »chyť ho«. č. [9])
Lepší sýkora v ruce. než slavík v lese. [10])
Ko ništa nema ništa i nevrijedi.

1. Razdijljenje stvarî.

Svekolike stvari, na koje čovjek može steći neko pravo, dijele pravnici na stroge opredijeljene kategorije. Čim je više razvijeno pravo kojega naroda t. j. čim su se više učeni pravnici njime bavili, tim se u njemu savr-

---

[1]) Ne sawo jojęs ir klane nušesi (lit). — Chi dell' altrui si veste presto si spoglia. — Qui d' autruy bien se vest, tost se devest (iz 16. vijeka).
[2]) Occupanti fiunt derelicta. — Tout ce qui vient à la haie est proie.
[3]) Prior tempore potior jure. — Qui premier prend ne s' en repent (XVI. vijeka). — Quien primero va primero manja. — El que primero se levanta, primero se calca. — Chi va primi non va senza. — First come, first served.
[4]) Qui premier vient au moulin, premier doit moudre son grain. — Chi è primo al mulino, primo macina. — Quien primero viene primero muele. — Wer zuerst kommt mahlt zuerst. — Den som först kommen til Möllen, faaer först malet (dan). — Deer aerst compt, der aerst maelt (fries).
[5]) Cosa trovata non è rubata.
[6]) Souffrance et accoutumance est desheritance.
[7]) Ancienneté a autorité.
[8]) Beati possidentes. — Beato quien possee, maharon quien demande. — Chi è in tenuta, Iddio l' ajuta. — A cavar di casa un morto, ce ne vuol quattro de' vivi.
[9]) Il vaut mieux un „Tiens" que deux „Tu l' auras".
[10]) Mas vale paxaro in mano, que buy trebolando. Mieux vaut un présent, que deux futurs.

šenije ispunila ona stara izreka: qui bene distinguit bene docet. Mi ipak nećemo nipošto da tijem kažemo, da se u običajnom pravu nenalazi razdijeljenja nikakova u tome obziru, nego samo da ga nije u takoj mjeri, kako u razvitom pisanom pravu — pa ako narod i znade dijelom taj razdio i učiniti, abstraktno i u svojoj potpunosti teško da žive u narodnoj svijesti. Sravnimo n. p. francuski droit contunien, kojim se ipak jedan veliki narod nekoliko vijekova služio, pa koliko ćemo ga naći nesavršenijega, što se toga tiče, od pisanoga prava! Nije dakle čuda, da se u slovenskome pravu, na koje se do sada pravnici, a većinom i zakonodavci maćehinski obziraše, nema onoga bogatstva ni točnosti u opredjeljenju, koje nalazimo n. p. u pravu rimskome — a još je manje čudo, ako se sjetimo naravi onoga spisa, da nama i od toga što ima, ne dodje do znanja, nego samo malahan dio pa i to nepotpuno.

Glavni razdio stvari rimskoga prava u pokretne i nepokretne (res mobiles et immobiles) poznaju dakako i prosti Sloveni, samo što su drugom zgodom i na drugi način došli, ako ne do istovetnoga, ipak do sličnoga pojma. Mi smo već govorili o zadruzi, kao o najstarijoj formi familije slovenske, a ova je po svojoj naravi morala poroditi misao o stožeru, gdje su većim dijelom nepokretnine, da bi se razlikovale od stvari, što su za prodaju i od osobine pojedinaca, koja sastoji vazda u pokretnim stvarima. [1]) I Rusi označuju stalni imetak cijele familije riječi вотчина, a to što se pojedinome dade da uživa, zovu помѣстье [2]).

Da i kod Slovena ima barem praktične vrijednosti razdjeljenje stvari u glavne i uzgredne (res principales, res accessoriae) svjedoči nam to, da pri prodaji nekoliko stvari, uzgredna stvar i bez naročite pogodbe, ide sa glavnom (res accessoria sequitur principalem).

U Konavlima n. p. gdje je često čuti poslovicu: gdje ide june nek ide i uže« s prodatim se junetom i uže daje kupcu. Isto tako i u Rusa po poslovici у кого узда въ рукахъ у того и власть, po g. Ivanovu-Želudkovu daje se s prodatim konjem obično i uzda, a takodjer i krava s kablićem (подойникомъ) u što se mlijeko muze. Osim toga, mi već medju poslovicama poredjenim na početku ovoga odsjeka, navedosmo njih nekoliko, koje se na ovaj običaj odnose.

Medju stvari extra commercium, po narodnome mišljenju u Rusa, spadaju nekijem načinom i ikone, koje predstavljaju sliku božju, bogorodice i svetaca, jer misle da bi grijeh bio kazati купить образъ, nego se mjesto toga kaže образа мѣнить: pa tako i viču oni, koji putem ikone prodavaju (Ivanov-Želudkov).

Za ostala razdjeljenja stvari nemamo nego sasvim oskudnijeh i nepotpunijeh izvora, mislimo dakle, da je za sada to bolje posve izostaviti: a i onako može bit, da tijekom opisivanja odnošaja, koji spadaju u ovaj odsjek, da će gdjegdje biti štogod i navedeno, čim bi čitatelj i sam mogao poglavlje o razdjeljenju stvari, ako ne popuniti, a ono barem pomnožiti.

2. Sobstvenost.

Medju svijem pravima, koje može čovjek na stvarima imati, svakako je najveće pravo sobstvenost (dominium). Nebudući naš posao davati defini-

---

[1]) Za tu razliku kod starih Slovena sr. Jireček l. c. I. 155—156. Sr. i razliku medju bona feudalia i bona allodialia u feudnom pravu.

[2]) Словарь ruske akademie s. h. v.

ciju o sobstven, mi ćemo osti odmah da progovorimo štogod o nekim načinima, kojim se to pravo stječe, u koliko nas izvori budu u tome pomagali.

a. prisvojenje.

Kako svuda tako i u Slovena u običaju je pravilo: res nullius (derelicta, adespota) cedit primo occupanti [1]). Kogod prvi dakle nadje stvar, koja nema gospodara pa je prisvoji (occupatio), njegova je. Vuk nam n. p. navodi primjer, gdje ko nadje samo obilježi stvar, pa je opet ostavi, gdje je našao, i time stvar našaocu prisvojena ona nije više res nullius. On kaže: „kad ko nadje u šumi čele, on izreže sjekirom krst na kori onoga drveta u kojemu su ćele, pa ko jih poslije nadje tako obilježene nesmije ih izsjeći, jer one već imaju gospodara.“ To obilježenje zove se zakrstiti. [2])

I u hrv. primorju po g. Vukeliću često se dogodi, da roj čela padne na tudju zemlju, ali ovdje se obično ne zadje daleko, pa gospodar zemlje raspita lako za gospodara njihova, ako ovaj nezna kud je roj krenuo. Gospodaru je pak čela slobodno u svako doba, uljesti i bez pitanja u tudj vrt da »pobere čele«.

Kako što za Srbe vidjesmo sličan simbol prisvojenju nalazimo i kod ribara ili lovaca ruskijeh, u polarnijem predjelima bijeloga mora. Oni ulovivši kakvu zvijer ili našavši koju drugu ničigovu stvar, ako je daleko streha ili kućarica gdje lov spremaju, a oni je metnu gdje mu drago, samo uza nju zabodu u zemlju ili u led palicu, i to je simbol, da je zvijer već res alicujus, i niko je ni taknuti neće, pa baš da će tu i izagnjiti. Opisatelj potvrdjuje to i jednim primjerom. On kaže: Ja sam sám vidio čamac, gdje se još ljulja na istome mjestu, gdje ga je neki Pachtuzov pred tri godine prievezao bio. Taj čamac je bio ipak res derelicta, jer budući se Pachtuzovov brod razbio, on čamca nije mogao sobom nositi: tu ga ostavi, da njim valovi o kraj tuku kako jim volja, ali jer je još palica uz čamac privezana bila, niko se nije usudio ni taknuti ga. Ni sam zabodeni kolac nesmije niko kretati, da ne oslabi. Opisatelj i za to navodi primjer. Kad jednom dodjoh na jedno mjesto Lapske obale, kaže on, ugledah uz jedan čamac pun mreža i drugog ribarskog orudja, zaboden jedan komad od vesla, pa kad ja, neznam ni sam za što, uhvatih za veslo, priskočiše odmah nekoliko ruskih Промышленика k meni, moleći me, da to ne činim, jer da je grijeh. Tek poslije obaznah smisao tijeh riječi, kad me uvjeravaše ljudi, da bi mogao i svoje zlatne ure u Novoj-Zemlji, gdje hoću na putu ostaviti: pa samo ako uza njih palicu zabodem, da ću jih bez sumnje opet kad se vratim na istome mjestu naći.“ [3])

U kakvoj pustari, gdje nije radjeno i gdje zemlja općini pripada, dosta je, da neko počne obradjivati komad te zemlje, da tim postane njegova svojina. U Vukovu bo se rječniku pod riječi zakopina i objašnjenje te riječi nalazi: „to je moje od starine, ja sam prvi to počeo raditi“. To je rečeno dakako samo za Srba.

Ali i u vojn. Granici a osobito u hrv. primorju, po g. Vukeliću drže ljudi, da „gmajna“ nije ničigova (barem što se pojedinaca tiče), jer svaki graničar može, gdje hoće, počet komad zemlje obradjivati. Ako dakle graničar hoće, da krči zemlju za vinograd, a on najprije ogradi okolo onoliko,

---

[1]) Quod nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur, sr. 3, Dig. 41, 1.

[2]) Rječnik s. v. zakrstiti.

[3]) Erman, Archiv . . V. 587—88.

koliko misli, da može uraditi, i netom je dogradio, niko ga nesmije smetati. On tek tada sadi loze unutra ograde. Ali se svakako prije, nego počne raditi, mora prijaviti „kumpaniji“.

U Rusa, kad su dvojica zajedno, pa naidju na res nullius onoga je, ko je prvi ugledao, ali mora prije nego je ugleda i onaj drugi zavikat чуръ мое! — ali ako je u isto doba i drugi ugleda, pa zaviče чуръ пополамъ, tad moraju da je dijele. [1])

Ali kad je ko što nehotice izgubio, razumije se, da to nije res derelicta, pa oni, koji je nadje, ne smije je prisvojiti. U takome slučaju običaj je u Dubrovniku, da se dade slijepcu koji novčić, te on „liči“ po svijem ulicami, što je izgubljeno ili nadjeno; ako je što nadjeno, kaže se, gdje je, nego onaj čije je da dodje i da donese biljegu; ako li je izgubljeno, da donese i da uzme „nalježbu“. Za vremena republike zduf (čovjek od straže) u ovakijem je prigodama ličio. [2])

U Bugarskoj a osobito okolo Trnova, što se izgubi pa kogod nadje, treba da donese u općinsku riznicu, koja je ujedno i crkvena kasa, pa pop razglasi, da se je stvar našla, te čija je da donese obilježje i da plati nalježbu. Nalježba nije svud jednaka ali svagda iznosi od 5 do 10%. Ako joj se nenadje gospodar tad se stvar proda, i onaj koji je našao ima jus protimiseos, pa i za nižu cijenu nego valja, a novci što se iz te prodaje izvade idu crkvi. Ali i kad je prodata te se nadje ko je izgubio, vrati mu se ili stvar, ako je još na srijedi, ili izvadjeni novac samo što mu se odbije nalježba, nešto za crkvu, i svi troškovi što su se učinili za uzdržanje stvari (impensae necessariae et utiles).

Ako se vó nadje ili koja druga životinja, općina ga predade obično onomu, koji ga je našao, te ga ovaj hrani i njime se služi. Kad se god nadje gospodar izgubljenog vola, ko ga nadje mora ga povratiti, ali mu mora bit plaćeno to, što ga je hranio, a on što se je volom služio, to u račun ne ide (Odžakov).

I zakopano je blago, razumije se, res derelicta ako ima sve postulate ničigove stvari, te se može prisvojiti [3]) — ali prosti narod ima o blagu i njegovu prisvojenju osobito mišljenje ne samo sagradjeno na narodnom sujevjerju, dali njime sa svijeh strana i prepleteno. Navedimo neke primjere.

Po g. Vukeliću u vojn. Krajini pripovijedaju ljudi, kako novci cvate, ali se straše pristupiti, gdje kažu, da su zakopani, jer blago „gri“ (djavo) čuva. Na jednom mjestu, gdje kažu, da su novci zakopani, vele, da o zdravoj Mariji zvoni. Kad kome i podje za rukom blago naći, mora znati točno oviršiti neke obrede, medju kojijem je neobhodno, da se iskopani novci poškrope blagosovljenom vodom odmah na mjestu, jer bi se inače u pepeo provrgli. Osim toga kažu, da ko novce zakopa „metne na njih proklestvo“, pa ako se ne učini onako, kako je on namjerio, novci se nemogu dignuti. Ipak ko je našao pa svekolike poteškoće svladao i prisvojio jih, drži narod da njemu i pripadaju.

I za Srbe u opće, kaže Vuk, da misle, gdje su novci zakopani, osobito

---

[1]) Ivanov-Želudkov Этн. Сбор. Прогр. 23. Sličan tomu navodi Snjegirev za taku zgodu i u Grka uzklik „κοινὸς Ἑρμῆς“ a u Rimljana „in commune“.

[2]) Vuk Rječnik. s. v. ličiti i nalježba.

[3]) Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cujus non extat memoria, ut jam dominum non habeat; sic enim fit ejus qui invenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid, vel lucri causa vel metus vel custodiae condiderit sub terra, non est thesaurus; cujus etiam fit furtus. fr. 31. § 1. Dig. h. t.

gdje jih je mnogo, da jih nešto čuva, i da se nemogu lasno iskopati; mnogi pripovijedaju kako su jih u tom poslu plašile različne aveti. Gdjekoji kažu, produžuje Vuk, da ono mjesto gdje su novci zakopani, valja u veče posuti brašnom, pa od kakve se životinje ondje nadje trag, onaku životinju valja ondje zaklati, pa će se onda moći novci iskopati. [1])

Sakriveno blago i u Bugarskoj se često traži. Narod kaže, da je blago koje je u zemlji i u kamenju zakopano, tako čuvano, da se nikako nemože naći bez neke trave (po svoj prilici izmišljene) koju Bugari zovu raskovniče a Srbi raskovnik (Vuk). Blago čuva tarasan (isto što u Srba vukodlak) ali on od raskovniče bježi. Kogod nadje blago njegovo je. Na nekijem mjestima kažu, da blago mora djevojka ili dijete iskopati, te kopači odvedu tamo svoju djevojku ili dijete i to dijete samo zakopa jednom ili dva puta; te ga tad pošalju kući. A oni kopaju naprijeda. Pri kopanju se nesmije ništa govoriti. Kad nadju blago, uvjereni su, da blago nepripada njima nego onomu djetetu, koje je prvo počelo kopati, te mu ga obično i dadu, a u ime njegovo ostave samo jedan dio za sebe, jer kažu, da je to namijenjeno bilo djetetu i da je to njegova sreća, pa da djeteta nije bilo, nebi jim se bilo dalo blago nikako iskopati. (Odžakov).

Velikorusi drže, da blago može tražiti kogod hoće, pa i na tudjoj zemlji baš i nepitajući gospodara. Od nadjena blaga daje se polovina onomu ko nadje a polovina vlasniku zemlje. [2]) Ko blago nadje hrani ga obično potajna [3])

b. Preinaka stvari.

U Velikorusa, u Malorusa, u Poljaka i u Bugara za slučaj, da bi kogod bona fide preradio tudju stvar, te joj dao nov oblik (specificatio) ne slijede se pravila rimskoga prava, [4]) da bi se odlučilo ko je vlastnik te nove stvari po razlici slučaja, nego u svakom slučaju i specificator i vlastnik stvari, postaju condomini po pola pa se poslije nadoknadjuju po cijeni stvari i po vrijednosti radnje. (Ivanov Želudkov).

c. Prirast.

Sobstvenost se može dobiti i per accessionem i to na različne načine.

I samo se sobom razumije, da plod jedne stvari pripada onomu, čija je stvar. [5]) Premda osobitijeh izvora za to nemamo, mi već navedosmo u odsjeku za obiteljsko pravo, da pojedini zadrugar ili sin može imat svoje životinje, pa da i „napredak“ (fructus) t. j. što svaki komad živoga okoti, njemu pripada.

Načelo rimskoga prava „solo cedit quod solo implantatur“ [6]) nevalja za Bugare, Poljake i Ruse, jer kad kogod bona fide nešto usadi ili usije na tudju zemlju, zemlja ostaje dakako čija je do tad bila, ali i od sjemena i od onoga, što će iz usjeva roditi, pripada polovica radiocu i to ipso jure: a druga polovica vlastniku zemlje. (Ivanov-Želudkov).

Za druge vrste prirasta kao alluvio, avulsio, insula in flumine nata, tako zvana commixtio, confusio itd. nemamo nikakvih izvora.

---

[1]) Rječnik sub čelinke.

[2]) Sr. l. un. Cod. h. t. i § 39 Inst. h. t.

[3]) Ivanov-Želudkov — sravni i Этн. Сбор. Прогр. 23.

[4]) Gledaj n. p. Arndts Pandekten § 155 sa izvorima koje navodi.

[5]) Res accessoria sequitur rem principalem ili cedit rei principali.

[6]) § 31. 32. I. 2. 1; fr. 7. § 13, fr. 9. pr. D. 41. 1.

d. Predaja.

U Bugarskoj, a osobito oko Trnova, pri prodaji na pr., doklegod nije učinjen teslim t. j. predaja (traditio), prodavalac se još drži vlasnikom i sve što se dogodi prodatoj stvari, dakle da pogine ili da se pošteti, to sve ide na škodu prodavaočevu pa baš da je kupac i platio kupljenu stvar. Teslim se čini kao i u rimskome pravu: ili se doista predade prodata stvar iz ruke u ruku ako je pokretna ili osebna, ako je pak nepokretna ili kollektivna to biva simbolično. Kad je stoka n. p. prodata, prodavalac predade mu jednu ovcu i tijem su (pars pro toto) prodate sve, ili kupac premjesti kupljenu stoku u drugi obor ili jih oćera nekoliko stopa od onle gdje se nalaze, ili prodavalac kupcu predade malo sijena ili pljeve, ili najposlije kupac zabilježi svaki komad kakvim mu drago biljegom. Ako je vino, teslimljeno je, kad kupac udari svoj pečat na bačvu, pa ili je mjereno ili nije, vino je njegovo. Kad se prodaje zemlja, otide kupac i prodavac na lice zemlje, te prodavac uzme grun zemlje sa travom pa ga preda kupcu, koji ga opet baci. Osim toga da bi stvar još bolje kao svojinu obilježio, ili toga istog dana ili sjutri dan otide na zemlju, pa je malo kako obradi, kako svoju zemlju. (Odžakov).

Za druge načine kojim se sobstvenost stječe kao: usucapio, adjudicatio, nedostaje nam izvora.

Zajednica. Sobstvenost se obično drži da je pravo koje jednom čovjeku pripada. — U Slovena pak vidjesmo da gdje je još zadruga ili barem nešto od stare obiteljske forme ostalo, da je sobstvenost, osobito nepokretnih stvari, pravo koje pripada cijeloj familiji. Ali nije da nemože biti i drugačije jer jednoj stvari može biti i više gospodara [1]), koji baš i ne živu u jednoj familiji — a u Slovena biva kadgod da jedna cigla stvar pripada i nekolikim familijam: za ovo pošljednje evo i primjera:

Kod Rusina ugarskijeh ima obično svako selo po razmjerju svoga pučanstva nekoliko brašnenih mlinova koji su zajednička svojina nekoličine familija —; naprotiv pak dogodi se da dva susjedna sela nemaju nego jedan cigli mlin, a to biva osobito kad u zemljištu jednoga od ta dva sela nema nikakove riječine (potoka). Skoro svaka seoska kuća ima svoj dio sobstvenosti na jednomu takome mlinu, a to pravo sobstvenosti mjeri se po vremenu, po istečenju kojega dolazi red na neku kuću da može mljeti; n. pr, red može doći na jednu kuću svake 7 na drugu svake 14 dana i to se zove mlinski red. To se pravo obično nasljeduje, a ne prodaje. Ipak dogodi se kadgod i prodaja, ali to samo po komadić od cijeloga dijela jedne kuće i to se zbiva obično kad su se čeljad u jednoj familiji umnožila, a u drugoj umanjila, tada ova pošljednja prodade što joj je suvišno prvoj n. p. četvrti dio ili polovinu toga svoga prava. Popravljanje tijeh zajedničkih mlinova biva, razumije se, po razmjerju prava sobstvenosti svake kuće.

I u Slavoniji primjećuje Čaplović, ima takovih zajedničkih mlina. [2]) A g. Ivanov-Želudkov kaže da je on i u Rusiji vidio sela u kojima što se brašnenih mlina tiče, žive po nekoliko kuća u zajednici.

---

[1]) Premda da rimski pravnik kaže da: „duorum in solidum dominium vel possesionem esse non posse nec quemquam partis corporis dominium esse: sed, produžuje ipak, totius corporis pro indiviso pro parte dominium habere“ (fr. 5. §. 15. Dig. 13. 6. sravni i fr. 4 §. 7. Dig. 10. 1).

[2]) Čaplović, Slavonien .. I. 116; Stojanović, slike u Nevenu 1856 str. 344.

3. Služenje.

Dogodi se često da neko ima najpotpunije pravo na neku stvar t. j. sobstvenost — pa ipak može bit i drugijeh, koji ako i nijesu s vlasnikom u zajednici, ipak na tu istu stvar imaju neko opredijeljeno pravo, kao n. pr. uživati stvar na neko vrijeme, služiti se sa stvari u nekijem slučajevima itd. To je tako zvani jus servitutis u rimskome pravu. [1])

Servitus razdjeljuju rimski pravnici najprije u serv. personarum i serv. rerum. Pod prvu potpadaju, kako je poznato: ususfructus, usus, habitatio, operae servorum itd. — a drugu vrstu razdjeljuju glavno u serv. praediorum rusticorum i u serv. praed. urbanorum. [2]) Mi toga razdjeljenja niti hoćemo niti možemo činiti, dapače mi ćemo ovdje bez ikakve razlike navesti i pravo služenja koje pripada neopredijeljenim osobam, kako občinarima, putnicima itd. što bi inače prije spadalo u javno pravo.

I kod dobivanja prava na služenje vidimo da i u srpskog seljaka valja ona stara izreka prior tempere potior jure, isto kako i navedeno pravilo, da stvar bez gospodara pripada onom, koji je najprvi prisvojio. To nam se posvjedočuje tim što Vuk kazuje: da čiji čobani u proljeće s ovcami na vrh kape ugrabe, oni pasu planinu sve ono ljeto. [3]) Planina dakako valja da je općinska.

Riječ supojnik nahodi se u Vukovu rječniku sa primjedbom da se tako zove u Boci onaj, koji s kime zajedno stoku pase i poji. Premda nije jasno rečeno nama se ipak čini da je to nešto slična rimskoj servitus pascendi ili compascendi kao i serv. ad aquam adpulsus. Tom prilikom Vuk primjećuje da je u Crnojgori i okolinama velika nevolja ljeti za napajanje stoke: kašto kaže on, tjeraju stoku na vode na Turskoj zemlji pa se jedni s turcima biju, dok drugi za njima stoku poje. [4])

U Sinjskoj okolici servitus itineris, aquae hauriendae i njima slične imaju najobičnije svoj postanak razdijeljenjem velike zadruge u manje obitelji.

Što se bunara i čatr'anja tiče, pri djelidbi je obično, da ti pripadnu sasvim jednoj strani, a da druge imaju pravo služenja, ali je još običnije da bunar i čatrnje ostaju kao zajednica (in condominio) svijeh stranaka.

Ko hoće da probije prozor na svojoj kući pa baš da je s te strane i tudj vrtao, to on može učiniti kad ga je god volja, ne tražeći dopuštenja u gospodara vrta.

Pojedine servitutes pascendi i compascendi sasma su rijetke, ali kad se požanju njive ili pokose livade, svak (samo iz toga sela) ima pravo, na čiju mu drago njivu ili natjerivati stoku i tu je pasti, i to sve dokle se opet počne zemlja obradjivati. Isto tako kad se koja njiva ili livada zapušti u u ledinu, svak ima pravo tamo tjerati svoju stoku na pašu i to sve dok je gospodar nepočne opet obradjivati. Ali prije nego će da na njoj radnju započne, ako hoće da mu niko više svoje živo tamo ne nagoni, on uzme pak naokolo kamenje jedan ne daleko od drugoga poredja i tim je označeno da će se do skora obradjivati. Tad više u tako označenu ogradu niko stoke ne goni (Milinović).

---

[1]) Servitutum non ea natura est ut aliquid faciat quis, veluti viridia tollat aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc ut in suo pingat, sed ut aliquid patiatur aut non faciat (fr. 15. §. 1. Dig. de serv. 8. 1).

[2]) Za naziv svake pojedine servitus u rims. pravu, kao i gdje koja spada gledaj Arnts, Pandekten §. 185. 186. sa navedenim izvorima.

[3]) Rječnik s. v. kapa.

[4]) sub. v. Supojnik.

U Bugarskoj kad se porodice dijele, dogodi se čestokrat da po jedno ili više drveća, koja su odredjena kao sobstvenost jednoj stranci, ostanu na zemlji druge stranke. Ta drveta premda u tudjoj zemlji, može i vlastnik i njegovi nasljednici gojiti i voće sabirati sve dok traje. Usahne li jednom nesmije novo usaditi: što više; ako iz staroga hreka isklija mladika te drvetom postane, to veće nije svojina vlastnika prijašnjega drveta, nego gospodara zemlje, gospodar stabla može samo za sebe uzeti usahnulo drvo. Ponajviše su ta drveta dudovi, orasi i brestovi. Kad bi gospodar zemlje zlom namjerom činio da drvo usahne, tad bi morao drugo svoje dati ili kupiti, od onoliko godina, kako je prvo bilo, ako gospodar usahnule voćke nebi htio primiti naknadu u novcima.

Obična je i serv. fluminis recipiendi, sa tudjega krova na svoju zemlju, osobito ako bez velika troška vlasnik kuće nemože odvratiti vodu na svoju zemlju ili na put.

A okolo Trnova je običaj, ako ko kuću na svojoj zemlji sagradi te je opkoljen odasvud tudjom zemljom ili dvorištem, netom se oganj u kući užeže t. j. pošto se onaj koji je kuću sagradio u njoj nastani, ima pravo tražiti od svoga susjeda da mu dopusti prijelaz sa konjima i kolima punijem sijena preko svoga ili da mu dotični prostor proda. (Odžakov).

Što se tiče prijelaza preko tudje zemlje (serv. itineris, actus, viae) za Konavle znamo, da ako je čija ograda ili komad zemlje opkoljen tudjom svud naokolo, jedan od susjeda, preko čije zemlje može najlakše prelaziti vlasnik opkoljenog komada, dužan mu je dopustiti prijelaz bez ikakve naknade.

Za Ogulin nam piše g. Vukelić, da je običaj (koji po svoj prilici i dalje siže) da dok staza nepobijeli paze da se ne prelazi preko njive — ali jeli jednom pobijeljela, tada svak ima pravo preko nje prelaziti. Tu su ljudi lukavi primjećuje isti g., pa kad kiša pada prelaze još neutrvenim putem samo, da put zamažu, koji pak iza kiše pobijeli dok sunce pripeče.

U Lovreću i okolici po g. Milinoviću ako je izvor ili opći bunar u takom položaju, da se nemože do njega inače doći nego prelazeći preko nečije zemlje to pravo ima svaki seljak u vrijeme suše i potrebe i nije dužan ni u koga dopuštenje pitati. [1])

U Velikorusa kao da je sasvim protivno, što se posebnih ljudi tiče, jer ako treba nekomu kakov prijelaz preko tudje zemlje da bi došao do svoje, on se mora nagoditi s gospodarom susjednog komada da mu dopusti prelaziti, inače bo ovaj mu može kad hoće to zabraniti (Ivanov-Želudkov).

Isto kao što kazasmo za Sinjsku okolicu, i u hrv. Primorju je običaj da pošto se pokosi sijeno ili požanje žito, seljaci tjeraju tamo svoju stoku na pašu, pa čija god zemlja bila; ali ako gospodar neće da mu na njegovoj zemlji „blago pasu“ on stavi na sred njive dvije grane od kakva stabla — i tad se nesmije više pasti na toj zemlji (Vukelić).

Okolo Trnova obradjuju se njive obično prez godinu t. j. jedne godine se radi i sije, a drugu godinu počiva zemlja; dokle god zemlja počiva, može svak od seljana (samo iz dotičnoga sela) pasti tamo svoju stoku. — Ali ako je prošlo nekoliko godina da to nije bilo radjeno da se njiva kako ondje kažu o c j e l e n i l a t. j. ledinom postala, tad gospodar ako ima do brzo preduzeti kakvu radnju na toj zemlji, mora joj zataknuti na krajevima po jedan ili više prutova i omotati jih travom na gornjem kraju. To je znak da se

[1]) Sr. njemačku poslovicu: Der Brunnen muss Weg und Steg haben (Graf und Dietherr, Rechtssprüchwörter 84).

više tu pasti nesmije, i taj znak zove se poćka, a zemlja, koja je tijem obilježena, zove se zapoćena. Taj znak neće niko taknuti do samoga gospodara i čobani, koji pasu misle kad bi iskubli tudju poćku, da bi jih kakvo zlo moralo snaći ili jim se dogoditi štogod nemilo (Odžakov). Ali i na njivama, koje se svake godine obradjuju, od Miholja dana pa sve do Gjurgjeva dana, slobodno je pasti stoku. Veliku stoku istjeraju i bez pastira te tako stoji po svu zimu da je ko čuva samo ako se približi oluja idu da je traže da nebi postradala. Preko zime ta životinja čini veliku štetu po polju, jer polomi i poglodje mnogu mladu voćku. (Tako je od prilike i u Slavoniji, kako Čaplović kaže). [1]) Životinja prelazi iz jednoga sela u zemljište drugoga te pase (što inače nije dopušteno) pa se ipak rijedko dogodi da bi kogod koje živinče ukrao. (Odžakov).

Velikorusi misle da je veliki grijeh uzimati novce za vodu —: voda je božija. [2]) Toga radi ako ja imam bunar u svome dvorištu ja nemogu doklegod teče nikome zabraniti da crepljе za svoju domaću potrebu i zato baš netreba da mi je iko pomagao bunare dupsti. Svak dakle ima na mome bunaru ser. aquae hauriendae. (Ivanov-Želudkov).

U Slavoniji putnik može ne samo nabrati voća u tudjoj bašti i tu se na mjestu najestiti, nego nabrati pa i sobom odnijeti, a gospodar ne će mu ni riječce grke za to progovoriti. Čaplović potvrdjuje to primjerom koji je svojim očima vidio, pa premda i on iz Ugarske rodom gdje ipak ima gostoljublja, veoma se čudi da tu do te granice dopire. [3]) Isto to potvrdjuje i Germar za Dalmaciju [4]), samo što primjećuje da se voće nesmije sobom nositi. Iznimka, koju Germar kaže, da je našao blizu gradova. dolazi od toga, što su voćnjaci zbog položaja svoga blizu varoši glavni seljakov proizvod.

Na otoku Rabu (u Dalmaciji) putnik mora pitati pudara ako će voća ubrati i ovaj mu dopusti ne tražeći nikakve plate. Na otoku Krku pak može

---

[1]) Slavonien . . 129.

[2]) U Bugarskoj je obično da bogatije seljačke familije izdubu bunar za napoj ljudima i životinji ili sagrade most: to dobije neki javni charakter i svak se tijem može služiti ma i da nije iz toga sela. Od familije koja je to napravila dade se ime bunaru n. p. Popov kladenac, Šatov kladenac itd. ali ta familija ima dužnost popravljati kad što treba na svoje troškove (sravni jus patronatus u kanoničkom pravu) i tako da ako se zbog nepopravljanja dogodi komu kakva škoda ta familija mora je platiti n. p. zbog poderana a neopravljena mosta konj je propao pa slomio nogu, kuća mora platiti štetu onomu, čiji je konj osakaćen ostao.

Kladenci se obično svake 2—3 godine čiste ali premda ga seljaci sami očiste, ipak onaj čiji je mora jih dobro napojiti. Taj koji je napravio kladenac, služi se njime kao i drugi, pa kad bi on za kakvu izvanrednu fabriku ili trgovinu trebao i više vode nego je obično, on je nesmije crepati nego samo onda kad nije opasnosti da će vode prenestati za svagdanju potrebu ostalijeh seljana.

Isto kao što bunar i most kogod radi dobročinstva sagradi, dogodi se često da kogod usadi kakvu voćku s koje bi se svak mogao služiti. To on može učiniti i usaditi i u tudju zemlju blizu puta samo ako je zemlja u ledini od nekoliko godina. Ta voćka dobije obično njegovo ime i baš da poslije gospodar te zemlje cijelu zemlju obrati u vinograd, voćka ostaje vazda opća i svak može sa nje brati dokle joj je god traga. Ko je usadio drvo valja da ga i goji i obradjuje. (Odžakov).

[3]) Slavonien . . I. 156.

[4]) Reise nach Dalmatien . . 130.

putnik ubrati voća i ne pitajući što mu treba da tu izjede, ali ni ovdje nesmije sobom nositi. U vojničkoj krajini misle mnogi da jim nebi rodilo druge godine kad bi komu voća uskratili (Vukelić).

A za Bugarsku se kaže da putnik može kad god hoće uskočiti u vinograd čiji ga je volja i nabrati koliko mu treba da se najede i koliko može na dlanu od ruke sa sobom odnijeti. Seljanin istoga sela to nesmije činiti jer kažu, da svaki seljanin ima svoj vinograd i voćnjak, pa može tamo jesti ako je gladan: ta je povlastica samo za stranoga putnika. [1])

U cijelom dubrovačkom okružju lov je kao neka servitus publica, jer lovac može uljesti u čiju mu drago baštu i tu loviti i niko mu nesmije ni najmanje zaprjeke učiniti. A ima ljudi, koji nemajući svoga vinograda uzmu pušku pa kako da tobože love, uljegu u vinograd pa tamo grožđje zoblju ili drugo voće jedu. Isto nam to istovetno kazuje i g. Odžakov za Bugarsku.

4. Još neki odnošaji kojim se sobstvenost ograničuje i bliže opredjeljuje.

Osim toga što do sada navedosmo ima i još odnošaja koji okrnjuju potpunost prava sobstvenosti na nepokretne stvari. Mi imamo samo neke primjere koji se odnose na uradjene zemlje: evo jih.

U Dubrovačkoj okolici grane drveta koje vise više tudje zemlje moraju biti najmanje toliko visoko od zemlje, da čovjek koji kopa može slobodno motikom zamahivati. Ako su niže gospodar zemlje može je odsjeći ali samo do pomenute visine. [2]) Ipak ako dva susjeda uprav neprijatelji nijesu, teško da će to jedan drugomu učiniti. Voće koje pada na tudju zemlju na svaki je način svojina gospodara voćke i on može kad ga je volja pokupiti [3]) to što je sa njegova stabla odpadnulo; gospodar zemlje na koju pada, nema na to nikakova prava.

G. nam Lucijanović skoro isto to pripovjeda o tome odnošaju za svoj rodni otok Lastovo.

U Sinjskoj okolici kad se drvo nalazi na granici dviju baština, onoga se drži da je drvo na čijoj je zemlji hrek, ako je pak hrek polu tamo, a polu ovamo, onda je oba susjeda in comune. [4]) Kada pak voćka jednomu pripada pa prevjesi svoje grane i više susjedove zemlje ali tako nizoko da priječi rastenje žita ili drugoga usjeva, on može tražiti da gospodar voćke odsiječe one grane koje smetaju usjedbi ali ako neće to, kao za naknadu onoga što usjevom gubi, on može brati voće sa grana koje bi inače imale biti odsječene. Ali ako su grane toliko visoke da nesmetaju susjedovu usjevu ni radnji, tad, razumije se, ovaj nema prava ni na voće ni na odsječenje grana. Gospodar voćke i ovdje može kad god hoće dolaziti na susjedovu zemlju da š nje obere one grane, ali ako tijem štetu kakvu učini mora je platiti (Milinović). U Bugarskoj je to po nešto inače. Ako je na granici drvo pa mu grane vise više tudje zemlje, taj čija je zemlja može to trpiti, a može i odsjeći svekolike grane koje više njegove zemlje vise; ali može i još više: on može sasvim i drvo posjeći ako s običnom sjekirom može sa svoje zemlje doseći do hreka onoga drva kojega grane neće da trpi; samo što pri tome sječenju

[1]) Odžakov sr. i Blanqui, Voyage en Bulgarie 226.

[2]) Sr. rimski interdictum de arboribus caedensis. Dig. 43. 27.

[3]) U rimskomu je pravu i to ograničeno jer svoje voće na tudjoj zemlji gospodar nemože kupiti nego „tertio quoque die.“ A kad bi mu se to zabranilo sredstvo mu je interdictum de glande legenda.

[4]) Sr. poslov. „Steht der Baum im Hag, so nimmt Jedermann Theil. (Graf und Dietherr. Rechtssprichwörter 85).

mora klečati i nesmije od stojke sjeći. Ako pak ni to neće, on ima pravo brati za sebe voće s onijeh grana što više njegove zemlje vise. [1]) (Odžakov).

Granice. Ovome kratkome odsjeku o stvarima u kome smo radi nedostatka izvora i tako skoro samo o zemljama govorili nek nam se dopusti kao zaglava navesti štogod i o granicam zemalja različnijeh gospodara.

I ako Slovenin nije tako strog što se granica tiče da bi imao, osobito za to, svoje »agrimensores« pa i svoga „Deus Terminus« kako rimljanin, ipak po tome što do sada obaznasmo i u Slovena se prilično strogo na to gleda da se granice pojedinih zemalja ne prekrše. [2])

U Slovenaca se granice medju zemljama strogo drže. G. Orožen kaza nam da narod drži za veliki grijeh i zločin, kad bi ko premjestio granicu, zlom namjerom, izmedju dvije zemlje. On pridodaje da tim prekaraju ljudi ne samo onoga koji to učini, nego i njihove potomke do 3—4 koljena *isto* kako i potomke onoga koji se na sudu krivo zakune. Granica se zove m e j n i k, m e j a, j a n. Označuje se zakopavši kam u zemlju ali se podanj stavi uglijevlja, kržolina itd. da bi se moglo poznati ako bi premješten bio.

U vojničkoj krajini obične su granice medju zemljami »medjaš kamen«; ili se posadi „živica“ (trnje) na granici, ili susjedi uzoru svak svoje ps ostave granicu neuzoranu kao putić (Vukelić).

U Lovreću granice njiva u ravnini naz načene su obično brazdom, granice livade obilježene su zasadjenim kamenom na krajevima one linije koja dijeli dva komada ili na srijedi te linije; te kad jim treba znati granica, potegnu okom od toga kamena put krajevu i tako je uvježbano oko kosaca da nikada koseći na drugu stranu prekositi neće: Gdje je kameniti krš tu udjeljaju ili krst (što je najobičnije) ili kakav drugi znak. (Milinović). To isto se skoro može i za Konavle kazati.

Po g. Maršovu žive još i dan danas običaj u Srijemu, a i u *Banatu* da kad se ili pri djelidbi ili pri popravljanju granica, bilo zemalja *dva privatna* gospodara, bilo izmedju dvije općine ili gospodštine, dovedu jedno ili dvoje mlade momčadi, povale jih na mjesto gdje je nova granica udarena, pa jih dobro izbiju da bi je upamtili i do starosti znali o njoj kazivati. Kad e zaglavljen taj svečani obred, izbjeni momci budu obilno darovani. Još i danas u urbarijalnoj raspravi o granicama sudac najvoli kad može take testes solemnes dobaviti da mu o kakvoj granici posvjedoče.

Skoro isto to što kazasmo o granicam u Slovenaca nalazimo da u bitnosti valja i za Bugare. Granice u polju medju livadama jednoga i drugoga gospodara su zabilježene kamenom na uglovima. Taj kamen ima konički oblik, gornja je strana što iz zemlje izviruje ošiljasta, a podanj stave uglijevlja s pepelom, a tome je jamačno uzrok kako i u Slovenaca da ako bi kamen bio premješten da barem uglijevlje posvjedoči gdje je prava granica. Osim toga zasadi se na granici i trnja i gloginja. Granica gore pomenute vrste zove se u opće k a m a k. Narod i ovdje misli da ako bi ko premjestio taj k a m a k, da bi mu zli duhovi bez dvojbe štogod zla učinili. (Odžakov). Po g. Ivanovu-Želudkovu i u Rusa se drži za velik zločin premjestiti granice s namjerom time susjedovu zemlju okrnjiti, a svoju nepravedno raširiti.

---

[1]) Sr. „Was über Zaun fällt, ist des Nachbars (ibid).

[2]) O tomu predmetu u starijeh Čeha: sr. Jireček. O soudu meznim; u Čas. Česk. muz. g. 1858 str. 171 i slijed.

IV. Obligacije. [1])

Уговорецъ — родной братецъ всѣмъ дѣламъ. r.
Уговоръ святое дѣло. r.
Уговоръ не споръ. r.
Переговоръ не уговоръ. r.
Slovo dělá muže. č. [2])
Slovo za skutek. č.
Что слово то и дѣло. r.
Konj se ularom a čovjek rječima veže. [3])
Волъ за руга-та, человѣкъ за мзыка ся вьрже. b.
Вола вяжутъ мотузамъ, а чоловѣка словами. mr.
Vola za rohy, člověka za jazyk lapají. č.
Слово законъ, держись за него какъ за колъ. r.
Не давъ (не сказавъ) слова крѣпись, а давъ его держись. r. [4])
Слово не стрѣла, а пуще стрѣлы. r.
Riječ iz usta a kamen iz ruka povratiti se nemože.
Słowo wyrzeczonę, dziedzictwo ztracone, i czas który minie, s vodą co upłynie — nigdy się niezwracają. p.
Dobrý dí, dobrý splní (ili Čech dí, Čech splní) č.
Язикъ малъ, да всѣмъ тѣломъ владѣетъ. r.
Семь бѣдъ, одинъ отвѣтъ. r.
Что выговорено то вымолочено (выгорожено). r.
Быть по сказаному что по писаному. r.
Měj slovo za slovo, a zlaté hory neslibuj. č.
Ошибка въ словѣ не споръ. r. [5])
Obljuba dolg dela. sln. [6])
Обѣцанька новый довгъ. mr.
Obietnica za dług stoji. p,
Přípověd jest spravedlivý dluh. č.
Slíbiti jako dáti, a haněti jako práti. č.

---

[1]) Pojam kojega izražuje lat. riječ obligationes teško ga je u našn narodnu odjeću preobući, da bi mu sa svake strane jednako pristajala. Neki ga kratiše obvezom, ali mi volimo pridržati tudju riječ dok se pristojnija narodna ne nadje ili pak obveza predje u običaj. I neki njemački puristički pravnici htjedoše tudju riječ zamjeniti sa Gedinge, ali velika većina i to svikolici pobolji pridržaše stari latinski nazov.

[2]) Ein Wort ein Mann.

[3]) Verba ligant homines, taurorum cornua funes. — On lie les boeufs par les cornes, et les hommes par les paroles. — El buey por el cuerno, y el hombre por el vierbo. — Den Ochsen hält man bei den Hörnern, den Mann beim Wort, die Frau beim Rock.

[4]) Il faut tourner sept fois sa langue dans la bouche avant de parler.

[5]) Error non è frode. — Error non fa pagamento. — Chi fala de testa paga de borsa. — Erreur de calcul ne passe jamais en force de chose jugée.

[6]) Promissum cadit in debitum. — Omne promissum de jure debitum est (l. unica Cod. de suffr.) — Pacta semper et promissa servanda sunt, quae nec vi nec dolo malo facta sunt. — Ogni promessa è debito. — Chi promette, in debito si mette. — Il promettere è la vigilia del dare. — Après avoir promis, faire le faut. — Promettre est veille de donner. — Autant vaut une simple promesse, que les stipulations du droit romain. — Zusagen macht Schuld. — Versprochen will ein Halten haben. — Belof de maekt schult.

Kdo dobrovolně čemu svoli, toho žadne pravo ne razvodi. č
Od obećanja do izvršenja dalek put. [1])
Кто измѣнитъ слову (солжегъ) тому да будетъ стыдно. r. [2])
Sramota je reći pa razreći.
Kdo svého nedrži slova, nemá poctivosti zhola. č.
Bolje je neobreći nego riječ ne držati. [3])
Грѣхъ не исполнить обѣта. r. [4])
Slíbiti jest pansky, držeti chlapsky. č. [5])
Ranní dešť a večerni smlouva obě nestálé. č.
Co jest psáno, ma byti dáno. č.
Писмо очи коле. mr.
Что написано перомъ, того не вырубишь топоромъ. r.
Долгъ платежемъ красенъ, а займы отдачею. r.
Najprije „naj“ poslije „daj“. [6])
Když jsi pil, plať, s šenskýrkou se nevaď. č.
Neprodávej kůži, nežlis medvěda zabil. č.
Niepij na żiwego niedzwiedzia skórę. p.
Nekupuj (neprodávej) zajíce v pytli. č.
Kup je djavo, otvori oči dobro. [7])
Отварай си очи-те, да ти ги неотворѣтъ. b.
Чего се не досмотришь (не домѣтишь), то мошной доплатишь. r. [8])
Не придрешь ока, придрешь мошенку. mr.
Kto oczyma niedojzrzy, workiem dołoży. p.
Kdo neprohlédá očima, prohlédne měšcem. č.
Kdo neotvírá oči, musí měšcem dotahovati. č.
Štóž njecha woči rozdźerać, ton dyrbi mošnju wotčinjeć. gl.
Chtoż ńoco woci požiwaś ten derbi mošnu rozśegaś. dl.
Вольнѣе торгу нѣтъ. r.
Cena jest svobodna, a podání též. č. [9])
Drago prodaj, a pravo izmjeri. [10])
Što nedjelja pazari da može ponedjelnik razpazarit, svak bi trgovô.

---

[1]) Sunt facta verbis difficiliora. — Promittas, facito: quid enim promittere laedit? polliciti dives quilibet esse potest. — Dal detto al fatto c' è un gran tratto. — Altro è dire, altro è fare. — Le parole son femmine e i fatti son maschi. — Fate frate, non parlate. — Promettre est facile, mais effectuer difficile. — Il y a grande difference entre faire et dire. — Segghen ende doen, dat zijn twee.

[2]) Promessa non mantenere è villania. Ein Schelm der sein Wort nicht hält.

[3]) Was du nicht halten willst, sollst du nicht versprechen.

[4]) Chi promette e non attende sulla pietra dell' inferno si distende.

[5]) Versprechen ist adelmännisch, halten ist bäurisch. — Hea mees tootab, herris peab (čud.).

[6]) Il faut payer, qui veut acheter. — Geld macht Markt. — Wer nicht gibt, der nimmt nicht.

[7]) Augen auf, kauf ist kauf.

[8]) Wer die Augen nicht aufmacht, muss den Beutel aufmachen.

[9]) Theuer verkaufen ist keine Sünde.

[10]) Statera dolosa, abominatio est apud dominum: et pondus aequum voluntas ejus (Sal. XI. 1). — Eadem mensura redde qua accepisti. — En la balance l' or et le fer sont tout un. — En la balança el oro y el hierro son todo uno. — Wer mit grossem Masse einmisst und mit kleinem aus, der ist ein Dieb.

Ruka ruci sudi. [1])
Ruka ruce soudí. č.
Рука руку знаетъ. r.
Кто купилъ, тотъ знай своего истца или дѣти его. r. [2])
Kdos koupil znej svého jistce. č.
Kradzione kupić, pieniądze zgubić. p.
Z wielu rąk większa pomoc. p. [3])
Z mnoha ruk větší pomoc. č.
Kakvo djelo taka i plaća.
Paorska služba — paorska plaća; gospodarska služba — gospodarska i plaća.
Bakren novac, bakrena i molitva; zlatan novac, zlatna i molitva.
Služba bez plate, načini tate. [4])
Служба вольности не тратить. mr.
Veresija pedevsija.
Veresija gola šija.
Mali dug mali zlotvor, veliki dug veliki zlotvor.
Koně, ženu a flintu nikdy ne půjčuj. č.
Da su dobri zajmi i žene bi se zajmavale.
Velikoj gospodi nevalja u zajam davati.
Hvališa hrdjav platiša. [5])
Kto się rad dłuży, nierad słowa trzyma. p.
Ko je uzajmio taj je i dužan. [6])
Ko što uzajmi, ono će mu se i vratiti. [7])
Cizí peníze příměří nemívají. č.
Чужія денежки зубасты. r.
Dluh bývá, čim dál vždy mladší. č. [8])
Kar se odloži, se ne opusti. sln. [9])
Uroký májí bystré kroky. č.
Dužnik dobar tudjemu tobocu gospodar. [10])
Prvo plati pa se po drugo povrati.
Oduži pa onda tuži.
Nije umro zajam nego vraćanje. [11])

---

[1]) Hand muss Hand wahren.

[2]) Die Gewähre muss antworten.

[3]) Multae manus onus levius reddunt. — Vir unus nihil insigne praestiterit. — Εἷς ἀνήρ οὐδεὶς ἀνήρ. — Asaae man, fa presto il pan.

[4]) Serviteur prié, parent, ni amy ne prendras si veux être bien servy. — Arbeit ohne Lohn: ist halb Spott halb Hohn. — Gheboden dienst is onweert.

[5]) A gran promettitor poca fede si deve. — Hardy demandeur, mauvais payeur.

[6]) Qui prend doibt rendre, ou l' enfer attendre (iz 16. vijeka). — Wer borgt muss zahlen.

[7]) Was gelobt ist, muss bezahlt werden. — Qui doit à Luc et paye a François, paye une autre fois.

[8]) I debiti non si scordano mai. — Più che il mantello dura l' inchiostro. — Alte Schulden rosten nicht. — Beter olde schult den olde vete (hol.) — Boedre oer gammel Gaeldh oen gammel Sagh (dan.).

[9]) Non aufertur quod differtur. — Aufgeschoben ist nicht aufgehoben.

[10]) Le bon payeur, est d' autruy bourse seigneur. — El buon pagador, heredero es de lo ageno.

[11]) Les mauvais debiteurs font les mauvais prêteurs.

Dug neplaćen grijeh neprošten.
Дугъ неплатенъ, тѣжакъ товаръ неистоваренъ. b.
Od wracania boli główa. [1])
Dłużnik wesoło bierze, a smùtno oddaje. p. [2])
Довжникъ весело бере, а смутно виддае. mr.
Ko se duga ne oduži taj se tuge ne otuži.
Što češće dužnika opominješ, prije će platiti. [3])
Обыкаляй чясто, ако искашь да получишь. b.
Kdo dluhem platí, ten klín klínem vyráží. č.
Zgoda dug naplaćuje. [4])
Od zla dužnika i kozu bez jareta (mlijeka). [5])
Od zlého dlužníka, i koza bez mlíka. č.
Видъ лихого довжника, и полову бери.
Od zlého dlužníka, i plévy beř. č.
За боргъ, и пепяль ся взѣма. b.
Lepší škodka než škoda. č.
Kašto i glavnica lijepa vajdica.
Ako kuća izgori, dug na odžak izleti.
Человѣкъ умира, боргъ не умира. b.
Долгъ первый наслѣдникъ. r.
Mrtva glava dugove neplaća.
Порука — наука. r.
Порука — работа. r.
Кто поручится тотъ и мучится. r.
Заручился, какъ головою приложился. r.
Rukojmě, hrdlo jmě. č. [6])
Тотъ печался кто ручался. r.
Kto ręczy, ten jęczy. p.
Jamac — platac. [7])

---

[1]) Le rendre fait mal à la gorge.

[2]) Qui prête non r'a,
Qui r'a non tôt,
Qui tôt non tout,
Si tout non gré,
Si gré non tel.
Garde toi donc de prêter,
Car à l' emprunter, cousin germain,
Et au rendre, fils de p . . . . ;
Au prêter ami,
Au rendre ennemi. —
Quien presta no cobra, y si cobra no todo, y si todo no tal, y si tal enemigo mortal. — Leihen macht Freundschaft, wieder fordern, Feindschaft. — Die leent haeft schade oft schande (hol.)

[3]) Dies interpellat pro homine.

[4]) Abgerechnet ist gut bezahlt.

[5]) Dal mal pagatore, o aceto o vin cercane. — D' un mauvais debiteur et payeur: prend paille et foin pour ton labeur. — Thw scalt taghe soorth Salth af onde Geldere (dan.)

[6]) Bürgen soll man würgen.

[7]) Chi entra mallevadore, entra pagatore. — Chi garantisce paga. — Chi sta per altri paga per se. — Qui répond paie et le sien repand. — Der Bürge muss

Rukojmě: vytrhl z cizí nohy trn, a vstrčil do své. č.
Slíbíš li za druhého, dej pol svého. č.
Rukojmě jako jistec, oba jista pevna. č.
Sebe uvazuje, kdo druheho vyvazuje. č.
Siebie zawodzi, kto drugiego swobodzi. p.
Bez zajma (naruči) nije naprave.
Věrná ruka nic netrati. č.
Pan Bůh stvořil volky, a čert spolky. č.
Ko ima druga ima gospodara. [1])
Kad se slože, i slabi su jaki.
Даръ не купля не хаятъ а хвалятъ. r.
Кого любишь, того самъ дарилъ, а не любишь, и отъ него не примишь. mr. [2])
Ako mi možeš što na silu oteti, nemožeš dati.
Чѣмъ дарятъ, тѣмъ не корятъ. r.
Darovanomu konju zubi se negledaju. [3])
Даровану коню въ зубы несмотрятъ. r.
Bolja mršava namira, neg debela parnica. [4])
Kratka sprava je boljši kakor dolga pravda. sln.
Čist račun duga ljubav. [5])

Mi smo u predjašnjem odsjeku naveli i poredili nešto gradje o pravnim odnošajima, koji se neposredno na neku stvar oslanjaju bez obzira na ikakvu osobu ili na kakovo djelo ili propuštenje nekakve osobe. U ovome odsjeku naprotiv biti će riječ o gradji za onaj dio pravnijeh odnošaja, koje sa stvarima nestoje neposredno ni u kakovu odnošaju, nego se najprije oslanjaju na nečije obvezanje nekomu nešto dati, učiniti ili priskrbiti, pa ovo pošljednje bilo positivno ili negativno. [6]) Žalibože da su nam za ovaj važni odsjek izvori veoma oskudni, jer premda je ugovor najglavniji način, kojim se obligacije radjaju ipak nije jedini — a mi baš štogod navedemo, sve se na neke vrste ugovora odnosi — ostala vrela obligacija [7]) moramo sasvim radi pomenutog nedostatka izostaviti.

---

bezahlen. — Stultus homo plaudet manibus cum spoponderit pro amico suo (Sal. XVII. 18). — Tolle vestimentum ejus, qui fidejussor extitit alieni, et pro extraneis aufer pignus ab eo.

[1]) Chi ha compagno, ha padrone. — Qui a compagnon, a maître.

[2]) Hostium munera, non munera. — Chi mal accetta, peggio dona.

[3]) A caval donato non gli si guarda in bocca. — A san Donà non se ghe varda suso. — A cheval donné ne lui regarde en la bouche. — Chose donnée doit être louée. — Einem geschenkten Gaul, sieht man nicht ins Maul. — Een joun goul, siochtme naet yne mouwl (fries.)

[4]) É migliore un magro accordo, che una grassa sentenza. — Ein magerer Vergleich ist besser, als ein fetter Process.

[5]) Patti chiari, amici cari e borsa del pari. — Conti spessi, amicizia lunga.

[6]) Rimski pravnik Paulus, ovako se o jezgri obligacije izražuje. Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum, aut servitutem nostram faciat: sed ut alium nobis adstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel praestandum (fr. 3. Dig. 44. 7. pr.).

[7]) U rimskome pravu: obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam jure ex variis causarum figuris (fr. 1. pr. Dig. 44. 7).

1. Ugovor i njegovo uglavljenje.

Nije naš posao razlagati što je ugovor u opće, ko može ugovor učiniti, o čemu i kako. Mi po planu ovoga spisa imamo, kako i do sada činismo, navesti samo to, što nam se bude činilo. da ovamo spada i što karakterizuje ovaj ili onaj odnošaj —; ko pobliže pouke treba, lako mu je u učevnijem knjigama naći.

U Granici vojničkoj a osobito u Primorju, kad su se dvojica o nečem pogodili pije se „likov“ ili „likovo“. Okolo Pazarišta razumijevaju pod likovom samo vino ali nije rijetko da pošto god i zalažu. U Jezeranima kad čovjek vola kupi, uzme prodalac čašu vina, pa izlije nešto volu medju rogove, a ostalo pruži kupcu neka popije. Pri ugovorima u opće, kod se pogode, rukuju se, a kadgod se i ljube, a kupac i vino plati. (Vukelić).

Rohrer pak za neka mjesta u Hrvatskoj pripovijeda, da pri uglavljenju kupovine svuče kupac svoju šubaru pa prodavac po njoj udara. Kad je to učinjeno, posao je tako utvrdjen, kao da je pred Bogom i pred svetijem ispunjenje zakletvom utvrdjeno bilo. [1])

U Sinjskoj okolici kad se o čem gode, pa kad su se već nagodili hvataju se za desnice, a kad je i ko treći tu prisutan, on potvrdi pogodbu udariviši rukom oštrimice njihove dvije ruke tako stisnute, i to se zove presjeći. [2]) S tijem je pogodba dovršena. Da bi je potvrdili piju, a piće plaća obično oni, koji novce prima. (Milinović). Ovako rade i po Hrvatskoj.

I u Bugara je običaj, da kad je pogodba dovršena, treći poznanac koji se tu namjeri ili uzme objema svojim rukama uhvaćene dvije desnice ugovornikâ pak jih rastavi, ili kako se kaže pręsječe t. j. sklopjenijem rukama ili jednom (desnicom) udre kao sjekirom po zahvaćenijem rukama one dvojice i time se oni rastave. Za tim se polijeva pogodjena stvar ili posao, t. j. onaj, koji je novce primio, plaća piće svima prisutnima. Tim je ugovor stisnut.

Ako je predmet ugovora poviša stvar, tad se svjedocima, *koji su tu*, dade po para i reče jim se od prilike „da ste svjedetelji“ pošto sami upitaše: „da-smo-li svjedetelji“? A kad su poslije pozvani pred sud, oni obično kažu: „mi smo dobili paru za svjedeteljstvo“, a to znači od prilike: „Mi smo bili svečani svjedoci“. I svjedocima ugovornici dadu piti ili ručak. (Odžakov).

Mi smo već gore na str. 85. naveli могоричъ kao znak svršena ugovora u Velikorusa i u Malorusa pa navedosmo dokaz i za starinu toga simbola. Wojcicki kaže, da se isto to nalazi i kod Poljaka pod imenom litkup i da nikakova prodaja kod prostih ljudi ne biva bez litkupa. A za mohorycz u Malorusa ima u njegovoj zbirci i jedna pjesma od koje evo dotičnoga komada:

— „Oj wy ne Kozaky,
Ałe hajdamaky,
Bo ja swoi koni
Pid wamy piznała.
Sriberne sidełce,
Totiž moje serce!“

---

[1]) Slav. Bewohner. II. 102.

[2]) I u Arbanasu je ugovor stisnut, kad su se ugovornici pred tri svjedoka za ruke uhvatili. S malim razlikam i kod drugih naroda, hvatanje za ruke ima to isto značenje.

„— Ne prawdoczku mowysz,
Ne prawdu howorysz:
Bo my toty koni,
U pana kupyły,
Na zełeny trawi, hroszki vidłyczyły,
Z studennoj kyrnyczénki mohorycz napyły,
A pid kołodaju spały położyły.“ [1])

Osim могорыча u Velikorusa pri zaključenju ugovora simbol je, da je ugovor svršen, kad se dva ugovornika uhvate za ruke te zazovu koga разнять: to što u Srba presjeći. Ovaj biva ujedno i svjedokom. Ali ga prije toga svečano pitaju: „Jesi-li ti svjedok?“ Pa kad odgovori da jest, tad mu tek kažu: „разымай“! Kadgod se nadje ljudi, koji uprav neće da budu svjedokom, jer nevjeruju ugovornicima, da su iskreni, ili jim se posao ne čini častan. Toga radi, kad je više prisutnih osoba ostali naročito kažu: „Mi smo svi svjedoci osim N!“

Ako jedna stranka nešto obeća, a druga hoće da obezbjedi točno ispunjenje toga obećanja, čini da onaj, koji obećuje kaže: Богъ за меня порука —, ili da poljubi ikonu; a kad je obećanje od velike važnosti, tad proguta malo zemlje. To je kod Velikorusa najstrašnija zakletva obećanja (juramentum promissorium) ne samo, dali i zakletva potvrde. (jur. affirmationis). (Ivanov-Želudkov).

a. Prodaja i kupovina.

U odsjeku za obiteljsko pravo vidjesmo, da je ustrojstvo prave slovenske familije osnovano na potpunoj ravnopravnosti svijeh članova. Po tomu lako je uvidjeti, makar zato nikakova positivnoga izvora ne imali, da nijedan član familije pa ni glava nesmije išta prodati, a osobito nepokretnine ne, bez dopuštenja familije. To pravo članova familije, barem što se nepokretnina tiče, neutrnu sasvim ni pošto se familije razdijeliše, pa prijašnji članovi postaše susjedima, jer se po svoj prilici iz ovoga i razvi jus protimiseos koje imaju srodnici i susjedi medjusobno na stvar, koju hoće jedan od njih da prodade, pravo koje je u nekijeh plemena i danas u običaju.

Za Bugarsku evo što o tome obaznasmo. Najprije otac nesmije prodati preko volje svojijeh sinova i domaćijeh. Zatim brat makar, da je i odijeljen ima pravo prijekupa na nepokretnine svoga brata. Ako neće brat, tad dolazi susjed i to najprije onaj, koji uz tu kuću ili zemlju ima u nižemu položaju svoju kuću ili zemlju, [2]) a to se oslanja na to: da gospodar donje njive itd. morao je mnogo godina trpiti vodu, što je odozgor padala; popravljati kvar što mu je činila itd.

Ako bi zemlja ili kuća bila prodata bez pitanja onoga, koji ima pravo prijeknpa, to ovaj može zemlju ili kuću otkupiti ponudivši novce, što je za

---

[1]) Woicicki. Pieśni ludu. II. 348—349.

[2]) Navedimo zato i jedan historički dokaz: I s počtenim od nas uprošenjem vzgovori: kneže i sudci i gospodo i vi plemeniti ljudi i vladanje! molim vas, slišite me, ovo mi se je spotribilo plemenčine moe prodati za nike moe potribe, mogu li ili nemogu? Da bi ste mi dali svoj zakon.“ A mi knez i sudci s vladanjem imivši pun svit i cel dogovor rekosmo: pojmi našega rotnoga pristava i nudi svih svoih bližnjih i dalnjih i kih pristoji. I kada se opet vzvrati k nam naš rotni pristav, nami pitan, nam povida: Da e nudil svih svoih bližnjih i dalnjih i nigdor ni hotil pohititi. A mi rekosmo: „a ti prodaj komu moreš. (iz listine

nju dao. Ko se odreče toga prava, pa uslijed toga drugi kupi stvar i ovaj što je kupio hoće opet da je proda, netreba da obznanjuje ili da nudi onoga, što se još prije toga prava odrekao, ali ako ovaj po drugome putu obazna, da će se stvar prodati, pa još prodato nije, može tražiti da se njegovo pravo prijekupa uvaži. U susjedovu pravu nema nikakve promjene, nego ako i novi susjed hoće da proda zemlju, koju je kupio, mora dotičnomu susjedu to na znanje dati. (Odžakov).

U Velikorusa pak ima predjela, gdje niko nesmije prodati svoju kuću tudjinu, ako nepita prije dopuštenje мира. (Ivanov-Želudkov).

Za Bugarsku produžuje g. Odžakov, prodaja i kupovina mora biti javna. Sam domaćin, koji ako što proda, kriomice od svojih domaćijeh, oni mogu odnijeti kupcu novce, za koje mu je prodata stvar, i tražiti da jim se natrag povrati.

Ako pak kogod preda kakvu tudju pokretnu stvar, pa gospodar *te* stvari dovede svjedoke da je njegova, on je može uzeti od kupca bez ikakva novca a kupac nek se gleda sa prodaocem. [1]) (Odžakov.)

O pobližnijim naročitim uvjetima (pacta) i o onim, što se sami sobom razumiju pri prodaji, dodje nam do znanja samo to što slijedi:

Za Srbe navodi nam Vuk izbacivanje. To najviše biva pri kupovanju stoke, koža itd. gdje trgovac izbaci (odgovara talijanskom scartare) nekoliko komada, jer mu se ne čine dobri kao i ostali. [2]) Vrijedno bi *bilo* znati, mora li to biti naročito pogodjeno ili se drži kao nekakov pactum tacitum.

Kad se konji prodaju, često se pogodi kupac sa prodaocem, da mu jamči da je konj zdrav, te ako nebude, da je on kriv [3]), a to znači da je time ugovor uništen. Ovaj pactum zove se kod Srba „prodati pod zdravo."

U Bugara kad se stoka prodaje, obično je, da se pogode, da kad bi se koje živinče razboljelo, za neko vrijeme, tad da ga kupac može vratiti i uzeti natrag svoje novce ili da se cijena snizi. [4]) Taj je rok 1—6 dana. Ta se pogodba zove: kupiti pod majar (turski) ili na opit. Ali ako *nije ugovoreno*, pa baš da se vidi da su: bolest i drugi nedostatci bili i prije nego je živina prodata, nepomagaju kupcu nikakva remedia juris.

Velikoruski narod nepozna, niti drži da je pravo, pa baš i očigledno prevaren bio u kupovini, komugod priteći u pomoć, kako što se u Rimu činilo sa dvije poznate actiones aedilititiae a još manje sa kakvom exceptio ultra dimidium. Zato ima u narodu i izreka: Товаръ лицемъ продается, а ako to nije dosta pitaju prevarenoga kupca чесо смотрѣлъ? Гдѣ глаза были? Pa podrugujući mu se pridodaju: Такъ и надо дураковъ учить! a često se

---

pisane na Skurini kod senjske Rijeke g. 1470. u Archivu za povjest. jugosl. I. 203;) sravni i slijedeću listinu u istome archivu str. 205. Za njemačko pravo ima poslovica: „Was von Erben Hand gekommen, muss man den Erben zuerst bieten"; i „Die nächsten Freunde haben den nächsten Kauf. (Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprüchwörter 103.

[1]) Sravni pravilo rimskoga prava. ubi rem meam invenio, ibi et vindico — a proti tome i njemačku pravnu poslovicu: Hand muss hand wahren, i, wo einer seinen Glauben gelassen, da muss er ihn wieder suchen (Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter 113—114).

[2]) Rječnik sub v. izbaciti.

[3]) Vuk. Rječnik sub v. Pod.

[4]) Sr. rims. actio redhibitoria i act. quanti minoris; sr. takodjer i Loysel, Droit contumier I. 390.

zaglave ti prijekori sa originalnim sravnjenjem prodaoca i kupca. На что и щука въ морѣ? чтобъ карасъ не дремалъ! (Ivanov-Želudkov).

Istina je, da je kapara obična i pri drugijem ugovorima a ne samo pri prodaji i kupovini, ali je ipak ovdje najobičnija: osim toga i naši izvori samo nam je za kupovinu navode, a mi da jim se ne iznevjerimo, evo nas da jih ovdje i navedemo:

U Lovreću i okolici, kad hoće bolje da utvrde posao, onaj koji kupuje dade prodaocu kaparu. Ako se kupac poreče gubi kaparu, ako prodalac, vrati ono što je primio i uz to još toliko.[1]) U d a r a t i n a s e je sramota svakojako, ali opet ne toliko kupcu koliko ako se prodalac poreče.

Svjedoka pri pogodbama bude obično 3—4, ali moraju biti najmanje dva. Njih ne zovu tek kad su se već pogodili, nego obično pred njima se i pogadjaju sve dok se pogode. Onaj, koji plaća piće ili užinu, neplaća samo za sebe i za drugu stranku, nego i za prisutne svjedoke. (Milinović).

U hrv. Primorju kaparu daje kupac, a prodavac je prima. Ima ljudi, koji dijele drugijem novaca, neka mu to ili ono kaparišu, budući da sam nemože svuda da dosegne. Posrednik jamči, da će onaj, komu je kaparu dao, izvršiti što je ugovoreno. Ima trgovaca, koji daju i godinu dana naprijed n. p. u žitu ili u novcu „na mast“ itd. (Vukelić). Ovijem posrednicima slični, mislimo da će biti i g r o š i ć a r i, o kojima Vuk u svome rječniku govori.[2]) Premda Vuk kazuje, da je grošićar=proxeneta, mi bismo ga ipak prije sravnili sa komisionarom.

U Bugara, kad je kupac dao kaparu a stvar ne teslimjena, pak se pokaje i neće stvar da uzme, on gubi kaparu, koja ostaje prodavcu, ali ako prodavac neće da dade stvar pod pogodjenu cijenu, tad, premda se u narodu kaže, da i prodavac kad udari na se, mora duplu kaparu vratiti kupcu, to se obično nedogadja, nego ili vrati kupcu samo primljenu kaparu, ili za one novce dade mu robe pod pogodjenu cijenu. To misle, da je s toga tako pravo, što prodavac obično kaže kupcu: da si-ti imao pravu volju kupiti stvar, bio bi je obilježio, a ovako sve što se na njoj moglo kvara dogoditi, bilo bi se dogodilo meni na štetu. (Odžakov).

I u Sibiriji je obično da ruski trgovci daju inorodcima задатку za kože, koje jim ovi obećaju donijeti i prodati — ali prije nego je inorodac i isplatio prvu kaparu, već mu trgovac daje u naprijed novaca za drugo, tako da mnogi ostaju u svagdašnjem dugu prema trgovcu.[3]) I ovdje dakle kao i o hrv. primorju dava kupac kaparu za res futura.

b. N a j a m.

Za pravila i obične uvjete pri ovoj vrsti ugovora (locatio conductio) nemamo nego sasvim oskudnih izvora. Zadovoljimo se dakle navesti i tehničke nazove nekijeh vrsta ovoga odnojaša. Za Srbe Vuk kaže: „Čovjek se uzme ili stane u n a j m a ili se najmi; kuća se uzme ili da pod k i r i j u, a oko čega treba što raditi, ono se zakupljuje ili uzima pod z a k u p (n. p. vodenice, zemlja, kakva bara, gdje se riba hvata); volovi se daju na i z o r; ovce pod k e s i m, na kazan se daje i s p e k.“[4])

U Lovreću i okolici ko nemože svoje zemlje da obradjuje a hoće da ima neke koristi od njih, on jih daje drugome, da jih obradjuje, najobičnije

[1]) sr. rims. arrha poenitentialis.
[2]) s. v. grošićar.
[3]) Этн. Сбор. Прог. 25.
[4]) Rječnik sub n a j a m.

s pogodbom, da mu od godišnjeg ploda in natura dava trećinu ili četvrtinu, kako je koja zemlja. Kad najamnik hoće, da trga ili žnje, mora javiti gospodaru od zemlje, da može i on tamo doći ili na svoje mjesto koga poslati. Ako je žito, podijele ga na gumnu, ako je grožđje u vinogradu. Od tole nosi svak sebi doma ili uzajemno pomaže jedan drugome. U Primorju naprotiv, gdje kmet ima gospodara, dohodak mora na svoje troškove odnijeti u gospodarevu vinicu ili žitnicu. (Milinović). Za Karlovčane (Srijemske) kaže Vuk, da imaju svoje djuturičare (redemptores per aversionem), koji jim u vinogradima sjede i vinograde djuturiče [1])

U Bosni se često dogadja da turci gradjani kupe stado ovaca pa ga dadu seljacima kmetima na hranu. Seljak drži ovce na svoj račun, plaća turčinu godišnje po pletu (zvanciku) od glave ali zato njemu ide i mlijeko i vuna i napredak. Naprotiv crkne li koja ovca seljak je mora zamijeniti, i po tome, kad udre kakva pošast na živo, iskopa se mnogo seljačkijeh kuća. Hilferding kaže, da kmeti neuzimlju vazda dragovoljno stada pod takom pogodbom ali jih aga znade i prisiliti na to. [2])

Kuće se u Leskovcu daju, gdje jih ima, pod najam (kirija), a zemlje obično kad jih gospodar sam nemože da obradjuje da jih na djal, t. j. plod se zemlje dijeli medju gospodarom i najamnikom, kako se pogode n. p. $^1/_4$ gospodaru u $^3/_4$ radniku ili inače.

Vlastnik zemlje rijetko je da polovinu poteže, i ako je to, onda *mora* i on nešto malo raditi, n. p. ako i ne orati, ali ipak mora pomoći *žnjeti* i vrijeći. (Odžakov).

c) Najam radnje i službe.

Radnje za koje su u Rimljana vladala pravila ugovora locatio conductio oprararum et operis, izvršuje se u Slovena na dvostruki način. Prvi i običniji, gdje su se narodni običaji bolje učuvali, osniva se na uzajamnosti koja je dakako u tijesnoj svezi sa slovenskim zadružnim karakterom, ona je *kako* pravilo, a slučajevi za koje bi valjala pravila pomenutog ugovora, manje ili više pripadaju k iznimkama, pa po tome se razumije da se ova vrsta ugovora nije mogla razviti. Toga radi i naši su izvori o tome prilično jalovi. Najprije dakle o ovoj vrsti s kojom ćemo lakše gotovi biti:

Po Medakoviću za oštrenje i popravku sječiva učine Crnogorci sa kovačem pogodbu po kojoj mu daju po 10 litara kukuruza na godinu i ugalj, a ciganin popravlja mu zato preko cijele godine sječivo. Ovu pogodbu i plaćanje zovu Crnogorci uljetica [3])

U Bugarskoj bogati seljaci imaju po 5—6000 ovaca pak uzmu obično po dva tri glavna pastira, kojima mjesto plate opredijele nekolko ovaca n. p. 100 da se dok su u službi broje kao da su njihove, pa korist i napredak što surazmjerno pada na te 100 ovaca dolazi tijem glavnijem pastirima u dio (tantiême). Ostali čobani koji su pod njihovom vlasti nemaju nego samu plaču. (Odžakov).

---

[1]) Rječnik s. v. Djuturičar.

[2]) Босна . . . 292. Ovo je tako zvani contractus socidae a nalazi se i u izvorima rimskoga prava: sr. n. p. fr. 3. fr. 54. §. 2. Dig. 19. 2. U Italiji je po svoj prilici još dan današnji u običaju sličan ugovor (Arudts-Pandekten 4. Aufl. 503.)

I Nijemcima je takodjer poznat: oni ga zovu Eisern-Vieh-Contrakt a imaju i poslovicu u kojoj je glavno pravilo toga ugovora: Eisern Vieh stirbt nicht. (Arndts ibid. 503).

[3]) Život . . 147.

Isto kao što Bugari idu u Dobruču da žanju i vrhu žito (o tome niže), tako i Slovaci u kojijeh je mnogo neplodnija zemlja idu na tisuće u donje Ugarske stolice da pomagaju žeti i vrijeći. Plata jim je in natura dio od onoga što požnju i ovrhu, a taj biva obično dvanestina, a gdjegod i samo petnaestina ploda: to oni sobom doma nose. Njihova je dobit dakle veća ili manja po manjoj ili većoj plodnosti zemlje na kojoj žanju i po tome kako se požnjeveni snopovi plate. Osim dijela imaju i hranu, koju gospodar zemlje daje. Ima gospodara koji svoje žeteoce već od 20 godina vazda uzimlju, i vazda kad je žetva gotova ponove ugovor i za do godine.

Prije nego žeteoci započnu radnju izaberu izmedju sebe glavara koji se i Slovački i Magjarski zove g a z d a: on nadzire da hrana bude obilna i uredna, on dijeli medju njima žito koje dobiju kao platu za svoju radnju — ali je u isto doba i odgovoran gospodaru za točnu i poštenu radnju. [1])

U Sibiriji ruski poduzetnici najimljuju rabotnike davši im задатки, ali se ta kapara drži kao unaprijed plaćena radnja. Toga radi poduzetnici da bi rabotnike dulje vremena pridržali, i prije nego jim i odrade za ono što su im dali, oni jim i opet davaju i tako se taj odnošaj takov produži i često neki postanu skoro robovima. Za jamstvo poduzetnici kad dadu kaparu uzmu od rabotnika putni list kojega drže sve dok se računi ne izravnaju. [2])

Mi smo već u odsjeku obiteljskog prava govorili o poslužnicima, gdje smo vidjeli da radi obiteljske zadružnosti i oni su u familijama, barem što se spoljašnjega tiče, više držani kao zadrugari nego kako sluge [3]), — Druga je posljedica zadružnosti ta: da gdje još zadruga cvati sluga malo i trebaju pa se ni taj odnošaj nije mogao razviti kako drugovdje. O tome dakle cigle dvije primjedbe:

U nekijem predijelima srpskijem žive, po Vuku, čudnovat običaj, da sluga pošto je godinu odslužio u gazde i ovaj ga platio, mora ga još besplatno nedjelju dana služiti. Ta se nedjelja zove p a s j a n e d j e l j a može bit zato, misli Vuk, što te nedjelje radi sluga samo što ga je volja. [4])

I u szlachcica poljskijeh obično se sluge nezovu tim nazivom nego jih zovu kozacima pa baš ako i nijesu u Ukrajini rodjeni. Ovi kozaci bivaju ili prislužnici ili definitivno uzeti u službu. Kad jedan kozak koji je do sada prislužnikom ili prostim kozakom bio, postane dvorskim kozakom tu biva i svečani obred:

Na sto se stavi propelo i sa dvije strane dvije svijeće: svećenik kozaku razjašnjuje u kakov odnošaj on tim prema gospodaru stupa i to za svega svoga života Tadar kozak podigne ruku u vis, te se kune po formuli, koju pred njim slog po slog izgovara svećenik, i koja je mnogo nalika na zakletvu koja je obična na sudu: Ja N. N. kunem se svemogućemu Bogu i presvetoj Bogorodici da ću i osobu i imovinu g. N. N. koji me je u službu primio najvjernije čuvati pa kad bi s toga imao pretrpjeti i tjelesnu muku pa i sam život u opasnost dovesti. Tako me Bog pomogao i Bogorodica.« Kozak koji je tu formulu jednom izrekao nikako se poreći neće, pa mu gospodar najvišu nepravdu učinio i svoju vlast nad jim najgore upotrebljavao. [5])

---

[1]) Pronay, Skizzen . . I. 11. 12.

[2]) Этн. Сбор. Прог. 25.

[3]) I u samome Beču u jednoj otmjenoj, uprav aristokratičnoj srpskoj familiji, sačinitelj ovoga spisa je dosta puta primjetio, da kad je god govor o domaćim poslužnicima bio, nigda jih drugčije neču nazivati do „naši mladji".

[4]) Rječnik sub p a s j a n e d j e l j a.

[5]) Rohrer, Slav. Bewohner 144, 145.

A sad ćemo du predjemo na načelo uzajemnosti koje vlada medju seljacima što se težačke radnje tiče.

Aristotel hotjevši da sa dvije riječi obilježi čovjeka, obrati se na svojstvo kojim se njemu činjaše da se najbolje čovječnost odlikuje, i da ga razlikuje od životinje, te ga imenova ζῶον πολιτικόν. Za što ako je to grčki mudrac mogao kazati za sav ljudski rod, i mi to možemo svakako kazati o slovenskim plemenima napose i to u najširem značenju te riječi.

Mi već vidjesmo zadružnu formu familije, vidjesmo kumovstvo, pobratimstvo, gostoljublje tamo i amo raspršana u ovome spisu i odnošaje susjeda medju se, a tome je svemu vijenac uzajemnost radnje.[1]) Lako je pak svakomu viditi da su svikolici ovi pojavi medju se u najtješnjoj svezi.

Prelazeći na radnje koje se uzajamnom pomoći ili barem u društvu obavljaju možemo jih najprije u dvoje razdijeliti. U jednu vrstu spadaju radnje koje se samo radi veće ugodnosti i zabave u društvu rade. Ovamo spadaju u Srba i Hrvata prelo[2]) u Bugara Съдєнки[3]), u Malorusa i Bjelorusa Вечерницы[4]), u nekijem Velikoruskijem predjelima посидѣлкы[5]) i slični večernji sastanci u Slovaka[6]), pa i u ponjemčenijeh polabskih Slovena[7]) itd.; ali budući glavna svrha ove vrste sastanaka prekraćenje vremena i zabava, obično budući da najviše ovdje svak za sebe radi, možemo to sasvim izostaviti zadovoljavajući se tim da smo je samo napomenuli. Druga vrsta radioničkih sastanaka zanima nas dakako mnogo više, jer je ovdje glavna svrha uprav uzajamna pomoć, pa ćemo o tome pojedine primjere, koje do sada sakupismo, da ponapose navedemo.

Kod Srba je običaj da idu ljeti u neke svece kad nesmiju sebi raditi, gazdama na mobu t. j. bez plate, samo za jelo i za piće. Najviše idu na mobu te žanju (rijetko kose, kopaju kukuruze, kupe sijeno ili šljive — kašto se i prede na mobu) zato se žetelačke pjesme zovu i mobarske pjesme. Na mobu najviše idu mladi momci, djevojke i mlade i svako se obuče i nakiti, kao na uskrsenje ili na cvijeti, kad ide crkvi ili manastiru, pa cijeli dan žanjući pjevaju, čepaju se, šale se i vesele, a poslije večere igraju i pjevaju do neko doba noći. Na nekijem mjestima (kao u Srijemu) kad dožanju njivu pa podju kući na večeru, onda djevojke načine od marama barjake, pa onako s barjacima idu pjevajući, kao kakvi svatovi ili vojnici, kad dodju pred kuću, onda pobodu barjake u zemlju. Moba se obično kupi na mrsku, i domaćin treba da jih časti kao kad slavi krsno ime (zato svagda i zovu gazde na mobu, jer siromasi nemaju čim da časte). Na mobu dodju i prijatelji iz drugijeh sela i svaki dovede sa sobom po nekoliko momčadi, djevojaka i mladih. Na mobu se otimaju ko će poći.[8])

A na drugome mjestu Vuk kazuje da nije ni sama moba na kojoj pomagaju seljaci jedan drugome raditi, nego se drži kao dužnost onoga koji volove ima, pomagati poljsku radnju bez ikakve plate onomu koji jih nema.

---

[1]) Pridruži k tomu i čisto slovenski institut zajedničkog jamstva, o kojem ćemo mi u drugome dijelu ovoga spisa govoriti. Za sada sr. to što o tomu kaže učeni Jiriček, Slov. pravo (společna ruka) I. 161—165.

[2]) Jović, Ethnog. Gemälde 182.

[3]) Arkiv za povjest. Jugosl. III. 236—243.

[4]) Матеріалы . . Городненская губернія I. 820.

[5]) Staditskij, Народныя пѣсни u predgovoru.

[6]) Richter, Wanderungen . . . 228.

[7]) Časop. Česk. mus. 1857 str. 168.

[8]) Vuk, Rječnik sub. v. moba. Turci spahije izopačivši narav tom običaju kmete pozivahu na mobu kao na neku dužnost. (Moba Kopčić-bega. Srbski ljetopis g. 1828 svez. IV. str. 21.)

Taj običaj biva u Srbiji u opće, a Vuk kaže to napose da je i u Grblju (u Boci) bivao običaj takome bezvôniku pomagati. [1])

Za Slavoniju evo što Stojanović kazuje: Ako je svladati prešne poljske poslove: kopanje, žnjenje, košenje, uvoženje trave ili sijena, drva, gradje itd. ili su zaostali kućni ženski poslovi, pozove težak susjede, kumove, rodjake, prijatelje i znance i ovi mu besplatno dodju pomoći za jedan dan što i koliko mogu, a on jih onaj dan dobro hrani i poji, i kad ga opet od njih koji pozove u mobu, vrati mu ljubav. [2])

A za Lovreć i okolicu kaže nam g. Milinović kad ko kuću gradi, zove susjede i seljane u pomoć, i oni mu rade za ljubav, samo gospodar jih mora dobro hraniti i napojiti; ali je to uzajamno. Od neko doba počeše pri gradji same tesare ili meštre zidarske plaćati, prije toga nije bilo. Isto tako kad se što ima prenositi s jednoga mjesta na drugo, n. p. gnjoj, pijesak, kamenje itd. jedan drugomu pomaga sa svojijem konjima, volovima i vozovima. Ako je ko sasma inokosan susjedi mu i obrade zemlju i požanju i ovrhu ljetinu, a on jih samo hrani. To se isto može i za Konavle kazati.

U Bugarskoj žive isti običaj: kad je već jesen došla, društva se nemogu tako lako pod vedrim nebom sabirati, te tada počimlje тлъкъ. Na tlaki svikolici rade za onu kuću u koju su pozvati. Obično se peruša kukuruz, prede, tče itd. ali se seljaci pomagaju uzajemno i u poljskijem radnjama, kako pri žetvi, berbi, gradjenju kuća itd. Tlake bivaju u djelatne dane ili na svečane i to obično u večer, a djevojka ili mlada snaha ide po selu te pozivlje poznance na tlaku. Na tlaku idu djevojke obučene kao na kakvu svetkovinu, makar bila i najsiromašnija kuća gdje su pozvate. Domaćin je dužan spraviti obilnu večeru pozvatima. Radnja dakako biva uz pjevanje, bez koga ništa nema, a kad dodju momci seoski da se zabavljaju s djevojkama bude i igranja, iza igranja opet je radnja pa opet igranje itd. dok nije radnja sasvim dovršena. [3])

K tomu g. Odžakov pridodaje: Ima nekih poljskih radnja koje po narodnomu mnijenju moraju zajednički učinjene biti, ovdje dolazi n. p. sadjenje vinograda: tu se sazove sve što je poznanaca na pomoć, pozove se i djevojaka da se veselije radi, a sakupi se toliko ljudi da se obično radnja svrši za nekoliko sata. Kad je gotov posao tad se u novom vinogradu pije, a od tole idu svikolici ka gazdinoj kući te se tu goste, pjevaju, igraju i vesele se.

Evo što Sacharov kazuje o толоки u Rusiji: u Bjelorusa na Petrov dan biva толока, a to je gozba suradnicima koji su pozvani bili na помочь pri obdjelavanju polja. Gozba se toloke svršuje pjesmama i igrama. U Vjatskoj i Permskoj guberniji rabota u polju počimlje se o Petrovu dne, i cijeli skup rabotnika zove se ovdje помочи. Smolenske tlake opisa Kelchen u svojoj Liflandskoj historiji i tvrdi da riječ toloka proizlazi iz stare estonske riječi talek koja znači radnja za hranu i piće. [4]) Mi nijesmo toga mnijenja. Onaj koji pozivlje на помочь, gosti pomoćnike vinom, mesom, kašom itd. [5])

[1]) Ibid. sub. v. bezvônik.

[2]) Slike u Nevenu 1856. str. 355.

[3]) Arkiv za povjest. jugos. VIII. 41—42.

[4]) Сказанія VII. 35.

[5]) Этног. сбор. Прог. 27. Na ovome se istome mjestu primjećuje da je tlaka u običaju i kod Litavaca i Latiša u baltičkijem ruskijem pokrajinam i oni je zovu talkus. Riječ тлака nalazi se i u staroslovenskom pa Miklošić misli (uti videtur) da odgovara njemačkom Frohndienst . . On navodi istu riječ tlaka i za Slovence (Lexikon sub. тлака); po svoj prilici dakle i kod njih žive taj običaj.

Samo na сиротскую и вдовью помочь produžuje Snjegirev na drugom mjestu [1]) ne treba pomoćnike gostiti jer za sirote i udovice štogod je nuždno za te pomoći daje міръ — i njima ne samo da se za badava pomaga pokositi sijeno, i požnjeti žito, nego jim i za cijelu godišnju potrebu daje drva i luča. Premda seljaci drže da je grijeh raditi u nedjeljni dan ipak вдовью помочь idu rado pošto ručaju držeći se stare poslovice: на вдовій дворъ хоть щепку кинь. Tim načinom slijede i drugoj narodnoj poslovici: съ міру по ниткѣ, голому рубаха. Tlaka je obična i u kijevskoj guberniji. A u Sibiriji, osobito pak u Permskoj guberniji, skoro svekolike muške i ženske radnje seoske, čine se помочами.

U Poljskoj okolo Ljublina to uzajamno pomaganje u seljaka tako je ukorjenjeno, da kad zemaljski gospodar (ako je ljeto kišljivo) treba svaki dan suhi da mu svikolici kmeti žnju, ovima ne ostaje drugoga vremena, da požnju to svoga što imaju, nego to obnoć moraju učiniti. Ali kad su u sebe gotovi, baš i obnoć, mjesto da počivaju, idu te pomagaju drugijem u selu kojim pomoći treba. [2])

I u samoj odaljenoj Češkoj i Moravi još i dan današnji žive običaj da po selima neke poljske radnje pomaga jedno drugomu. Moravski Valasi zovu tu pomoć p o b a b a, a u Českoj zove se l a s k a. [3])

d. Društvo.

Ugovor društvene dobiti kod Slovena, kako u zemljedjeljskog naroda, odnosi se najviše na zemljodjeljsku obrtnost i na one grane što su s ovom u svezi, pa tako naši dosadanji izvori i nose na sebi taj pečat. Opisanje znamenitoga velikoruskoga артела koji se dakako odnosi i na druge industrijalne grane i na trgovinu, za koju Velikorusi imaju osobitu sposobnost — sada izostavljamo [4]), jer stoji u tijesnoj svezi sa diobom općinske zemlje pa ćemo o tome na svome mjestu, u drugom dijelu (javno pravo) ovoga spisa govoriti.

---

[1]) Праздники . . IV. 87—88.

[2]) Univers. Europe 10. str. 280.

[3]) Jireček, Slov. Pravo I. 68—69.

[4]) Ali nijesu ni sami Velikorusi medju Slovenima da imaju osobite sposobnosti k promislu i trgovini — u trgovačkome bo i industrijalnom svijetu nijesu od njih nimalo manje poznati Srbohrvati, Bugari i Česi — ali da slovenska plemena koja su i manje poznata, imaju osobiti dar za te struke, premda nikakova sredstva nemaju koji bi tu sposobnost u njima krijepila i razvijala — imamo nekoliko dokaza: mi ćemo ipak samo nešto da navedemo o tome za Slovake:

Slovački seljak u mnogomu je nalik na velikoruskoga, ali najviše u promišljenosti i poduzetnosti, paće ga tu u gdjećem i prelazi, prosti bo Velikorus rijetko da će svojom trgovinom preći granice svoje prostrane otačbine, barem europejsko-zapadne, a slovački seljak, ne samo da obidje cijelu zapadnu Europu trgujući, dali i cijelu Rusiju Sibiriju, Persiju pačak prodre kadgod i do samoga Kitaja.

Ti poduzetni promišljenici slovački zovu se o l e j k a r i jer je njihova trgovina mirisno i ljekarsko ulje s kojim kažu da mogu ozdraviti svaku bolest: i za sama neblagodarnu ljubav imaju osobitu vrstu melema.

Ta svoja čudotvorna ulja naučiše seljaci pripravljati još za vremena kad je u Turčijanskoj stolici u Znio-Varalya bio jesuitski samostan, koji je imao i svoju ljekarnicu, i oni su ovdje kupovali svoju trgovinu, ali od kad samostana nesta, i sami je pripravljaju. Toga radi ovoj grani promisla otačbina je turčijanska stolica, a sela i trgovišta gdje Olejkara najviše ima, jesu: Znio, Vritsko, Valesa, Trebosto, sv. Petar, Karlova

U Zagrebačkom Zagorju po g. Beloševiću davaju obično ljudi živinčad na renju, spolovine ili na žitek t. j. dade se živinče, na neopredijeljeno vrijeme, kakovu znancu da ga hrani, a plod i korist od toga bude razdijeljen medju vlastnikom i rejnikom. Prije nego se živinčad rejniku u ruke predade bude procijenjena. Ta procjenba koju obavljaju obično tomu vješti seljaci, jest ovdje najvažniji momenat, jer ako se živinče poslije dovršene reje proda, tada se dobitak t. j. ono što se iznad procjenbe dobije, razdijeli medju rejnikom i vlastnikom i to na dva jednaka dijela — s toga se zove ovaj posao i „spolovine.“ Kod kobila, krava ili telica i kod prasica to biva malo drukčije nego kod mužke živine, jer Zagorac nerado životinju plodnicu prodaje.

I ovdje se stvar procijeni za slučaj da se proda; ali se obično vlasnik pogodi s rejnikom, da li će taj s dvojih ili s trojih kravu (telicu) ili kobilu na reju preuzeti; po tomu dakle ostane dotična krava ili kobila tako dugo kod rejnika dok dvoje ili troje telića ili ždrebića neokoti, što rejniku za hranu ostane, a onda tekar prestaje obično reja, i vlasnik može živinu kući odagnati.

Prasice se davaju obično s polovine t. j. ona ostane kod rejnika na hrani tako dugo, dok neokoti mlade koji se medju vlasnikom i rejnikom na jednaka dva dijela razdjele: ako bi pak prasica neparni broj mladih okotila onda dobije rejnik jedan komad više od gnijezda. Kad se mladi poodoje svršena je reja, te gospodar može prasicu sa svojima mladima kući uzeti.

Blatnica i Belan. Prije je njihova trgovina bila podobro raširena po svoj zapadnoj Europi, ruzmarinska voda koju su oni pripravljali i prodavali u Francuskoj bila je tamo na glasu pod imenom „eau de la reine d' Hongrie“ a i iz Hollandije i Švedske dosta su puta i pisma na olejkare dolazila kojim su tražila njihovo ljekarsko mnijenje za kojekakve bolesti. Sada je njihova trgovina skoro samo na Rusiju i Persiju ograničena gdje seljaci još podobro na čudotvorstvo vjeruju, ali i tamo nose i drugijeh stvari na prodaju, jer samijem uljem malo dobivaju. Olejkari ostaju na putu, po tomu kako posao ide, neki se vrate odmah do koji mjesec a neki tek nakon 2—3 godine. Oni koji dulje na putu ostanu donesu doma osim 2—300 dukata još i par ruskijeh konja, persijskog oružja itd. Neki Toček iz Znio svojim olejkarstvom steče toliki imetak, da mu je plemstvo bilo dano, a svojoj djeci ostavi nakon sebe nekoliko „stotine tisuća forinta.“

Mladić koji hoće da olejkarom postane, ide već o svojoj 17—18 godini kao učenik s majstorom na put i tu uči potrebite jezike. Svaki olejkar znade 4—5 jezika, a ruski kao i svoj jezik, tako da su se u mnoge olejkarske kuće sa jezikom uvukli i mnogi ruski običaji. Pomoćnici olejkarovi i učenici koji š njime putuju nazivlju svog majstora doktorom: oni mu svaki dan daju račun od dobiti, a oni potežu 2 do 5 fl. svake nedjelje, kao i polovicu od čistoga dobitka. Olejkar kad se doma vrati, kaže Pronay, po nekoliko puta izbroji pred svijem kućanima dobivene novce.

Još samo dvije riječi o običajima kad na put idu i kad se vraću jer su zanimljivi.

U večer u oči odlazka olejkarova iz doma sakupe se svikolici rodjaci, susjedi i kumovi da mu čestitaju dobar put, i obilnu dobit. a žena jih Olejkarova časti sa sladkom tjestovinom i rakijom osladjenom (slovački hrjatvo). Svaki gost mora po nešto darovat olejkaru pa baš ako će i po koji grošić sa čestitkom „da mu taj novac donese sreću na putu“, a u to žena donese na kućni prag dva suda vode, a olejkar kad se hoće da uputi, sva ga svojta i znanci do vrata doprate i tu se š njime rukuju, a on pred njima lupne nogom u sudove i obali jih: „da bi mu sreća pritekla kako voda iz suda ištječe.“ Vazda jih otide po 4—5 zajedno te u zajednici i rade, ili bogatiji uzme 2—3 pomoćnika sobom koje plaća, ali mu moraju svaki dan davati račun o dobitku. Svakoga olejkara prati žena ili mati do prve štacije gdje zajedno prenoće i sutra se u jutro naj-

Kod svake vrste reje vrijeme je neopredijeljeno; vlastnik može svoje živinče kući uzeti, kad ga je volja, osobito kad bi vidio, da mu stvar po zlu ide. Ako bi pako stvar više vrijedila, nego kad predaje na reju, a gospodar ju hoće kući, ima se opet procijeniti, te polovicu prirastka rejniku u novcu naknaditi.

Ko imade konje ili volove na reji može sve obične kućne poslove s njima obavljati, a i vlastniku je dužan najmanje tri dana s njima u pomoć doći.

Kod krava neplodnica koje su rejniku za njegov trud samo mlijeko davale zove se posao davati na žitek.

U Dalmaciji dvije su vrste ugovora obične medju gospodarom stoke i pastjerom — ili mu se dade stoka za pet do sedam godina da je pase, i da dava polovicu svakoga dohodka gospodaru, pa baš i polovicu teladi, s uzgrednijem obvezanjem da kad ugovoreno vrijeme izadje, da vrati gospodaru glavnicu —: ili poslijen može uz danu stoku još i od svoga životinje pridružiti, pak tad od izvadaka potezat i opet polovicu od svega; ali kad izteče vrijeme, njemu pripada polovica cijeloga glavnoga. Prva vrsta ugovora zove se talijanskim imenom contratto a capitale, a druga contratto a societa. [1])

Mi smo već gore napomenuli baštovanstvo koje je u Bugarskoj obično. Taj posao ne preuzimlje jedan sam nego njih više, akoprem pod upravom jednog glavara, i spada u juristickom smislu pod pojam društvene dobiti (societas quaestus et lucri).

Još preko zime čovjek koji ima kapitala otide po svijetu te ište u spahija koji imaju odviše zemalja, a najmi priličnu prostoriju, gdje bi on dojdućeg proljeća i ljeta, sa svojom družinom raditi mogao, i dobru dobit učinio. Kad je ili dao kaparu ili najam platio, vraća se u Bugarsku i tu kupi ljude koji će š njime ići na dobit. Radnja se najviše čini u društvu te

---

nježnije oproste. Skrinjice sa uljem koje obično na plećima nose, voze obično do ruske granice na vozu, a tu prodavši voz i konja počnu, obijajući pješice od sela do sela svoju trgovinu trzivati.

Kad se vraćaju, ako su na putu ostali par godina, to biva vazda u proljeće, ali je običaj da u selo u večer dodju te tako u rasvjetljenoj kući ostanu cijelu noć brojeći dobivene novce i pripovljedajući kućanom svoje putne zgode. (Pronay, Skizzen .. 63—66.)

I o drugoj svuda poznatoj vrsti slovačkijeh promišljenika progovorimo dvije riječi:

Neplodna zemlja na kojoj žive jedan dio Slovaka u Spižkoj i Trenčinskoj stolici usilova žitelje da se na neko drugo rukodjelje bace: pa se baciše na drotarstvo ili rukodjelje iz gvozdene žice. Oni tom žicom sastavljaju razbjene lonce, tanjire, plitice, iz žice pletu stupice za miša itd. Najviše je Drotara iz Trenčinske stolice u brdovitom predjelu koji graniči sa Moravskom Šlezkom, a osobito pak u selima: Rovne, Dlhepole, Velika-Divina, Kolarović, Zarjec, Kablo i Svedernik. U Trenčinskoj stolici bit će jih okolo 3000. Drotar, razumije se, ne radi doma, nego mora po svijetu iti da radnju ište i to ne samo u Austriji nego proputuju mnogi i cijelu Njemačku, Švedsku, Norvežku, Holandiju i Franzusku, a u novije doba našlo jih se koji su svojim rukodjeljem doprli do Amerike. Oni koji neidu izvan Austrije odlaze iz doma obično o Miholju dne, a vrate se ili dojdućeg proljeća, ili opet u jeseni. Kad se na put spremaju, žene jih doprate par milja puta, a na rastanku se čašam oproste. Dijete koje ide na put sa majstorom dobiva od njega 10—25 novčića svake nedjelje ali uzgredni mu je zanat i milostinju prosit. Kad je već izučio, tad osim forintu što ima na nedjelju potežе i polovicu od čistoga dohodka. Kad pak majstorom postane ima i više. Ako je na putu majstor bio za nekoliko mjeseca sa jednijem ili dva druga donese doma 60—100 for., ali ako je ostao 2—3 godine i dalje putovae donese jih i po 1000 ili 2000. (Pronay, Skizzen .. 51—58.)

[1]) Lichtenstein, Reise . . . 90.

trošak i korist na dio; neki se pogodi po 1 dio i $^1/_2$, drugi $1^3/_4$, neki dio, neki $^1/_2$ dijela, neki $^1/_4$ dio a bude dječurlije što nemaju više nego $^1/_8$ dio na glavu. Ali jih ima što nijesu na dio nego na opredijeljenu platu, i tu se plata uračunava u troškove društva. Svaki koji je na dio, mora dati unaprijed ulog za svoj dio: ko nema, plaća glavaru, koji zanj troši kamate koje nijesu nigda manje od 25% za one osam mjeseca. U družini ima obično najmanje 10 osoba, a najviše do 30; glavnica pak koju društvo treba zato poduzeće iznosi prama broju osoba od prilike 500 do 1000 dukata. Radnja je pod upravom glavara, on čini svekolike troškove, ali on kupi i sve novce iz proizvoda što se prodavaju. Glavni proizvodi su luk i zelje. Kad je radnja dospjela i kad se sve rasprodalo, tad se po razmjerju udioničtva daje svakomu svoj dio, ako je pak gubitka, što se rijetko dogodi, mora svaki udionik glavaru nadoknaditi ili ako nema, ide opet drugo ljeto š njime raditi da bi se tako odužio.

Osim baštovanstva sklopi se slično društvo koje iz stare Planine otide u Dobrudžu (na Romane = u grčku zemlju, premda tamo nema nego Bugara i Turaka) da žanju žito, najveće kod Turaka koji imaju mnoge zemlje a malo ruka za radnje. Ta radnja traje od prilike mjesec dana. Jedan poduzetan čovjek sakupi nekoliko momaka, djevojaka i odrasle djece, te ide š njima tamo u Dobrudžu i žanje gazdama s kojim se pogodi. Ljudi koji su oženjeni obično primaju dio, i to svaki jednako i djevojkama, djeci i momcima plaćaju nadnice. Glavar se zove Dragoman ili Vojvoda i ima prosti dio kako i drugi, samo što prima od svake nadnice po nekoliko para kako neku proviziju. Glavar traži njive, pogadja se, drži račun, prima pare i troši, ali zato ne radi. U toj vojsci bude obično okolo 50 glava, uzmu sobom 2—3 konja na koje naprte kose i drugi prtljag a oni svi idu pješice.

Po selima Bugarskim bivaju društva ženska, koja drže svilene bube. Kod njih vladaju obični uvjeti svakoga društva (Odžakov).

Na mnogo mjesta u Rusiji obično je da ko nema mnogo radilaca u kući a on uzme drugoga na pomoć, pa dijeli š njime obično po pola (работа изъ полу) plod te radnje, ili drukčije na dio kako se pogode. [1])

Osobita vrsta društva je tako zvana težačka sprež ili sprega. Pod tim imenom poznato je u Slavoniji zadružje u kome više kuća spregnu svoju marvu, volove ili konje, pa zajedno pooru sve svoje njive ne plaćajući ništa jedan drugomu. [2])

I u Srbiji je u običaju sprega. Evo što Vuk o tome kaže: ljudi koji nemaju čitavog pluga volova, spregnu po dva, po tri a siromasi i po četiri (jer se obično ore na 8 ili 6 volova) zajedno, pa tako oru i preko čitave godine rade koješta i vuku na volovima. Gdjekoji budu u sprezi po nekoliko godina, koji sprežnik ima više volova n sprezi, onomu više i rade. [3])

Nalik je pomenutoj sprezi radnja na zared u Bugara. To biva kad se nekolike familije dogovore da neke opredijeljene radnje zajednički rade n. p. ja trebam 10 dana da preorem svoje njive, a nemam nego dva težaka u sebe doma pa da neradim samogrug 5 dana pozovem susjede, te zajednički i veselo obradimo u dan: sutra dan pak idem u jednoga susjeda, prekosutra u drugoga itd. dokle odradim onoliko koliko mi je zajmljeno. Na taj način mogu na zared biti i konji i volovi i kola itd. Ovo se razlikuje od tlake

[1]) Этн. сбор. Прог. 27. Isto se to nalazi u Baltičkim krajevima ruskim gdje Latiši i Litvani stanuju.

[2]) M. Stojanović, Slike .. u Nevenu 1856, str. 344.

[3]) Rječnik sub. sprega.

tim što se mora vratiti koliko je zajmljeno, a u tlaci to netreba, a drugo što jih na tlaci bude mnogo a ovdje najviše po 5—6 glava. (Odžakov).

Živinska sprega obična je po g. Ivanovu-Želudkovu i u ruskijeh seljaka ali se ne sjeća kako je nazivlju.

e. Rukodaće.

Prije nego na pojedine primjere ove vrste ugovora predjemo, navedimo neke narodne tehničke izraze koje Vuk zapisa i koji ovamo spadaju. Posao sam zove se rukodaća, rukodavanje (barem u Crnojgori) = mutuum res creditae. [1]) Creditor zove se u Boci rukodavalac, rukodavac, rukodavnik. [2]) Općeniti je pak nazov u svim predjelima dužnik, kako za riječ debitor tako i za creditor: za posvjedočiti prvo značenje navodi Vuk poznatu poslovicu „od zla dužnika i kozu bez jareta“, a za drugo običnu izreku: „nesmije od dužnika da dodje kući“. [3]) A sad na samu stvar:

U Lovreću i okolici u dug se dava obično bez svjedoka i to se drži osobito skrovito medju vjerovnikom i dužnikom. Ako je dužnik domaćin znade mu cijela kuća, ali se drži kao neka kućna tajna; ako li je član kuće teško da ko znade osim njega i onoga koji ga je udužio. Ako vjerovnik komu kaže, „Dužan mi je taj i taj“, dužnik će doć pa će ga prekoriti „što ti mene ružiš?“ „ili misliš da ti neću platiti?“. Najviša je sramota kad dužnik zaniječe dug (u Konavlima udari u bah); to je najprezreniji čovjek u cijeloj okolici, s toga se rijetko dogodi da će jedan drugome dug zanijekati. Ako dužnik nemože da na rok plati odnese vjerovniku štogod na čast samo da ga čeka, da ga ne sramoti i negoni, i u tijem častima često plati duplu ili trostruku kamatu.

Ako se koji član uduži, te nemože platiti, vjerovnik često i u dogovoru sa dužnikom, potuži se domaćinu, ovaj dakako nije mu dužan platiti, ali znajući da će toga radi ili iz doma štogod poginuti, ili da mora onoga na dobit pustiti da steče što je dužan, najposlije plati, samo zaprijeti vjerovniku da ga nebi drugi put udužio. (Milinović).

Zajam je, kaže Medaković, kod Crnogoraca svaka rabota (= stvar), koju ko kome uzajmi na neko vrijeme. Zajam gotove jaspre, rukodaće je. Nigdje se valjda lakše nevrću novci, zato je(?) i dobit velika. Na svaki talijer na godinu plaća se dobiti po 1 cvancika. Crnogorac se svakako muči da na rok dodje, da donese i glavu i dobit. Uz ovo sve nosi Crnogorac i kolač t. j. kakov dar. [4])

U Bugarskoj rukodaća bez life daje se obično bez svjedoka, i niko da nezna, ali se razumije da se vjerovnik i dužnik dobro poznaju i u tomu savezu stoje možebit od nekoliko godina. Dužnik i kad mu uzajmljuje novce i kad jih vraća, donese vjerovniku štogod malo na čast. Skoro se nigda ne dogodi da bi dužnik zanijekao to što je primio. Dužnik obično, ako vjerovnik treba njegova vola ili kola ili tako štogod, posudjuje mu dragovoljno.

Za rukodaću pod lifu, budući da je tu obično poviša svota, učini se pismo. Kad je pismo gntovo pisar ga preda dužniku, a ovaj ga daje vjerovniku na što ga ovaj upita: „A zašto mi ti to daješ?“. On odgovori: „Jer si mi zajmao toliko novaca“. Vjerovnik opet pita: „A za koliko vrijeme?“ —

---

[1]) Rječnik s. v. Rukodaće.

[2]) Ibid s. v. rukodavalac.

[3]) Ibid s. v. dužnik. U prostog Nijemca, Schuldner je još i danas u mnogo predijela nazov i za dužnika i za rukodavaoca, u narodnom govoru; riječ Gläubiger skrojena je po latinskoj creditor.

[4]) Medaković. Život . . . 145

a on odgovori n. p. „za godinu.“ »A hoćeš li mi ti to pošteno platiti?“; „Z božjom pomoći gledaću da se nezastidim.“ Tad ga vjerovnik opet pita: „Da jesu li ovi ljudi tomu svjedoci“? On odgovori: »Neka su.“ Tad mu vjerovnik želi dobru sreću, n. p. da mu svaki novac donese tisuću. Svjedoka budu najmanje dva, običnije tri ili četiri. Budući novci rijetki u zemlji kamate su visoke, kadgod i preko 20 %.

Najviše se duže u Martu mjesecu, a plaćaju se dugovi o Mitrovu dne (26. oktob. po starom). Oni koji su obvezani platiti u žitu ili u gvožđju, dadu od prilike onoliko koliko će dosta biti da plate i još što više, pak o Mitrovu dne poravnaju račun. Cijena žitu i grožđju se udara kako je općina opredijelila, a to je nekoliko para niže od opće cijene, kad vjerovnik ne uzimlje dobiti.

Sjeme za usjev koje posudi jedan drugomu, on mu vrati od novoga žita, ali nikakve se dobiti ne dava. Baš i poviše žita kad se uzajmi, za hranu, ni tu interesa nema nego se samo toliko novoga vrati koliko se i zajmalo. (Odžakov).

Slično rimskoj trajectitia pecunia zajam je koji se nalazi u bugarskijem narodnijem pjesmama (n. p. u pjesmi bolan Prvan) junačka veresia t. j. kad junak ide na vojsku ili na megdan kupi konja, sedlo, podkovi itd. na janačku veresiu, obećavši prodavcu da će platiti ako se živ vrati, ako li pogine, vjerovnik nema prava iskati kućane dužnikove da mu konja plate. [1]) Po g. Odžakovu i sada kad se neopredijeli rok plaćanju duga, kaže se uzimljem na junaačku veresiju.

f. Posuda.

Naruč je riječ kojom Crnogorci a i ostali Srbi nazivlju commodatum i to biva najviše medju susjedima: kad jednomu treba neka stvar, on ide u susjeda koji je ima pak je uzme u naruč: rijetko je da će mu biti zanijekano što traži. Gdje čovjek nemože naruči naći, to se već zove rdjavo susjedstvo. Naruč je u istomu značenju poznata i u drugijem predjelima a ne samo u Crnojgori [2]), ali se nama čini da je posuda za commodatum običnije.

Za Slavonskog seljaka Stojanović kaže da kadgod jedan što treba, ide u susjeda pa u njega zajmi što mu treba, a to biva obično kakvo orudje kao motika, kosa, srp, kola itd. a ženske, razboj, brdo, niti itd. Ali je najobičnije da se dvije kuće izberu pa se neprestano medjusobno zaimavaju i te kuće za označiti taj odnošaj kažu: mi smo sa tijem ili onijem susjedom u zajmu. Ovo pošljednje se pripovijeda i o Srijemu. [3])

I u Bugarskoj najviše se posudjuju motike, rala i drugo težačko orudje a za to valjaju slična pravila koja su i u rimskome pravu. Ali ako bi se stvar izgubila, pa da je i stara bila, mora se za nju nova vratiti: za to pravilo ima i poslovica старо то става ново (Odžakov).

g. Ostava.

Za depositum se kod Srba i tudja riječ amanet često čuje a taj posao [4]) ima dakako u glavnome jednaka pravila kako i depositum u rimskome pravu. I za Bugarsku kaže g. Odžakov da za depositum, sequestratio, pignus nema ništa primjetiti što bi bitno različno bilo od rimskoga. To isto valja i za praecarium pa i poslovica narodna potvrdjuje bitnost toga posla: Чю зда то и на великъ-день ся взема.

---

[1]) Nešto slična tomu nalazi se i u srpskijem pjesmam sr. Vuk pj. 78 stih. 124, 139—141.

[2]) Vuk, Rječnik sub. naruč i posuditi i Medaković, Život . . . 157.

[3]) Stojanović, Slike... u Nevenu g. 1857. str. 24. sr. i Srbski Ljetopis 1845. str. 38.

[4]) Vuk. Riječnik sub Amanet i Ostava

h. Darivanje.

I za darivanje (donatio) po svoj prilici valjaju u glavnome ista pravila kako i drugovdje — ali pozitivnijeh izvora nema za tu vrstu ugovora. Zadovoljimo se dakle s tim što Vuk o srpskoj djeci kazuje. Kad koje dijete dade što drugomu pa mu opet otme onda mu druga djeca prigovaraju i porugljivo popjevaju:

„Davalo uzimalo
S kokošima spavalo
Kokoši ga litale.“ [1])

A u Dubrovniku ima medju djecom i poslovica za to pravilo: »što se dalo (darovalo) prodalo.«

2. Utvrdjenje ugovora.

Nemajući pri ruci nikakovih izvora za ostale vrste ugovora predjimo na njihovo utvrdjenje ili obezbjedjenje. Ugovori se utvrdjuju na nekoliko načina ali su dakako najobičniji jamstvo (fidejussio) i zalog (pignus, hypotheca). Za ovu pošljednju vrstu izvori naši šute a i za prvu sasma su oskudni. [2])

Za Bugare g. Odžakov kaže nam da pri zajmu sa jamcima upisuje se u pismu (zapis) i dužnik i jamac, te se oba potpišu. Dužnik se potpiše svojim imenom i doda k tomu; platac, a jamac svome imenu pridoda dobar ili kefil i platac. Ostalo kako i u rimskome pravu.

U Velikorusa jamac dosta je da izreče pred svjedocima jedno od običnijeh formula: Я за него порука —; я за него отвѣтникъ —; онъ не заплатить, я за него заплачу, pak je time obvezan isto kako da su najtvrdji pismeni ugovori učinjeni. (Ivanov-Želudkov).

3. Uništenje obligacija.

Svakome je pravniku poznato kako je bogat u rimskom pravu imenik načina kojim se obligacije uništuju. Dakako i Sloveni jih nekoliko *imaju*, samo što nama do znanja nedodjoše, a što nemamo, razumije se, *da ni dati* nemožemo. I u Slovena je kako i drugovdje plaćanje (solutio) najobičnije ali mi o tomu nemamo šta osobite primjetiti. O samoj nadoknadi (compensatio) možemo dvije riječi progovoriti.

Da i Srbi samo slične stvari medju se nadoknadjuju, a ne druge, o tome nam svjedoči jedna izreka koju Vuk navodi: „ne odbi najam za sjekiru“, a to se kaže kad ko nepravo hoće kome da odbije jednu stvar, za drugu različne vrste. [3])

Ali kad je jedan drugome dužan pa nemože da mu plati, a on mu odradi n. p. odore za onoliko novaca koliko mu je dužan [4]) jer se ta radnja može lako u novce okrenuti.

Doplatu Srbi zovu, kaže Vuk, da se n. p. pazari stvar rdjavija za bolju pak se na rdjaviju još što dopleti, ili kad je meni ko što dužan pa mi dade ili učini što vrijeti više od duga, te ja njemu valja da doplatim. [5])

---

[1]) Rječnik sub davalo.
[2]) Ibid. sub Vraća.
[3]) Rječnik sub najam.
[4]) Ibid. sub odorati.
[5]) Ibid. sub v. doplata.

Popravke. *)

Na	str.	8.	red.	41.	mjesto	pogriješenog:	zapisivaše	— čitaj:	zapisivahu
„	„	10.	„	13.	„	„	sabiraše	„	sabirahu
„	„	13.	„	30.	„	„	miješanja	„	mješanija
„	„	16.	„	11.	„	„	рукы	„	руки
„	„	17.	„	10.	„	„	обичай	„	обычай
„	„	—	„	21.	„	„	монастирь	„	монастырь
„	„	18.	„	3.	„	„	шлеснъ	„	шмель
„	„	22.	„	50.	„	„	del Luj	„	del Sig.
„	„	26.	„	46.	„	„	članovi	„	članove
„	„	27.	„	1.	„	„	tudjine	„	kao tudjine
„	„	—	„	51.	„	„	običaj	„	običaji
„	„	36.	„	5.	„	„	mladijem	„	mladjijem
„	„	43.	„	10.	„	„	U selu u Šeremožnu	„	U selu Šeremožnu
„	„	—	„	29.	„	„	prava	„	pravila
„	„	44.	„	5.	„	„	ovca	„	oca
„	„	46.	„	5.	„	„	koja je	„	koja se
„	„	47.	„	22.	„	„	Смертъ.	„	Смерть
„	„	48.	„	19.	„	„	чарѣ	„	зарѣ
„	„	49.	„	1.	„	„	слугы	„	слуги.
„	„	—	„	1.	„	„	жинкы	„	жинки.
„	„	—	„	35.	„	„	communo	„	communs
„	„	—	„	37.	„	„	genommen so,	„	genommen, so
„	„	52.	„	13.	„	„	Еретикъ = ἅιρεσις	„	Еретикъ, ἅιρεσις
„	„	53.	„	47.	„	„	ugnjezdilo, bilo	„	ugnijezdilo bilo,
„	„	55.	„	36.	„	„	Joannovu	„	Joannova
„	„	—	„	47.	„	„	1816	„	1416.
„	„	56.	„	49.	„	„	Ščanova	„	Ščapova
„	„	57.	„	10.	„	„	здравстуйте	„	здравствуйте
„	„	59.	„	3.	„	„	Vidirskom	„	Vidinskom
„	„	63.	„	20.	„	„	imped. ligaminis	„	(imped. ligaminis)
„	„	64.	„	43.	„	„	parta	„	partu.
„	„	—	„	45.	„	„	c. nu.	„	c. un.
„	„	66.	„	51.	„	„	донскато	„	донскаго
„	„	67.	„	4.	„	„	sačuvalu cijela	„	sačuvala cijelu
„	„	73.	„	38.	„	„	razumiju se	„	razumije se
„	„	77.	„	8—9	„	„	poluavni	„	polujavni.
„	„	—	„	32.	„	„	svadke	„	svadbe
„	„	79.	„	2.	„	„	presudni	„	osudni
„	„	80.	„	9.	„	„	U Pojku	„	U Pajku
„	„	82.	„	3.	„	„	pod potrabiljom	„	pod petrahiljem
„	„	84.	„	39-40.	„	„	gledanja. углины	„	gledanja углины
„	„	—	„	43-44.	„	„	тыдяку	„	ты дяку

*) Većina manjijeh pravopisnijeh i gramatičnijeh pogriješaka, koje mnogo ne smetaju smislu, nije ovdje ni navedeno, i to da bi se prostora prištedilo — neka dakle to sam čitalac izvoli popraviti. To isto budi rečeno i što se interpunktacije tiče.

*

На	str.	85.	red.	23.	mjesto	pogriješenog:	do dva do	— čitaj:	od dva do
„	„	86.	„	26.	„	„	Malojeroslavecki	„	Malojaroslavecki
„	„	88.	„	8.	„	„	prolije	„	prelije
„	„	—	„	10.	„	„	здѣлать	„	сдѣлать
„	„	—	„	48.	„	„	drugom	„	drugam
„	„	89.	„	28.	„	„	Brzezcliche	„	Brzezeliche
„	„	—	„	31.	„	„	neodkręciewa	„	nieodkręciewa
„	„	—	„	34.	„	„	dalaj	„	dalej
„	„	90.	„	21.	„	„	ogovori	„	ugovori
„	„	—	„	22.	„	„	odgovor	„	ugovor
„	„	—	„	38.	„	„	Rimljanima	„	Rimljanina
„	„	92.	„	33.	„	„	kod Srba vidjesmo donesu	„	kod Srba donesu
„	„	94.	„	47.	„	„	Asiatie	„	Asiatic
„	„	—	„	48.	„	„	stolo	„	stola
„	„	100.	„	18.	„	„	oli	„	ali
„	„	101.	„	5.	„	„	medenik....	„	medenik.
„	„	—	„	22.	„	„	тво	„	твоѣ
„	„	102.	„	5.	„	„	prolazi gore i dolje	„	prolazi, gore i dolje
„	„	—	„	39.	„	„	stajaše	„	stajahu
„	„	103.	„	9.	„	„	tri put plećima	„	tri put po plećima
„	„	107.	„	11.	„	„	susretaja	„	susretaju
„	„	—	„	31.	„	„	Раступися	„	Разступися
„	„	—	„	41.	„	„	Ижъ тебѣ	„	Ужъ тебѣ
„	„	—	„	42.	„	„	А гебѣ	„	А тебѣ
„	„	—	„	—	„	„	вольній	„	вольный
„	„	—	„	45.	„	„	itd. Schlözera	„	izd. Schlözera
„	„	—	„	49.	„	„	войзка	„	войска
„	„	108.	„	16-17.	„	„	hljebom-solju-te	„	hljebom-solju te
„	„	—	„	45.	„	„	zvraćenom	„	izvraćenom
„	„	109.	„	2.	„	„	шарочникъ	„	шапочникъ
„	„	—	„	16.	„	„	богоданны	„	богоданный
„	„	—	„	21.	„	„	купа	„	купи
„	„	—	„	34.	„	„	кашу	„	хату
„	„	111.	„	27.	„	„	благословишъ	„	благословишь
„	„	—	„	47.	„	„	bio osobiti	„	bio je osobiti
„	„	112.	„	32.	„	„	moje	„	moja
„	„	—	„	33.	„	„	nije twoja	„	nie twoja
„	„	-	„	34.	„	„	s obie	„	sobie
„	„	—	„	42.	„	„	najadio	„	najedio
„	„	113.	„	8.	„	„	sluzyć	„	służyć
„	„	—	„	9.	„	„	bardzu	„	bardzo
„	„	—	„	9.	„	„	pohochała	„	pokochała
„	„	—	„	12.	„	„	przi	„	przy
„	„	—	„	14.	„	„	izlazi	„	izlaze
„	„	—	„	42.	„	„	zapletula	„	zapletala
„	„	115.	„	17.	„	„	podulje [4])	„	podulje [1])
„	„	117.	„	38-39.	„	„	roditeljem	„	roditelja
„	„	118.	„	49.	„	„	кѣнить	„	кѣнить
„	„	119.	„	26.	„	„	formulam	„	famulam
„	„	—	„	29.	„	„	habibit	„	habebit
„	„	—	„	30.	„	„	filiorum	„	filiarum
„	„	—	„	37.	„	„	razlaže	„	razloži
„	„	—	„	45.	„	„	najdragocijenjenijega.	„	najdragocijenjenijega.“
„	„	121.	„	1.	„	„	tanjur....	„	tanjur
„	„	—	„	43.	„	„	imetku	„	imetka
„	„	122.	„	8.	„	„	nema samo	„	nema nego samo
„	„	123.	„	15.	„	„	кутка	„	китка
„	„	124.	„	11.	„	„	Starkovska	„	Harkovska
„	„	—	„	15.	„	„	povlagu	„	poslugu
„	„	—	„	43.	„	„	sjediš	„	sjediš?
„	„	—	„	45.	„	„	othranih	„	othranim
„	„	—	„	49.	„	„	zetovoj	„	u zetovoj
„	„	—	„	50.	„	„	nevjestinoj	„	u nevjestinoj
„	„	125.	„	13.	„	„	подрушки	„	подружки

Na	str.	125.	red.	36.	mjesto pogriješenog:		Lukojancki	— čitaj:	Lukojanski
„	„	126.	„	29.	„	„	swaky	„	swachy
„	„	—	„	32.	„	„	gornuszek	„	garnuszek
„	„	—	„	33.	„	„	jadat	„	jadać
„	„	—	„	36.	„	„	wczyskiego	„	wszystkiego
„	„	127.	„	37.	„	„	pěsně	„	pisně
„	„	—	„	38.	„	„	ni u Slovena	„	i u Slovena
„	„	128.	„	31.	„	„	druge	„	druge
„	„	131.	„	20.	„	„	Полшъ	„	Польшъ
„	„	138.	„	49.	„	„	najveć	„	najveći
„	„	139.	„	20.	„	„	evo ga	„	ova ga
„	„	—	„	30.	„	„	zakenitoga	„	zakonitoga
„	„	140.	„	7.	„	„	neka	„	neke
„	„	—	„	51.	„	„	Geschichte der Deutschen, spr.	„	Geschichte der deutschen Sprache
„	„	141.	„	19.	„	„	не корми	„	нн корми
„	„	—	„	48.	„	„	u koju se	„	u koju su
„	„	143.	„	24.	„	„	tajna [3])	„	tajna
„	„	144.	„	36.	„	„	pnrodice	„	porodice
„	„	146.	„	17.	„	„	Бог	„	Богъ
„	„	—	„	—	„	„	цар	„	царь
„	„	—	„	46.	„	„	Vuk, II.	„	Vuk, Pjesme II.
„	„	147.	„	19.	„	„	vršiti	„	svršiti
„	„	—	„	20.	„	„	niki	„	neki
„	„	—	„	28.	„	„	милъей	„	милъй
„	„	—	„	43.	„	„	госпударь	„	государь
„	„	148.	„	3.	„	„	zalecienie	„	zalecenie
„	„	—	„	8.	„	„	томъ	„	тотъ
„	„	151.	„	21.	„	„	na	„	za
„	„	—	„	33.	„	„	Gemäldè 144—144	„	Gemälde 143—144.
„	„	152.	„	9.	„	„	u bolje	„	i bolje
„	„	—	„	31.	„	„	i spijaju	„	ispijaju
„	„	153.	„	10.	„	„	названны	„	названный
„	„	—	„	16.	„	„	кресетъ	„	крестъ
„	„	—	„	21.	„	„	двенадцать льтъ	„	двѣнадцать лѣтъ.
„	„	—	„	24.	„	„	молодо	„	молода
„	„	—	„	32.	„	„	побратялись	„	побраталисъ
„	„	—	„	35.	„	„	Михаила	„	Михаилъ
„	„	—	„	37.	„	„	Микитиничъ	„	Никитиничъ
„	„	—	„	48.	„	„	бысть	„	бытъ.
„	„	154.	„	1.	„	„	братенцъ	„	братецъ
„	„	—	„	2.	„	„	полъ-царетва	„	полъ-царства
„	„	—	„	34.	„	„	Στρατεγικόν	„	Στρατηγικόν
„	„	155.	„	38	„	„	Bartyš	„	Bantyš
„	„	—	„	48.	„	„	LYIV.	„	LXIV.
„	„	156.	„	15.	„	„	ingrutitude	„	ingratitude
„	„	—	„	28.	„	„	pa tad oslanjajući se	„	pa tad, oslanjajući se
„	„	—	„	29.	„	„	riječi hvastavstvo	„	riječi, hvastavstvo
„	„	—	„	36.	„	„	Slovenci	„	Sloveni
„	„	159.	„	25.	„	„	князу кланятся	„	князю кланяются
„	„	—	„	44.	„	„	скажитеся	„	скажитесъ
„	„	160.	„	8.	„	„	ѣшъ	„	ѣшь
„	„	—	„	—	„	„	язикъ	„	языкъ
„	„	—	„	9.	„	„	зидами	„	зубами
„	„	—	„	18.	„	„	Eramitage	„	Eremitage
„	„	—	„	44	„	„	imadijaku	„	imadijahu
„	„	—	„	50.	„	„	slanice	„	slamice
„	„	161.	„	31.	„	„	skryuie, i bez klucza	„	skrzynie i bez klucza
„	„	—	„	35.	„	„	наслѣникъ	„	наслѣдникъ
„	„	—	„	40.	„	„	брата тамъ све	„	брата, тамъ все
„	„	162.	„	32.	„	„	osobičnom	„	osobinom
„	„	—	„	36.	„	„	grnat	„	grunt
„	„	165.	„	14.	„	„	хемля	„	земля
„	„	—	„	16.	„	„	тото	„	того
„	„	—	„	46.	„	„	datur	„	implantatur

Na	str.	166.	red.	12.	mjesto	pogriješenog :	perwszy	— čitaj :	pierwszy
„	„	—	„	30.	„	„	stroge	„	strogo
„	„	167.	„	6.	„	„	contunien	„	coutumier
„	„	168.	„	1.	„	„	o sobstven, mi ćemo osti	„	o sobstvenosti mi ćemo
„	„	—	„	8.	„	„	time	„	time je
„	„	171.	„	8.	„	„	prodate	„	predate
„	„	174.	„	16.	„	„	bunare	„	bunar
„	„	177.	„	11.	„	„	мотузамъ	„	мотузами
„	„	—	„	17.	„	„	wyrzeczonę	„	wyrzeczone
„	„	—	„	18.	„	„	niezwracają	„	niewracają
„	„	178.	„	17.	„	„	żiwego	„	żywego
„	„	—	„	21.	„	„	Чего се	„	Чего ся
„	„	183.	„	7.	„	„	pid koladaju spaly	„	pid kolodoju spati
„	„	—	„	40.	„	„	prijeknpa	„	prijekupa.
„	„	186.	„	26.	„	„	oprararum	„	operarum
„	„	—	„	42.	„	„	plaču	„	platu
„	„	187.	„	17.	„	„	odnošaj takov produži	„	odnošaj produži
„	„	188.	„	5.	„	„	Za što	„	Zato
„	„	—	„	9.	„	„	raspršana	„	razpršane
„	„	190.	„	5.	„	„	вдовью	„	на вдовью
„	„	191.	„	2.	„	„	renju	„	reju
„	„	—	„	26.	„	„	tražila	„	tražili
„	„	—	„	33.	„	„	stotine	„	stotina
„	„	192.	„	24.	„	„	a najmi	„	i najmi
„	„	193.	„	44.	„	„	samogrug	„	samodrug
„	„	195.	„	8.	„	„	gvoždju	„	groždju
„	„	—	„	19.	„	„	janačku	„	junačku
„	„	196.	„	30.	„	„	osobite	„	osobita
„	„	—	„	39.	„	„	da se	„	kad se
„	„	—	„	41.	„	„	vrijeti	„	vrijedi.

Na str. 48, francuskoj poslovici koja je u noti [5]) mjesto je pravo u noti [6]). Takodjer i cijela nota [4]) na str. 147, što se mjesta tiče, bila je pogriješno zamjenuta sa notom [1]) na str. 148. i obratno.

Naputak

za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu.

(Iz književnika III.)

Knjigotiskarna Dragutina Albrechta u Zagrebu.

Naputak

za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu.

Netom u prvoj svesci ovogodišnjeg „Književnika“ izadje početak moje rasprave o pravnim običajima kod Slovena, obrati se k meni nekolicina rodoljuba, pa i ne uprav pravnika, s molbom da bih im poslao kakov naputak za opisivanje toga još živoga vrela za historiju narodnoga prava, jer da bi i sami željeli poštogod svaki u svojoj okolici opisati i poslati mi. Ja se ne ogluših nego im poslah odmah naputak, ali samo za neke dijele juridičke struke, a oni se neoblijeniše, nego mi skoro svaki već po nekoliko i posla od toga, što je zabilježio. Drugi me pak poznanci nagovaraše da sastavim opširniji naputak, u kome bi bila pitanja iz svake pravne struke, te da ga dadem štampom obnarodovati, uvjeravajući me, da će se i još mnogo domoljuba naći (osobito kod svećenstva, koje najbolje narodni život pozna) koji bi mi rado na nekoliko, a neki možebit i na većinu pitanja odgovorili. Ja obrekoh da ću dragovoljno i to učiniti, i evo me da to svoje obećanje ispunim.

Budući da je važnost stvari potpuno priznata, neostaje mi drugo, nego moliti najtoplije svakoga, komu je zbilja stalo do napretka narodne knjige, pa su mu poznati narodni običaji, da se (obzirom na opaske, koje ću malo niže pridodati) ne oblijeni odgovoriti na nekolika od slijedećih pitanja.

I. Privatno pravo (jus privatum).

1. Obitelj (jus famil.)

a. Obitelj šira (= zadruga) u opće.

1. Jeli u vašemu mjestu ili okolici običnija zadružna ili inokosna familija?
2. Kakav je odnošaj broja jednijeh prama drugijem?
3. Koliko je obično glava u zadruzi, i koliko ih od prilike u najvećoj zadruzi biva?
4. Ima li tako velikijeh zadruga, da bi cijelo selo ili općinu sačinjavale, i kako se nazivlju ta sela: dali prezimenom zadruge, kako li?
5. Kakva su obična imena (prezimena) pojedinijeh zadruga i koliko familija jednoga istoga prezimena ima u selu?
6. Jesu li svi zadrugari svoji po krvi ili ne, i u kome razmjerju i odnošaju stoje te dvije vrste jedna prama drugoj?
7. Dogodi li se kadgod da sasvim tudji ljudi medju se sastave zadrugu?
8. Valja li da je domaćin oženjen, ili može i neoženjeni biti domaćinom, dali samo stariji čovjek, ili može biti i mladji?
9. Može li ženska biti domaćinom (glavom kuće) i u kojim slučajevima to biva?

10. Izbiraju li članovi domaćina, ili se ta čast nasljeduje kakvijem redom, ili je pak koji zadrugar malo po malo i sam prisvoji?
11. Na koja se svojstva najviše gleda pri izbiranju domaćina?
12. Koja prava i dužnosti ima domaćin prama članovima zadruge i prama zadružnom imetku?
13. Može li domaćin kazniti radšta kakva zadrugara, ili biva kakav ukupni kućni red za taj posao i kako to biva?
14. U kome je odnošaju domaćin prema općini, državnijem oblastima, i crkvi?
15. Može li domaćin prodati ili kupiti štogod bez dopuštenja zadrugara?
16. Može li domaćin biti lišen te časti: ko to može učiniti, kako, i za koje uzroke to obično biva?
17. Kad je domaćin smetnut ili je umr'o, biraju li odmah drugoga, ili za neko vrijeme upravlja zadrugom kakav drugi zadrugar i koji?
18. Biva li domaćicom domaćinova žena, ili može biti i koja druga, i što je običnije?
19. Može li biti domaćicom djevojka ili udovica, ili treba da je udata žena?
20. Ima li koja razlika medju izbiranjem domaćice i izbiranjem domaćina?
21. Što su prava i dužnosti domaćice?
22. U kojemu je odnošaju domaćica prama domaćinu, u kojem li prama muškijem članovom zadruge?
23. Što su prava i dužnosti zadrugara?
24. Na koje se razdjele zadrugari dijele što se godina života tiče?
25. Kojijeh godina počnu uživati potpuno svoja zadrugarska prava?
26. Od koliko godina počnu imati glasa u savjetovanju domaćemu, i imaju li ženske tu pristupa i glasa?
27. Biva li savjetovanje o nekoj stvari kad su svi na okupu, kako li?
28. Odlučuje li se na tom savjetu većinom glasova, ili jednoglasjem, ili po višem ili manjem uplivu onoga, koji neko mnijenje zastupa ili kako inače?
29. Koji predmeti pripadaju općemu vijećanju zadrugara, a kojijem raspolaže svojevoljno domaćin ili domaćica?
30. Mogu li zadrugari imati i svoju osobinu (peculium)?
31. Ima li u toj osobini i nepokretnina ili su same pokretne stvari i obično koje?
32. Idu li zadrugari izvan kuće na dobit i kojim redom?
33. Onaj, koji otide na dobit, daje li kakvu naknadu za domaću radnju, ako podulje izvan kuće ostane?
34. Šalje li zadruga kakva mladoga zadrugara na kakvu nauku, kako na izučenje bogoslovlja, nautike itd. i plaća li iz zadružne riznice troškove, odkle li?
35. Ako zadrugar ostane nekoliko godina izvan kuće, gubi li ili umanjuje li svoje pravo na zadružni imetak, i može li se kad mu je volja povratiti u zadrugu?
36. Kojijem se redom žene zadrugari i što je u tomu redu osobita?
37. Za slučaj gladne godine ili kakve druge potrebe, je li dužan imućni zadrugar dati zadruzi svoju osobinu, i ako jest, u kojoj mjeri to biva i pod kojijem uvjetima?
38. Koji su znaci poštovanja i posluha mladjega zadrugara prema starijemu: da li samo nazivanje s t r i č e, t e t k a itd., ili drugi koji?
39. Trošak za odjeću i obuću dava li zadruga za svekolike članove, ili davaju nješto i pojedinci ili njihovi roditelji, i u kojoj mjeri?
40. Koja su prava i dužnosti ženskijeh u opće?
41. Imaju li žene kakve stvari, kojim mogu raspolagati po volji i nepitajući

muške, kako na pr. prodavati kokoši, jaja, mlijeko, povrće, laneno sjeme itd.?

42. Drži li take stvari svaka za sebe, ili ih bude po nekoliko u zajednici, kako li?
43. Daje li se ženama ikakov dijelak od ljetine da š njime po volji raspolažu?
44. Odjeću i obuću kupuje li im zadruga, ili je same spremaju i nabavljaju i kako to biva?
45. Imaju li one još osim toga i svoj posebni peculium?
46. Na dobit može li svaka ženska, ili je to dopušteno samo djevojkama i udovicama, i kojijem redom to biva?
47. Što je obično ženska radnja?
48. Kako dijele medju se posao švenja i popravljanja odjeće?
49. Koja osobita prava i dužnosti imaju djevojke u zadruzi, i u čemu se nošnjom razlikuju od udatijeh žena?
51. U čemu sastoji obično djevojačka osobina?
52. Kojim se redom udaju?
53. Osim onoga, što im roditelji daju u prćiju, što im još zadruga daje?
54. Što su osobita prava i dužnosti žena udatih?
45. Obavljaju li one iste poslove koje i djevojke, koje li?
56. Ostaju li udovice obično u muževljoj, ili se vraćaju u rodnu zadrugu i što su tomu posljedice?
57. Zavisi li to od toga je li se zarodila ili ne, od česa li?
58. Kada se udovica preudaje, daje li zadruga prvoga muža udadbene troškove ili kakvo ruho?
59. Dogadja li se često da se udovice preudaju u istu zadrugu?
60. Kako se zovu muški poslužnici a kako ženski, zovu li ih slugama kako li?
61. U kakovu odnošaju stoje oni prema domaćinu i prema zadrugama?
62. Koliku od prilike platu imaju na godinu, i u koje se doba godine obično uzimlju a u koje se otpuštaju?

b. Obitelj uža.

63. Kojijeh se godina vjeraju i žene; dogodi li se kadgod da roditelji još nejaku djecu zaruče? Što su posljedice tomu?
64. Koliko vremena obično prodje medju vjeridbom i ženidbom?
65. Kad i koliko bude obično vjeridbenih sastanaka i kako se pojedini sastanci zovu?
66. Bude li simboličkijeh obreda na tijem sastancima i kakovi su?
67. Ko ide na te sastanke?
68. Kada se drži da je vjera sklopljena?
69. Što bivaju obično uzroci da se vjera razmetne?
70. Što misli narod o svojevoljnom razmetanju vjere? Mora li onaj, koji bez uzroka odstupi, dati kakvu naknadu drugoj ostavljenoj strani, ili štogod pretrpljeti?
71. Dogodi li se često da ko vjerenicu osramoti pa je ostavi, i kad su posljedice očigledne, što misli narod o tome?
72. Dogodi li se kadgod da se neko hotimice ili nehotice oženi ili uda, a da prva ženidba nije razdriješena?
73. Kad bi se to dogodilo bona fide, drži li narod da je prva ženidba pravija i tvrdja nego druga?

74. Nalazi li se u vas konkubinat: što su mu uzroci, što narod o istomu misli i kako ga nazivlje?
75. Biva li u vas otmica djevojaka, što joj daje povoda i što narod o njoj misli?
76. Je li po narodnom mišljenju potrebno roditeljsko dopuštenje za ženidbu i udadbu; i ako roditelji živi nijesu, ko tad dopušta?
77. Nadje li se roditelja, da bi nagonili svoju djecu, da uzmu ili podju za koga, koji im nije po volji, i kudi li narod take roditelje?
78. Biva li u zadrugama kakov kućni dogovor, kad imaju obećati djevojku ili momka ženiti, i ima li tu šta osobita?
79. Biva li ženidba medju sljedbenicima različnog zakona ili različne narodnosti i što misli narod o takovim ženidbama?
80. Zapreke srodstva kolike su vrste?
81. Do koga stepena drži narod da se je grešno uzimati?
82. Ubraja li narod u duhovno srodstvo samo kumovstvo, ili i koji drugi odnošaj kako n. p. pobratimstvo, djeverstvo itd.?
83. Može li adoptano dijete u ženidbu stupiti sa rodjenom djecom poočima i drugim njegovim srodnicima?
84. Ljudi iz dobre kuće traže li obično, da se žene opet iz slične kuće *ili* ne? Valja li to i za ženske?
85. Žene li se ljudi obično iz svoga sela ili i iz drugoga: samo iz svoje *ili* i iz tudje okolice?
86. Kako i što se ugovara o prćiji?
87. Što nosi nevjesta obično u prćiju, i prenose li prćiju pred svadbom ili po svadbi u mladoženje doma ili ujedno sa nevjestom?
88. Daje li se nepokretnina u prćiju?
89. Plaća li zet štogod otcu ili rodjacima nevjestinim ili nevjesti?
90. Kakvi su glavni obredi pri ženidbi, t. j. u oči svadbe, na svadbi u nevjeste doma, na putu put crkve, u crkvi (osim crkvenoga obreda), *pri* ulasku u kuću mladoženjinu, u kući, u ložnici i sjutri dan u *jutro*?
91. Kojim obredom drži narod, da je ženidba svršena?
92. Obrću li se mladijenci oko kakva drveta, stola itd., za znak, da je ženidba već gotova?
93. Dava li narod mnogo važnosti djevičanstvu nevjestinu, i traži li kakav dokaz tomu?
94. Koje su posljedice, ako nevjesta nije dò ženidbe sačuvala svoju čistoću?
95. Koja su prava i dužnosti muža prema ženi, a koja žene prema mužu?
96. U čemu se izjavljuje podložnost žene prema mužu?
97. Na koje domaće poslove ima više upliva muž a na koje žena?
98. Ima li poslova, koji isključivo jednoj ili drugoj strani pripadaju?
99. Ima li domazet istu vlast vrhu žene kako i drugi muž, ili mu je žena nešto manje podložna?
100. Pridržuje li domazet svoje prezime, ili primi kućno ime svoje žene odmah, pošto je na ulaž otišao?
101. Imanje muža i žene drži li narod da je zajedničko, ili pripada samomu mužu, ili svak svoje pridrži?
102. Čija je stečevina što se u ženidbi dobije?
103. Komu pripada ruho i prćija ženina?
104. Ima li stvari u ženidbenoj zajednici, kojim žena i nepitajući muža može raspoložiti?
105. U kakovu je odnošaju muž domazet prema ženinijem dobrima?
106. Misli li narod da je za života obojih supruga ženidba nerazdrješiva, i ako je to moguće, za koje se uzroke može razdriješiti?

107. Po razdrješenju ženidbe što biva s prćijom, što li s nejakom djecom?
108. Ako djece nije, komu ostaje prćija po smrti ženinoj?
109. Zapovijeda li otac više muškom a mati ženskom djecom, otac odraslom, a mati nejačicom?
110. Misli li narod da otac može sa sinom što mu volja?
111. Ostaju li djeca vazda pod očinom vlasti, ili samo dok dodju do nekijeh godina?
112. Kad drže ljudi da je dijete prešlo u broj mladića ili djevojaka i biva li to označeno čim n. pr. promjenom odjeće, striženjem kosa ili kakvim drugim obredom?
113. Kad se je sin oženio, ako je još maloljetan, ostaje li pod očinom vlasti, i ako on ostaje, ostaju li i njegova djeca i žena?
114. Vrhu udate kćeri imaju li više roditelji njezini kakovu vlast?
115. Mogu li djeca imati svoju osobinu odijeljenu od očine i u čemu obično sastoji?
116. Drži li narod da su djeca dužna hraniti svoje roditelje u starosti?
117. Sluči li se u vas često posinovljenje (adoptio) i što mu daje obično povoda?
118. Ko treba još da privoli na posinjenje osim rodnoga oca?
119. Posinjuje li samo muški, ili mogu i ženske i uzimlju li se za svoju djecu više muškarci ili djevojke?
120. Ima li kakov simbolični obred pri posinovljenju?
121. Koja prava stječe i dužnosti na se uzimlje posinjenik i poočim?
122. Promjenjuje li posinjenik svoje dotadanje ime?
123. Promjenjuju li se tijem odnošaji medju posinjenikom i njegovim pravijem roditeljima i u kojoj mjeri?
124. Koja je obično razlika medju godinama adoptivnog oca i adoptivnog djeteta?
125. Dogodi li se kadgod, da neko posini čovjeka s djecom (adrogatio) i koji odnošaji time nastaju za sve te osobe?
126. Kakvi pravni odnošaji iz toga postaju, kad kogod kakvo siromaško dijete uzme i odhrani — i, dogadja li se to često i kojom prigodom?
127. Koja prava i dužnosti imaju nezakonita djeca prema svojim roditeljima?
128. Čije ime obično nose nezakonita djeca?

c. Dioba zadruge i nasljedstvo

129. Je li narod u vašoj okolici više sklon da žive u zadruzi, ili da se dijeli, misli li da je djelidba nekakva nesreća?
130. Koji su obični uzroci za koje se zadruga dijeli?
131. Kad je jednom do diobe došlo, dogodi li se kadgod, da se za tim opet predomisle, pomire, pa i opet u zadruzi ostanu?
132. Ima li svaki zadrugar pravo tražiti da ga odijele?
133. Ima li zadruga pravo, davši jednome članu dio, koji ga ide, isključiti ga iz zadruge?
134. A ima li pravo, radi kakva zločina i nedavši mu nikakova dijela istjerati ga iz zadruge?
135. Kad se podijele ostaje li obično svak za sebe, ili njih po više zajedno?
136. Po kome se načelu dijele: biva li samo toliko jednakih dijela koliko je koljena (in stipites), ili je toliko dijela koliko odraslijeh muškijeh glava (in capita)?
137. Ako je ovo pošljednje, dade li se štogod više onomu, koji ima mnogo djece?

138. Primaju li ženske kakov dio pri djelidbi, i s kim ostaju one koje nemaju živa ni oca ni brata?
139. Kada se braća dijele još za života roditêljâ kod koga ovi ostaju i kakav se dio njima daje?
140. Pridržava li pri djelidbi svak uz dio i potpuni svoj peculium?
141. Kako dijele ljetinu koja je još na polju, a kako onu što je već sakupljena?
142. Čine li djelidbu sami zadrugari medju se, ili pozovu za to tudje ljude?
143. Ko bivaju obično ti dobri ljudi, ko ih plaća i kako?
144. Kad su sve na jednake dijele razdijelili, meću li na sreću što će kome zapasti i kako to biva?
145. Oni, koji kuće neimaju, pomagaju li im je dosadanji zadrugari graditi?
146. Komu pripada peculium po smrti zadrugara?
147. Svojom osobinom može li zadrugar oporukom raspoložiti po volji, a osobito može li, ako ima djecu i ženu?
148. Može li sin što je domazetom postao i udata kći iskati dio očine osobine, ako je doma još druge djece?
149. A da nema doma više djece, nasljeduju li tu osobinu djeca, koja su već istupila iz zadruge, ili ostaje zadruzi, u kojoj je pokojni zadrugar živio i umr'o?
150. Kakav je red nasljedstva u inokoštini?
151. Što biva obično kad je familija spala na samu kćer?
152. Komu pripadaju dobra zadruge, koja se istraže, te više nikoga živa nema?
153. Čine li ljudi često oporuke?
154. Bivaju li oporuke pismeno ili usmeno; koliko ima svjedoka i ko su obično?
155. Bivaju li prisutni pri tome i nasljednici ili ne, i biva li još štogod osobita?
156. Ostavljaju li štogod za dušu i za druge pobožne svrhe i koje su najobičnije?
157. Što nasljedjuje žena za mužem i muž za ženom?
158. U predjelima, gdje zadruge radi neplodnosti ili drugijeh uzroka biti nemože, je li običan majorat ili minorat, t. j. ko ostaje u očinoj kući i zemlji, da li najstariji sin ili najmladji?
159. Kakva se naknada daje sinu koji izadje iz kuće?
160. Ko se stara sirotama i njihovim imanjem u zadruzi ko li u inokoštini?
161. Koja se nagrada daje onomu, koji upravlja imanjem siročeta i za njegovu se osobu brine?
162. Pod čijim nadgledanjem to biva i komu predaje skrbnik (tutor) račune svoje uprave?
163. Kad siroče nema nikakova imetka, ko se tad njim stara?
164. Nastoji li općina take sirote obskrbiti? i kako to biva?
165. U kojoj godini počnu uživati sirote potpuno svoja prava?
166. Kako narod razdjeljuje u opće svojtu?
167. Svojtu po krvi razdjeljuje li na svojtu po muškoj lozi (agnati) i po ženskoj (cognati), ili ne?
168. Ima li narod još kakovih kategorija u koje svojtu razdjeljuje n. p. u svojtu po krvi, po mlijeku, po debeloj i tankoj krvi, po prijateljstvu, po tazbini itd.?
169. Znade li narod za kakve stepene srodnosti i kako ih broji?
170. Koja su imena za pojedine članove svojte (stric, bratić, pastorak, itd.) i koje ime latinsko ili talijansko ili njemačko svakome odgovara?
171. Je li pobratimstvo i posestrimstvo u običaju, i ima li ga od više vrsta?
172. Koliko vrsta kumstva pozna narod?

173. Koji odnošaji nastaju iz pobratimstva i kumstva?
174. Koji su odnošaji medju susjedima: imaju li oni medju se kakva prava i dužnosti?
175. Cvjeta li u vas još gostoprimstvo i ima li kakvijeh pravila i običaja za primanje gosta?

2. Stvari (jus rerum).

176. Za koje je pravne slačaje u narodu od neke praktične vrijednosti razdjeljenje stvari u pokretne i nepokretne?
177. Što narod razumije pod stežerom, i ima li i kakovo drugo ime za taj pojam?
178. Koje stvari pripadaju stežeru familije, a koje se mogu otudjiti?
179. Kad se kupi ili proda neka glavna stvar, što se drži da je uzgredna, n. p. s kućom idu li peći, s konjem uzda itd.?
180. Na koje se načine stječe svojina pokretnijeh i nepokretnijeh stvari?
181. Dogodi li se kadgod prisvojenje (occupatio) polja, lugova, dubrava itd. i kako to obično biva, i što bivaju pravne posljedice tomu?
182. Kakav pojam imaju ljudi o zakopanu blagu?
183. Može li svak i na tudjoj zemlji tražiti blago?
184. Ko je blago našao biva li sa svijem njegovo, ili ga dijeli s kim?
185. Ko nadje izgubljenu stvar, komu je predaje?
186. Ako ih je više u isto doba našlo jednu stvar, dijele li je, ili dijele li nalježbu i po kome pravilu i mjerilu?
187. Ko nadje na svojoj zemlji tudju ovcu, goluba, roj pčela itd., što tim radi?
188. Kad ko na tudjoj zemlji bez zle namjere nešto sagradi, posije ili usadi, ili iz tudje robe učini kakvu novu stvar, komu pripada zgrada, usjev, sad ili prečinjena stvar?
189. Kad kakva stvar, pa bila nečija ili ničija, tudjoj stvari priraste (accessio), n. p. riječina naplije malo po malo jednome komadu zemlje na obali još jedan komadić (alluvio), ili ga jednome komadu otrgne (avulsio) a drugome priloži, biva li to sad svojina gospodara onoga komada, kome je pristao?
190. Kad u velikoj rijeci izraste nov otok (insula in flumine nata) i kad presahne riječina (alveus derelictus), komu pripada taj novi prostor?
191. Kad prodavac kupcu predaje kakvu pokretnu ili nepokretnu stvar, ima li kakvih simbola ili obreda?
192. Kad neko, baš i nekupivši ili drugim pravnim načinom od ikoga pribavivši neku (pokretnu ili nepokretnu) stvar, neprekidno za nekoliko godina posjeduje (usucapio), drži li narod, da sad ta stvar sasvim tomu posjedniku i pripada kako svojina?
193. Kad svojina dobivene stvari pripada familiji, a kad pojedincu?
194. Koja su pravila zajedničke svojine?
195. Drveta, kojim je hrek uprav na granici dviju zemalja, jesu li zajednička svojina obojih susjeda, kako li?
196. Kakvu razliku čini narod medju posjedovanjem (possessio) i svojinom (dominium)?
197. Kakve su obično granice medju zemljama različnijeh gospodara, i kako se zovu različne vrste granica (n. p. medja, kamen itd.)?
198. Drži li narod, da je sramota ili grjehota ili zločin premjestiti granice zlom namjerom?
199. Grane drveta, koje se više tudje zemlje prevjese, je li ih dužan susjed trpljeti, pod kojim uvjetima, i ko š njih voće bere?

200. Ima li seljak pravo prijeći preko zemlje susjedove (serv. itineris) ako ne može drukčije doći do svoje zemlje, i koja su pravila o tome?
201. Ima li medju seljacima odnošaja, po kome jedan ima pravo pasti svoju životinju na zemlji drugoga (serv. pascuae) ili napajati svoju životinju na tudjoj vodi ili potoku (servitus pecoris ad aquam adpulsus)?
202. Dogodi li se kadgod, da jedan drugome dopusti nasloniti zgradu na svoju, i koja se pravila pri tome drže?
203. Ima li kakvih sličnih odnošaja, po kojim bi jedan imao pravo služiti se za neko vrijeme tudjim konjem, volom itd., i koja su za to pravila?
204. Ima li u vas još koja vrsta privatnog ili javnog služenja (servitus)?
204. Kako se obično utemeljuje pravo služenja (servitus) i kojom zgodom?
206. Koja prava i dužnosti radjaju se iz zaloga pokretnih i nepokretnih stvari?

3. Obligacije.

207. Koje su formule i simboli obični pri zaključenju ugovora u opće?
208. Misli li narod, da je grijeh ili sramota ne održati zadatu riječ i ne ispuniti obećanje?
209. Koje opredjeljenje ima kapara: ko je prima, a ko je dava, i kolika obično biva?
210. Drži li narod, da je moguće razbiti ugovor radi prijevare, radi toga *što* jedna strana nije bila pri bistrom razumu ili maloljetna, radi prevelike ili prenizoke cijene itd.?
211. Koliko biva svjedoka pri zaključenju ugovora i kakvi bivaju ti svjedoci?
212. Što je posljedica jamčenja za jamca, i za dvije strane, koje ugovor zaključiše?
213. Kakvi su običaji i forme pri zaključenju pojedinijeh vrsta ugovora; kako: pri prodaji i kupovini (emptio venditio), zajmu (mutuum), posudi (commodatum), ostavi (depositum) itd.?
214. Koja prava i dužnosti izviru strankama iz pomenutijeh i sličnijeh ugovora?
215. Kad se drži da je kupovni ugovor zaglavljen (perfectio contractus)?
216. Pri prodaji nepokretnih stvari (kuća, baština) imaju li svojta i susjedno pravo prijekupa (jus protimiseos), pod kojim uvjetima i kojim redom?
217. Plaćajući kupac ugovorenu cijenu pribacuje li koji novac prodavcu radi sreće?
218. Pri kupovanju životinje, ima li kakvijeh osobitijeh uvjeta, kao n. p. da prodavac jamči za kakve sakrivene mane prodate životinje, i kad te mane poslije na vidjelo dodju, što tad biva?
219. Zbiva li se često zamjena njiva, konja itd., i ima li pri tome kakvijeh osobitijeh obreda, predrasuda i uvjeta?
220. Kakvi bivaju obično uvjeti plaćanja dugova, da li to biva u novcu ili u kakvim stvarima, da li na rokove ili u jedan put?
221. Koji je rok običan za plaćanje, je li Ilin dan, Nikolj dan itd.?
222. Kolika je kamata obična, je li ova u novcu ili u čemu drugomu?
223. Pod kojijem uvjetima zaimavaju seljaci jedan drugome žita za usjev, i druge stvari, koje se opet u sličnim stvarima vraćaju (res fungibiles)?
224. Ima li što osobita pri ugovoru, kojim jedan drugome daje kuću pod kiriju, zemlju pod zakup itd., i koje su vrste toga posla najobičnije?
225. Pri pogodbi osobne radnje nadničara, majstora itd. (locatio, conductio operarum) koji su obični uvjeti i koje značenje ima kapara?
226. Kako se plaćaju težačke radnje?

227. Kakvi su običaji i uvjeti pri posudjenju ili najmljenju životinje za radnju ili oplodjenje?
228. Pomagaju li težaci jedan drugomu kakvu radnju i pod kojim uvjetima?
229. Ima li u vas moba, tlaka, pomoć ili štogod tomu slično: kad i kako to biva?
230. Skupljaju li se momci i djevojke na kakve sastanke, gdje svak za sebe radi (n. pr. prelo itd.) i što ima tu osobito?
231. Kakvi su ugovori i uvjeti pri tovarenju espapa na kola, na brode itd. i kakvim jamstvom obezbjedjuje prevozilac trgovca?
232. Ima li u vas kakva sprega, gdje nekoliko seljačkih kuća odrede nekoliko volova, konja, kola itd., da se uzajamno njima služe i kakvi tu odnošaji bivaju?
233. Je li obično u vas, da jedan drugomu predade nekoliko glava životinje da ih drugi hrani i umnaža. Kakvi odnošaji iz toga izviru i kako se korist dijeli?
234. Koji su odnošaji i uvjeti obični medju ribarima, koji u društvu ribaju?
235. Idu li u vas ljudi u društvu na kakvu dobit i pod kojim uvjetima?
236. Ima li u vas cehova, čim se bave, kako su ustrojeni i koja su prava i dužnosti članova?
237. Pri darivanju nepokretnina ima li kakvih osobitih simbola i obreda?
238. Dogodi li se kadgod, da se darovana stvar opet natrag uzme, i radi kojih se uzroka može to učiniti?

II. Javno pravo (jus publicum).

A. unutrašnje državno (jus publ. internum).

1. Država i općina.

239. Što misli narod o formi državnoj i o državnoj vlasti, i pokorava li se rado njezinim naredbama?
240. Podnosi li radije državne terete ili općinske?
241. Koji je odnošaj medju pojedinim familijama i općinom, a koji medju familijama i njezinijem vlastima?
242. U kome odnošaju stoji općina prema državnijem vlastima?
243. U kome je odnošaju općina sa crkvom i s crkovnjacima?
244. Kako je ustrojena općina i kako je uredjena njezina uprava?
245. Koje osobe upravljaju općinom, koliko ih je i kako se zovu i ko je najstariji medju njima?
246. Kako se izbiraju općinske starješine i ko ima aktivno i pasivno pravo izbora?
247. Pri izboru gledaju li izbirači više na imetak, ili više na osobnu znanost i sposobnost, ili na godine?
248. Što je djelokrug općinske vlasti?
249. Što je obično obćinski imetak?
250. Ima li općina svojih pašnjaka, šuma itd. i kako se upotrebljuju?
251. Kako se izvršuju naredbe općinske vlasti, a osobito kaznene, i ko ih izvršuje?
252. Kako se sazivlju općinske skupštine i ko to pravo ima?
253. Kakav je ustroj tijeh skupština i ko im je predsjednik?
254. Kad bivaju ti zborovi, i gdje?
255. Ima li koja razlika medju skupštinama obzirom na mjesto, vrijeme, zlo-

čin, ili osobnost ljudi, koji imaju biti sudjeni, ili stvari o kojima se ima vijećati?
256. Jesu li skupštine vazda javne ili ne?
257. Dijele li se skupštinari ili vijećnici na one, koji imaju pravo glasa, i na druge koji ga nemaju?
258. Kakav je u opće modus consulendi na zborovima i skupštinama, broje li se glasovi, i kojim redom to biva?
259. Ko može na skupštine dolaziti?
260. Mogu li i tudji ljudi biti primljeni kao članovi općine i kako to biva?
261. A mogu li se rodjeni općinari lišiti prava, koje im pripada kao općinarima, rad šta i kako se to dogadja?
262. Ima li u vas korporacija kao što su bratovštine, braća itd., što im je glavna svrha, kako su ustrojene, koja su prava i dužnosti njihovijeh članova, kakvi su im sastanci itd.?

2. Gradjanski i kazneni postupak (proces. civil. et poen.)

263. Koja je osobita razlika sudjenja u stvarima kaznenim i gradjanskim?
264. Ko je obično sudac ili sudci, ko ih bira ili sazivlje?
265. Je li obično, da se neke parnice stavljaju na dobre ljude da ih rieše; ko ih bira, koliko i kako to biva?
266. Može li otac za sina na sud doći, muž za ženu, stariji rodjak za mladjega itd.?
267. Imaju stranke ili krivci svoje odvjetnike?
268. Može li sud jedne općine suditi krivca koji pripada drugoj općini, ili za zločin, koji je izvan granica svoje općine učinjen?
269. Ko i kako donosi tužbu pred sud i ko dovodi okrivljenika?
270. Koji predmeti gradjanski i kazneni pripadaju općinskomu sudu?
271. Ima li koja strana u postupku, koja pismeno biva?
272. Kako se dokazivanje pri sudu ovršuje, i koje su vrste dokaza obične?
273. Kakvi imaju bit svjedoci da bi im vjerovano bilo i koliko ih treba?
274. Nagone li ili puštaju li sina da proti ocu ili za oca svjedoči, otac za sina, brat za brata itd.?
275. Ima li ljudi, kojim se nikako ne dopušta da mogu svjedočiti?
276. Pri kletvi svjedoka ili stranaka mora li biti krst, ikone, svijeće itd. i kako se upotrebljuju?
277. Ima li više vrsta zakletve?
278. Je li u običaju kakva čudotvorna vrsta dokaza, kao n. pr. mazija, vrela voda, zaklinjanje ubijena čovjeka itd.?
279. Je li obično tražiti kakvu ukradenu stvar ili sakrivenu osobu po kućama, na kojim je sumnja, ko to izvršuje i kako?
280. Kada se krivac ne nadje, je li obično da za neke štete i zločine cijela općina ili okolica odgovara (fidejussio communis)?
281. Sude li sudci po svome objektivnom uvjerenju, ili im valja suditi i proti svoga uvjerenja, ako su se neki uvjeti formalno ispunili?
282. Kojim načinom i redom biva vijećanje o riešenju?
283. Ima li kakva formula, kojom se riešenje objavljuje?
284. Svrši li se kadgod sudbena rasprava sa non liquet i što tad biva?
285. Mogu li se stranke ili osudjenik pozvati na drugu vlast proti prvome riešenju? ko je ta vlast i kako se to čini?
286. Kako se izvršuje osuda i ko je izvršuje?
287. Kakva eksekucija biva proti dužnicima?
288. Upotrebljuje li narod kakva sredstva, da bi unaprijed zapriečio neke zločine i prestupljenja?

289. Kakvijem se kaznima obično kazne krivci u opće, a kakvijem za neke osobite zločine i prestupljenja?
290. Koje kazni drži narod kao teže ili sramotnije, da li zatvor, da li batine, što li?
291. Kakav pojam ima narod o časti i sramoti, i da li više voli strožu kazan, nego sramotu?
292. Ima li zločinâ za koje je obična osveta, koji su, kako biva, i ko osvetu izvršuje?
293. Kako se umiruje raspra, koja pod osvetu potpada?
294. Dogodi li se kadgod, da koga na smrt osude, kako se i kojim se sredstvom izvršuje (vješalima, puškom, kamenjem itd.)?
295. Je li obična osuda na prognanstvo iz zemlje i što se dogodi s imetkom osudjenika, što li s njegovom familijom?
296. Kakovo je narodno mnijenje prema onijem, koji radi nedostatka dovoljnoga dokaza izbjegoše kazni, i što su posljedice tomu?

3. Kazneno pravo (jus poenale).

297. Da bi se neko kazniti mogao radi svoga zla djela, treba li da djelo bude učinjeno zlom namjerom n. pr. A. je nehotice ubio B. zaslužuje li on po narodnom mišljenju istu kaznu kako da ga je i hotimice ubio, što li?
268. Kakvu razliku čini narod medju zločinom i grijehom, medju zločinom i prestupljenjem?
299. Koje opačine ubraja u prvu, koje u drugu, a koje u treću kategoriju?
300. Koji su zločini i prestupljenja najobičnija u vašem mjestu ili okolici i koji su uzroci tomu?
301. Koji su zločini i prestupljenja teži u očima naroda, nego li u državnijem zakonima, a koji su naprotiv lakši?
302. Koje okolnosti čine neke zločine težijem, da li n. p. pri kradji razlomljenje vrata, kradja ob noć, u vrijeme požara itd.?
303. Kako su kažnjeni oni, koji pomagaju izvršenje nekakva zločina, kako li oni, koji skrivaju ukradenu stvar, zločinca ili bjegunca?
304. Koju razliku čine ljudi medju pokušajem i izvršenjem nekoga zločina?
305. Drži li narod da višu kaznu zaslužuje ubojica pravedna i opće poštovana čovjeka, nego čovjeka, koji nije bio držan u opće za poštena?
306. Je li dječje ubojstvo često, kako se dogadja i rad šta?
307. Dogadja li se samoubojstvo, što su mu uzroci, i što narod o tome misli?
308. Otjerivanje ploda utrobnog drži li narod za grijeh ili za zločin?
309. Kako to obično čine i ima li ko da bi mu to kao zanat bio?
310. Je li u očima naroda teža kradja ili grabša?
311. Ima li u vašoj okolici hajduka; što su hajduštvu uzroci, i što narod o njima misli?
311. Kako su ustrojene hajdučke čete, koja prava i dužnosti ima njihov vodja prema pojedincima, kako dijele plijen, na koga obično udaraju, kakvi su im sastanci itd.?
313. Kako narod gleda na čovjeka koji je negda bio hajdukom?
314. Ima li pri kradji osim veličine u šteti učinjenoj i drugijeh okolnosti koji je čine lakšom ili težom obzirom na to: ko je ukrao, komu je ukrao itd.?
315. Dogadja li se često domaća kradja: ima li kakvo osobito ime i što misli narod o njoj?

316. Kad ko sa tudjega drveta ubere voća da izjede, drži li narod da je to kradja, a osobito kad to putnik učini?
317. Koliko se plaća za kradju ili ubijenje tudje životinje?
318. Da li se za neke vrste živina mora više platiti nego valjaju, i zašto to?
319. Napadanje na tudje nepokretno imanje kako se kazni?
320. Što se misli o lovu ptica i zvjeradi u tudjoj ili općinskoj šumi, ili ribanju u tudjoj ili općinskoj rijeci ili jezeru?
321. Što misli narod o rušenju i palidbi tudjijeh ili općinskijeh šuma, i kako se kazne zločinci?
322. Dogadja li se ta palidba i rušenje često u vašoj okolici, i što su joj uzroci?
323. Ima li prestupljenja proti javnomu zdravlju, n. p. prodaja gubavoga skota, nezdrava mesa itd., i kako se kazne?
324. Zločini i prestupljenja proti ćudorednosti kao n. p. silovanje djevojaka i žena, pederestia, prijevara djevojaka, javna bludnost, jesu li strogo kažnjeni i kako ih po teškoći razredjuju?
325. Djevojka, koja se s kim zaboravila, pa postale očigledne posljedice tomu, smije li nositi djevojačko odijelo? A kako je njezine dosadanje drugarice gledaju i što u opće narod o njoj misli?
226. Što misli narod o pjanstvu i skitanju?
327. Je li u očima naroda kakvo prestupljenje kriomčarenje (controbanat)?
328. Što misle ljudi o krivoj zakletvi ili o krivom svjedočanstvu pred sudom?
329. Što su u opće uzroci, da taj ili onaj zločin ili prestupljenje ima prevagu u vašoj okolici? Nema li tu upliva položaj okolice, karakter stanovnika, lako sakrivanje posljedica itd.?
330. Ima li zločina i prestupljenja kojijem bi uzrok bilo sujevjerje narodnje, a naprotiv ima li kakvo sujevjerje, koje preprečuje nekakav zločin ili prestupljenje?
331. Kakvi zločini imaju osobito škodan upliv na moralnost, obilnost, izobraženje itd. u vašoj okolici?

B. Zdvornje ili medjunarodno pravo (jus publ. externum.)

332. Kakav obični pojam ima narod o tudjoj državi ili narodu, drži li da je u mirno doba dužan s tudjijem narodom prijateljski postupati?
333. Razlikuje li narode više po narodnosti ili po vjeri, ili po pozitivnim granicama, i što su uzroci tomu?
334. Ima li kakve poslovice, anekdote ili poruge za ljude, koji pripadaju drugome narodu, vjeri ili državi?
335. Kako poštuje imanje i ljude tudjeg naroda, koji preko njegova zemljišta prelaze?
336. Što misli narod o obezbjedjenju tudjijeh poklisara i o njihovu čašćenju?
337. U krajinama, koje graniče s Turcima, je li obično kakvo četovanje i čini li narod koje razlike medju ratom i četovanjem?
338. Što su obični uzroci tomu, i misli li narod, da za navještenje rata treba neki uzrok ili barem izlika?
339. Drži li naročito objavljenje rata kao potrebno, i ima li tom zgodom kakvijeh obreda?
340. Kako u ratu poštuje imetak neutralnih naroda?
341. Što ko zaplijeni, drži li da je njegovo, ili valja da s kim dijeli plijen?
342. Drži li narod da je pristojno kakvo zlo učiniti neprijateljskijem ženama, koje im u šake panu?

343. Kako se podnosi sa zarobljenicima, zadrži li ih kod sebe i pošto se mir ugovorio, ili ih puštava?
344. Ima li što drugo osobito uz rat ili četovanje?
345. Kako se pogadja ili ugovara mir ili primirje?
346. Je li u običaju poručanstvo, koga ili što davaju u poručanstvu i koja su pravila za to?
347. Kako se proglašuje mir i ima li tu kakvijeh obreda?

Premda se ovdje priličan broj pitanja nagomilao, razumije se i po sebi, da njima nije iscrpena svakolika ogromna juridička nauka, nego da bi se iz iste još moglo stotinama drugijeh pitanja postaviti — ali bojeći se da bismo tim dosadili čitaocu za sada se i tim zadovoljujemo. Ipak kako i gore kazasmo, mi ne možemo zahtijevati, da nam svaki rodoljub na svako pitanje ni od ovih navedenih odgovor dade, jer bi time mnogo požrtvovanja od pojedinca zahtijevali, osim toga to nije ni moguće, jer svikolici odnošaji, o kojim mi govorismo, u svakome se predjelu i ne nalaze.

Ko bi pak htio i na svako pitanje odgovoriti, pa bilo medju odgovorima negativnih (t. j. samo primjedba da u dotičnom kraju nema nekoga odnošaja ni običaja), time ne samo mene bi na to veću zahvalnost obvezao, nego bi i narodnoj našoj knjizi koristan bio: riječju što ko više uradi tim bolje. Ali da bi ta radnja u istinu korisna bila, moramo svakoga radnika zamoliti, da se obazre na slijedeće opaske:

a) Neka se najprije točno zabilježi mjesto i okolica, za koju se odgovara — tad, da li običaj, o kome je riječ, siže u dalje predjele, (ako je moguće) s kojim razlikama i što su uzroci tim razlikama, je li običaj još u potpunoj životnoj sili, ili samo životari pa je blizu izumrću — ako je izumr'o, do koliko je od prilike godina tomu nazad još živio.
b) Neka se opisuju samo fakta, za koje radnik sam znade, jer opisalac jamči za to svojim imenom (koje molim da se razgovijetno napiše), i to što se god može točnije, nimalo nemareć za kakvo stilističko kićenje. Za ono, što je od drugoga čuo pričati, neka zabilježi da je čuo i uprav kako je čuo.
c) Ako za potvrdu nekoga običaja ima i konkretnih primjera, ili ako jedan običaj ima iznimaka, neka se navedu i jedni i drugi: neka se samo primjeti, da su to primjeri i iznimke.
d) Mi znamo, da na mnogo mjesta ima važnijeh običaja za koje mi i nepostavismo nikakvoga pitanja, ali kako se po drugim pitanjima pozna da ovamo spadaju, neka se ne izostave — osobito pak, ako su slični ili protivni kakovu običaju, za koji ovdje ima neko pitanje.
e) Od prevelike su važnosti imena, kojim narod nazivlje neki odnošaj, posao, zločin, djelovanje, osobu koja nešto čini ili se u nekome odnošaju nalazi (n. p. prodaja, posuda, zajam, sprega, sansarija, ubojstvo, kradja: sočiti, ličiti: rukodavalac, jamac itd.) zato preporučujem, da se najvećom pomnjom i točnosti zabilježe, — pa i ondje, gdje mi nijesmo na to naročito u dotičnom pitanju ni opomenuli. Ova imena mogu nam, kad ih se dobar broj sakupi, poslužiti medju ostalim da pročistimo i popunimo malo po malo naše juridičko zvanično nazivoslovlje, koje je i do danas još do zla boga sakato, premda kojekako iskrpareno. Takova imena i nazivi, koji su prešli iz tudjega jezika u naš, neka se pod nipošto ne prevode ni popravljaju, nego nek se točno zabilježe u samoj formi u koju ih je narod manje više preinačio i dotjerao: to je važno, jer te tudje riječi mogu nam često razjasniti izvor nekome običaju, ili barem uzrok njegovoj manjoj ili višoj preinaci.
f) Isto su tako važne i poslovice i izreke, koje narod ima za množinu od-

nošaja, neka se dakle ni to nezaboravi, što je točnije i potpunije moguće zabilježiti.

g) Na dosta mjesta ima odnošaja koje je narod radi okolnosti morao priznati i poprimiti, ali sveudilj misli, da to kako jest nije sasvim pravedno. U tom slučaju neka se i protivni odnošaj opiše, i nek se napomene kako bi po narodnome mišljenju pravije bilo.

h) Mislim da ne treba ni napominjati: da opisatelj ima samo gledati na običaj narodni i na narodno mišljenje opisujući pojedine odnošaje, i nikako se ne obzirati na pisane zakone, jer su ovi i onako svakomu poznati.

i) Mi smo se ovdje ograničili samo na pitanja, koja se na pravo odnose, ali kad bi kogod priopćio nešto i o urbarijalnim odnošajima, od velike bi koristi bilo — mnogomu bo su pravnom običaju upravo urbarijalni odnošaji glavni temelj. Takodjer gdje se nalazi i kakova osobita grana trgovine, proizvoda, promisla i obrta, bilo bi dobro kad bi se opisale.

Komu nebi bilo sasvim razumljivo kakvo pitanje, neka se izvoli na mene obratiti, a ja ću se požuriti, da mu ga čim razgovjetnije objasnim, a kad bi mislio, da bi ga moglo štogod pomoći, ja bih mu dragovoljno poslao i svoje dijelce o pravnim običajima u kome je opisano, ako i ne potpuno, nekoliko takovih običaja barem iz privatnoga prava.

j) Odgovori mogu biti pisani u kom mu drago jeziku, a biti će štampani ili u juridičkomu časopisu koji namjeravamo izdavati, ili kad bi što prepriječilo izdavanje toga časopisa, u posebnim sveskama, koje bi s vremena na vrijeme izlazile.

Ako se u nas do sada povjesnik narodnoga prava nije mogao nimalo pomoći narodnim pravnim običajima, zaisto ni jugoslovenski jus scriptum nije mogao upotrijebiti u svojoj potpunosti i okoristiti se njime kako bi trebalo i kako bi želio, jer ne samo da još nijesu svikolici objelodanjeni putem štampe, da li, i što je izdato, nijesu svikolici izdavaoci u tome poslu jednako kritički radili; a osim toga zakoni su ili posebice štampani ili kojekuda po zbornicima raspršani. A svaki povjesnik znade od kolike bi koristi bilo, kad bi se svakolika statuta i zakoni jugoslovenskih gradova i općina, pa bili oni pisani kojim mu drago jezikom, u jedno sabrali pa kako cjeloviti „corpus“ kritičkim načinom izdali. Ali za to, naravno, treba što je više moguće rukopisa na raspoloženje imati, da bi se mogao za svaki zakon najstariji ili najpotpuniji rukopis izabrati, a ostalim ga, gdje treba, popuniti. Ja se već od nekoga vremena bavim sakupljanjem takovih rukopisa i vijestima o njima te molim ovom prilikom svekolike rodoljube, koji bi nekakav rukopis imali, ili zanj obaznali, da bi mi izvolili priopćiti uvjete, pod kojim bi mi se dotični rukopis mogao posuditi, prodati, prepisati ili barem opisati.

Dr. V. Bogišić
(u carsk. dvorsk. biblioteci u Beču.)

HARVARD LAW SCHOOL LIBRARY

This book is due on or before the date stamped below. Books must be returned to the Circulation Desk from which they were borrowed. **Non-receipt of an overdue notice does not exempt the user from a fine.**

SEP 1 0 2004